

Ortaöğretim

TÜRK KÜLTÜR VE MEDENİYET TARİHİ

Ders Kitabı

Yazarlar

Demirhan YILMAZ

Hakan DURAN

İdris KÖSE

T.C. MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI

Hazırlayanlar

Editör

Doç. Dr. Mustafa GÖKÇE

Dil Uzmanı

Muammer ŞAHİN

Program Geliştirme Uzmanı

Zekiye KEMANCI

Ölçme ve Değerlendirme Uzmanı

Yrd. Doç. Dr. Serkan ARIKAN

Rehberlik ve Psikolojik Danışma Uzmanı

Canan DURSUN

Grafik ve Görsel Tasarım Uzmanı

Kerim DOKSAN

İSTİKLÂL MARŞI

Korkma, sönmez bu şafaklarda yüzen al sancak;
Sönmeden yurdumun üstünde tüten en son ocak.
O benim milletimin yıldızıdır, parlayacak;
O benimdir, o benim milletimindir ancak.

Çatma, kurban olayım, çehreni ey nazlı hilâl!
Kahraman ırkıma bir gül! Ne bu şiddet, bu celâl?
Sana olmaz dökülen kanlarımız sonra helâl.
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl.

Ben ezelden beridir hür yaşadım, hür yaşarım.
Hangi çılgın bana zincir vuracakmış? Şaşarım!
Kükremiş sel gibiyim, bendimi çiğner, aşarım.
Yırtarım dağları, enginlere sığmam, taşarım.

Garbın âfâkını sarmışsa çelik zırhlı duvar,
Benim iman dolu göğsüm gibi serhaddim var.
Ulusun, korkma! Nasıl böyle bir imanı boğar,
Medeniyet dediğin tek dişi kalmış canavar?

Arkadaş, yurduma alçakları uğratma sakın;
Siper et gövdeni, dursun bu hayâsızca akın.
Doğacaktır sana va'dettiği günler Hakk'ın;
Kim bilir, belki yarın, belki yarından da yakın.

Bastığın yerleri toprak diyerek geçme, tanı:
Düşün altındaki binlerce kefensiz yatanı.
Sen şehit oğlusun, incitme, yazıktır, atanı:
Verme, dünyaları alsan da bu cennet vatanı.

Kim bu cennet vatanın uğruna olmaz ki feda?
Şüheda fışkıracak toprağı sıksan, şüheda!
Cânı, cânânı, bütün varımı alsın da Huda,
Etmesin tek vatanımdan beni dünyada cüda.

Ruhumun senden İlahî, şudur ancak emeli:
Değmesin mabedimin göğsüne nâmahrem eli.
Bu ezanlar -ki şehadetleri dinin temeli-
Ebedî yurdumun üstünde benim inlemeli.

O zaman vecd ile bin secde eder -varsa- taşım,
Her cerîhamdan İlahî, boşanıp kanlı yaşım,
Fışkırır ruh-ı mücerret gibi yerden na'sım;
O zaman yükselerek arşa değer belki başım.

Dalgalar sen de şafaklar gibi ey şanlı hilâl!
Olsun artık dökülen kanlarımın hepsi helâl.
Ebediyyen sana yok, ırkıma yok izmihlâl;
Hakkıdır hür yaşamış bayrağımın hürriyet;
Hakkıdır Hakk'a tapan milletimin istiklâl!

Mehmet Âkif ERSOY

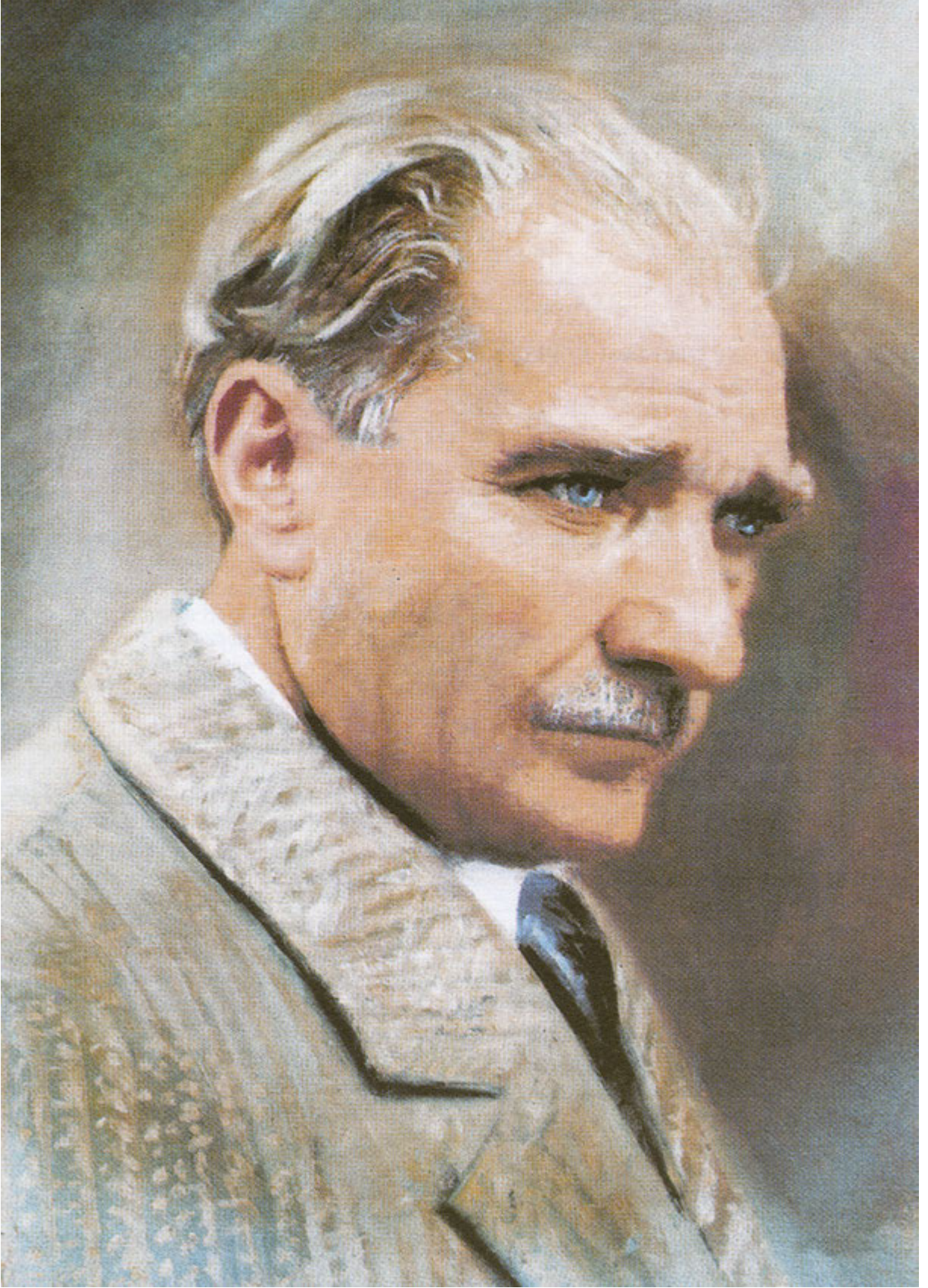
GENÇLİĞE HİTABE

Ey Türk gençliği! Birinci vazifen, Türk istiklâlini, Türk Cumhuriyetini, ilelebet muhafaza ve müdafaa etmektir.

Mevcudiyetinin ve istikbalinin yegâne temeli budur. Bu temel, senin en kıymetli hazinen-dir. İstikbalde dahi, seni bu hazineden mahrum etmek isteyecek dâhilî ve hâricî bedhahların olacaktır. Bir gün, istiklâl ve cumhuriyeti müdafaa mecburiyetine düşersen, vazifeye atılmak için, içinde bulunacağın vaziyetin imkân ve şeraitini düşünmeyeceksin! Bu imkân ve şerait, çok namûsait bir mahiyette tezahür edebilir. İstiklâl ve cumhuriyetine kastedecek düşmanlar, bütün dünyada emsali görülmemiş bir galibiyetin mümessili olabilirler. Cebren ve hile ile aziz vatanın bütün kaleleri zapt edilmiş, bütün tersanelerine girilmiş, bütün orduları dağıtılmış ve memleketin her köşesi bilfiil işgal edilmiş olabilir. Bütün bu şeraitten daha elîm ve daha vahim olmak üzere, memleketin dâhilinde iktidara sahip olanlar gaflet ve dalâlet ve hattâ hıyanet içinde bulunabilirler. Hattâ bu iktidar sahipleri şahsî menfaatlerini, müstevlîlerin siyasî emelleriyle tevhit edebilirler. Millet, fakr u zaruret içinde harap ve bîtap düşmüş olabilir.

Ey Türk istikbalinin evlâdı! İşte, bu ahval ve şerait içinde dahi vazifen, Türk istiklâl ve cumhuriyetini kurtarmaktır. Muhtaç olduğun kudret, damarlarındaki asil kanda mevcuttur.

Mustafa Kemal ATATÜRK

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK

İÇİNDEKİLER

KİTAPIN TANITIMI.....	9
-----------------------	---

1. ÜNİTE TÜRKLERDE DEVLET TEŞKİLATI.....	11
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI.....	12
1.1. İlk Türk Devletlerinde Yönetim Anlayışı.....	12
1.2. İlk Türk Devletlerinin Teşkilat Yapısı.....	17
B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI.....	22
1.3. İlk Türk İslam Devletlerinde Yönetim Anlayışı.....	22
1.4. İlk Türk İslam Devletleri ile İlk Türk Devletleri Yönetim Anlayışı.....	25
1.5. İlk Türk İslam Devletleri ile İslam Öncesi Türk Devletlerinin Teşkilat Yapısı.....	25
C) OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI.....	31
1.6. Osmanlı Devleti'nde Yönetim Anlayışı.....	31
1.7. Osmanlı Devleti ile İlk Türk İslam Devletlerinin Yönetim Anlayışı.....	32
1.8. Osmanlı Devleti Teşkilat Yapısı.....	36
1.9. Osmanlı Devleti ile İlk Türk İslam Devletlerinin Teşkilat Yapısı.....	51
Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET TEŞKİLATI.....	53
1.10. Yeni Türk Devletinin Yönetim Anlayışı.....	53
1.11. Cumhuriyet Dönemi Devlet Teşkilatı.....	58
ÜNİTE ÖZETİ.....	61
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	62

2. ÜNİTE TÜRKLERDE TOPLUM.....	65
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUM.....	66
2.1. İlk Türk Devletlerinde Toplumsal Yapının Özellikleri.....	66
B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE TOPLUM.....	74
2.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Toplumsal Yapının Özellikleri.....	74
C) OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPLUM.....	81
2.3. Osmanlı Devleti'ndeki Toplumsal Yapı.....	81
2.4. Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumu.....	91
Ç) MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE TOPLUM.....	94
2.5. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde Toplumsal Yapıdaki Değişim.....	94
ÜNİTE ÖZETİ.....	98
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	99

3. ÜNİTE TÜRKLERDE HUKUK.....	101
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE HUKUK.....	102
3.1. İlk Türk Devletlerinde Hukuki Yapı.....	102
B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE HUKUK.....	105
3.2. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Dönemde Türklerde Hukuk.....	105
C) OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK.....	110
3.3. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem Hukuk Sistemi.....	110
3.4. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Hukuk.....	119
3.5. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Vatandaşlık Hakları.....	120
Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HUKUK.....	123
3.6. Cumhuriyet Dönemi'nde Hukuk Anlayışı.....	123
ÜNİTE ÖZETİ.....	126
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	127

4. ÜNİTE TÜRKLERDE EKONOMİ.....	129
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EKONOMİ.....	130
4.1. İlk Türk Devletlerinde Ekonomik Yapı.....	130
B) TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EKONOMİ.....	135
4.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Ekonomik Yapı.....	135
C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİ.....	142
4.3. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem Ekonomik Yapısı.....	142
4.4. XVII. yüzyıl Sonrası Osmanlı Devlet Ekonomisi.....	152
Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EKONOMİ.....	157
4.5. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ekonomik Anlayış.....	157
ÜNİTE ÖZETİ.....	161
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	162

5. ÜNİTE TÜRKLERDE EĞİTİM VE BİLİM.....	165
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM.....	166
5.1. İlk Türklerdeki Eğitimin Özellikleri.....	166
B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM.....	172
5.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim ve Bilim Faaliyetleri.....	172
C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM.....	181
5.3. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'ndeki Eğitim ve Bilim.....	181
5.4. Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Sistemi.....	190
Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM.....	195
5.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim ve Bilim Alanındaki Gelişmeler.....	195
ÜNİTE ÖZETİ.....	198
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	199

6. ÜNİTE TÜRKLERDE SANAT.....	201
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SANAT.....	202
6.1. İlk Türk Devletlerinde Yaşam Biçiminin Sanata Etkisi.....	202
B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE SANAT.....	209
6.2. İslamiyet'in İlk Türk İslam Devletlerinde Sanata Etkisi.....	209
C) OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAT.....	217
6.3. Osmanlı Sanatının Özgün Özellikleri.....	217
Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SANAT.....	227
6.4. Cumhuriyet Dönemi Sanat Anlayışı.....	227
6.5. Kültürel Mirasın Korunması.....	230
ÜNİTE ÖZETİ.....	231
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	232

7. ÜNİTE TÜRKLERDE SPOR.....	235
A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SPOR.....	236
7.1. İlk Türk Devletlerinde Spor Faaliyetleri.....	236
B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE SPOR.....	240
7.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Sporun Toplumsal Hayattaki Yeri.....	240
C) OSMANLI DÖNEMİ'NDE SPOR.....	243
7.3. Osmanlı Devleti'nde Sporun Toplumsal Hayattaki Yeri.....	243
Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SPOR.....	246
7.4. Sporun Önemi.....	246
ÜNİTE ÖZETİ.....	248
ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME.....	249

CEVAPANAHTARI.....	251
SÖZLÜK.....	253
KAYNAKÇA.....	256
TÜRKİYE HARİTASI.....	266
TÜRK DÜNYASI HARİTASI.....	267

KİTABIN TANITIMI

Ünite içeriğine uygun görseli gösterir.

Ünite numarasını gösterir.

Ünite adını gösterir.

Ünitede neler öğrenileceğini gösterir.

Ünite bölümlerini gösterir.

Bölüm ile ilgili öğrenilmesi hedeflenen kavramları gösterir.

Etkileşimli kitap, video, ses, animasyon, uygulama, oyun, soru vb. ilave kaynaklara ulaşabileceğiniz kare-kodu gösterir. Daha fazlası için <http://ogmmateryal.eba.gov.tr> adresini ziyaret edebilirsiniz.

Bölüm başlığını gösterir.

Ünite bölümüne yönelik beklenti ve öğrenme isteği oluşturacak çalışmaları gösterir.

Alt başlıkları ve alt başlık numaralarını gösterir.

Metinle ilgili dikkat çekici içeriği gösterir.

Bu kitap 2 ve 4 saatlik programa göre hazırlanmıştır. Sayfaların sağ ve sol yanlarında bulunan renkli şeritler, 2 ders saatine göre hazırlanmış programa ait olan kazanımları gösterir.

Metinle ilgili bilgileri pekiştirme ve günümüzdeki olaylarla bağlantı kurabilme becerilerini destekleyen soruları içerir.

Metin içeriğini destekleyen görselleri gösterir.

5. Ünite

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM

MAFİRLİK ÇALIŞMALARI

1. Eğitim olmasının toplumdaki bilgi ve becerilerin aktarılmasında etkisi nedir?
2. Aşağıdaki görsellere bakarak bilgi ve becerilerin aktarılmasında etkisi nedir?

Görsel 5.1.1: Tekerlek

Görsel 5.2: Uzay roketi

5.1. İlk Türklerde Eğitimin Özellikleri

İlk Türk devletlerinin yaşam biçimleri, onların eğitim anlayışlarını ve eğitim uygulamalarını da şekillendirmiştir. Bu nedenle ilk Türk devletlerinde verilen eğitime özel önemi bir yer sahip olmuş, aileler çocukların ve gençlerin sosyalleşmeleri için özel çaba sarf etmiştir. İlk Türk devletlerinde, ailede verilen eğitimin çevreye yönelik bir eğitim olmasına da dikkat edilmiştir.

Bu dönemde halkın da eğitimine önem verilmiş, toplumun eğitimi için sivil, devletler ve askerleri derlenmiş dersler bu türden örnekler arasında. Bu türden örnekler arasında *Oğuz Kağan Destanı*'nda insanların hayat, mevsimler ve diğerlerle ilgili bilgiler yer almaktadır. *Manas Destanı*'nda insanların kullandıkları silahlar ve silahların yapımı, hayvan besleme ve insanların anatomik yapılarıyla ilgili bilgiler yer almaktadır. *Ergenekon Destanı*'nda demirin nasıl ürettiği anlatılmaktadır.

NOTU

Kültürün sonraki nesillere aktarılmasında destanların etkisini açıklayınız.

İlk Türk devletlerinden olan Hunlar ve Kök Türklerde eğitim (işleri, programı eğitimi) kurumlarının oluşmasına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak uygarlık ve kültür dünyesindeki gelişmeler, ilk Türklerde güçlü bir eğitim sistemi oluşmasına yol açmıştır. Devletin kuruluşu, kademe kademe gelişen kurumların oluşması da bu süreçlerin yetiştirme eğitimi kurumlarının oluşmasına dair belge niteliğindedir.

Görsel 5.3: İlk Türklerde kesici silahlar (kılıç ve kılıç)

Türklerin geçtiği coğrafyalarda yarınları rastlaması, tabak, çanak, yünük, küpe, kemir tokas ve kesici eşyalar gibi günlük kullandıkları malzemelerde yarınları bulması, Türklerde halk arasında da okuma ve yazmanın yaygın olmasına yol açmıştır (Görsel 5.3).

Kültigin Yazıtı, Höşöö Tsaydam Müzesi,
Moğolistan

1. ÜNİTE

TÜRKLERDE DEVLET TEŞKİLATI

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI
- C) OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI
- Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET TEŞKİLATI

KAVRAMLAR

Bağımsızlık, Kut, Toy, Töre, Ülke, Divan, Saray, Reâya, İstimalet,
Ulus Devlet

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinde yönetim anlayışı
- İlk Türk devletlerinin teşkilat yapısı
- İlk Türk İslam devletlerinde yönetim anlayışı
- İlk Türk İslam devletleri ile İslam öncesi Türk devletlerinin teşkilat yapısının karşılaştırılması
- Osmanlı Devleti'nde yönetim anlayışı
- Osmanlı Devleti yönetim anlayışı ile ilk Türk İslam devletlerinin yönetim anlayışının karşılaştırılması
- Osmanlı Devleti'nde teşkilat yapısı
- Cumhuriyet Dönemi'nde yönetim anlayışında meydana gelen değişimler

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Geçmişteki bilgilerinizden yararlanarak devletin tanımını yapınız?
2. Devlet ile millet arasında nasıl bir ilişki olmalı? Düşüncelerinizi söyleyiniz.
3. Aşağıdaki görselleri inceledikten sonra geçmişten günümüze devlet yönetiminde etkili olan meclisler hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Görsel 1.1: Kurultay (Temsilî)

Görsel 1.2: Türkiye Büyük Millet Meclisi

1.1. İlk Türk Devletlerinde Yönetim Anlayışı

**“Ey Türk milleti!
Üstte mavi gök çökmedikçe,
Altta yağız yer delinmedikçe,
Senin ilini ve töreni kim bozabilir...”**

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 73

İlk Türk devletlerinin yönetim anlayışını, Türklerin yaşadıkları coğrafyanın şartları, kut anlayışı ve Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışı şekillendirmiştir.

Konargöçer yaşam tarzı, Türklerin teşkilatçılık anlayışını ve bağımsız yaşama duygusunu geliştirerek kadim bir Türk kültürünün ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Görsel 1.3: Oğuz Kağan'ın oğullarına ok ve yay vermesi, Reşidüddin, Câmî'ut-Tevârîh

Orhun Yazıtları'nda ifade edildiği gibi törelerine ve devletlerine sahip çıkan Türkler, Asya'dan Avrupa'ya, Avrupa'dan Afrika'ya kadar olan geniş bir coğrafyada devlet kurmayı başarmışlardır.

Türk devletlerinde siyasi ve hukuki düzen, ok ve yay münasebetine göre belirlenmiştir (Görsel 1.3). Oğuzlarda, Oğuz Kağan'ın büyük oğulları Bozoklar, küçük oğulları Üçoklar'dan üstün sayılırdı. Bu üstünlük, Üçoklar'ın Bozoklar'a bağlılıklarını bildirmesiyle de açıklanabilir.

Oğuz Kağan'ın, büyük oğullarını Türklerde kutsal kabul edilen doğuya göndermesi ve büyük oğullarının burada altın yay bulmaları, küçük oğullarını ise batıya göndermesi ve onların da

gümüş ok bulmaları, bu üstünlüğün göstergesidir. Türklerde yay hükümrânlığı, ok ise bağılılığı temsil etmiştir.

Büyük oğulların küçük oğullardan üstün tutulması geleceği, ilk Türk devletlerinden ilk Türk İslam devletlerine ve daha sonra da Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerine kadar devam etmiştir. Geleneklerin her dönemde geçerliliğini koruması, Türklerin devlet anlayışında bir süreklilik olduğunu gösterir.

İlk Türk devletlerinde devlete, **il** (el) denilirdi. İl kelimesi, aynı zamanda barış anlamına da gelmekteydi. Konargöçer hayatın sebep olduğu şartlar, Türklerde teşkilatlanmayı zorunlu hâle getirmiş, devletin unsurları da; **bağımsızlık** (oksızlık), **ülke**, **halk** (kün) ve **teşkilat** olarak belirlenmiştir (Şema 1.1).

Devletin günümüzdeki tanımı ise; "Millet olma bilincine ulaşmış bir topluluğun, belirli sınırlar içerisinde teşkilatlandığı siyasi, sosyal, hukuki ve bağımsız bir yapı." şeklindedir. Günümüzde devletlerin sınırları daha da belirginleşmiş, uluslararası ilişkiler çoğalmış, devletlerin üretim ve tüketim açısından birbirlerine olan ihtiyaçları da artmıştır.

BİLGİ NOTU

Günümüzde "El, gün bize ne der sonra?" ve "Ele güne karşı" deyimlerinde geçen el ve gün kelimeleri, geçmişte **il** (devlet) ve **kün** (halk-millet) anlamlarında kullanılmıştır. Bu kelimeler zamanla "Devlet ve millet bize ne der sonra?" şeklindeki anlamını yitirerek "Başkaları bize ne der sonra?" anlamını kazanmıştır.

İLK TÜRKLERDE DEVLETİ OLUŞTURAN UNSURLAR

Bağımsızlık (Oksızlık)

İstiklalden mahrum bir topluluğu ölmüş olarak kabul eden ilk Türklerde bağımsızlığa oksızlık denilmiştir. Hiçbir kavme boyun eğmemek Türklerde millî bir karaktere dönüşmüştür.

Ülke

Ülke, bağımsız bir devletin hak ve yetkilerini herhangi bir kısıtlamaya tabi olmadan kullanabildiği coğrafi bir alandır. İlk Türk devletlerinde yurt sözü daha çok vatan için kullanılmış, o dönemde ülke sınırlarına da **yaka** denilmiştir.

Halk (Kün)

"İnsanı yaşat ki devlet yaşasın!" sözünde dile getirilen halk, devleti yaşatan ve kağanı başarılı kılan en önemli unsurdur. İlk Türklerde ferdin adaletle yönetilmesi ve ekonomik olarak rahat bir yaşantıya sahip olması esastır.

Teşkilat

Türkler, tarih boyunca çok iyi işleyen idari ve askerî teşkilatlar kurmuş ve bu sayede günümüze kadar varlıklarını devam ettirmiştir. Konargöçer hayat, Türklerin disiplinli ve teşkilatlı bir şekilde yaşamasını sağlamıştır.

Şema 1.1: İlk Türklerde devleti oluşturan unsurlar

SIRA SİZDE

“Cesarete karşı hayranlık duymayı ve birilerine bağımlı olarak yaşamayı yüz kı-zartıcı bir durum olarak görmek bizim geleneğimizdir. Atalarımızdan toprakla birlikte devraldığımız bağımsızlığımızı feda edemeyiz. Mücadele edecek savaşçılarımız hâlâ mev-cut iken devletimizi korumalıyız.”

İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s. 234

Hun Türk Devleti’nin kurultayında (devlet meclisinde) geçen bu konuşma, Türkle-rin bağımsızlığa verdiği önemi ifade etmektedir. Bu metindeki bağımsızlığın korunma-sıyla ilgili düşünceleri, İstiklâl Marşı’nda geçen bağımsızlıkla ilgili mısralarla karşılaşt-ırarak benzer iki yönü aşağıya yazınız.

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde devleti yönetme yetkisi-nin hükümdara Tanrı tarafından verildiğine inanılır, bu inanca da **kut** anlayışı denilirdi. Kut anlayışına göre kağan, Tanrı’nın yeryüzündeki vekili olarak görülürdü. Kağanların yeryüzünde adaleti sağlamakla görevli olduklarına inanılır, siyasi iktidar hakkının hükümdar ve ailesine ait olduğu kabul edilirdi.

Kut anlayışı ilahi bir kavramdı. Kağan, Tanrı istediği ve kendisine kut verildiği için hükümdardı. Ancak onun yönetici-liği kalıcı değildi. Tanrı’nın verdiği yetki gene onun tarafından alınabilirdi. Kağanın devleti yönetmeye devam edebilmesi için üzerine düşen görevleri yerine getirmesi gerekirdi. Bu nedenle, Türklerde kağanların tahta çıkarak icraatlarını gerçekleştirmesi veya herhangi bir sebeple devletin dağılması gibi olaylar, Tanrı’nın verdiği kut anlayışı ekseninde temellenmişti. Bu anlayışta yönetme yetkisinin hükümdar ailesine verilmesi, Türk devletlerinde sık sık taht kavgalarına sebep olmuştur.

BİLGİ NOTU

İlk Türk devletlerin-de **toy** (kurultay) kelime-si, devlet meselelerinde önemli kararlar almak için toplanan meclis anlamıyla kullanılmakla birlikte, ka-ğanın halkı için düzenlemiş olduğu şenlik ve eğlence anlamıyla da kullanılmıştır.

Görsel 1.4: İlk Türklerde toy (Temsili)

İlk Türk devletlerinde Gök Tanrı inancına göre Güneş’in doğduğu yere ayrı bir önem veri-lir, bundan dolayı kağanın çadırı doğuya açılır, tahtı da doğuya dönük olarak yerleştirilirdi.

Hunlarda hükümdar, **Şan-yü** veya **Tan-hu** (sonsuzluk) sözleriyle anılırdı. Hükümdar-ların görevi sadece huzur ve refahı sağlamak değil halkı için **toy** (toplantı/şenlik) da dü-zenlemektir. Devlet yöneticilerinin toy düzen-lemek gibi görevlerinin de olması, Türklerde sosyal devlet anlayışı olduğunu gösterir.

Hun devlet yönetim anlayışında toyun (meclisin) büyük bir önemi vardı. Hun hü-kümdarı, milleti ve devleti ile ilgili önemli kar-rarlar alırken toy (kurultay) (Görsel 1.4) adı verilen bu meclise danışırdı. Gerek duyul-ması hâlinde bu toylara halk da katılabilirdi. Hun devlet yönetiminde kuzey-güney ve doğu-batı şeklinde ikili teşkilatlanma vardır.

Kök Türkler Dönemi'nde, Hunlarda olduğu gibi ikili yönetim anlayışı devam etmiş, ülke doğu ve batı olmak üzere ikili teşkilat hâlinde idare edilmiştir. Bu dönemde hükümdarlar **kağan** unvanını da kullanmışlardır. Orhun Yazıtları'nda; "Babam Kağan ile Anam Hatun'u Tanrı tahta oturttu. Tanrı izin verdiği ve kutlu olduğum için kağan oldum." denilmektedir. Yazıtlardaki bu sözler, hükümdarlığın yöneticilere Tanrı tarafından verildiğine inanıldığını ve hükümdar hatunlarının da kut anlayışı içerisinde olduğunu göstermektedir.

Hun ve Kök Türk devletlerinde olduğu gibi Uygurlar Dönemi'nde de egemenlik anlayışı Tanrısal bir meşruiyete bağlanmıştır. Zira bu dönem yazıtlarında; "Gök ve Ay Tanrı'dan kut bulmuş." şeklinde ifadelerle rastlanmıştır. Devlet yönetimi olarak da ikili yönetim anlayışı devam etmiştir.

Yerleşik hayatı benimsemiş olan Uygurlarda siyasi bir yapı olan boyların reislerine **tu-tuk**; şehirlere ise **balık** adı verilmiştir. Devletin merkezi Kök Türklerde **Ötüken** iken, Uygurlar Dönemi'nde **Karabalgasun** olmuştur.

Hazar Devleti'nin yönetim anlayışı genel olarak Kök Türklerin devlet yönetim anlayışına benzemekle birlikte, kendilerine has bir kısım özellikler de taşımıştır. Çünkü Hazarlarda devlet yönetimi, **kağan** ve **bek**'in yönettiği ikili bir yapıdan oluşmuştur. Hazarlarda kağan devletin var olma sebebi olduğu için savaşa katılmazdı. İcra yetkisi ise yok denecek kadar azdı. Onun yerine ülkeyi yönetme ve savaşa katılma gibi bütün görevleri kağan adına bek yerine getirirdi.

Bu idarî yapı, devlet yönetiminde çift başlılık gibi algılsa da gerçekte öyle değildir. Zira buradaki idarî yapı, tarkanlar, hâkimler ve yerel valiler gibi daha alt kademedeki görevliler tarafından da desteklenmiştir. Hazar yöneticileri **kağan, bek, şad, yilig** gibi unvanları da kullanmışlardır.

Hun Türklerinden itibaren devlet yönetimi ile ilgili konularda kağanla birlikte kararlar almak ve bu kararları uygulamak üzere devlet görevlilerinin bulunduğu bir hükümet de yönetimde yer almaya başlamıştır.

Görsel 1.5: Kök Türk parası, TİKA özel koleksiyonu-Ankara

Kök Türk paralarının üzerinde, kağanın yanında hatunun resminin de bulunması (Görsel 1.5), ilk Türk devletlerinin yönetiminde hatunların saygı gördüklerini ve söz sahibi olduklarını gösterir.

Türk tarihine genel olarak bakıldığında zaman, Türklerin teşkilatçı bir yapıya sahip oldukları ve bu sayede tarih boyunca birçok devlet kurdukları görülür. Türklerde var olan bağımsızlık duygusu, onların devlet teşkilatını oluşturmada ana etkindir. Türklerin siyasi oluşumunun tepe noktasında **il** (devlet) vardı ve ilin başında da kağan bulunurdu. İlk Türk devletlerinde kağanlar otağda otururlardı. Uygurlar Dönemi'nden itibaren ise otağın yerini saray almıştır.

SIRA SİZDE

"Bilge Kağan: Türk milletinin adı sanı yok olmasın diye gece uyumadım, gündüz oturmam. Aç milleti doyurdum, çıplak milleti giydirdim. Fakir milleti zengin kıldım. Az milleti çok kıldım. Dört bir tarafa ordu sevk ettim. Devletimi değerli kıldım." dedi.

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 75-81 (Düzenlenmiştir.)

Bilge Kağan'ın söylediklerinden yola çıkarak Türk hükümdarlarının başlıca görevlerinin neler olduğunu yazınız.

Kızıl Elma ve Türk Cihan Hâkimiyeti Anlayışı

Türk tarihinde Hunlardan itibaren bir cihan imparatorluğu olma arzusu ve dünyaya düzen verme ülküsünün olduğu görülür. Türk hakanları; “Güneş bayrağımız, gökyüzü çadırımız.” diyerek bu ülküyü ifade etmişlerdir.

Görsel 1.6: Türk Cihan Hâkimiyeti (Temsili)

Orhun Yazıtları’nda da ifade edildiği gibi **Türk Cihan Hâkimiyeti** (Görsel 1.6), Güneş’in doğduğu yerden battığı yere kadar olan coğrafyanın Türk hükümdarı tarafından idare edilmesi ülküsüdür. Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışındaki **Nizam-ı Âlem Ülküsü**, Tanrı adına dünya nizamını sağlama ve Türk adaleti dünyanın her tarafına yayma anlayışıdır.

Orhun Yazıtları’nda Bilge Kağan’ın; “İllyi ilsizleştirdik, kağanlıyı kağansızlaştırdık. Dizliye diz çöktürdük, başlıya baş eğdirdik. Tanrı yardım ettiği için gözle görülmeyen, kulakla işitilmeyen yerleri milletime kazandırdım. Tanrı buyurduğu için dört taraftaki milleti

düzene sokup tertitledim. Türk Milleti yerinde hiç durmasın... Gece uyuyacağım gelmedi, gündüz oturacağım gelmedi.” sözleri, Türklerin vatanseverlik ve dünyaya nizam verme düşüncesini desteklemektedir. Dört taraftaki milletleri düzene koyma çabası da **Kızıl Elma** anlayışının bir göstergesidir.

Türklerin Kızıl Elma ülküsü, sabit ve belirli bir kavram veya yer değil, soyut bir ülkü kavramıydı. Bu nedenle her dönemin kültürü, o dönemin Kızıl Elma ülküsünü belirlerdi. Bu anlayışa göre somut bir hedef belirlenip o hedefin üzerine gidilir, oraya varılsa da Kızıl Elma bu defa daha ileride ve yine belirli bir yere gider, ona hiçbir zaman ulaşamaz.

Türklerde Kızıl Elma düşüncesi, uzun vadeli stratejiler oluşturulmasında ve yeni hedefler belirlenmesinde önemli bir yere sahipti. Çünkü Türkler, bu ülkü sayesinde dinamik bir yapıya sahip olmuş ve belirlenen yeni hedeflere doğru yoğunlaşmıştı.

SIRA SİZDE

Oğuz Kağan Destanı’ndan

Tanrı buyurmuş size yeryüzünü al diye!
Başım la kut’umu da veriyorum al diye!
Gökteki Güneş ise yurdun bayrağı olsun,
İlimizin çadırı, yukarıdaki gök olsun.
Dünya devletim olsun,
Halkımız da çok olsun!
O hâlde sayılıırım ben bir dünya kağanı,
Bana bağlıdır artık, dünyanın her dört yanı!

Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, s. 135-138 (Düzenlenmiştir.)

Türeyiş Destanı’ndan

Kız, en son görüşmede kağana; “Doğudan batıya kadar bütün dünya senin bayrağın altına girecek. İşlerini sıkı tut ve iyi çalış. Ayrıca dostlarının değerini bil.” demiştir.

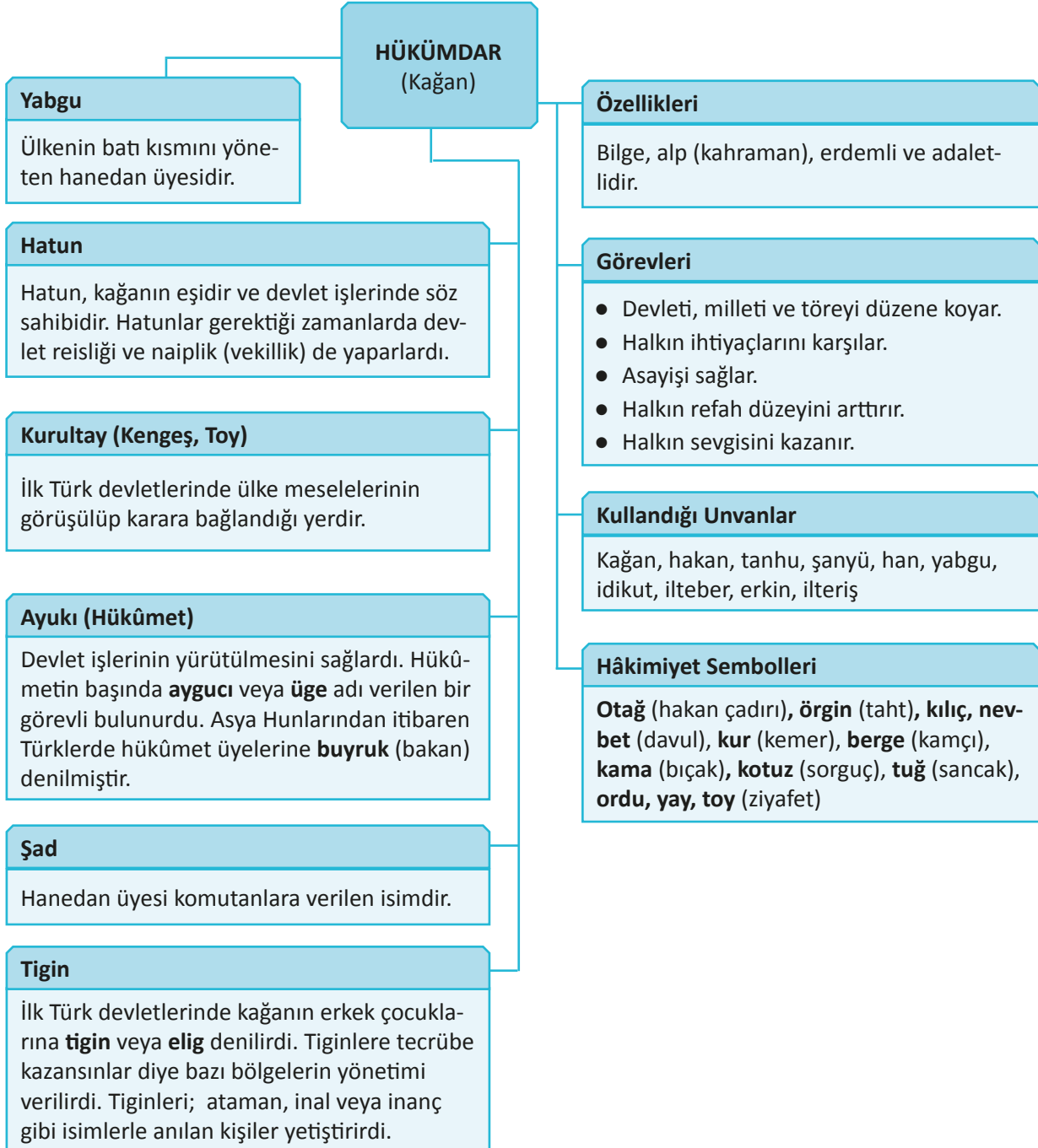
Saadettin Gömeç, *Türk Halk Edebiyatı-Destan*, s. 234

Metinlerden hareketle Türklerdeki yönetim anlayışı hakkında neler söylenebilir?

1.2. İlk Türk Devletlerinin Teşkilat Yapısı

İlk Türk devletlerinin teşkilat yapısı incelendiği zaman; kağan, hatun, yabgu, kurultay, ayukı, aygucı, buyruk, şad, tigin gibi devlet teşkilatında önemli rolleri olan güçlü kişiler ve bazı kurumlarla karşılaşılır.

Türklerde Güneş'in doğduğu yer kutsal olarak kabul edildiği için devletin doğu kısmını asıl hükümdar olan kağan, batı kısmını ise genelde yabgu unvanıyla kağanın kardeşi ya da hanedan üyelerinden biri yönetirdi.

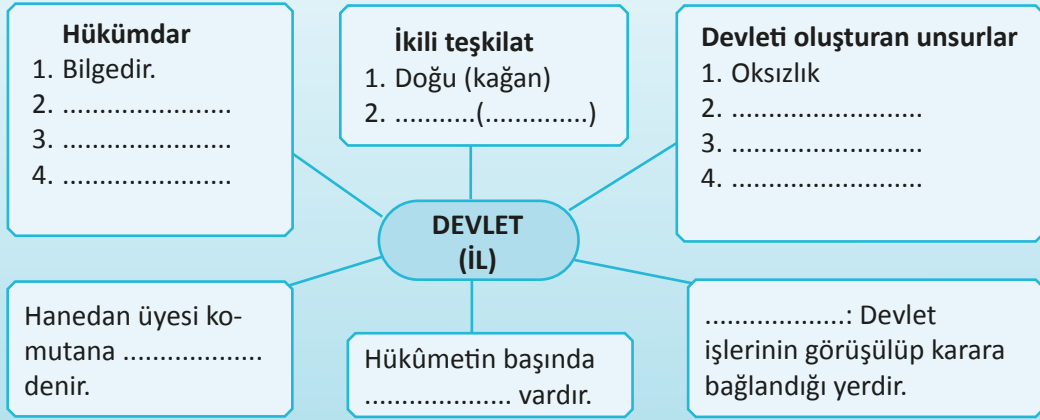

Şema 1.2 İlk Türk devletlerinde teşkilat yapısı

Yukarıdaki Şema 1.2, ilk Türk devletlerinden olan Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlar için geçerlidir. Hazarlarda ise durum biraz farklıdır. Hazarlarda yönetimin başında kağan olsa da devlet işlerini **bek** denilen görevli yürütürdü.

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerinin teşkilat yapısını göz önünde bulundurarak noktalı yerleri tamamlayınız.

Boylar Birliği (Konfederasyonu)

Türklerde **oğuş** (aile) devletin temel taşıydı. Aileler birleşerek uruğu (sülale) oluşturur, uruğların birleşmesiyle de ilk siyasi yapı olan **bod-ok** (boy) meydana gelirdi. Boy'un başında; iç dayanışmayı muhafaza etmek ve adaleti sağlamak amacıyla **bağ, beğ, bi** adlarıyla da bilinen boy beyi bulunurdu. Boy beyi, boyun menfaatleri söz konusu olduğu zaman silah kullanma gücüne ve yetkisine de sahipti. Boyların; arazisi, silahlı gücü ve hayvan sürüleri vardı.

Boy beyleri cesaretleriyle nam salmış, ekonomik durumu iyi olan ve dürüstlüğüyle tanınmış kimseler arasından seçimle belirlenirdi. Boy beylerinin seçimine seçici kurul ile birlikte aileler ve soyların temsilcileri katılırdı. Boylarda devlet teşkilatındaki meclislerin küçük bir örneği vardı. Meclis üyelerinin aile ve soy reislerinden oluşması, halkın yönetimde etkili olduğunu gösterir.

Boy şuurı, şahısların millî kimliğinin oluşmasında önemli bir yere sahipti ve boyların ismi onların millî kimliklerini göstermekteydi.

Boyların sosyo-politik karakteri boduna (millet) ve ile (devlet) hayat verdiği için devletin hem kuruluşunda hem de çözülmesinde boylar önemli rol oynamışlardır.

Türk boylarının özellikleri birbirlerinden farklıydı ve her Türk boyunun birbirinden farklı tamgaları (sembolleri) (Şema 1.3), meclisleri ve beyleri vardı.

Boz-Ok Kavimleri (Sağ Kol)				Üç-Ok Kavimleri (Sol Kol)			
GÜN HAN (1. Oğul)					GÖK HAN (4. Oğul)		
	KAYI	BAYAT	ALKAEVLI	KARAEVLI		BAYINDIR	PEÇENEK
AY HAN (2. Oğul)					DAĞ HAN (5. Oğul)		
	YAZIR	DÖGER	DODURGA	YAPARLI		SALUR	EYMÜR
YILDIZ HAN (3. Oğul)					DENİZ HAN (6. Oğul)		
	AVŞAR	KIZIK	BEĞDİLİ	KARKIN		İĞDİR	BÜĞDÜZ
						YIVA	KINIK

Şema 1.3: Oğuz boylarının kullandıkları tamgalar

İlk Türk devletlerinde boylar birliğine **bodun** deniliyordu. Bodunun başında **yabgu, şad, il-teber** vb. unvanlar taşıyan idareciler vardı. İlk Türk devletlerinde boylar konfederasyonu bodunu oluşturur, bodunların birleşmesiyle de devlet oluşurdu.

Bu dönemde boylar kendi içerisinde âdeta küçük birer devlet özelliği taşımış, boyların hepsinin bir araya gelmesiyle de **boylar konfederasyonu** oluşmuştur. İl dağıldığı zaman onu oluşturan alt birimler (boylar) özelliklerini korudukları için Türklerde yıkılan bir devletin yenisini kurmak zor olmamış, bu sosyal ve siyasi yapı, Türklerin tarih sahnesinde sürekli yer almalarını sağlamıştır.

SIRA SİZDE

Orun ve Ülüş

İlk Türk devletlerinde yapılan kurultayda boy beyleri belli bir protokole göre oturlardı. Boy beylerinin oturacakları yere **orun** denilirdi. Bir boy beyinin oturacağı yer, onun elde ettiği başarılar ve gösterdiği kahramanlıklara göre belirlenirdi. Bunun yanı sıra boylardaki alp sayısı da beyin önem derecesini yükseltirdi. Boyların kurultayda yiyecekten alacağı paya veya hisseye **ülüş** denilirdi. Bir boyun ülüş hakkı, o boyun başarısıyla artar, başarısızlığıyla da azalabilirdi.

Abdülkadir İnan, *Orun ve Ülüş Meselesi*, C. 3, s. 38-43 (Düzenlenmiştir.)

İlk Türk devletlerinde orun ve ülüş uygulamalarının devlet yönetiminin işleyişi bakımından yeri ve önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

İlk Türk Devletlerinde Ordu

Türklerde Askerliğe Verilen Önem

Annesinin yardımından kurtulup yürümeye başlayan Türk çocukları, koyunların sırtına binerek (dengede durmayı öğrenmek için) önce farelere, gelinciklere ve kuşlara; daha sonra da tilkilere ve tavşanlara ok atmak suretiyle oynadıkları oyunlarla âdeta ilk askerî eğitimlerini yapmaktaydılar. Çocuklar bunlarla da kalmaz, oyunla başladıkları askerî eğitime, tıpkı yetişkinler gibi atlara binerek devam ederlerdi. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, her Türk savaşçısı ata binmeyi ve at üzerinde ok atmayı çocukluk çağında öğrenirdi. Hatta çocuklar için özel eyer takımları bile vardı.

Salim Koca, *Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı*, C. 2, s. 838

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi ilk Türk devletlerini güçlü kılan iki önemli unsur vardır. Bunlar aile ve ordudur. Türkler, bu iki kurumun güçlü olması sayesinde kısa sürede dünyanın çeşitli coğrafyalarında fetihler yapmış ve hâkimiyet kurmuştur.

İlk Türklerde askerlik özel bir meslek olarak kabul edilmemiş; kendisini, ailesini ve yurdunu korumak isteyen herkes asker olarak yetişmiştir. Türklerde askere **sü** ve **er** denilirken sü aynı zamanda ordu kavramını da ifade etmiştir.

İlk Türklerde kadın erkek herkes savaş sanatını iyi bilirdi. Hatta gerektiğinde kadınlar da savaşa katılırdı. Ordu-millet geleneğinin sonucu olarak çocuklar bile küçük yaşlardan itibaren askerliğe alıştırılırdı. Günümüzde de anlamını yitirmeyen ordu-millet anlayışı gereği askere gönderilen gençler, davullu zurnalı törenlerle asker ocağına uğurlanmaktadır.

SORU

“Sü uyur, düşman uyumaz.” atasözünden ne anlıyorsunuz?

Türklerde ilk düzenli ordu teşkilatını kuran hükümdar, Mete Han'dır (Görsel 1.7). Bu sistemde ordu; onlu, yüzlü, binli ve on binli gibi çeşitli sayılardaki birliklere ayrılıyor, bu birlikler şu şekilde oluşuyordu (Tablo 1.1).

Tablo 1.1: Türk Devletlerinde Ordu Teşkilatı

ASKER SAYISI	ASKERİ BİRLİKLER	KOMUTAN İSİMLERİ
10.000	TÜMEN	TÜMENBAŞI
1.000	TABUR	BİNBAŞI
100	BÖLÜK	YÜZBAŞI
10	TAKIM	ONBAŞI

Görsel 1.7: Mete Han (Temsili)

Düzenli ordu sisteminde Türk ordusunun komutanı merkezden tayin edilir, bu da ordunun tek elden sevk ve idaresinde büyük önem taşırdı.

Konargöçer yaşamın özelliği, Türkleri; savaşçı, zorluklara sabırla dayanabilen ve mücadeleyi hiçbir zaman elden bırakmayan bir millet yapmıştır. Bu yaşam tarzı insanların disiplinli, hızlı ve toplu hareket etme yeteneklerini de geliştirmiştir. Ordu-millet özelliği taşıyan Türkler; kadın erkek, çocuk yaşlı demeden her zaman savaşa hazırlıklıydılar. Türkler askerlik görevini vatan borcu olarak bilir, bu vazifeyi gönüllü olarak yapardı. Zira Hazar Türk Devleti'nin dışında, Türklerde ücretli askerlik yapıldığı görülmemiştir.

Mete Han'ın düzenli ordusundaki onlu teşkilat yapısı; Çinliler, Moğollar, Romalılar ve Ruslar gibi birçok ordu teşkilatına örnek olmuştur. Çinliler süvari tekniğini ve bol paça pantolonları ordularında kullanmayı komşuları Türklerden öğrenmişlerdir.

BİLGİ NOTU

İlk düzenli Türk ordusunu Hun Hükümdarı Mete Han kurduğu için onun tahta çıkış tarihi olan MÖ 209 yılı, Türk Kara Kuvvetleri'nin kuruluş yılı olarak kabul edilmiştir.

SORU

Ordu-millet anlayışı hakkındaki düşüncelerinizi belirtiniz.

İlk Türk Devletlerinde Renklerin Dili

Toplumların renklere yükledikleri anlamlar ve renklere karşı yaklaşımları farklılıklar gösterir. İlk Türk devletlerinde de renkler hem toplum hem de devlet için birçok anlam ifade etmiştir.

Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman eski geleneklerini devam ettirerek; Türkiye'nin kuzeyindeki denize Karadeniz, batısındaki denize Akdeniz, güneyindeki denize ise Kızıldeniz adını vermişlerdir.

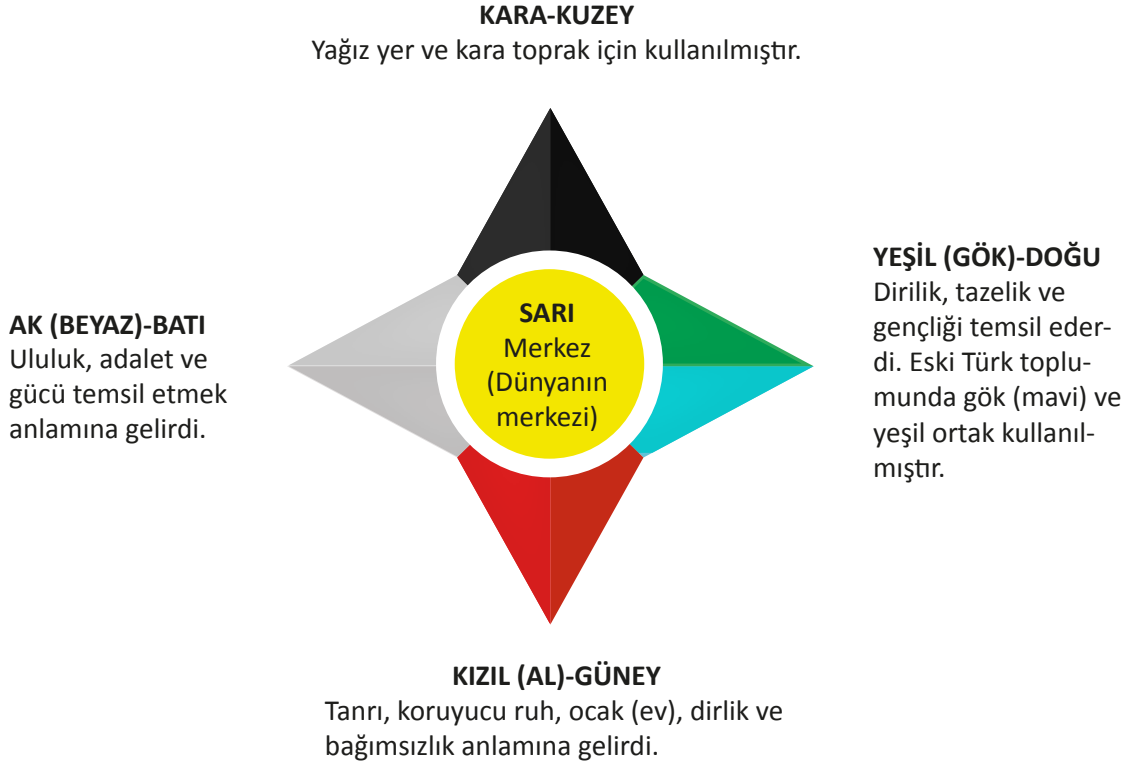
Ak, kara, kırmızı ve gök renklerinin dışında kullanılan beşinci bir renk daha vardır ki bu da sarı renktir. Sarı renk yönleri göstermez, diğer dört rengin merkezini ifade ederdi.

İlk Türk devletlerinin devlet teşkilatlanması bakımından sarı renk merkezî hâkimiyeti, merkezin gücünü ve kudretini ifade ederdi. Kök Türk ve Uygur devlet geleneğinde çadırların renklerine bağlı bir hiyerarşik düzen vardı. Kağanlar altın işlemeli otağda otururlar ve kırmızı elbiseler giyerlerdi.

İlk Türklerde renkler, askerî ve toplumsal örgütlenme içerisinde de önemli bir yere sahipti. Mete Han'ın bir kuşatma sırasında renkleri dikkate alarak ordusunu dört kısma ayırması buna en güzel örnektir. Bu planlamaya göre kuzeyde yüz bin kişilik yağız (kara) atlı, batıda yüz bin kişilik ak (beyaz) atlı, güneyde yüz bin kişilik doru (bordo) atlı, doğuda da yüz bin kişilik demir kırı atlı bulunurdu.

Savaşta, barışta ve törenlerde değişik anlamlar ifade eden farklı renklerde bayraklar kullanan Türkler, Gök Tanrı inancının etkisiyle mavi renge ayrı bir önem vermiş, mavi rengin bir tonuna, Türk Mavisi (turkuaz) denilmiştir.

İlk Türklerde yönlerle renklerin dili şu şekilde ifade edilmiştir (Şema 1.4).

Şema 1.4: İlk Türk devletlerinde yönlerin dili

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerinde yönleri bildirmek amacıyla kullanılan renkler, günümüzde de yön bildirmek amacıyla kullanılıyor mu? Karşılaştırınız.

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE DEVLET TEŞKİLATI

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Devlet yönetiminde istişarenin (fikir alışverişi) önemi nedir?
2. “Hükümdarın adaletle hükmetmesi” sözünden ne anlıyorsunuz?
3. Türkler İslamiyet’e geçince Türklerin yönetim anlayışlarında neler değişmiş olabilir?

1.3. İlk Türk İslam Devletlerinde Yönetim Anlayışı

Kutadgu Bilig’den

Sen iyi ad dile Allah sana verdi kut,
Kut’unu bulduğunda gönlünü iyi tut.

İsteyip almadın sen bu beylik gücünü,
Allah verdi fazlıyla bu belli.

Bu beyliği sana lütfederek verdi,
Bunun şükrünü kıl ey geniş bilgili.

Gönlün doğru, özün duru olarak Allah’a tapın,
Halkına iyi davran içten ve yakın.

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Ayşegül Çakan, s. 404-434

Kutadgu Bilig’den alınan yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Türkler Müslüman olduktan sonra eski Türk gelenekleri ile İslami ilke ve kuralları birleştirip kaynaştırarak, yeni bir devlet tipi oluşturmuşlardır. Ancak İslamiyet’e geçmelerine rağmen, ilk Türklerdeki kut anlayışı ve Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışı, varlığını koruyarak devam etmiştir.

Selçuklu hükümdarı Sultan Sencer, Abbasi halifesinin vezirine gönderdiği bir mektupta, Ulu Tanrı’nın lütfu ile cihan padişahlığına yükseldiğini yazmıştır. Bu mektuptan da anlaşılacağı gibi Selçuklu hükümdarı, kendisini Tanrı tarafından seçilmiş ve cihan hükümdarı olarak görevlendirilmiş biri olarak görmektedir. Bu durum, kökleri Hun Türklerine dayanan ve İslami Dönem’de de korunan Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışının devamı niteliğindedir. Türk Cihan Hâkimiyeti anlayışı, İslami dönemde cihat ve **İlayı Kelimetullah** anlayışına (Allah’ın adını yüceltme) dönüşmüştür.

Orta Asya’da kurulan ilk Türk İslam devleti **Karahanlılardır**. Karahanlılar Dönemi’nde, halkı yönetme hakkının hükümdara Allah tarafından ilahi bir lütuf olarak bağışlandığına inanılmıştır. Karahanlılardan sonra kurulan Türk devletlerinde, İslamiyet’ten önce görülen yönetim anlayışları bazı değişikliklere uğrayarak **Türk İslam Sentezi**’ne dönüşmüştür.

Karahanlılarla başlayan bu süreç Gazneliler Dönemi’nde farklılaşarak devam etmiştir. Zira Gazneliler yabancı unsurların çok fazla olduğu bir bölgede kurulmuştur. Bu nedenle Gazneli idareciler yerli unsurlara dayanmak ve siyasetlerini daha çok Hindistan’a dönük tutmak zorunda kalmıştır.

Büyük Selçuklu Devleti’nde siyasi, sosyal ve ekonomik faaliyetler hem yerli unsurların hem de Müslüman halkın arzu ve isteklerine hitap edecek şekilde düzenlenmiştir. Askerî karakter, hükümdarlık anlayışı, dinî ve sosyal haklar bakımından Büyük Selçuklular Türk devlet geleneği ve İslam kültürü çerçevesinde kaynaşarak orjinal bir karaktere bürünmüştür. Karahanlılar ile başlayıp Gazneliler ile devam eden Türk İslam kültürünün kaynaşması Büyük Selçuklular ile olgunluğa erişmiştir.

Büyük Selçuklular Dönemi’nde yönetim anlayışı; **töre, kut** ve **şûra** etrafında şekillenmiştir. Devlet idaresinde İslamiyet öncesi Türk töresi ile İslami prensipler benimsenmiş olmasına rağmen, İslami kurallar ve terimler daha çok kullanılmıştır. Çünkü Arap ve Farsların devlet yönetiminde etkili olan **divan**, Büyük Selçuklu Devleti yönetiminde de önemini korumuştur.

Türkiye Selçuklu Devleti’nde ise; “Ülke toprakları hanedan ailesinin ortak malıdır.” anlayışı devam etmiş, bu anlayış nedeniyle Türkmenler kağan soyundan olmayan kimselerin etrafında toplanmamıştır.

İlk Türk devletlerinde olduğu gibi hanedan üyelerinin yönetime ortak olması, Türkiye Selçuklu Devleti'nde de sık sık taht kavgalarının yaşanmasına sebep olmuştur. Kardeşler arasında yaşanan bu taht kavgalarını önlemek için sultanın en büyük oğlunun başa geçmesi kabul edilmiş ancak zaman içinde buna uyulmadığı dönemler de olmuştur.

? SORU

Merkeziyetçi yapı anlayışı ile Selçuklulardaki “Ülke toprakları hanedan ailesinin ortak malıdır.” anlayışı arasında nasıl bir ilişki vardır?

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde hükümdarlar genelde **kağan** unvanını kullanırlarken ilk Türk İslam devletlerinde Gazneli Mahmut ile birlikte **sultan** unvanı da kullanılmaya başlamıştır. Karahanlı hükümdarları ise **tonga, ilig, buğra, arslan, kara, kadir, kılıç, tamgaç, han, hakan** ve **terken** gibi unvanlar kullanmışlardır.

Büyük Selçuklularda hükümdarlar **emir, melik, sultanü'l âlem, sultanü'l âzam** gibi unvanlar kullanırlarken Türkiye Selçukluları İran şahlarının kullandığı **keykavus** ve **keyhüsrev** unvanlarıyla birlikte, denizle bağlantıları olduğu için **sultanü'l-bahreyn** (denizlerin sultanı) unvanını da kullanmışlardır. İlk Türk İslam devletlerinde sultan; sarayın, hükümetin, ordunun ve adaletin başı olarak kabul edilmiştir.

İlk Türk devletlerinde kullanılan hâkimiyet sembollerine ilk Türk İslam devletlerinde para bastırma, hutbe okutma, tıraz, hilat, çetr, saray ve menşur gibi yeni hâkimiyet sembolleri de eklenmiştir.

SIRA SİZDE

Görsel 1.8

Görsel 1.9

Görsel 1.10

Yanda yer alan görsellerde ilk Türk İslam devletlerinde yeni hükümdarlık sembollerinden bazıları verilmiştir. Bu sembolleri Tablo 1.2'den bularak görsellerin altına yazınız.

Tablo 1.2: İlk Türk İslam Devletlerinde Yeni Hükümdarlık Sembolleri

Tıraz	Abbasi halifelerinin hâkimiyet sembolü olarak Türk hükümdarlarına gönderdikleri elbisenin adıdır. Bu elbisenin üzerine hükümdarın adı ve unvanı da işlenirdi.
Hilat	Abbasi halifeleri tarafından hükümdara gönderilen külah, kemer, kılıç, para, bayrak vb. hediyeelerin bütünüdür.
Çetr	Saltanat şemsiyesidir.
Hutbe	Cuma ve bayram namazlarında hükümdarın adının, unvanının ve lakaplarının imam tarafından okunup dua edilmesine verilen isimdir.
Menşur	Abbasi halifelerinin, Türk hükümdarlarının iktidarını onayladıklarına dair gönderdikleri belgedir.

Kutadgu Bilig ve Siyasetnâme’de Hükümdar

Türk kültür tarihinin önemli eserlerinden biri olan Kutadgu Bilig, Yusuf Has Hacıp tarafından kaleme alınmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabulünden sonraki bilinen ilk yazılı eser olma özelliği taşıyan bu kitap, İslam öncesi yaşanan kültür ile İslami Dönem kültürünü yansıtmaları bakımından önemlidir. Eserde yöneticilerde bulunması gereken özellikler ile birey, toplum ve devlet ilişkilerinin nasıl olması gerektiği anlatılmıştır.

Selçuklu veziri Nizamülmülk tarafından yazılan **Siyasetnâme** adlı eserde ise devlet teşkilatı, sosyal hayat ve hükümdarın görevleri hakkında önemli bilgiler verilmiştir. Nizamülmülk bu eserde hükümdarın nasıl olması ve nelere dikkat etmesi gerektiğini; “Hükümdar, iktidarı Allah’ın bir lütfu olarak görmeli ve ona göre davranmalıdır. Ülkenin refah düzeyini yükselterek ülkeyi bayındır hâle getirmeli, bilge ve akıllı olmalı, adaletle hükmetmelidir. Halka karşı şefkatli ve merhametli olmalı, karar verirken üstün yetkilerine rağmen birilerine danışmalı, halkın şikâyetlerini dinlemelidir.” sözleri ile dile getirmiştir.

SIRA SİZDE

Kutadgu Bilig’den

Sen iyi ad dile, Tanrı sana verdi kut,
Kut’unu bulduğunda gönlünü iyi tut.

Biri kavli bütün, dili doğru olmak,
İkincisi hayırlı bir töre yapmak,

Üçüncüsü eli bol ve açık olmak,
Dördüncüsü düşmana boyun eğdirmek,

Kimde akıl varsa o asil olur,
Kimde bilgi varsa o beylik bulur.

Doğruluk üzerine keserim ben işi,
Ayırmam ben, bey ya da kul diye kişi.

Vefayla halka uzatır elini,
Sabırlı olmalı ve tutabilmeli kendini...

Yusuf Has Hacıp, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Ayşegül Çakan,
s. 23-487 (Düzenlenmiştir.)

Siyasetnâme’den

Abdullah B. Ömer Hattab (r.a) şöyle diyor: “Babası Ömer (r.a) dünyadan ayrılacağı zaman, oğlu ona sordu: -Babacığım seni öteki dünyada ne zaman görebilirim? Ömer (r.a): -Ey oğul, dünyadan ayrıldığımın birinci, ikinci veya üçüncü gecesi rüyanda beni görebilirsin. Aradan on iki yıl geçtiği hâlde, oğlu babasını rüyasında göremedi. Babasının vefatının üzerinden 12 yıl geçtikten sonra Abdullah (r.a) bir gece babasını rüyasında görünce ona sordu: -Babacığım, üç gece sonra seni rüyamda görebileceğimi söylememiş miydin? Ömer (r.a): -Sevgili oğlum, Bağdat yakınlarında bir kasabanın eskimiş bir köprüsü varmış. Memurlarım onu düşünüp tamir ettirmemişler. Koyunlar köprüden geçerken birinin ayağı bir deliğe girmiş ve kırılmış. Ben de bugüne kadar onun cevabıyla meşgul idim, diye cevap verdi.”

Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Çeviren: Aydil Erol, s. 21

Yukarıdaki metinlerden hareketle bir yöneticide bulunması gereken özellikleri aşağıdaki noktalı yerlere yazınız.

1.

2.

3.

4.

5.

6.

7.

8.

9.

10.

İlk Türk İslam devletlerinde sultan, sarayda oturur ve ülkeyi buradan yönetirdi. Saray büyük bir yapı olduğu için burada birçok görevli çalışırdı. Bu görevlilerin en önemlileri arasında, hükümdarın halk ve saray görevlileri arasındaki ilişkilerini düzenleyen ve kendisine hacib adı verilen kişiler vardı. Haciblerin başında bulunan kişilere ise has hacib denilirdi. Sarayın günlük işlerini ise kapucubaşı yürütürdü.

SIRA SİZDE

Aşağıda yer alan görsellerde ilk Türk İslam devletlerindeki saray görevlilerinden bazıları verilmiştir. Bu kişilerin görevlerini tablo 1.3'ten bularak görsellerin altına yazınız.

Görsel 1.11

Görsel 1.12

Görsel 1.13

Tablo 1.3: İlk Türk İslam Devletlerinde Bazı Saray Görevlileri

Not: Sarı renkli görevliler Karahanlılara, yeşil renkli görevliler Gaznelilere aittir. Siyah renkli görevli isimleri ise her iki dönemde ortak olarak kullanılan isimlerdir.

Hacib / Hâce-i Büzürg / Tayangu	Hükümdarın halk ve saray görevlileri arasındaki ilişkilerini düzenlemekten sorumlu olan kişi.
Hares Emiri	Hükümdara ve devlete karşı suç işleyenleri cezalandıran görevli. Protokolde hacibden sonra gelirdi.
Vekil-i Hass / Vekil-i Der	Sultana ve ailesine ait olan işleri yapmak ve her gün yapılacak olan işler hakkında sultana bilgi vermek gibi saraya ait bütün işlere bakan görevli.
Silahdar	Silahlardan sorumlu olan görevli.
Abdar (Taştardar)	Hükümdarın leğen ve ibriğini taşıyan, hükümdarın temizlik işleri ile ilgilenen görevli.
Çaşnigir	Hükümdarın sofrasından sorumlu olan, sofraya gelen yemeklerin tadına bakmak suretiyle hükümdarın zehirlenmesini engelleyen görevli.
Şarabdar / İdişçibaşı	Hükümdarın sofrasındaki içeceklerden sorumlu olan görevli.
Camedar	Hükümdar ve ailesinin elbiseleriyle ilgilenen görevli.
Candar	Sarayın ve hükümdarın güvenliğinden sorumlu olan görevli.
Alemdar	Hükümdarın bayrak ve sancağını taşıyıp korumakla görevli olan kimse.
Hansalar / Aşçıbaşı	Sarayın mutfağından sorumlu olan görevli.

Hükûmet

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde siyasi, askeri, kültürel ve ekonomik meselelerin görüşülüp karara bağlandığı toy (kurultay) adı verilen meclislerin yerini, ilk Türk İslam devletlerinde **divan** adı verilen ve günümüzdeki Bakanlar Kurulu gibi çeşitli dairelerden oluşan bir kurum alırdı (Tablo 1.4). Bu divanların birleşmesiyle oluşan Divan-ı Saltanat'ın (büyük divan) başında hükümdarın birinci derecede yardımcısı olan vezir bulunur, devlet meseleleri bu divanda görüşülüp karara bağlanırdı. Karahanlılarda vezire yuğruş, Gaznelilerde ise hâce-i büzürg denilirdi. Vezirin atamasını ise bizzat hükümdar yapardı.

Tablo 1.4: İlk Türk İslam Devletlerinde Bulunan Divanlar

Karahanlılar	Gazneliler	Büyük Selçuklular
		
Divan-ı Âli Başkanı vezir olan bu divanda devlet ile ilgili meseleler görüşülüp karara bağlanırdı.	Divan-ı Vezaret Vezirin başkanlığındaki bu divan, genel idari işlere ve mali işlere bakardı.	Divan-ı Âla (Büyük Divan) Devlet meselelerinin görüşüldüğü bu divanın başkanı vezirdi.
Divan-ı Tuğra (İnşa) Devletin iç ve dış yazışmalarıyla ilgilenen bu divanın başındaki görevliye Tuğraî denilirdi.	Divan-ı Risalet İç ve dış yazışmaları yöneten divandır. Bu divanın başındaki kişiye sahibi divan-ı risalet adı verilirdi.	Divan-ı Tuğra (İnşa) Devletler ve eyaletlerle ilgili yazışmaları yöneten bu divanın başındaki görevliye münşi veya tuğraî denilirdi. Bunlar Arapça ve Farsça'yı çok iyi bilen bilgin kişilerdi.
Divan-ı İstifa Mali işlerden sorumluydu. Bu divanın başında agıcı bulunurdu.	Divan-ı İstifa Devletin mali işlerine bakan bu divanın başında müstevfi vardı.	Divan-ı İstifa Devlet hazinesinin gelir ve giderlerini takip eden divandı. Başında müstevfi bulunurdu.
Divan-ı İşraf Devletin mali ve idari işlerini denetleyen bu görevliye müşrif denilirdi.	Divan-ı İşraf Devletin gizli haber alma dairesi gibi çalışmakla birlikte, devletin mali ve idari işlerini denetlerdi. Bu divanın başkanına müşrif denilirdi.	Divan-ı İşraf Devletin mali ve idari işlerini teftiş ederdi. Bu divanın başındaki görevliye müşrif denilirdi.
Divan-ı Arz Ordunun genel işlerini yürüttü. Bu divanın başındaki görevliye arız denilirdi.	Divan-ı Arz Bu divan, askerlik işlerini yürüttü. Başkanı emir-i arız dı.	Divan-ı Arz (Ceyş) Askerlikle ilgili bütün işlerle ilgilenen bu divanın başındaki görevliye arız denilirdi.

SORU

İlk Türk devletlerindeki kurultay ile ilk Türk İslam devletlerindeki divan teşkilatını karşılaştırarak ilk Türk İslam devletlerinde divan sayısının neden artmış olabileceğini açıklayınız.

Taşra Teşkilatı

İslamiyet öncesi Türk devletlerinde merkeze bağlı ancak merkezden uzak olan taşra diyebileceğimiz yerlerde görev yapan yüksek dereceli görevliler vardı. Bunlar arasında; yabgu, tigin ve tudun yer alırdı. Bu görevlilerin mülkî, askerî ve adli görevleri vardı.

İslamiyet'ten önceki Türk devletlerinin yönetim anlayışı konusunda daha önce de ifade edildiği gibi "Ülke toprakları hanedan ailesinin ortak malıdır." anlayışı, Türk İslam devletlerinde de uygulanmış, **İkili Devlet Teşkilatı** (doğu-batı) anlayışı devam ettirilmiştir.

Karahanlı Devleti'nde ülkenin doğu kısmını **Arslan Kara Han** unvanıyla büyük hakan yönetirken ülkenin batı kısmını **Buğra Kara Han** unvanını taşıyan aileden bir han yönetiyordu. Gazneli ve Selçuklu devletlerinde ise ülke eyaletlere (vilayet) ayrılarak yönetilmiş, eyaletler ise kendi içerisinde kasaba ve köylere ayrılmıştır.

Gaznelilerin taşra teşkilatında ise daha merkezî bir yapı söz konusudur. Gaznelilerde her eyaletin sivil, askerî ve adli olmak üzere üç yöneticisi vardı. Bu idari bölgelerde hanedan üyeleri görev yaparlardı. Bu tür topraklar özerk (yarı bağımsız) yönetilmiştir.

Büyük Selçuklularda taşra teşkilatı ilk Türk devletlerinden farklıydı. Çünkü Büyük Selçuklularda taşra teşkilatı **Büyük Divan**'a bağlıydı. Taşranın merkez şehirlerinde **şihne** adı verilen askerî vali bulunur, eyaletler de melikler idaresinde bölgelere ayrılırdı. Her şehir ve kasabada mülkî yönetimden sorumlu bir **amid**, mali işlere bakan bir **amil** ve belediye işlerini düzenleyen bir de **muhtesip** bulunurdu (Tablo 1.5).

Tablo 1.5: Karahanlı, Gazneli, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu Devletlerinin Taşra Teşkilat Yapısı

Karahanlılar	Mülkî idarede hem askerî hem de hanedan üyesi birer vali bulunurdu. Adliye-de kadı, maliyede amil/ımgâ, belediye işlerinde muhtesip vardı.
Gazneliler	Mülkî idarede sahib-i divan, askerî idarede salar (sipehsalar), adlî idarede kadilkudat, maliyede amil, belediyede muhtesip vardı.
Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçukluları	Mülkî idarede askerî vali olan şihne, hanedan üyesi vali olarak melik, askerî alandaki güvenlik sorumlusu olarak sahibü's şurta vardı. Adalet işlerine kadı, mali işlere amil ve belediye işlerine de muhtesip bakardı.

Tablo incelendiği zaman, Türk İslam devletlerinde bulunan eyaletlerdeki yöneticiler mülkî, adli ve mali işler ile belediye işlerinde birbirleriyle benzerlik gösterir. Gaznelilerdeki **sahib-i divan**, taşradaki mülkî idareden farklıdır.

Askerî (Sü) Teşkilat

Konargöçer kültürün etkisinde olan İslamiyet öncesi Türk devletlerinde her Türk savaşa hazır vaziyette bulunurdu. İlk Türk devletlerindeki ordu-millet anlayışı, ilk Türk İslam devletlerinde de devam etmiş, Türklerin güçlü ordulara sahip olması büyük devletler kurmasını sağlayan en önemli unsur olmuştur.

Karahanlı ordusunun tamamı Türklerden oluşmuş ve bu ordu; saray muhafızları, hassa ordusu, devlete bağlı Türk beylikleri ile hanedan ve valilerin emrindeki askerlerden (eyalet askerleri) meydana gelmiştir. Selçuklu ordusu ise teşkilat yapısı bakımından Karahanlı ordusuyla benzerlik göstermiş, Selçuklularda ordu komutanlarına subaşı denilmiştir.

İlk Türk İslam devletlerinde ordu teşkilatı oluşturulurken ilk Türk devletlerinden farklı bir yol izlenmiştir. Buralarda ordu oluşturulurken devletin bulunduğu coğrafyalardaki yerel unsurlara da yer verilmiştir. Yerel halkların da yer aldığı **Gazne ordusu**; gulam birlikleri, eyalet askerleri, ücretli askerler ve gönüllülerden oluşurdu. Ayrıca Gazne ordusunda sayıları bin yedi yüzü bulan filler de vardı.

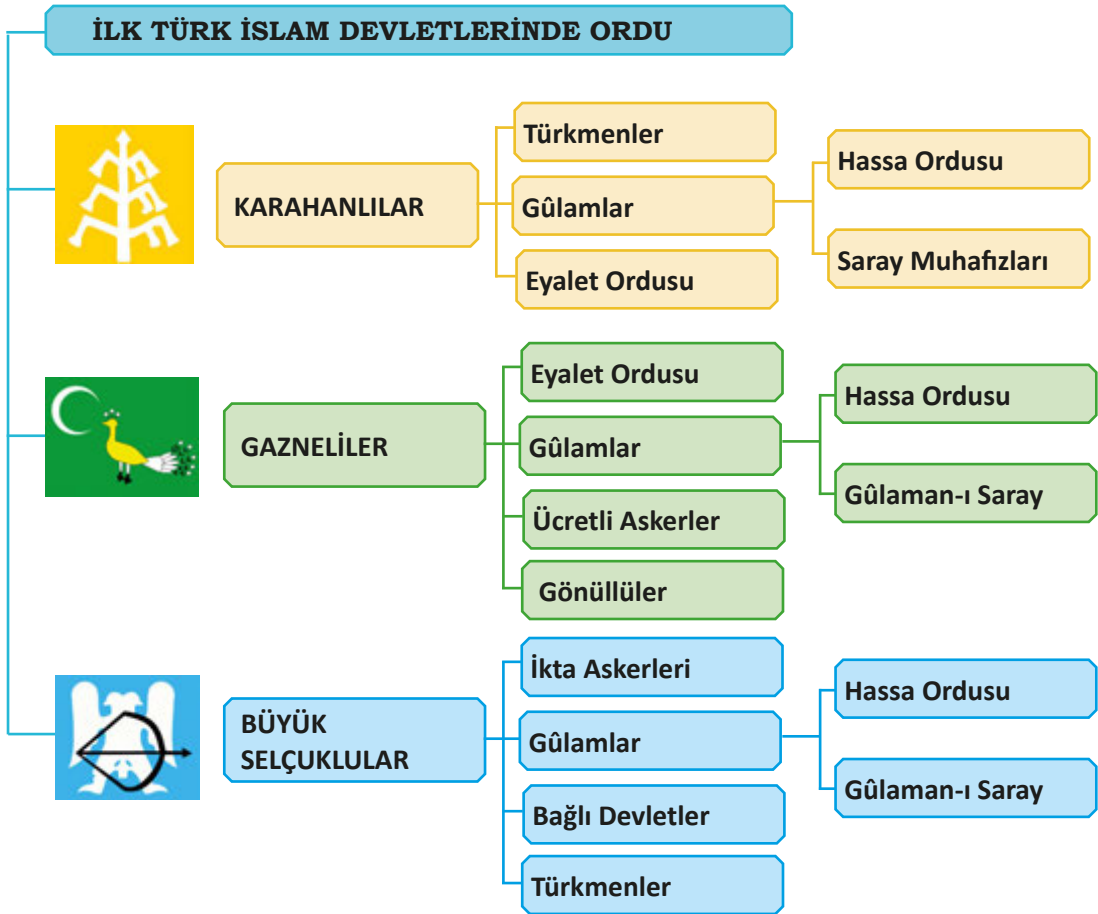
BİLGİ NOTU

Gulam sisteminde askerlerin birçoğu Türklerden oluşurdu. Satın alınan ya da savaşlarda esir edilen bu çocuklar, Gulamhane denilen yerde yetiştirilirdi. Burada eğitilen çocuklar hem askerî hem de idari görevlere getirilir, bunların bir kısmı da sultanın özel birliğine seçilirdi. Gulam sisteminin uygulamaları, ilk Türk İslam devletlerinde çeşitli isimlerle devam etmiştir.

Türklerde ordu; **savaşçılar, teşkilat ve teçhizat** olmak üzere üç bölümden oluşmuştur. Disiplin içinde iyi bir eğitim alan askerî birlikler, savaş araç gereçleri bakımından da iyi bir şekilde donatılmıştır. İlk Türk İslam devletleri, İslamiyet öncesi dönemdeki Türklerde olmayan ve adına **gulam sistemi** denilen yeni bir ordu modelini kullanmaya başlamışlardır. Bu sistemin kaynağı kesin olarak bilinmese de sistemin ilk kez Karahanlılar tarafından uygulandığı tespit edilmiştir.

Hız. Ömer Dönemi'nde uygulanan ikta sistemi, Türk İslam devletleri tarafından geliştirilerek uygulamaya devam edilmiştir. İkta sistemi, belirli yerlere ait devlet arazi gelirlerinin asker, sivil ve devlet adamlarına maaş karşılığı tahsis edilmesi esasına dayanır.

Türk İslam devletlerinde ikta sisteminin gelişmiş uygulaması Büyük Selçuklular ve Türkiye Selçuklularında görülmektedir. Selçuklular bu sayede hazineden maaş ödemedi büyük bir orduya sahip olma imkânı bulmuştur. Ayrıca ikta sisteminin uygulandığı bölgelerde üretimin devamlılığı sağlanmış, taşrada devletin otoritesi de güçlenmiştir.

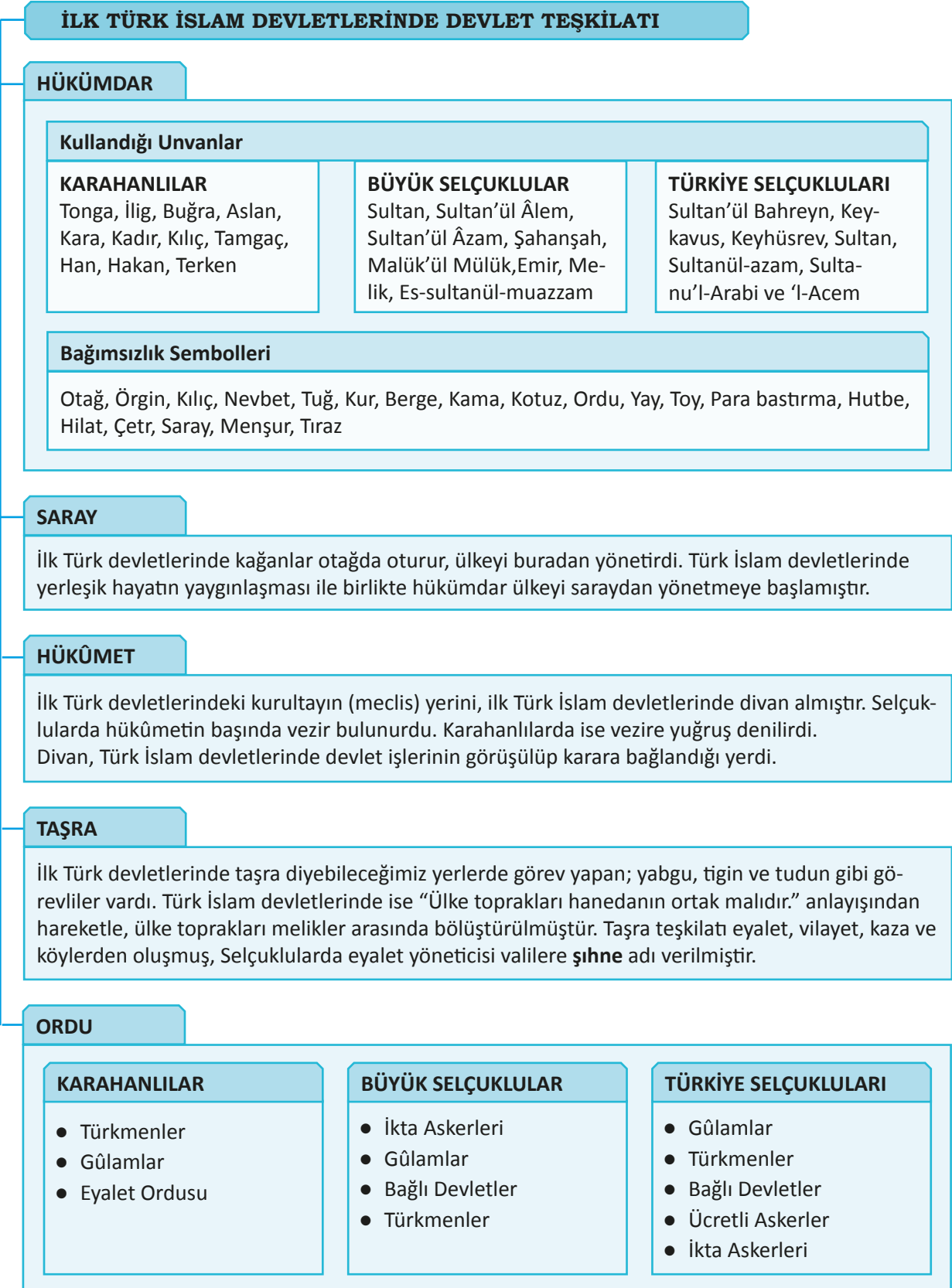

Şema 1.5: İlk Türk İslam devletlerinde ordu

SIRA SİZDE

İlk Türk İslam devletleri arasında yer alan Karahanlılar, Gazneliler ve Büyük Selçukluların taşra teşkilat yapısını karşılaştırınız.

İlk Türk İslam devletlerindeki teşkilat yapısı şematik olarak aşağıdaki gibidir.

Şema 1.6: Türk İslam devletlerinde devlet teşkilatı

C) OSMANLI DEVLET TEŞKİLATI

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Farklı milletlerden oluşan bir devletin yüzlerce yıl ayakta kalabilmesinin sebepleri nelerdir? Bu konudaki düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. “İşi ehline vermek.” deyiminden ne anlıyorsunuz?
3. Hukuk kurallarının toplum düzeni açısından önemi hakkındaki düşüncelerinizi söyleyiniz.

1.6. Osmanlı Devleti’nde Yönetim Anlayışı

Osmanlı Devleti’nin yönetim anlayışı, ilk Türk devletlerinden gelen töre ve Türk İslam Medeniyeti’nin etkisi ile fethedilen yerlerdeki yönetim anlayışı etrafında şekillenmiştir. Osmanlı’nın yönetim sistemi, Yavuz Sultan Selim’in Mısır Seferi’ne kadar monarşik bir özellik taşıırken 1517’den itibaren halifeliğin Osmanlı’ya geçmesiyle devlet yönetimi monarşik yapının yanında **teokratik** (dine dayalı) bir yapıya da bürünmüştür. Ancak Osmanlı Devleti’nin teokratik yönetim anlayışı kendine has özellikler taşımış, Osmanlı Sultanı, halife unvanını kullanmakla birlikte, dinî görüş ve fetvaları şeyhülislamdan almıştır.

Osmanlı Devleti’nin kuruluşundan itibaren ülkeyi yönetme yetkisi eski Türk geleneklerinde olduğu gibi hanedan üyelerine aitti. Bu nedenle padişah olan kişi **malikü’l mülk**, yani ülkenin ve devletin tek sahibiydi.

Osmanlı Devleti’nin ilk dönemlerinde hükümdar, önemli meselelerde tek başına karar vermez; bürokratları, ulemayı ve kumandanları toplantıya çağırarak onların da fikirlerini alırdı. Bu danışma işlemi daha sonraki yıllarda ilk Türk İslam devletlerinde olduğu gibi divan adı verilen meclis tarafından yerine getirilmiştir. Divanda devlet meseleleri görüşülür ancak son kararı yine padişah verirdi. Padişah mutlak yetkiye sahip olmasına karşın bu yetkiyi keyfi kullanmaz; kanun, nizam, örf ve İslam hukukunu da dikkate alarak kararlarını verirdi. Fatih Sultan Mehmet Dönemi’nde yayınlanan **Fatih Kanunnâmesi** (Kanunnâme-i Âli Osman) ile birlikte örfeye dayalı hukuk sistemi yazılı hâle getirilmiştir.

Osmanlı Devleti’ni kuranların vatanlarına verdiği önem ve vatanlarına yükledikleri anlam nedeniyle devlet, yöneten ve yönetilenler tarafından kutsal kabul edilirdi. Devletin kutsallığı anlayışı **Devlet-i Aliyye** (yüce devlet) kelimesi ile bütünleştirilmiş ve Osmanlı Devleti’nin resmî adı da Devlet-i Aliyye olmuştur.

SORU

Devletlerin kurulduğu coğrafyalar, onların yönetim anlayışlarını nasıl etkilemiştir?

Osmanlı Devleti, yönetenler ve yönetilenler olarak iki sınıfa ayrılmıştır. Yönetenler kendi içinde seyfiye, kalemiye ve ilmiye sınıfını oluştururken yönetilenlere ırk, dil ve din ayrımı yapılmadan **reâya** (tebaa/halk) denilmiş ve reâyaya karşı izlenen **İstimalet Politikası** (gönül alma) sonucunda oldukça adaletli davranılmıştır. Hatta bu istimalet politikası sonucunda Bosna Hersekli gibi bazı Balkan toplulukları Türk İslam kültürünü benimsemişlerdir. Devlet işlerinde son dönemlerde Müslüman olmayan unsurlar yani **Zımmîler** de görev almış, kısacası **tevdî-i emanet** denilen işi ehline verme anlayışı uygulanmıştır.

Osmanlı Devleti, tebaasından olan Hristiyan ailelerden devşirme sistemiyle alınan çocukları eğiterek bunların asker olmasını veya devletin önemli kademelerinde yer almasını sağlamıştır. **Kul sistemi** adı verilen bu sistem ile yetişen kişiler, devlet yönetiminde sadrazamlığa kadar yükselbilmişlerdir. **Sokullu Mehmet Paşa** da bu sadrazamlardan birisidir.

BİLGİ NOTU

Osmanlı Klasik Dönemi’nde vergi veren halka reaya denilmiş, Tanzimat Dönemi öncesinde ise reaya terimi gayrimüslim Osmanlı tebaası anlamına gelmeye başlamıştır.

Osmanlı Devleti birçok milletten oluşmuş, devlet yöneticileri ülke içindeki bütün unsurlara eşit ve adaletli davranarak bu unsurları bir arada tutmayı başarmıştır. Halka eşit davranan Osmanlı Devleti, çoklukta birlik olma anlamına gelen Kesrette Vahdet düşüncesini bütün dünyaya göstermiştir. Osmanlılarda devletin sonsuza kadar yaşayacağına inanılmış ve bu anlayış Devlet-i Ebet Müddet olarak ifade edilmiştir. Cihan Hâkimiyeti Ülküsü'nden hareketle devletin sonsuza kadar yaşamasının **Kanun-ı Kadim** (Kanunnâme-i Âli Osman) ile mümkün olacağına inanan Osmanlı devlet yöneticileri, **Nizam-ı Âlem** (devletin dirlik ve düzenini sağlamak ve dünyaya düzen vermek) için özel çaba sarf etmişlerdir.

1.7. Osmanlı Devleti ile İlk Türk İslam Devletlerinin Yönetim Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışında, ilk Türk İslam devletlerinde olduğu gibi otoritenin kaynağının Allah olduğuna inanılırdı. Allah'ın devleti hükümdara bağışladığına inanıldığı için hükümdarın yetkisi tartışılmazdı. Bu nedenle bütün yetki padişahın ve dolayısıyla onu temsil eden divanın elinde toplanmıştı. Buna karşın reâya (halk) (Görsel 1.14) da adaletli bir şekilde yönetilmesi için padişaha verilmiş kutsal bir emanet olarak kabul edilirdi.

Osmanlı'da kut anlayışı ve cihan hâkimiyeti düşüncesi devam etmiş ancak diğer bütün Türk devletlerinden farklı olarak merkeziyetçi bir yapı kurulmuştur.

İlk Türk devletlerinde ikili yönetim anlayışı vardı. Selçuklularda ise devlet toprakları melikler arasında paylaştırılırdı. Osmanlı Devleti'nde durum bunlardan farklı olarak ülke hanedan üyeleri arasında paylaştırılmamış, padişah mutlak hâkim olmuştur. Bu yüzdendir ki Osmanlı Devleti diğer Türk devletlerine göre daha uzun ömürlü olmuştur.

Görsel 1.14: Reâya ,Pazar Yeri ,Gustav Bauernfeind

Görsel 1.15: Sultan I. Ahmet (1590-1617), Kostantin Kapıdağlı, Topkapı Sarayı Müzesi

Osman ve Orhan Bey dönemlerinde geleneksel veraset anlayışı olan “Ülke hanedanın ortak malıdır.” töresi uygulanmış, bu uygulama sık sık taht kavgalarının çıkmasına sebep olmuştur. Merkezi otoriteyi güçlendirmek ve taht kavgalarını azaltmak isteyen **Sultan I. Murat**, veraset sisteminde değişiklik yaparak “Ülke hanedanın ortak malıdır.” anlayışını terk etmiş, “Ülke padişah ve oğullarının ortak malıdır.” prensibini getirmiştir.

Fatih Kanunnâmesi'nde de Devlet-i Âliyye'nin bekası için (Nizam-ı Âlem) gerekirse kardeşlerin hal edilmesi (öldürülmesi) hükmü getirilerek “Ülke sadece padişahın malıdır.” fikri benimsenmiş, bu Kanunnâme ile merkeziyetçi yapı daha da güçlendirilmiştir. Sultan I. Ahmet'le (Görsel 1.15) birlikte, ekber (büyük) ve erşed (akıllı) anlayışı benimsenerek büyük ve akıllı olan kardeşin hükümdar olması kararlaştırılmış, bu anlayış ile kardeşler arasındaki taht kavgalarına son verilmesi amaçlanmıştır.

Yönetim alanında yapılan bu değişikliklerin yanında, Osmanlı Devleti 1876 yılında Türklerin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'yi ilan ederek Mutlak Monarşi'den Meşruti Monarşi'ye geçmiş, bu sayede halkın seçimlere katılması ve hükümeti seçmesi sağlanmıştır.

SORU

Osmanlı Devleti ile ilk Türk İslam devletlerini analiz ederek bu devletlerin yönetim anlayışlarını benzerlik ve farklılıklar açısından değerlendiriniz.

Osmanlı Devleti ile Selçuklu ve Bizans Devletlerinin Yönetim Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı süreklilik göstermesi açısından devamı olduğu Selçuklu Devleti'nin yönetim anlayışına (monarşi) benzemekle birlikte, ülke topraklarının hanedan üyeleri arasında paylaştırılması noktasında Selçuklu Devleti yönetim anlayışından ayrılıyordu. Çünkü Osmanlı Devleti daha merkeziyetçi bir yapıya sahipti. Osmanlı Devleti'nde "Ülke padişahın malıdır." anlayışı hâkimken Selçuklularda ülkenin melikler arasında paylaştırılarak yönetilmesi hâkimdi.

Bizans Devleti'nin yönetim anlayışı, yönetimin babadan oğla geçmesi noktasında Türk devletleri ile benzerlik gösteriyordu. Ancak Bizans Devleti'nde yönetimin başında bulunan hanedanlar, ordu komutanlarının güçlenmesi ile değişebiliyor ve onun yerine yeni bir hanedan gelebiliyordu. Bizans'ta imparator; ordu komutanı, yargıç ve aynı zamanda mutlak yasa koyucu olmuş, bazı dönemlerde imparatoriçeler de ülkeyi yönetmiştir.

Osmanlı Devleti, Bizans'tan farklı olarak bütün unsurlara adaletli davranmış, bundan dolayı bünyesindeki bütün milletleri kendisine bağlamayı başarmıştır. Osmanlı'da herkesin kendi dinini inancına göre yaşamasına izin verilmiş, başta ibadet olmak üzere birçok konuda insanlara özgür bir ortam sağlanmıştır. Başka dilden, dinden, ırktan ve mezhepten olan insanlara saygı gösterilmesi Osmanlı'yı Bizans'tan ayırır da; Osmanlı Devleti yönetim anlayışında Bizans İmparatorluğu'nun merkezi yapısını kendisine örnek almıştır.

Tanzimat Öncesi, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Yönetim Anlayışları

Klasik Dönem Osmanlı Devleti yönetim anlayışında padişahın mutlak otoritesi vardı ve son sözü padişah söylerdi. 1808'lerde Osmanlı Devleti, İstanbul ve taşrada kaybolan otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla Sultan II. Mahmut Dönemi'nde ayanlar ile bir anlaşma yapmış, **Sened-i İttifak** adı verilen bu belge ile Türk tarihinde bir padişah, ilk kez kendi gücü dışında bir başka gücü tanımıştır.

XIX. yüzyılın ilk yarısına gelindiği zaman, Osmanlı Devleti içte ve dışta yaşadığı sorunları bertaraf etmekte zorlanmıştır. Sultan Abdülmecit, bu yüzden Batı'nın kültürünü iyi bilen **Mustafa Reşit Paşa'yı**, Tanzimat Fermanı'nı hazırlamakla görevlendirmiştir. Hazırlanan **Tanzimat Fermanı** (Gülhane Hatt-ı Hümayunu), 3 Kasım 1839 tarihinde devlet görevlileri ve yabancı elçilerin de hazır bulunduğu Gülhane Parkı'nda okunarak ilan edilmiştir.

Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesiyle kanun gücünün üstünlüğü ilk defa padişah tarafından kabul edilmiş ve padişah kendi haklarını sınırlandırmıştır. Bu fermanla Müslüman ve gayrimüslimlerin can, mal ve namus güvenliği devletin koruması altına alınmış, kanun önünde de herkes eşit kabul edilmiştir.

Mahkemeler herkese açılmış ve hiçbir kimsenin yargılanmadan ceza almaması esasları getirilmiş, bütün vatandaşların mal mülk sahibi olma ve miras bırakma hakkına da sahip olduğu kabul edilmiştir. Bu ferman, Osmanlı Devleti'nde modern anlamda anayasacılığın başlangıcı olarak kabul edilmiş, bu gelişmeleri **Islahat Fermanı (1856)** ve meşruti yönetime geçiş izlemiştir.

Osmanlı Devleti, Tanzimat ve Islahat Fermanı'ndan beklediği sonuçları alamamıştır. Bu durum karşısında bazı Osmanlı aydınları bu sıkıntılı durumdan ancak meşruti bir yönetimle çıkılacağına inanmıştır. Bu aydınlar Sultan II. Abdülhamit'i ikna ederek 1876 tarihinde Türklerin ilk anayasası olan **Kanun-i Esasi**'nin ilan edilmesini sağlamıştır. Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nde meşruti yönetime geçilmiştir. Meşrutiyetin ilanı sonucunda Osmanlı halkı, mebusları (milletvekilleri) seçmek için oy kullanma hakkına sahip olmuş ve padişahın yanında ilk kez yönetime katılmıştır. Halkın yönetime katılmasıyla birlikte, Tanzimat öncesi ve Tanzimat Dönemi (1839-1876) yönetim anlayışından farklı olarak padişahın yanında meclis de yerini almıştır. Bunun yanı sıra kişisel haklar anayasa ile güvence altına alınmış, azınlıklara temsil hakkı tanınmış ve demokratikleşme için önemli bir adım atılmıştır.

Sultan II. Mahmut ile birlikte oluşturulmaya çalışılan merkezi yönetim anlayışı Tanzimat Dönemi'nde güçlendirilerek geliştirilmiştir. Bu dönemde saltanat hukukunda bir değişiklik yapılmamış, padişahlık ve halifelik makamları aynen korunmuştur.

 SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nde belli dönemlerde yönetim anlayışında meydana gelen önemli değişiklikleri noktalı yerlere yazınız.

(1300-1600)
Klasik Dönem

(1808)
Sened-i İttifak

(1839)
Tanzimat Fermanı

(1876)
I. Meşrutiyet

Tanzimatla birlikte sadrazamlık görevine dil bilen ve Batı'yı iyi tanıyan nitelikteki kişiler getirilmiş, göreve getirilen sadrazamlar da yönetimde ön plana çıkmaya başlamıştır. XIX. yüzyılın ilk yarısında merkezî yönetimde kısa bir süre **başvekâlet** ismi ile anılan sadrazamlar, daha sonra bu unvanı terk ederek tekrar sadrazamlık unvanını kullanmaya başlamış ve Tanzimat Dönemi'nde eski güçlerine yeniden kavuşmuşlardır.

Bu yeniden yapılanma girişimleri merkezden eyaletlere doğru genişleyerek sürmüştür, merkezdeki divan kaldırılarak Heyet-i Vükela'ya (Bakanlar Kurulu) dönüştürülmüştür. Eyaletlerdeki mahalli idareler de merkezin doğrultusunda yeniden yapılandırılmış, bu yapılanmaya göre mebusların atanması ve görevden alınması işleri de padişah iradesine bırakılmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde şeyhülislamın siyasi danışma gücü azaltılmış, mülki idarede de merkeziyetçi bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Eyalet sistemindeki bu yeni yapılanmada valinin ve taşradaki diğer görevlilerin (defterdar, zaptiye müdürü, kaymakam ve kaza müdürü) görev ve yetkileri belirlenmiştir.

Taşrada çok geniş yetkilere sahip olan yöneticilerin yetkileri sınırlandırılarak merkezî bir yönetim kurulması hedeflenmiştir. Taşra meclislerinde gerek Müslümanlara gerekse gayrimüslimlere belirli bir üye bulundurma hakkının verilmiş olması, halkın ayırım gözetilmeden yönetime katılmasını sağlamıştır.

1864'te kabul edilen **Vilayet Nizamnâmesi**'ne göre, 1867'de eyaletler vilayet adını almış ve buralara yönetici olarak **müşirler** görevlendirilmiştir. Sancakları atama yoluyla **kaymakam**, kazaları seçimle işbaşına gelen **kaza müdürü**, köyleri de yine seçilerek işbaşına gelen **muhtarlar** yönetmiştir.

Kanun-i Esasi'ye göre Osmanlı hanedanının en büyük evladı saltanat ve hilâfet makamlarının sahibiydi. Buradan da anlaşılacağı gibi egemenliğin kaynağı değişmemiş, yasama ve yürütmede son sözü söyleme hakkı padişaha bırakılmıştır. Bakanlar Kurulu (hükümet), meclise değil padişaha karşı sorumlu olmuştur. Padişah; başvekili, şeyhülislamı ve ayan mebuslarını seçme ve atama yetkisine sahip olurken gerektiğinde bunları görevden alma hakkına da sahip olmuştur. Kanun-i Esasi'de padişaha istediği zaman Mebusan Meclisi'ni feshetme hakkı tanınmış, mebuslara ise bakanlar kurulunu düşürme yetkisi tanınmamıştır.

I. Meşrutiyet Dönemi'nde başvekillik ya da yürütme organı konumunda bulunan **Bâb-ı Âli**, temel yapısını korumakla birlikte bazı değişikliklere uğramıştır. Meclisin kapatılmasıyla birlikte

hem sadrazam hem de Bâb-ı Âli gücünü ve etkinliğini yitirmiş, başvekil ise padişahın tam denetimi altına girmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde merkezi yönetimin kuruluşunda çok büyük bir değişiklik olmamıştır. Bâb-ı Âli (Görsel 1.16) ya da hükûmetin yapısı bazı küçük değişikliklerle olduğu gibi süregelmış, merkezi yönetimin işleyiş ve etkinliği Sultan II. Abdülhamit Dönemi'ne göre önemli değişimler göstermiştir. 1909'daki anayasa değişikliği ile hükûmetin padişah karşısındaki durumu yasal olarak güçlenmiştir. Hükûmet bu gücünü hukuksal gelişmelerden değil, ordu ve meclisi ele geçiren İttihat ve Terakki'den almıştır.

Görsel 1.16: Bâb-ı Âli, İstanbul

Meşrutiyet Dönemi Fikir Akımları

Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve I. Meşrutiyet'in ilan edilmesinin temelinde, Osmanlı Devleti'ni dağılmaktan kurtarma çabaları yatmaktaydı. XIX. yüzyılın ikinci yarısı ve XX. yüzyılın başlarında, Osmanlı Devleti'nin dağılmasını engellemek için birtakım fikir akımları ortaya çıkmıştır. Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük, Batıcılık ve Adem-i Merkeziyetçilikten oluşan bu fikir akımları ülkeyi dağılmaktan kurtarmayı amaçlamıştır.

Osmanlıcılık

Görsel 1.17
Namık KEMAL
(1840-1888)

Fransız İhtilali sonrasında gelişen milliyetçilik düşüncesinin etkisiyle ayaklanan Balkan milletlerinin Osmanlı Devleti'nden ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan fikir akımıdır. Tanzimat Devri'nde Genç Osmanlılar tarafından ortaya atılan bu fikre göre bütün Osmanlı vatandaşları kanun önünde eşit olacak, hiç kimseye din, dil, ırk ve mezhep ayrımı yapılmayacaktı.

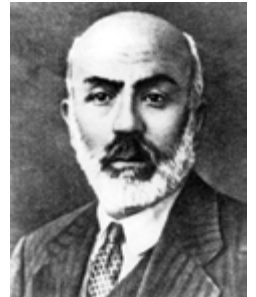
Bir Osmanlı kimliği oluşturmayı amaçlayan bu akım, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilmesiyle birlikte uygulama alanı bulsa da 1877'de başlayan Osmanlı-Rus Harbi sonucu gelişme sağlayamadı. Bu fikir akımı, II. Meşrutiyet (1908) Dönemi'nde tekrar gündeme gelse de Balkan Savaşları'nın (1912) çıkması üzerine geçerliliğini yitirdi.

Bu akımın temsilcileri arasında; Ziya Paşa, Mithat Paşa, Namık Kemal (Görsel 1.17), Mustafa Reşit, Şinasi ve Fuat Paşa gibi devlet adamları ve aydınlar vardı.

İslamcılık (Panislamizm)

93 Harbi'nden sonra önem kazanan bu fikre göre toplumları bir arada tutan en önemli etken dindir. Bu anlayışın temelinde; "Bütün Müslümanlar halifenin etrafında toplanmalı ve onunla birlikte hareket etmelidir." görüşü yatmaktadır. İslam birliğinin kurulması bu fikre sahip olanların en büyük hedefiydi. İslamcılık düşüncesini savunan fikir adamları, Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun ancak İslam birliğinin oluşmasıyla sağlanacağına inanıyorlardı.

Sultan II. Abdülhamit, bu fikir akımını devlet politikası hâline getirip İngiliz ve Ruslara karşı kullanmıştır. Bu fikrin önemli temsilcileri arasında; Cemaleddin Afganî, Mehmet Akif Ersoy (Görsel 1.18), Ahmet Hamdi Akseki, Said Halim Paşa ve Mehmed Şemseddin gibi düşünürler vardı.

Görsel 1.18
Mehmet Akif ERSOY
(1873-1936)

Görsel 1.19
Yusuf AKÇURA (1876-1935)

Türkçülük

Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi'nde ön plana çıkan Türkçülük fikrinin ilk kıvılcımları, XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rusya'daki Müslüman Türkler arasında belirmeye başladı. Rus baskısıyla Osmanlı topraklarına gelen Türk aydınları, fikirlerini burada yaymaya başladılar.

Bu kişiler, Osmanlı'nın dağılmaktan kurtulmasının ancak güçlü bir Türk ulusuyla olacağına inanıyorlardı. Türkçülük fikrinin savunucularına göre Batı'nın bilim ve tekniği alınmalı ama sosyal yaşantıları körü körüne taklit edilmemeliydi. Bu fikrin temsilcileri arasında; Ziya Gökalp, Ömer Seyfettin, Mehmet Emin Yurdakul, Ahmed Ağaoğlu, Fuat Köprülü, Halide Edip, Hüseyin Zade Ali, Gaspralı İsmail ve Yusuf Akçura (Görsel 1.19) gibi aydınlar vardı.

Batıcılık

Batıcılık, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu zor durumdan kurtulmasının Batı'ya benzemekle mümkün olacağını savunan fikir akımıdır. Osmanlı Devleti'nde Batı'nın taklit edilmesi ve örnek alınması faaliyetleri Lale Devri'nden itibaren başlamış, XIX. yüzyıldaki ıslahatlar da Batı'nın etkisiyle yapılmıştır.

Batıcılık fikrinin önemli temsilcileri arasında; Tevfik Fikret (Görsel 1.20), Celal Nuri, Abdullah Cevdet, Beşir Fuat, Baha Tevfik, Kılıçzade Hakkı ve Suphi Edhem gibi aydınlar vardır.

Görsel 1.20
Tevfik Fikret (1867-1915)

Âdem-i Merkeziyetçilik

Prens Sabahattin'in savunduğu bu görüş, merkeziyetçiliğe karşı olan ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesini savunan bir fikir akımıdır.

? SORU

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan fikir akımlarında farklı düşünceler savunulmuş olmasına rağmen, hepsinin birleştiği ortak amaç nedir?

1.8. Osmanlı Devleti Teşkilat Yapısı

Osmanlı, devlet teşkilat yapısını şekillendirirken ilk Türk devletleri, İlhanlılar, Bizans İmparatorluğu ve Selçuklular gibi devletlerin yönetimlerinden etkilenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısı birçok yönden Selçuklulara benzemekle birlikte, hükümdarın yetkisi bakımından onlardan ayrılır. Zira Osmanlı hükümdarları mutlak otoriteye sahiptir ve ülke yönetiminde merkeziyetçilik hâkimdir. Ülke Selçuklulardaki gibi şehzadeler arasında paylaştırılmamıştır.

/BİYOGRAFİ

Görsel 1.21: Sultan I. Murat,
Kostantin Kapıdağlı, Topkapı
Sarayı Müzesi

Sultan I. Murat (1326-1389)

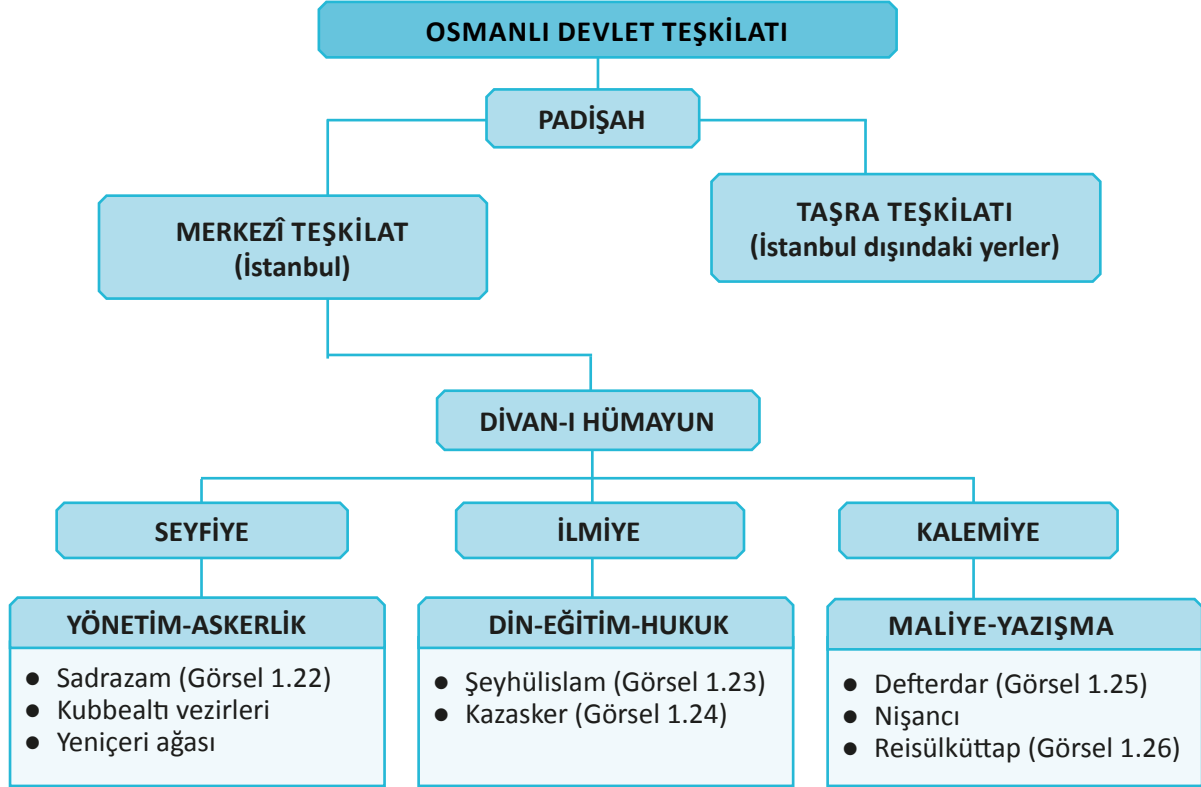
Sultan I. Murat, 1326 yılında Bursa'da doğmuştur. Babası Sultan Orhan Gazi, annesi Nilüfer Hatun'dur. Eğitimi Bursa'daki medreselerde tamamlamıştır. Gayet nazik, sevimli ve çok halim selim bir insan olan I. Murat, sade giyinmiş, âlimlerle sanatkârlara büyük hürmet göstermiş, fakir ve kimsesizlere şefkatli davranmıştır. Geleceği görebilen akıllı bir asker ve devlet adamı olan I. Murat, fethedilen yerlerdeki gayrimüslimlere iyi davrandığı için onların sevgisini ve takdirini kazanmıştır.

Onun döneminde, Rumeli ikinci vatan hâline gelmiş, Anadolu'da üstünlük Osmanlı'ya geçmiştir. Sultan I. Murat, I. Kosova Savaşı'ndan (1389) sonra savaş alanını gezerken bir Sırp askeri tarafından hançerlenerek şehit edilmiştir.

Hem Osmanlılarda hem de Selçuklularda hükümdar sarayda oturur ve ülkeyi buradan yönetirdi. Osmanlı Devleti, Selçuklulardaki ikta sistemini örnek almış ve onu geliştirerek tımar sistemine dönüştürmüştür. Bir diğer deyişle Osmanlılardaki tımar sistemi, Selçuklulardaki ikta sisteminin gelişmiş hâlidir.

Osmanlılarla Selçukluların hukuk anlayışında bir değişiklik olmamıştır. Çünkü her iki devlet de hem **örfi hukuk** hem de **şerî hukuk** kurallarını uygulamıştır.

Osmanlı devlet teşkilatı, **merkez** ve **taşra** teşkilatı olmak üzere ikiye ayrılmış (Şema 1.7), sarayın bulunduğu İstanbul merkez; diğer yerler ise taşra olarak kabul edilmiştir. Osmanlı padişahlarının payitaht olarak adlandırdıkları İstanbul, tarih boyunca Dersaadet, Asitane, İstanbul, İslambol, Konstantiniyye ve Konstantinopolis gibi birçok isimle anılmıştır.

Şema 1.7: Osmanlı devlet teşkilatı

Görsel 1.22: Sadrazam, Figures naturelles de Turquie, Paris

Görsel 1.23: Şeyhülislam, Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft, Istanbul

Görsel 1.24: Kazasker, Costumes turcs de la cour et de la villes de Constantinople, Paris

Görsel 1.25: Defterdar, Ârif Mehmed Paşa, Mecmûa-i Tesâvir-i Osmâniyye, Istanbul

Görsel 1.26: Reisülküttâb, Türkische Gewänder und Osmanische Gesellschaft, Istanbul

Merkez Teşkilatı

Padişah

Osmanlı devlet teşkilat yapısının başında padişah vardı. Padişah olacak hükümdar çocuklarına ilk dönemlerde **celebi sultan**, daha sonraki dönemlerde ise şehzade denilmiş, şehzadeler devlet idaresinde tecrübe kazansın diye belli bir yaşa geldikleri zaman Şehzade Alayı denilen bir törenle sancaklara gönderilmişlerdir. Sancaklarda şehzadelere **lala** denilen devlet işlerinde deneyimli kişiler eşlik etmiş, her bir şehzade hükümdar olacakmış gibi yetiştirilmiştir.

Hükümdar ölünce devlet adamları ile arası iyi olan şehzade İstanbul'a çağrılıp taht'a çıkarılmış, Taht'a çıkan hükümdar **Cülus** (Görsel 1.27) denilen bir törenle kılıç kuşanmıştır.

Sultan III. Mehmet Dönemi'nde şehzadelerin sancağa çıkma usulünden vazgeçilmesi, devlet işlerinde tecrübesiz padişahların yetişmesine sebep olmuştur.

Osmanlı Devleti'nde padişah mutlak otoriteye sahip olduğu için yasama, yürütme ve yargı yetkisini elinde bulundurmuş, gerek duyduğu zaman bu yetkileri vezirler ve divan üyeleri gibi çeşitli devlet görevlileriyle de paylaşmıştır.

Görsel 1.27: II. Mehmed'in Edirne'de ikinci cülûsunu tasvir eden minyatür, Seyyid Lokmân, Hünername, I, TSMK, Hazine, nr. 1523, vr. 153b

BİYOGRAFİ

Fatih Sultan Mehmet (1432 - 1481)

Görsel 1.28: Fatih Sultan Mehmet, Nakkaş Sinan Bey, Topkapı Sarayı, İstanbul

Fatih Sultan Mehmet Edirne'de doğmuştur. Babası Sultan II. Murat, annesi Hümâ Hatun'dur. Fatih, devrin en büyük âlimlerinden (Akşemseddin vb.) dersler alarak büyümüştür. Âlim, şair ve sanatkârları sık sık toplayan ve onlarla sohbet etmekten çok hoşlanan Fatih'in yedi dil bildiği söylenir. Soğukkanlı, cesur, iyi bir idareci ve eşsiz bir komutandı. Yapacak olduğu işler ve alacağı önemli kararlar hakkında en yakınlarına bile hiçbir şey söylemezdi.

Bilime çok büyük önem veren, yabancı bilim insanlarını ülkesine davet ederek onlara hürmet gösteren Fatih, **Avnî** mahlasıyla şiirler yazmıştır. 21 yaşında İstanbul'u fethederek Ortaçağ'ı kapatıp Yeniçağ'ı açan cihan hükümdarı Fatih Sultan Mehmet, 1481'de Maltepe'de vefat etmiştir. Cenazesi Fatih Camisi'nin yanındaki Fatih Türbesi'ne defnedilmiştir.

Divan-ı Hümayun

Osmanlı Devleti, Orhan Bey zamanında Selçuklular, İlhanlılar ve diğer Türk devletlerini örnek alarak divan teşkilatını oluşturmuş, Osmanlı'da divana, Divan-ı Hümayun adı verilmiştir. Fatih Sultan Mehmet zamanına kadar divana padişahlar başkanlık etmiş, Fatih'le birlikte vezir-i azamlar da divana başkanlık etmeye başlamıştır.

Divan-ı Hümayun, Danıştay, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi gibi çalışan bir meclisti. Divan, padişahın yetkisinde bulunan yasama, yürütme ve yargı güçlerinin uygulama aracıydı. Padişahlar halifelik unvanı taşımalarına rağmen, divanda karar alınacağı zaman gerekli durumlarda şeyhülislama danıştırlardı. Divanda alınan kararlar padişahın onayından sonra **mühimme defterine** (Divan kayıtlarının tutulduğu defter) kaydedilerek kanunlaşır ve yürürlüğe girerdi.

SIRA SİZDE

Cumhurbaşkanı Yardımcısı, Cumhurbaşkanı Kabinesi, Maliye Bakanı, Adalet Bakanı, Milli Eğitim Bakanı, Dış İşleri Bakanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, İstanbul Emniyet Müdürü, Diyanet İşleri Başkanı, Tapu Kadastro Müdürü.

Günümüzde bazı devlet memurlarının üstlendiği görevler yukarıda verilmiştir. Bu görevlilerin üstlendikleri işleri, Osmanlı Devlet teşkilatındaki görevlilerin yaptıkları işlerle benzerlik yönünden eşleştiriniz.

Vezir-i Azam (Sadrazam)

Padişahın vekilidir. Onun mührünü taşır ve savaş zamanında Serdâr-ı Ekrem unvanıyla orduyu komuta eder.

.....

Kazasker (Kadıasker)

Divandaki büyük davalara bakar. Kadı ve müderrislerin tayin ve terfi işleriyle de ilgilenir.

.....

Nişancı-Tuğracı

Yazışmalara bakar. Padişahın ferman ve beratlarına tuğra çeker. Ayrıca fethedilen toprakları tahrir (tapu) defterine kaydeder.

.....

Vezirler

Sadrazamın verdiği görevleri yerine getirir.

.....

Defterdar

Devletin gelir ve giderleriyle ilgilenir.

.....

Kaptan-ı Derya (Kaptan Paşa)

Deniz kuvvetleri komutanıdır.

.....

Yeniçeri Ağası

Başkentlin güvenliğinden sorumludur. Vezir rütbesi olanlar divandaki toplantılara da katılır.

.....

Saray

Konak veya hükûmet binası anlamına da gelen saray, Osmanlı Devleti'nde padişahın özel hayatının geçtiği ve devlet işlerinin yürütüldüğü yerd. İlk dönemde Osman Bey'in kaldığı konaklar saray denemeyecek kadar mütevazı yerlerdi. Sarayda oturan ilk padişah Orhan Bey'di ve Orhan Bey, Bursa'daki sarayda oturmuştu. Sultan I. Murat (1362-1389) Edirne'nin fethinden sonra burada da bir saray yaptırmış, bu iki saray İstanbul'un fethine kadar Osmanlı hükümdarlarına ev sahipliği yapmıştır.

İstanbul'un fethinden sonra Fatih Sultan Mehmet şimdiki İstanbul Üniversitesi'nin bulunduğu yere bir saray yaptırmıştır. Daha sonra bu sarayı beğenmeyerek yeni bir saray yapılmasını istemiş, yapılan bu yeni saraya **Topkapı Sarayı** adı verilmiştir. **Birûn**, **Enderun** ve **Harem** olmak üzere üç ana bölümden oluşan Topkapı Sarayı, günümüzde müze olarak kullanılmaktadır.

Birûn

Sarayın dış bölümüydü ve sarayın dış hizmetlerine bakan devlet görevlileri burada bulunurdu. Divanın toplandığı **kubbealtı** denilen yer de buradaydı. Birûn'da çalışan görevlilerin sayısı oldukça fazlaydı. Bunlardan bazıları; padişah hocası, hekimbaşı, cerrahbaşı, yeniçeri ağası, altı bölük halkı vb. kişilerdi.

Enderun

Devşirme yoluyla yetiştirilen tebaadan meydana gelmiştir. Enderun, padişaha hizmet eden görevlilerin bulunduğu yer olmakla birlikte, idari ve askerî yöneticilerin yetiştirildiği okulun da bulunduğu bölümdü. Devşirme sisteminde belli bölgelerden toplanan Hristiyan çocuklar, Türk ailelerin yanına verilirdi. Bu çocuklar İslam inancına ve Türk geleneklerine göre yetiştirilir, daha sonra Topkapı Sarayı'na alınırdı. Buradaki eğitimlerinden sonra yeteneklerine göre Enderun'da veya taşrada görev alırlar, bu görevlendirme işlemine ise **çıkma** denilirdi.

Harem

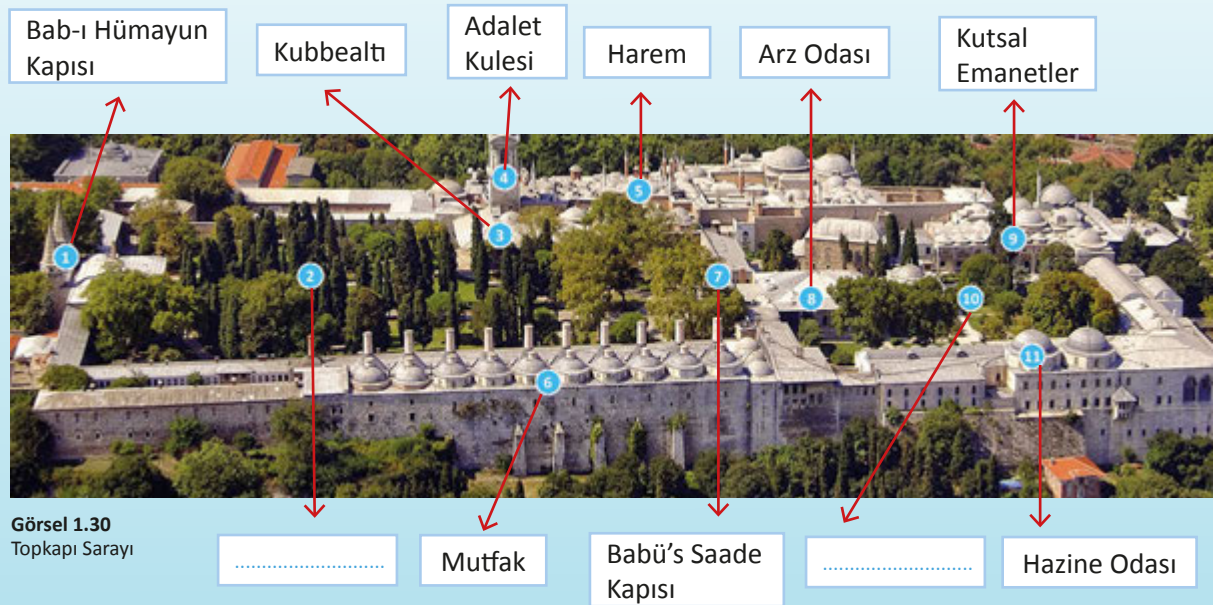
“Korunan mukaddes şey ve yer.” manasına da gelen harem (Görsel 1.29), padişah ve ailesinin özel hayatının geçtiği bölüm, bir diğer deyişle padişahın eviydi. Aynı zamanda hayır faaliyetlerinin organize edildiği yer de olan harem, harem ağası tarafından yönetilirdi. Hareme giren kadınlar sıkı bir disiplin altında eğitim görürdü. Burada eğitim gören kadınlara öncelikle Türkçe ve İslamiyet öğretilirdi. Türk İslam âdet ve âdabını öğrenen kadınlar; dikiş-nakış, mûsikî, hikâye anlatma ve şiir dalında ustalaşırlardı. Kadınlara dönemin en iyi hocaları ders verirdi. Türk mûsikîsinin en büyük isimlerinden Tekbir'in bestekârı İtrî ve XIX. yüzyılın büyük bestekârı Hacı Arif Bey, harem hocalarındandı. Kısacası harem, adabı muaşeretin (görgü kuralları) öğretildiği büyük bir okuldur.

Görsel 1.29: Harem, Topkapı Sarayı, İstanbul

SIRA SİZDE

Aşağıdaki görselde bulunan Topkapı Sarayı'nın bölümlerini inceleyerek boş bırakılan yerlere yazılmayan bölümleri yazınız.

Görsel 1.30
Topkapı Sarayı

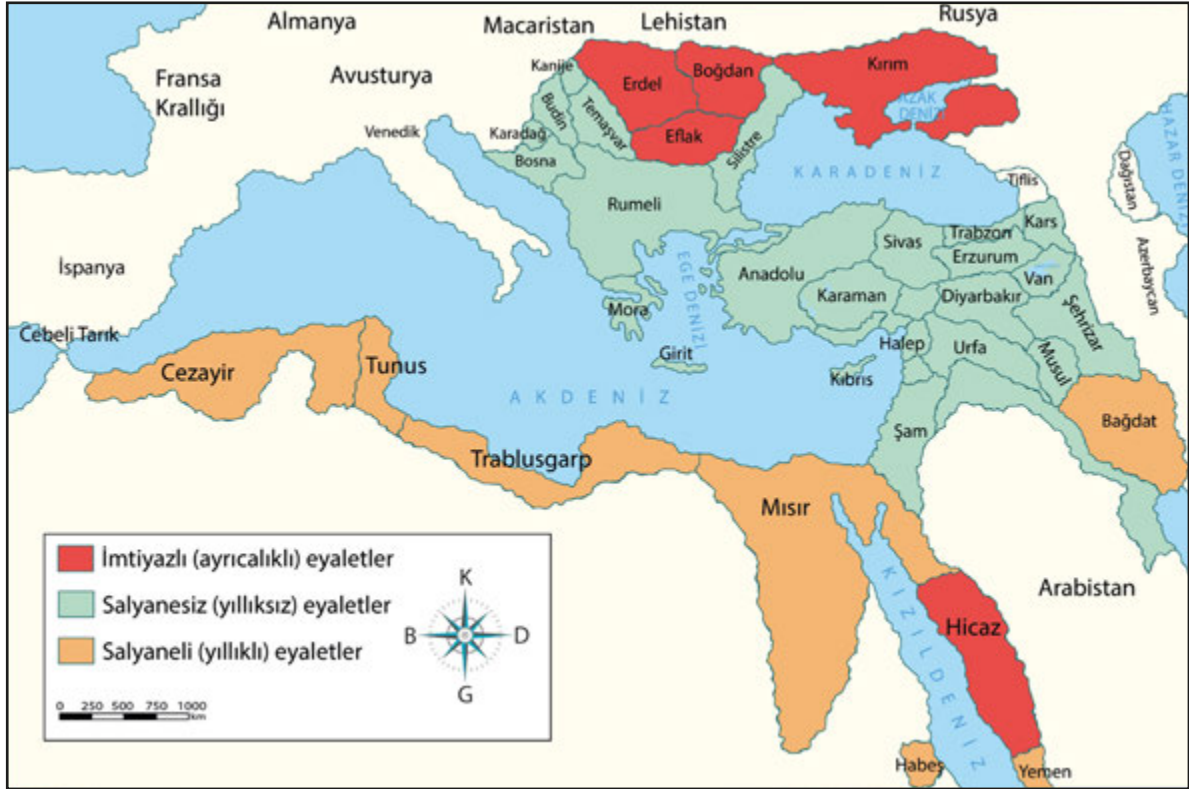
Taşra Teşkilatı

Osmanlı Devleti'nin başkenti İstanbul'du ve İstanbul dışındaki bütün topraklar taşra olarak adlandırılırdı. Taşra yönetiminin temelinde tımar sistemi vardı. Taşra teşkilatı yönetim birimi olarak eyaletlerden oluşurdu. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köylere ayrılırdı.

Osmanlı idari teşkilatında eyaletler vergi düzeni esas alınarak salyâneli (yıllıklı) ve salyânesiz (yıllıksız) olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Salyâneli eyaletlerde iltizam sistemi, salyânesiz eyaletlerde ise tımar sistemi uygulanmıştır. Bunların dışında iç işlerinde serbest dış işlerinde merkeze bağlı imtiyazlı (ayrıcalıklı) bazı eyaletler de vardı (Şema 1.8). İmtiyazlı eyaletlerden Kırım, sadece asker gönderir, diğerleri vergi verirdi. Hicaz ise ne asker gönderir ne de vergi verirdi (Harita 1.2).

Şema 1.8: Osmanlı eyalet sistemi

Harita 1.2: Osmanlı'da idari birimler

Sultan I. Murat Dönemi'nde Rumeli'deki topraklar (sancaklar) birleştirilerek merkezi **Manastır** olan **Rumeli Beylerbeyliği** kuruldu. Rumeli'de fethedilen yerler artınca Anadolu ve Rumeli'nin tek idareci tarafından yönetimi sakıncalı görülmüş ve beylerbeylik sayısı ikiye çıkarılmıştır. **Sultan Yıldırım Bayezid** Dönemi'nde de merkezi **Kütahya** olan **Anadolu Beylerbeyliği** oluşturulmuştur. Rumeli Beylerbeyliği protokol bakımından Anadolu Beylerbeyliği'nden daha önde yer almıştır.

Osmanlı Devleti yeni topraklar fethettiği farklı milletlerden olan halkı idare etmenin zorluğunu görmüş, bu nedenle taşrada farklı bir idari yapılanmanın içerisinde girmiştir. Farklı milletlerden insanları idare etmek amacıyla taşradaki yapılanma yeniden düzenlenmiş ve taşraya en üst yönetici olarak **beylerbeyi** unvanıyla yöneticiler atanmıştır (Tablo 1.6). Atamaları padişah tarafından yapılan beylerbeyi, ilk etapta eyaletin askeri yöneticisi iken ilerleyen dönemlerde eyaletin mülki amiri unvanını kazanmıştır. Taşranın ikinci büyük yöneticisi ise **sancak beyi** unvanını taşıyan yöneticiler olmuştur. Kazalardaki sivil yönetim, adalet ve belediye işleri ise **kadı** tarafından yürütülmüştür.

Tanzimat Dönemi'nde yayınlanan 1864 Vilayet Nizamnamesi'yle Osmanlı Devleti idari yapıyı yeniden düzenlemiştir. Vilayet Nizamnamesi'ne göre vilayette vali, sancakta mutasarrıf, kazada kaymakam, nahiyede nahiye müdürü, köyde de muhtar yönetici olmuştur.

Askerî Teşkilat

Osmanlı askerî teşkilatı Selçuklular, İlhanlılar ve Memlük askerî teşkilatları örnek alınarak oluşturulmuştur. Osmanlılarda ilk düzenli ordu (yaya müselleme), Orhan Bey Dönemi'nde kurulmuştur. Osmanlı ordusu, kara ve deniz kuvvetleri olmak üzere iki bölümden oluşmuştur.

Kara Kuvvetleri

Sultan I. Murat Dönemi'nde sınırların genişlemesiyle birlikte, ilk Türk İslam devletlerinde kullanılan gulam sistemine benzeyen bir sistem oluşturulmuştur. Buna göre savaş esirlerinin beşte biri alınıp bu kişilere Türk İslam terbiyesi verilir, bu terbiyeden geçen kişiler daha sonra askerî sınıfa dahil edilirdi. **Pencik** adı verilen bu sistemde Türk İslam örf ve âdetlerini öğrenen savaş esirleri, daha sonra Acemi Oğlanlar Ocağı'na alınır ve burada yedi-sekiz yıl eğitim aldıktan sonra kapıkulu ocaklarında göreve başlardı.

Pencik sisteminde sürekliliğin olmaması nedeniyle Mehmet Çelebi Dönemi'nde devşirme sistemine geçilmiştir. Bu sistemle belli bölgelerdeki Hristiyan ailelerden alınan çocuklar, pencik sistemindeki gibi bir eğitime tabi tutulmuş, verilen eğitimin ardından ordu veya bürokraside göreve alınmıştır.

Osmanlı Devleti, ilk Türk İslam devletlerindeki ikta sistemini, tımar sistemi adıyla geliştirerek bu sistemi devam ettirmiştir. Tımar sistemi içerisindeki eyalet askerleri, Osmanlı ordusunun önemli bir kısmını oluşturmuştur. Tımar sistemi devletin hem atlı asker ihtiyacını karşılamış hem de toprağın işlenmesini sağlamıştır.

Deniz Kuvvetleri

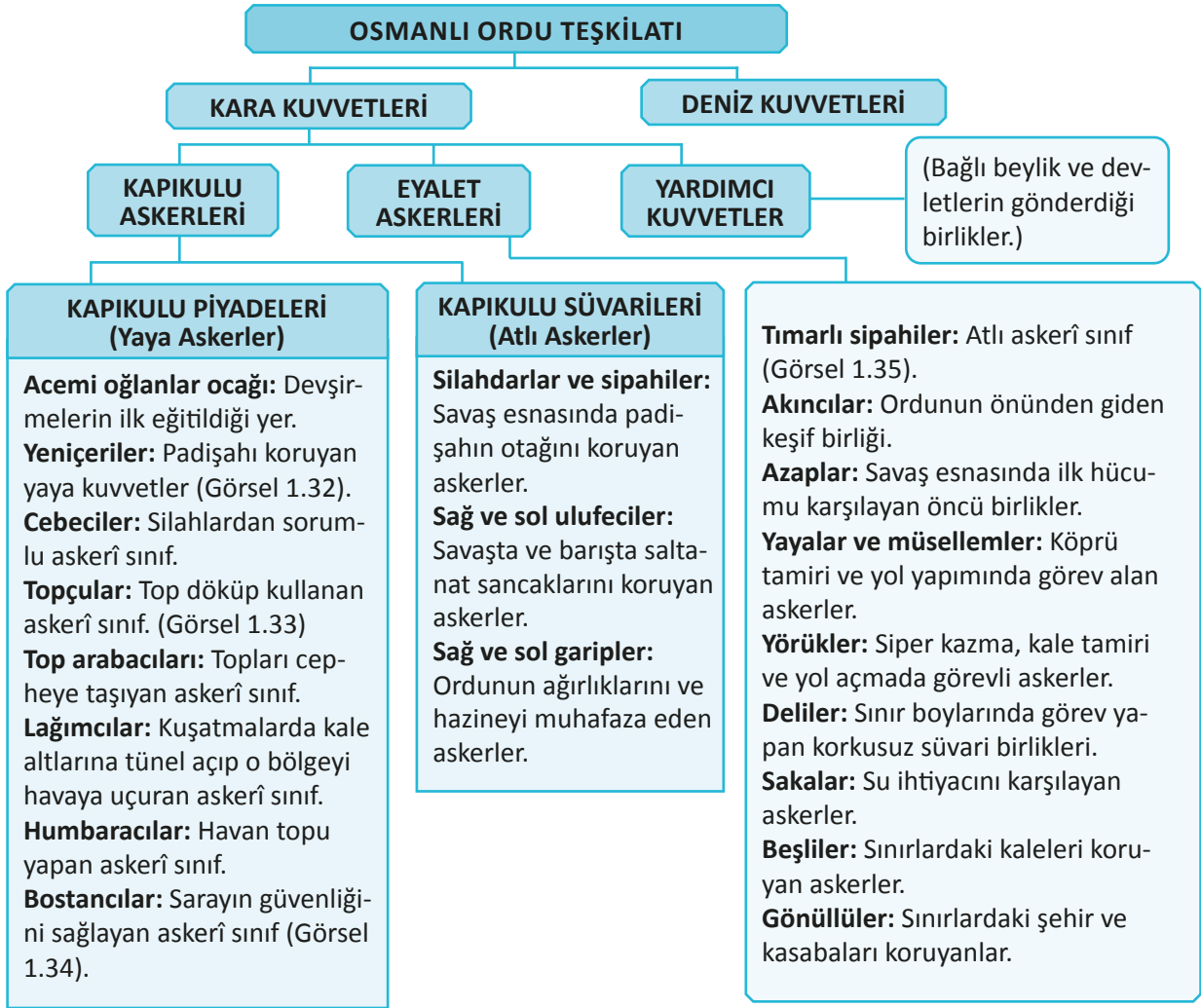
Osmanlı donanması (deniz kuvvetleri) (Görsel 1.31) ilk olarak Orhan Bey Dönemi'nde Karamürsel'de oluşturulmuş, donanma komutanına **kaptan-ı derya**, donanma askerlerine de **levant** adı verilmiştir. XVI. yüzyılda altın çağını yaşayan Osmanlı donanmasının ünlü denizcileri arasında **Barbaros Hayrettin Paşa**, **Piri Reis** ve **Seydi Ali Reis** gibi önemli kişiler yer almıştır. Bu dönemdeki belli başlı tersaneler; İstanbul, Gelibolu, Rusçuk, İzmit, Sinop, Basra ve Süveyş'te açılmıştır.

Tablo 1.6: Osmanlı'nın Klasik Dönem Taşra Görevlileri

İdarî Birim	Yönetici	Güvenlik	Adalet
Eyalet	Beylerbeyi	Subaşı	Kadı
Sancak	Sancakbeyi	Subaşı	Kadı
Kaza	Kadı	Subaşı	Kadı
Köy	Köy Kethüdası	Yiğitbaşı	Kadı Naibi

Görsel 1.31: Kâtip Çelebi'nin tasvirlerinde Türk gemisi Katip Çelebi, Tuhfetü'l-Kibâr, İÜK, Nadir Eserler Ktp, TY.6118

Görsel 1.36: Cebelü askeri (Temsili)

sonra savaş hazırlıkları başlar, savaşa girilecek ülke ile ilgili her türlü istihbarat çalışmaları yapılır, o ülkenin savaş stratejileri incelenirdi.

Osmanlı Devleti'nin katıldığı savaşlar genelde bahar ile birlikte başlar, kış girmeden de sona ererdi. Yapılan savaşlar yaklaşık altı ay devam ettiği için askerin iâşesi, ihtiyaçları, savaş araç ve gereçleri için ayrı bir bütçe oluşturulurdu. Bu bütçe; **mukataa**, **kürekçi bedelleri** ve **cizye** gelirlerinden oluşurdu. Ayrıca reâyadan savaş durumunda alınan ek vergiler de vardı. Bunlar; **Avarız-ı Divaniye**, **İmdadiye-i Seferiye** ve **Sürsat** gibi isimler verilen gelirlerdi.

Osmanlı ordusu savaşa giderken ordunun geçeceği yol güzergâhlarında bulunan yerleşim yerlerindeki mülki amirlere haber salınır, mülki amirlerden güzergâh yollarının düzeltilmesi, köprülerin tamir edilmesi ve ordunun konaklayacağı yerlerde hazırlık yapılması istenirdi. Osmanlı ordusu sefere; sağ kol, orta kol ve sol kol olmak üzere üç ayrı koldan ilerlerdi.

Yol güzergâhlarında ordunun konaklayacağı **menzil** denen yerlerde ambarlar bulunurdu. Bu ambarlarda hem askerlerin hem de hayvanların ihtiyaçları için un, arpa, buğday, çavdar, pirinç, yağ, bal vb. yiyecekler depolanır ve burası barış zamanında bile boş bırakılmazdı. Bazen de yol güzergâhında yiyecekler satın alınır, askerlere günlük pişirilmiş sıcak yiyecekler verilir.

Osmanlı ordusu her daim savaşa hazır hâlde bekletilirdi. Kapıkulu ocakları merkezde bulunur, ordunun en kalabalık kısmını oluşturan tımarlı sipahiler ise tımar olarak kendilerine verilen topraklarda yaşarlardı. Tımar sahipleri aldıkları gelir karşılığında **cebelü** (Görsel 1.36) denilen asker beslerlerdi. Bu askerler bulundukları yerlerde her türlü askerî eğitimi alır, savaş zamanı tımar sahipleri ile birlikte savaşa katılırlardı.

Akıncılar ise bilgi toplama, sınırları koruma ve sabotaj gibi faaliyetlerle düşmanı yıpratırlardı. Osmanlı'da ayrıca gerek duyulduğu zaman Kırım Askerî Kuvvetleri de orduya eşlik ederdi. Savaşlar sırasında diğer bağlı beyliklerden de zaman zaman orduya asker katılımı olurdu.

SIRA SİZDE

“Tarih boyunca orduların savaşa hazırlanması, askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması ve ordunun savaş alanına intikal ettirilmesi büyük bir planlama ve zor bir organizasyonu gerektirmiştir. Çünkü orduların savaş alanlarındaki başarılarının bir kısmı bu uygulamalara bağlıydı.

Bu nedenle Osmanlı Devleti altı yüz yıla yakın hüküm sürdüğü coğrafyalarda savaş organizasyonlarını en ince noktasına kadar hesaplamış ve ona göre hareket etmiştir.”

Metne göre Osmanlı Devleti'nin savaş organizasyonunda başarılı olmasını sağlayan önemli uygulamaları nelerdir?

Osmanlı Ordusunda Değişim

Osmanlı Devleti'nde ordu XVI. yüzyıl sonlarına kadar eğitimli ve mükemmel bir yapıya sahipti. Ancak devşirme usulüne aykırı olarak Kapıkulu Ocakları'na eğitimsiz ve başıboş kimse-lerin girmesiyle askerî teşkilatta bozulmalar başlamıştır. Merkezdeki bu bozulmaların yanında taşrada eyalet kuvvetlerinin de bozulmasıyla ordu eski gücünü kaybetmiştir.

XVII. yüzyılda Yeniçeri Ocağı ve Tımarlı Sipahi Teşkilatı'nın ıslahı için çeşitli çalışmalar yapılmış fakat bu çalışmalarda başarılı olunamamıştır. Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmayı düşünen Sultan II. Osman ise bu düşüncesi yüzünden hayatını kaybetmiştir.

XVIII. yüzyılda Sultan I. Mahmut Dönemi'nde askerî alanda önemli ıslahatlar yapılmıştır. Fransız asıllı olan ve Osmanlı'da Humbaracı Ahmet Paşa adını alan Comte de Bonneval'ın (Kont

Dö Bönivel) Osmanlı himayesine girmesi ile birlikte topçu ocağı ıslah edilmiş ve teknik subay okulu açılmıştır.

I. Abdülhamid Dönemi'nde ise deniz mühendishanesi açılarak yenileşme çalışmaları devam ettirilmiştir. Osmanlı Devleti'nde ordu sistemindeki bozulmaya karşı gerçek anlamda ıslahat girişimi XVIII. yüzyılda Sultan III. Selim tarafından yapılmıştır. Bu dönemde **Nizam-ı Cedid** adıyla yeni bir ordu kurularak tımar sistemi yeniden düzenlenmeye çalışılmış, Kabakçı Mustafa İsyanı nedeniyle Sultan III. Selim ıslahatlarda istenilen sonuca ulaşamamıştır.

Yeniçeri Ocağı'nın askerî disiplinden uzaklaşması üzerine, Sultan II. Mahmut iktidara gelişinin ilk yıllarında **Sekban-ı Cedit** adıyla yeni bir askerî birlik kurmuş ancak Yeniçeri Ocağı bu askerî birliğin kuruluşuna karşı çıkınca Sekban-ı Cedit'i kaldırmak zorunda kalmıştır.

Sürekli isyan eden ve yeniliklere karşı çıkan Yeniçeri Ocağı'nın içinde; "Devlet ocak içindir." anlayışı oluşunca, Sultan II. Mahmut ocağın bu yapısıyla devam etmesinin devlete ve millete zarar vereceği kanaatine varmış ve 1826 yılında Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmıştır. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması tarihi **Vakay-ı Hayriye** (hayırlı olay) olarak geçmiştir. Sultan II. Mahmut tarafından kaldırılan Yeniçeri Ocağı'nın yerine, **Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye** (Muhammed'in zafer kazanmış ordusu) adıyla yeni bir ordu kurulmuştur (Görsel 1.37).

Görsel 1.37: Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye Sultanahmed Meydanı'nda, François Dubois, Dolmabahçe Saray Koleksiyonu

Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye ordusu, merkezi ve düzenli bir ordu olduğu için kısa sürede taşrada aynı özellikte yeni birlikler oluşturulamamış, bu nedenle taşrada **Redif** adıyla yeni birlikler kurulmuştur.

Osmanlı ordusunda teşkilatlanmayla başlayan yenileşme girişimlerinin yanında askerî eğitimde de değişiklikler yapılmıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde **Askerî Tıp Okulu** açılmış ve devletin doktor ihtiyacı bu şekilde karşılanmıştır. Askerî tıp okuluyla birlikte muvazzaf asker yetiştirmek amacıyla **Harp Okulu**, Harp Okulu'na öğrenci yetiştirmek amacıyla da bugünkü ortaokul (rüştiye) ve liselerin (idadi) yerini tutan **askerî rüştiye** ve **idadîler** açılmıştır.

/BİYOGRAFİ

Görsel 1.38: Sultan II. Mahmud, Anonim, Topkapı Sarayı Müzesi

Sultan II. Mahmut (1785 - 1839)

20 Temmuz 1785 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Sultan I. Abdülhamid, annesi Nakşidil Valide Sultan'dır. Cesur, temkinli, sabırlı ve azimli bir kişiliğe sahiptir. 1808 yılında tahta çıktığı zaman 23 yaşındaydı. Zeki ve bilgili bir insan olan Sultan II. Mahmut, Avrupa'daki yenileşme hareketlerini takip edip uygulamaya çalışmıştır.

Adaletle önem verdiği ve yeni kanun ve tüzükler hazırlattığı için kendisine **Adlî** unvanı verilmiştir. Şiiri, edebiyatı ve bilimi çok sever, halk arasında dolaşıp onların sorunlarını dinlemeyi ihmal etmezdi. Kendisi reformist bir padişahı. Osmanlı Devleti'ni sosyal ve kültürel açıdan geliştirmeye, medeniyet bakımından ileri bir ülke seviyesine çıkarmaya çalışmıştır. Verem hastalığından dolayı 1 Temmuz 1839 yılında vefat etmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde askerî alanda da kalıcı ve köklü değişiklikler yapılmıştır. Tanzimat Fermanı'nda askerlik sorununa değinilmiş, askerlik görevinin vatan borcu olduğu anlayışından yola çıkılarak herkesin bu görevi belirli bir süre için yerine getirmekle yükümlü olduğu vurgulanmıştır.

Yapılan bu kalıcı düzenlemelerle, Osmanlı toprakları coğrafi durumu ve genişliği dikkate alınarak beş büyük ordu bölgesine ayrılmıştır. Bu ordularda görev yapacakların askerlik süresi beş yıl olarak belirlenmiş, askere alımlarda ise **kura** (ad çekme) yöntemi uygulanmıştır. Yapılan

bu köklü değişikliklerle birlikte Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye'nin yerine **Asâkir-i Nizamiye** diye adlandırılan Osmanlı düzenli ordusu kurulmuştur. Askerlik alanında yapılan yenilikler öncelikle Müslüman halk üzerinde uygulanmış, gayrimüslimlerin ise bedel ödeyerek (bedeli nakdi) askerlikten muaf tutulmaları yönünde karar alınmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde deniz kuvvetlerinde de önemli düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle Sultan Abdülaziz Dönemi'nde zırhlı gemilerden oluşan büyük bir **filo** kurulduğu gibi çağın gerektirdiği teknik personelin yetiştirilmesine büyük önem verilmiştir.

Osmanlı ordusu, 1877-1878 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı'nda başarısız olunca 1879 yılında bir karar alınmış, alınan bu kararla Avrupa ordularında olan **tümen** (fırka) düzeninin Osmanlı ordusunda da uygulanmasına başlanmıştır.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde, Doğu Anadolu toprakları üzerinde bir Ermeni Devleti kurulmasını önlemek ve Rusya ile çıkacak bir savaş durumunda bölgede hazır silahlı güç bulundurmak amacıyla yerel halktan oluşan **Hamidiye Alayları** kurulmuştur. Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nin sonlarına doğru Osmanlı ordusu ülke çapındaki teşkilatlanmasını tamamlamış, coğrafi konum ve nüfus göz önünde bulundurularak ülke sekiz ordu bölgesine ayrılmıştır. Ayrıca bu dönemde Harp Akademisi (Erkan-ı Harbiye Mektebi) açılarak harp okullarından sınavla seçilen subaylara üst düzeyde askeri dersler verilmiştir.

Yapılan bu değişikliklerle Osmanlı ordusu dış görünüşü ve yapılanmasıyla çağdaş bir görünüme kazanmış ancak hedeflenen başarılarla XX. yüzyılda meydana gelen savaşlar (Trablusgarp, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı) yüzünden ulaşamamıştır.

SIRA SİZDE

Nizam-ı Cedit, Sekban-ı Cedit, Asâkir-i Mansure-yi Muhammediye, Redif, Hamidiye Alayları

Yukarıda Osmanlı askerî teşkilatındaki değişimleri ifade eden ordu isimleri verilmiştir. Bu ordu isimlerini ilgili açıklamanın altındaki noktalı yerlere yazınız.

Taşrada güvenliği sağlamak amacıyla oluşturulan ordu.

.....

Sultan III. Selim Dönemi'nde Avrupa tarzında oluşturulan ordu.

.....

Yeniçeri Ocağı kaldırıldıktan sonra kurulan ordu.

.....

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Doğu Anadolu'da oluşturulan ordu.

.....

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Yeniçeri Ocağı'na alternatif olarak kurulan ordu.

.....

Sultan II. Mahmut, Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemi Devlet Teşkilatlanması

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için zorunlu değişim ve dönüşümün tarihidir. Bu süreç içinde devlet teşkilatı ve ordu yapısında ortaya çıkan köklü ve yapısal değişimler söz konusudur. Devlet adamları, merkez ve taşra teşkilatındaki bozulmaları önlemek, bu kötü gidişe son vermek ve askerî alandaki başarıları tekrarlamak için ıslahatlara girişmişlerdir. Devlet yönetiminde sadrazamın etkisi arttığı için divan toplantıları sadrazam konağında yapılmaya başlanmıştır. 18. yüzyıldan itibaren önem kazanan reisülküttap, 19. yüzyılda Hariciye Nazırlığı'na dönüşerek dış politikadaki etkinliğini giderek arttırmıştır.

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde devlet yönetiminde önemli değişiklikler olmuştur. Merkezi bürokratik sistem yeniden ele alınarak Dar-ı Şûra-yı Askerî (askerî işler), Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye ve Dar-ı Şûra-yı Bab-ı Âli (yönetim işleri) oluşturulmuştur. Divan-ı Hümayun ise

işlevselliğini yitirdiği için kaldırılmış, yerine nazırlıklar (bakanlıklar) kurulmuştur.

Sultan II. Mahmut, merkezi otoriteyi güçlendirmek için çeşitli tedbirler almıştır. Bu tedbirler arasında ayanlar ile Sened-i İttifak'ın imzalanması, sadrazam ile şeyhülislamın yetkilerinin kısıtlanması ve Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılması vardır.

? SORU

XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde yeni kurumların oluşmasına neden hız verilmiş olabilir? Açıklayınız.

Bu dönemde idari yetkiler Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) arasında paylaştırılmış; sadrazam, başvekâlet konumuna getirilmiştir. Başvekâlet konumuna getirilen sadrazam, bakanlıklar arasında işbirliğini sağlayan bir statü kazanmıştır. Sultan II. Mahmut, devlet işlerinin ahenkli bir şekilde yürütülmesi için çeşitli meclisler ve komisyonlar kurmuş (Tablo 1.7), önceden divanda görüşülen devlet işleri, kurulan bu komisyonlardaki meclislerde görüşülmeye başlanmıştır.

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde memurlar ilk kez içişleri ve dışişleri diye ikiye ayrılmış ve bunların maaşları hazineден verilmeye başlanmıştır. Kamu görevlilerinin haksız yollarla elde ettikleri gelir veya emlakın bir kısmına ya da tamamına devlet tarafından el konulması anlamına gelen **müşadere usulü** bu dönemde uygulamadan kaldırılmıştır.

Yapılan bu çalışmaların yanında, Anadolu ve Rumeli'deki vilayetlerin merkeze bağlanması devlet otoritesini biraz daha sağlamlaştırmıştır. Sultan II. Mahmut, merkezi otoriteyi artırmak için valileri maaşa bağlamış ve onları memur derecesine indirmiştir. Yine bu dönemde **köy kethüdası** diye adlandırılan muhtarlıklar kurulmuş, ayanların taşradaki görevleri muhtarlara devredilmiştir.

Sultan Abdülmecit Dönemi'nde ise daha önce Avrupa'da elçilik görevinde bulunan Mustafa Reşit Paşa, padişahın emriyle Avrupa tarzında ıslahat çalışmalarına başlamıştır. Osmanlı Devleti, Avrupalıların azınlık haklarını öne sürerek kendi iç işlerine müdahalesini engellemek, dağılmayı önlemek ve Mısır meselesinde Avrupa'nın desteğini almak için Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir.

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde başvekâlete dönüşen sadrazamlık, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla eski konumuna getirilirken şeyhülislamın siyasi danışmanlık rolü azaltılmıştır. Yine bu dönemde farklı görevleri olan birçok meclis açılmış, mülkiyenin başındaki sadrazam, ülkeyi kendisine bağlı olan Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu) ile yönetmiştir.

Tablo 1.7: Sultan II. Mahmut Dönemi Meclisleri

Meclisin Adı	Görev Sahası
Dar-ı Şûra-yı Bab-ı Âli	Yönetim
Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye	Adalet
Dar-ı Şûray-ı Askerî	Askerlik

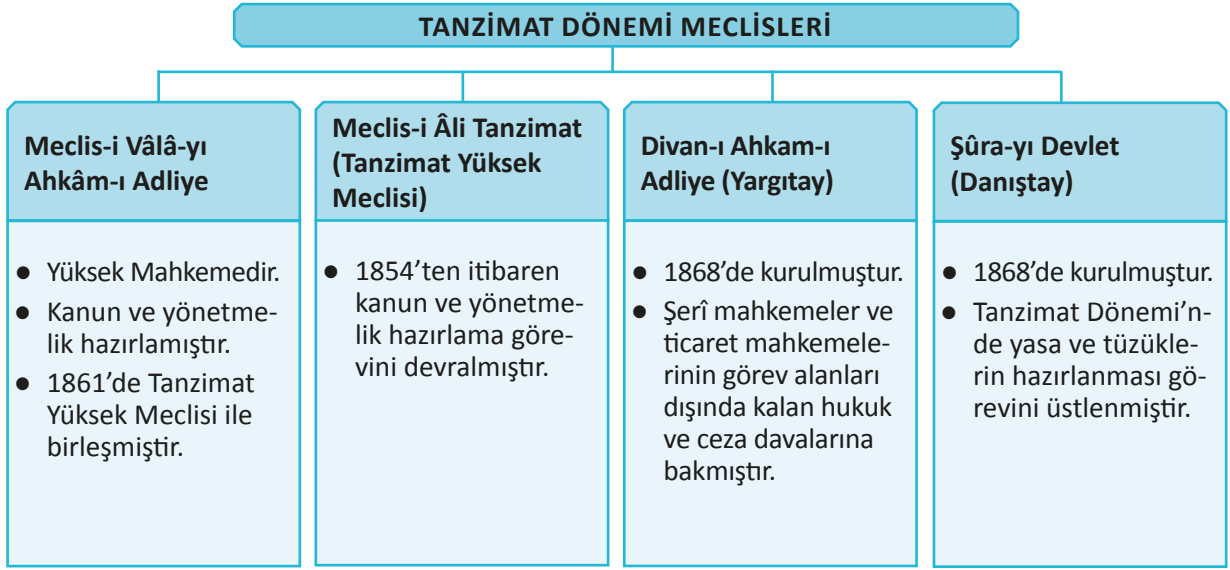
SIRA SİZDE

Tablo 1.8'de verilen ve XIX. yüzyılda merkez teşkilatı içinde yer alan görevlilerin, Osmanlı Devleti'nin geçmiş dönemindeki karşılıklarını yazınız.

Tablo 1.8: Osmanlı Devleti'nde Divan Üyeleri ve XIX. Yüzyılda Heyet-i Vükela

XIX. yüzyılda Heyet-i Vükela (Bakanlar Kurulu)	Osmanlı Devleti'nde Divan Üyeleri
Başvekil (başbakan)	
Nazırlar (bakanlar)	
Maliye Nazırı	
Hariciye Nazırı	
Dâhiliye Nazırı	

Tanzimat Dönemi Meclisleri ve Bu Meclislerin Önemi

Şema 1.10: Tanzimat Dönemi meclisleri

Şemadan da (Şema 1.10) anlaşılacağı gibi bu dönemde yürütme ve yargı birbirinden ayrılmış ve yargının bağımsızlığı sağlanmıştır. Tanzimat Fermanı'yla ilan edilen maddelerin uygulanması için taşra yönetiminde de değişikliklere gidilmesi gerektiği gerçeği ortaya çıkmıştır. Ferman herkesten eşit vergi alınmasını öngördüğü için **İltizam Usulü** kaldırılmış ve vergiler merkezden gelen memurlar tarafından toplanmıştır.

Osmanlı Devleti, merkezin denetim ve kontrolünü artırmayı amaçladığı için 1840, 1864 ve 1871 yıllarında yayımlanan Vilayet Nizamnâmeleri ile çeşitli düzenlemelere gitmiştir.

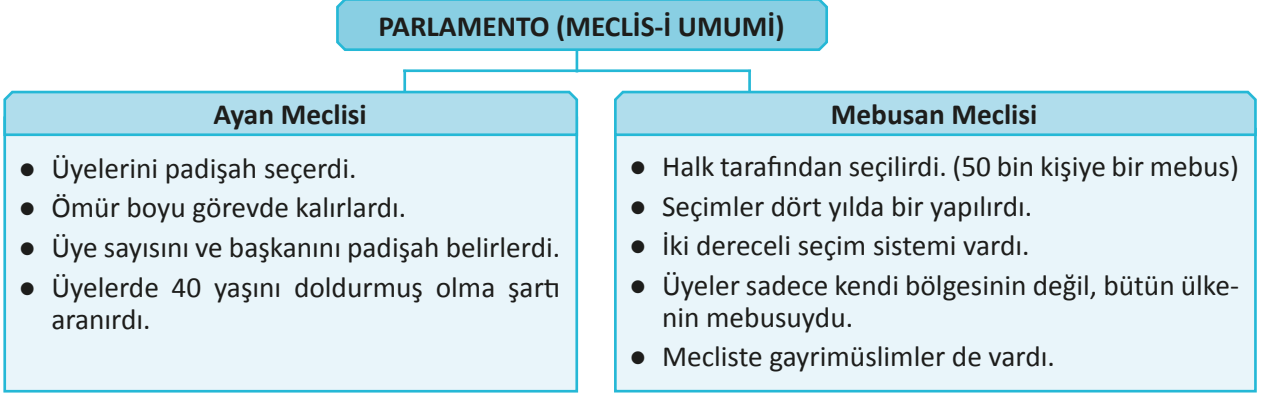
Devlet yetkilileri daha merkezi bir yönetim anlayışını devreye sokmak ve Islahat Fermanı neticesinde Müslümanların eşitlikten; gayrimüslimlerin de askerlik meselesinden dolayı ortaya çıkan olumsuz tepkilerini önlemek amacıyla, 1871 yılında yeniden idari düzenlemeye gitmiştir (Şema 1.11).

Şema 1.11: Osmanlı taşra teşkilatı

Osmanlı aydınları XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünyadaki anayasal gelişmelerden etkilenmiş, Genç Osmanlılar Cemiyeti'ne üye olan bu aydınlar, Osmanlı Devleti'ne Batı'daki anayasal nitelikleri kazandırmak için çalışmışlardır.

Tanzimat ve Islahat fermanlarından istedikleri sonuçları alamayan Osmanlı aydınları, meşrutiyet yönetimine geçişle birlikte dağılmaktan kurtulacaklarına inandıkları için Sultan II. Abdülhamit'i tahta çıkarıp meşrutiyetin ilan edilmesini sağlamışlardır. Meşrutiyetin ilanı ile birlikte halk yönetime katılmış, meclis ise iki kısımdan oluşmuştur. Yeni açılan bu meclislerde Ayan Meclisi'nin üyelerini padişah, Mebusan Meclisi'nin üyelerini ise halk seçmiştir (Şema 1.12).

Şema 1.12: Meclis-i Umumi

Görsel 1.39
Hasan Fehmi (1874-1909)

Sultan II. Abdülhamit tahta çıkınca Şûra-yı Devlet'te (Danıştay) bir komisyon oluşturmuş, **Sadrazam Mithat Paşa** başkanlığında ki 28 kişilik bu komisyon, ilk Türk anayasası olan **Kanun-i Esasi**'yi (1876) hazırlamıştır. Hazırlanan bu yeni Anayasa, 23 Aralık 1876'da Sultan II. Abdülhamit tarafından kabul edilmiş, böylece Osmanlı Devleti'nde artık **Meşruti Monarşi** yönetimi başlamıştır.

1877-1878 tarihleri arasında çıkan Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) sırasında azınlık milletvekilleri olumsuz tutumlar sergileyince Sultan II. Abdülhamit meclis çalışmalarını askıya almıştır.

Batı'daki gelişmeler, II. Abdülhamit'in yönetim anlayışı ve devletin içinde bulunduğu siyasî, askerî, idarî ve iktisadî durum karşısında Jön Türkler, devletin kurtuluşunun meşruti idarede olacağına inanmışlardır. Bu inançlarını gerçekleştirmek için de İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni kurarak tekrar meşrutiyetin ilan edilmesi için faaliyetlere başlamışlardır.

II. Meşrutiyet'in ilanı (23 Temmuz 1908) ile tekrar parlamenter ve anayasal düzene geçilmiş ve böylece çok partili dönem başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin etkili olduğu bu dönemde, Serbesti gazetesinin başyazarı **Hasan Fehmi** (Görsel 1.39) Galata Köprüsü üzerinde öldürülünce siyasî hava ittihatçıların aleyhine dönmüştür. Bu olaydan sonra İstanbul'daki avcı taburları ayaklanmış, 13 Nisan 1909 (31 Mart Olayı) tarihinde İstanbul'da isyan başlamıştır.

Tarihte **31 Mart Vakası** diye geçen bu olay üzerine Selanik'ten gelen **Hareket Ordusu**, 25 Nisan 1909'da İstanbul'a girerek isyanı bastırmış ve Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirerek yerine kardeşi Sultan V. Mehmet Reşat'ı tahta çıkartmıştır.

BİLGİ NOTU

Hasan Fehmi, 6 Nisan 1909 tarihinde öldürülmüş ve Türkiye'de ilk basın şehidi olarak tarihe geçmiştir.

SORU

Sultan II. Abdülhamit'in Kanun-i Esasi'yi kabul etmesinin nedenleri nelerdir?

Kanuni ve Şarlken Dönemi Devlet ve Ordu Teşkilatı

Osmanlı Devleti ile Şarlken Dönemi Kutsal Roma Germen (Cermen) İmparatorluğu karşılaştırıldığı zaman, aralarında gerek devlet teşkilatı gerekse ordu teşkilatı açısından çok büyük farklılıklar olduğu görülür. Osmanlı Devleti düzenli bir devlet teşkilatına sahipti ve bu devletin son derece merkezîyetçi bir yapısı vardı. Devlette son sözü hükümdar söylerdi. Padişahın almış olduğu kararlara devletin ileri gelenleri ve eyalet yöneticileri kesin olarak uymak zorundaydı. Devlete bağlı eyaletler askerleriyle birlikte padişahın emri altında olmak ve her zaman savaşa hazır hâlde beklemek zorundaydı.

Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, Ortaçağ boyunca kademeli olarak gelişen bir devlet oluşumuydu. Devletin en tepe noktasında bir imparator, imparatorun hemen altında ise bu imparatora bağlı bulunan çeşitli unsurlar vardı. Bunlar; elektör prensler, prensler, kontlar, kilise başrahipleri, şövalyeler ve şehir temsilcilerinden oluşuyordu ve bu teşkilatlanma, düzenli bir siyasi yapı oluşumunu engelliyordu.

Bu imparatorluk üyelerinin güçleri dünyevî ve uhrevî açıdan farklılıklar gösterirdi. En önemli karar verme organları ve sorunları tartışma yerleri imparatorluk meclisiydi. Bu meclisteki en etkili kişiler, kralı seçen ve âdeta imparatorluğun ana yapıtaşı vazifesini gören elektör prenslerdi. Onlardan sonra da imparatorluğun diğer üyeleri gelirdi. Kısacası Kutsal Roma Germen İmparatorluğu, bir derebeylikler birlikteliği olarak da adlandırılabilir. Neticede bu imparatorluk karmaşık bir teşkilat yapısına sahipti. İmparatorluğu oluşturan unsurlar imparatora sadakatle bağlı gibi görünseler de aslında bu sembolik bir bağlılıktı.

Kanuni Dönemi Türk ordusu düzenli ve liyakatin ön planda olduğu bir sistemle yönetilirken Şarlken'in (Görsel 1.40) ordusunda ise başıbozuk, serkeş, eğitimsiz ve güçlüklerle baş edemeyen askerler vardı.

Görsel 1.40: Şarlken (1500-1558), Juan Pantoja de la Cruz, tuval üzerine yağlı boya, Prado Müzesi, İspanya

? SORU

Osmanlı Devleti ile Roma Germen İmparatorluğu'nu merkezîyetçi bir yapı oluşturma bakımından değerlendiriniz.

/BİYOGRAFİ

Görsel 1.41
Kanuni Sultan Süleyman,
Konstantin Kapıdağlı,
Topkapı Sarayı Müzesi

Kanuni Sultan Süleyman (1495 - 1566)

Kanuni Sultan Süleyman Trabzon'da doğdu. Babası Yavuz Sultan Selim, annesi Hafsa Hatun'dur.

Kanuni; ciddi, kendinden emin, azim ve irade sahibi bir padişahı. Yapacağı işlerde hiç acele etmez, uzun uzun düşünür ve verdiği karardan asla dönmezdi. Göreve getireceği adamlarda liyakata önem verirdi. Kendisine Kanuni denmesinin nedeni, mevcut kanunları yazdırıp bu kanunları çok sıkı bir şekilde uygulamasıdır. Adaleti çok sever, haksızlığa göz yummazdı.

Çok iyi bir şair olan Kanuni, Muhibbi mahlasıyla şiirler yazmıştır. Aynı zamanda iyi bir kuyumcu zanaatkârı da olan Kanuni Sultan Süleyman'ın ömrü gaza ve seferlerle geçmiştir. Cihan padişahı, son seferi olan Zigetvar'da (1566) kale kuşatması sırasında 71 yaşında vefat etmiştir.

SIRA SİZDE

Aşağıdaki metinde, Busbecq'in Türk ordusu ve kendi orduları hakkındaki düşünceleri verilmiştir. Busbecq'in bu sözlerinden hareketle, Kanuni ve Şarlken Dönemi ordu teşkilatlarını ana hatlarıyla karşılaştırınız.

Görsel 1.42: Busbecq (1522-1592), Melchior Lorck, gravür

Busbecq'e (Busbek) göre Kanuni ve Şarlken (Şarlken) Döneminde Ordu

"Bizim askerî sistemimizle Türk askerî sistemini karşılaştırdınca geleceğin bize neler hazırladığını düşünüp korkudan titriyorum. Karşılaşan iki ordudan biri galip gelecek, bu herhâlde Türk ordusu olacaktır.

Türk askerlerinin güç şartlarda sabırla tahammül ettiklerini ve iyi günler için fedakârlık yaptıklarını gördüm. Oysa bizim askerlerimiz sefer sırasında yemek beğenmez, güzel ziyafetler isterler, istedikleri olmayınca da isyan ederler. Son derece tahammülsüzdürler.

Türk ordusu ise sırtını kuvvetli bir imparatorluğa dayamış, maneviyatı güçlü, zinde, tecrübeli, sarsılmamış kuvvete sahiptir ve zafere alışkındır. Türk askerleri intizam ve disipline uyar. Kanaat ehlidirler. Bizimkiler ise israfçı, yıpranmış ve idmansızdır. Aza kanaat etmezler. Maneviyat bozukluğu içerisindedirler. Disiplin kavramıyla alay ederler. Daha kötüsü yenilgiye alışmamızdır."

Ogier Chiselin De Busbecq, *Türkiye'yi Böyle Gördüm*, s. 73-74 (Düzenlenmiştir.)

1.9. Osmanlı Devleti ile İlk Türk İslam Devletlerinin Teşkilat Yapısı

Osmanlı Devleti'nin yönetim anlayışı, ilk Türk devletleri ve Türk İslam devletlerinin devamı niteliğindedir. Hâkimiyetin kaynağının ilahi oluşu, adaletli yönetim ve töreye saygı ile devlet halk içindir anlayışı bu dönemde de devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nde Türk İslam devletlerinde olduğu gibi şerî ve örfî hukuk geçerliliğini sürdürmüştür.

Türk İslam devletlerinin merkez teşkilatında devleti temsil eden hükümdar; saray, hükümet (divan) ve ordunun da başıydı. Genelde sultan unvanını kullanan hükümdar; fermanlar ve menşurlar aracılığıyla yasama yetkisini, devlet işlerini düzenleyerek yürütme gücünü, Divan-ı Mezalim'e başkanlık ederek de yargı yetkisini kullanırdı.

Osmanlı Devleti'nde hükümdar, Türk İslam devletlerinde olduğu gibi devletin başı olarak idari, askerî ve yargı ile ilgili her konuda söz sahibiydi. Genelde padişah unvanını kullanan Osmanlı hükümdarları devleti yönetirken yetkilerini Divan-ı Hümayun (Hükümet) aracılığıyla kullanırlardı.

Türk İslam devletlerinde ve Osmanlı Devleti'nde saray, hükümdarın resmî ve özel hayatının içinde geçtiği, en önemlisi de devlet işlerinin yürütüldüğü büyük bir yapıdan oluşan bina idi. Sarayda hükümdarların resmî ve özel işlerini yapan birçok görevli bulunurdu.

Türk İslam devletlerinden olan Selçuklularda taşra teşkilatı çeşitli eyaletler ve vilayetlere ayrılır, eyaletlerin başında merkezden atanan **amid** denilen sivil valiler bulunurdu. Ayrıca hükümdar çocukları olan **meliklerin** yönettiği yerlere doğrudan karışılmazdı. Meliklerin yönettiği yerler iç işlerinde serbest, dış işlerinde ise sultana bağlıydı.

Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilatı ise Türk İslam devletlerinden farklı olarak köy, kaza, sancak ve eyalet şeklinde teşkilatlanmıştı. Eyaletleri, merkezden atanan beylerbeyi yönetirdi. Türk İslam devletlerinde ülke toprakları melikler arasında paylaştırılırken, Osmanlı Devleti'nde bu durumdan farklı olarak daha merkeziyetçi bir yapı oluşturulmuştur.

Türk İslam devletlerinde ordu, devletin en önemli unsurlarından biriydi. Türklerin farklı bölgelerde hâkimiyet kurmaları ve varlıklarını sürdürmeleri orduları sayesinde olmuş bu durum Osmanlı Devleti'nde de devam etmiştir. Türk İslam devletlerinde ordunun büyük bir kısmı Türklerden oluşmuştur. Ancak bazı Türk devletlerindeki orduda, kuruldukları coğrafyadan dolayı o bölgede yaşayan yerli unsurlara da yer verilmiştir.

Türk İslam devletlerinde savaş esiri olarak ele geçirilen veya o dönemin şartlarına göre satın alınan kişiler çeşitli eğitime tabi tutulmuş ve yetenekleri doğrultusunda görevlendirilmiştir. Bu kişilerin, başta askerlik olmak üzere devlet işlerinde görev almalarına dayanan sisteme gulam sistemi denilmiş, Osmanlı Devleti'nde ise gulam sistemine benzeyen Kapıkulu Teşkilatı oluşturulmuştur.

SIRA SİZDE

İlk Türk İslam devletleri ile Osmanlı Devleti'nin teşkilat yapısını karşılaştırarak benzer ve farklı yönlerini noktalı yerlere yazınız.

Tablo 1.9: Osmanlı Devleti ile İlk Türk İslam Devletlerinin Teşkilat Yapısı

	İlk Türk İslam devletleri	Osmanlı Devleti
Yönetim anlayışı		
Hükümdarlık		
Taşra teşkilatı		
Ordu		

Osmanlı Devleti ve Selçuklularda Divan'ın İşlevi

Osmanlı Devleti'nde divan (Görsel 1.43), önemli devlet işlerinin (askerî, mali, idari ve hukukî) görüşülüp karara bağlandığı yerdi.

Devletin her türlü siyasi kararları burada alınıp ve uygulanırdı. Yabancı devletler ile olan ilişkiler, savaş ilanları ve barış anlaşmaları burada karara bağlanırdı. Tımar dağıtımı, arazi tahrirleri (kayıtları) ve vergilerin toplanması gibi mali işlere de bu divan bakardı. Divan-ı Hümayun'un hukuki görevleri de vardı. Gerek şerî gerekse örfî davalarda divan en üst mahkeme olarak görev yapar, halk da şikayetlerini divana iletebilirdi.

Selçuklularda olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de divan teşkilatı hemen hemen aynı görevi icra etmiştir. Selçuklularda Divan-ı Alâ veya Divan-ı Vezaret diye de anılan Divan-ı Saltanat'ın altında, Osmanlı Devleti'nden farklı olarak dört adet ikinci derecede divan bulunurdu.

Vezirin başkanlık ettiği Saltanat Divanı'nın görev alanı idari teşkilatın tamamını kapsardı. Bu divan; berat ve resmî emirleri yayımlar ve mali işlere bakardı. Devlet işleri ile ilgili diğer görevlere ise alt divanlar bakardı. Halk, Osmanlı'da olduğu gibi Selçuklularda da; şikâyet, dilek ve arzularını divana iletebilirdi.

Görsel 1.43: Sultan III. Murad'ın İran elçisi Tokmak Han'ı divanda huzuruna kabulünü gösteren bir minyatür, Lokmân b. Hüseyin el-Asurî, Şehinşâhnâme, İÜ Ktp., FY, nr. 1404, vr. 41b

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ DEVLET TEŞKİLATI

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir!” sözünden ne anladığınızı söyleyiniz.
2. Türkiye Büyük Millet Meclisi hakkında neler biliyorsunuz?
3. Cumhuriyet rejimi hakkındaki bilgilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

1.10. Yeni Türk Devleti’nin Yönetim Anlayışı

“Bu durum karşısında bir tek karar vardı. O da ulusal egemenliğe dayanan tam bağımsız yeni bir devlet kurmak.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Mustafa Kemal Atatürk, kurulacak olan Yeni Türk Devleti’nin yeni temellere dayanan farklı nitelikte bir devlet olmasını istiyordu. Bunu daha sonra kaleme aldığı Nutuk adlı eserinde yukarıdaki sözle de dile getirmiştir. Çünkü Atatürk, yeni devletin ulusal egemenliğe dayanmasından ve tam bağımsız olmasından yanaydı.

Nihayet 23 Nisan 1920’de Büyük Millet Meclisi açılmış (Görsel 1.44) ve Yeni Türk Devleti kurularak Meclis’in milli iradenin tek merkezi hâline gelmesi sağlanmıştır. Meclis’in açılmasıyla birlikte halkın iradesi Meclis’e yansımış ve devlet yönetiminde köklü bir değişiklik yapılmıştır.

Bu devlet, 1921 Anayasası’yla (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) Türkiye Devleti adını almış, bu Anayasa’da; “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir!” denilerek Cumhuriyet yönetimine geçileceğinin işareti verilmiştir. 1 Kasım 1922 tarihinde saltanat kaldırılmış ve Cumhuriyet yönetimine geçiş için bir adım daha atılmıştır.

Görsel 1.44: Büyük Millet Meclisi’nin açılışında mebuslar, Ankara

Ulus Devlet

Ulus devlet anlayışı, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesiyle birlikte yaygınlaşan modern devlet anlayışıdır. Ulus devlet anlayışı, özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya üzerinde belirgin bir şekilde yaygınlaşmıştır.

Avrupalı devletlerin kışkırtmalarıyla Osmanlı topraklarında başlayan bağımsızlık hareketleri, farklı unsurları ulus devlet kurma hedefine yöneltmiştir. Osmanlı aydınları bu kopmaları engellemek amacıyla ilk zamanlar **ulusçuluk** fikrinden uzak durmuşlar, farklı unsurları Osmanlılık fikri etrafında birleştirmeye çalışmışlardır. Bu çalışmalardan olumlu sonuç alınamayıp gayrimüslim azınlıklar (Müslüman olmayan unsurlar) Osmanlı’dan kopmaya başlayınca, Sultan II. Abdülhamit Müslüman unsurların Osmanlı’dan ayrılmasını engellemek amacıyla Ümmetçilik

politikası uygulamaya başlamıştır. I. Dünya Savaşı sırasında Müslüman toplumlar da Osmanlı'dan kopunca Osmanlı Devleti'nde Ulusçuluk fikri ön plana çıkmıştır.

Ulus devletin asıl inşası Milli Mücadele Dönemi'yle başlamıştır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Mustafa Kemal Atatürk, milli bilinç ve şuurun toplum tarafından benimsenmesinden ve tarihsel bir bilincin harekete geçirilmesinden yanaydı.

Atatürk'ün ulus devlet anlayışı; "Sınırlarımız içerisinde yaşayan bütün unsurlarla birlikte ülkenin refah düzeyini artırmak ve uygar bir toplum olarak yaşamak." şeklindedir. Türk Milleti'nin ulus devlete geçişi, XX. yüzyılda yaşanan siyasi ve sosyal olayların doğal bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren ülkeyi yönetme yetkisi, eski Türk geleneklerinde olduğu gibi hanedan üyelerine aitti. Bu nedenle padişah olan kişi **malikü'l mülk**, yani ülkenin ve devletin tek sahibiydi.

Yeni Türk Devleti'nin kurulmasıyla yönetim anlayışı değişerek halkın iradesinin meclise yansması sağlanmıştır.

Yukarıdaki metni de dikkate alarak Osmanlı Devleti ve Yeni Türk Devleti'nin yönetim anlayışlarını karşılaştırınız.

Saltanatın Kaldırılması

Osmanlı Devleti'nin başkenti olan İstanbul 1920 yılında resmen işgal edilmiştir. İstanbul'un işgal edilmesi ve Meclis-i Mebusan'ın çalışmalarına son verilmesi üzerine, Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclisin açılması gerektiğini ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu düşüncesi kısa zamanda meyvelerini vermiş ve 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi'nin açılışı gerçekleştirilmiştir (Görsel 1.45). Bu mecliste "Büyük Millet Meclisi'nin üstünde bir güç yoktur." denilerek egemenliğin millete ait olduğu vurgulanmıştır.

Yeni kurulan mecliste saltanat yanlısı milletvekilleri olduğu gibi saltanatın kaldırılmasını isteyenler de vardı. Ancak hepsinin önceliği vatanın düşman işgalinden kurtarılması olduğu için bu dönemde milli birlik ve beraberliğin bozulmaması amacıyla saltanata karşı açıkça tavır alınmamıştır.

Milli Mücadele'nin başarıya ulaşmasından sonra, Türk tarafında ikilik çıkarıp anlaşmayı istedikleri şekilde gerçekleştirmek isteyen İtilaf Devletleri, Lozan'da toplanması planlanan konferansa İstanbul Hükûmeti ile TBMM Hükûmeti'ni birlikte davet ettiler. Bu olay, saltanatın kaldırılması sürecindeki en büyük etken oldu.

Saltanat ve halifeliğin kaldırılması konusunda yapılan tartışmalar sonucunda, 1 Kasım 1922'de TBMM'nin 308 numaralı kararı ile saltanat ile halifelik birbirinden ayrıldı ve saltanatın kaldırılması kabul edildi.

Görsel 1.45: I. Büyük Millet Meclisi açılışı, Ankara

SALTANATIN KALDIRILMA GEREKÇELERİ

Dönem itibariyle birçok ülkede monarşinin yıkılması ve yerine cumhuriyet yönetiminin kurulması.

Bir ülkede iki hükûmetin olmasının millî menfaatlerle bağdaşmaması.

Millet egemenliğine dayalı yönetimin Türk milletinin karakterine daha uygun olması.

Osmanlı Devleti'nin, TBMM Hükûmeti yanında Lozan Konferansı'na davet edilmesi ve bu durumun ikilik çıkaracağı endişesi.

Saltanat sisteminin, millî egemenlik ilkesine ters düşmesi.

İstanbul Hükûmeti'nin Millî Mücadele devam ederken takındığı tavır ve aldığı kararlar.

Saltanatın kaldırılmasından sonra halifelik makamı sembolik hâle getirilmiş ve halifeliğin Abdülmecit Efendi ile devamına karar verilmiştir. Alınan bu kararlar Osmanlı Devleti'nin siyasi varlığı sona ermiştir.

SIRA SİZDE

Osmanlı'dan günümüze demokratikleşme aşamalarını aşağıdaki boşluklara yazınız.

1808	1839	1856	1876	1908	1920	1922	1923
Sened-i İttifak			I. Meşrutiyet				Cumhuriyet'in ilanı

I. ve II. Meclisin Milletvekili Yapısı

İstanbul 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmiş, Mebusan Meclisi basılıp dağıtılmış ve mebuslardan bazıları tutuklanıp sürgüne gönderilmişti. Yaşanan bu olaylar sonucunda Mustafa Kemal Paşa seçimlerin yenilenerek Ankara'da olağanüstü bir meclisin kurulması gerektiğini söylemiş, bunun üzerine Anadolu'dan seçilen mebuslar (milletvekilleri) ile İstanbul'da önceden seçilmiş olan mebusların da katılımıyla, 23 Nisan 1920 Cuma günü ilk Büyük Millet Meclisi açılmıştır (Görsel 1.46).

I. Büyük Millet Meclisi'nin açılışı, Müslümanlar için manevi değer taşıyan cuma günü-ne denk getirilmiş, mebusların da katılımıyla Ankara Hacı Bayram Camisi'nde kılınan cuma namazının ardından Meclis önünde millî bir tören düzenlenmiş ve meclis 115 milletvekilinin katılımıyla açılmıştır.

Görsel 1.46: Günümüzde Kurtuluş Savaşı Müzesi olarak kullanılan I. Büyük Millet Meclisi, Ankara

SIRA SİZDE

I. Meclis'in renkli tablosunu Hıfzı Veldet Velidedeoğlu şu şekilde ifade etmiştir.

"1920'de Meclis'e memur olarak girdiğimiz zaman ilk dikkatimi çeken durum mebusların kıyafet, yaş ve kafa yapılarının ve görgülerinin başka başka ve çok değişik olmasıydı. Beyaz sarıklı, aksakallı, cübbeli, eli tespihli hocalarla, pırıl pırıl üniformalı genç subaylar, yazma sarıklı aşiret beyleri, külahlı ağalar ve kavuklu çelebilerle Avrupa tahsilinden yeni dönmüş, Batı kültürüyle yetişmiş nokta bıyıklı, Kuva-yı Milliyeci kalpaklı gençler, meclis sıralarında yan yana oturuyorlardı. Formasyonları çok değişik olan bu insanlar bir tek amaç etrafında birleşmişlerdi."

Mustafa KÜÇÜK, *Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı*, C. 16, s. 16

Yukarıdaki metne göre, I. Meclis'in yapısını değerlendirerek milletvekillerinin hangi amaç etrafında toplandıklarını yazınız.

I. Meclis üyelerini mesleki açıdan değerlendirdiğimiz zaman, ülkenin farklı kesimlerinin Meclis'te temsil edildiklerini görürüz. Milletvekillerinin %46,9'unun devlet memuru, %14'ünün avukat, gazeteci, doktor, bankacı ve mühendis, %18,9'unun çiftçi, tüccar ve aşiret reisi, geri kalan %11,2'sinin müftü, müderris ve şeyh olduğu görülmektedir. II. TBMM'de ise asker, hukukçu, doktor ve eğitimcilerin sayılarında I. Meclis'e göre ciddi bir artış vardır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kuruluşunu gerçekleştiren I. Büyük Millet Meclisi, tarihi bir sorumluluk alarak olağanüstü bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu Meclis, bütün olumsuzluklara rağmen her kesimden insanın temsil edildiği bir meclistir. I. Büyük Millet Meclisi, her türlü fikrin tartışılması ve kolay muhalefet yapılması açısından demokratik özellik taşımaktadır.

Bu Meclis'in en önemli özelliklerinden bir tanesi de üyelerinin bazen cephede asker, bazen meclis sıralarında mebus olmaları, bazen de İstiklal Mahkemeleri'nde hâkimlik görevinde bulunmalarıdır.

Milli Mücadele Dönemi'nde I. Meclis yıpranmış, bu yıpranma sonucunda saltanat yanlısı mebusların Meclis'e karşı muhalif davranışları artmıştır. Milli egemenlik düşüncesini yerleştirmek isteyen Mustafa Kemal Paşa, muhaliflerle yollarını ayırarak kendisi gibi düşünen milletvekilleriyle yoluna devam etmiştir. II. Meclis, inkılapların gerçekleştirilmesinde ve devlet teşkilatının oluşturulmasında etkili olmuştur.

II. Büyük Millet Meclisi ilk toplantısını 11 Ağustos 1923 Cumartesi günü en yaşlı üye sıfatıyla Abdurrahman Şeref Bey'in (Görsel 1.47) başkanlığında yapmıştır. 270 mebus ile görevine başlayan II. Meclis'te, 1923-1927 yılları arasında ölüm, istifa ve diğer nedenlerden dolayı mebus sayısında azalma olmuş ve mebusların mesleklere göre dağılımları da değişmiştir.

I. Meclis'te kuvvetler birliği (yasama, yürütme, yargı) ilkesi Meclis'in bünyesinde toplanmış, günümüzde ise yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve kabinesine; yargı yetkisi de bağımsız mahkemelere verilmiştir.

I. Meclis'te bulunan mebuslar savaş şartlarında seçtikleri için, bu Meclis'e sınırlı sayıda illerden katılım olmuş, işgal edilen İstanbul'dan çok zor şartlarda gelebilen mebuslar da I. Mec-

Görsel 1.47: Abdurrahman Şeref Bey (1853-1925)

lis'te yerini alabilmiştir. II. Meclis'te de olağanüstü dönemler devam etmiş ve ülkenin her yeri tam anlamıyla temsil edilememiştir. Her ne kadar da her kesimi temsil eden kişiler I. ve II. Meclis'te mebus olabilmişse de ülkenin bütününden katılım gerçekleştirilememiştir.

Günümüzde ise şartlar değişmiş, demokrasi olgunlaşmış ve dolayısıyla halkın Meclis'teki temsil oranı artmıştır (Tablo 1.10).

Tablo 1.10: I. ve II. Meclis ile Günümüzdeki Meclis'te Bulunan Milletvekillerinin Mesleklere Göre Dağılımı

I. Meclis (1920 - 1923)		II. Meclis (1923 - 1927)		TBMM (2018-....)	
Meslekler	Sayı	Meslekler	Sayı	Meslekler	Sayı
Bürokrat	43	Hukukçu	64	Avukat	123
Sivil idare	23	Asker	62	Serbest Meslek	100
Asker	15	Mülkîye	58	Mimar-Mühendis	64
Eğitimci	5	Doktor	21	Doktor-Diş Hekimi	46
Girişimci	19	Ziraatçı	19	İş İnsanı	45
Tüccar	12	Öğretmen ve İlahiyatçı	11	Akademisyen	33
Çiftçi	6	Tüccar	8	Yönetici	33
Bankacı	1	Mühendis	7	Eğitimci	24
Din adamı	17	Müderres	8	Siyasetçi	24
Serbest meslek	20	Gazeteci	4	Mali Müşavir	17
Hukukçu	13	Maliyeci	11	Gazeteci	10
Doktor	4	İktisatçı	43	Diğer Meslekler	127
Veteriner	1			TOPLAM	600
Gazeteci	2				
Diğer meslekler	2				
Bilinmeyenler	15				

Huriye KARNAP, I. ve II. Dönem TBMM'de Trabzon Milletvekilleri, s.54-71

Cumhuriyet'in ilk yıllarında henüz seçme ve seçilme hakkı olmayan kadınlar, I. ve II. Meclis'te yer alamamıştır. Ancak 1934'te çıkarılan bir kanunla kadınlara da (Görsel 1.48) seçme ve seçilme hakkı tanınmış, böylece halkın iradesinin meclise tam olarak yansımaları sağlanmıştır (Tablo 1.11).

Tablo 1.11: Günümüzde (2018-...) TBMM'de Kadın Erkek Dağılımı

Kadın		Erkek		Toplam Milletvekili Sayısı
Sayı	Oran	Sayı	Oran	
104	%17,45	492	% 82,55	596

Görsel 1.48: İlk kadın milletvekillerimizden Meliha ULAŞ (1901-1942)

SORU

I. ve II. Meclis ile günümüzdeki Meclis'i karşılaştırınız.

1.11. Cumhuriyet Dönemi Devlet Teşkilatı

Cumhuriyet, halkı yönetecek olan devlet başkanı ve milletvekillerinin belli bir süre için halk tarafından seçildiği yönetim biçimidir.

23 Nisan 1920’de Türkiye Büyük Millet Meclisi açıldığı zaman tam anlamı ile halk egemenliği gerçekleşmiş, 1921 **Teşkilat-ı Esasiye Kanunu** ile yeni Türk devletinin ilk anayasası oluşmuştur. 1921 Anayasası, savaş döneminde hazırlandığı için bu Anayasa’da temel hak ve hürriyetlere yer verilmemiş, 29 Ekim 1923’te, 1921 Anayasası’nda yapılan değişikliklerle, 1. Madde de “Türkiye Devleti’nin hükümet biçimi cumhuriyettir.” denilerek devletin yeni yönetim şekli **cumhuriyet** olarak belirlenmiştir.

Cumhuriyet yönetiminin ilk anayasası olan 1924 Anayasası ile temel hak ve hürriyetler genişletilmiştir. Kamu yönetimi esaslarının belirlenmesi ile kurum ve kuruluşların yürütme organının emrinde uyum içinde işlemesi için temel kaynak anayasa olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kurulması ile birlikte, Tanzimat’tan bu yana Osmanlı devlet işleyişinin büyük bir kısmı örnek alınmış, bu devlet işleyişi çağın gerektirdiği koşullar da dikkate alınarak tekrar yorumlanmış ve düzenlenmiştir. Çeşitli toplumsal hizmetlerin devletin alanına girmesi ile birlikte yeni kurumsal yapılar da oluşmaya başlamıştır.

Cumhuriyetin kurulmasından günümüze doğru yaklaştıkça bakanlık, personel ve iktisadi devlet teşekküllerinin sayıları artmış, kamu personelinin özlük hakları genişletilmiştir. Günümüzde ise liberal ekonomik anlayış gelişmiş ve özel teşebbüsün önü açılarak ekonomik faaliyetlerde devletin alanı daraltılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti Devleti’nin temel yapısını ise yasama, yürütme ve yargı organları oluşturmuştur. 21 Ocak 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliği, 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumla kanunlaşmış, böylece Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmiştir. 1982 Anayasası’nın bazı maddeleri değiştirilerek veya bu anayasaya yeni ibareler eklenerek Anayasa’nın sisteme uygun hale getirilmesi sağlanmıştır.

Yasama

Yasama yetkisi, 23 Nisan 1920 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi’nin açıldığı ilk günden bu yana “Egemenlik, kayıtsız şartsız milletindir.” ilkesinden hareketle Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne verilmiştir. 21 Ocak 2017 tarihinde yapılan anayasa değişikliği ve bu anayasa değişikliğinin 16 Nisan 2017 tarihinde yapılan referandumla kabul edilmesiyle yasama yetkisi yine Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne verilmiştir. Bu anayasa ile milletvekili sayısı 550’den 600’e çıkmış, milletvekili seçilme yaşı da 25’ten 18’e inmiştir.

Görev ve yetkileri arasında; kanun koymak, kanun değiştirmek ve kaldırmak, bütçe ve kesin hesap kanun tekliflerini görüşmek ve kabul etmek, para basılmasına karar vermek gibi görevler de yer alan TBMM, seçilmiş cumhurbaşkanı ve kabinesini denetleme yetkisine de sahiptir.

Yürütme

Yürütme yetkisi, 1921 Anayasası’nda kuvvetler birliği ilkesinden hareketle Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne aitti. 1924 Anayasası’nda yürütme yetkisi cumhurbaşkanı ve onun atayacağı başbakan ile bakanlar kuruluna verilmiştir. 1961 ve 1982 anayasalarında yürütme yetkisi, cumhurbaşkanı ve bakanlar kuruluna bırakılmıştır.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesi ile Türkiye’yi cezai sorumluluğu olan bir cumhurbaşkanı yönetecektir. Yeni sisteme göre cumhurbaşkanı hem hükümetin hem de devletin başkanıdır.

Yargı

Yargı yetkisi, 1921 Anayasası’nda TBMM’ye aitti. 1924 Anayasası’nda mahkemelerin bağımsızlığı ve yargıçların güvencesi konusuna değinilmemekle beraber, yargı hakkı Türk Milleti adına usul ve yasalara göre bağımsız mahkemelere verilmiştir. Yine 1961 ve 1982 anayasalarında; “Türk Ulusu adına bağımsız mahkemeler yargılama işini üstlenecektir.” denilmiştir. Mahkemelelerin kuruluşu, görev ve yetkileri ile yargılama usulleri ise yasalarla düzenlenmiştir.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi’ne geçilmesi ile “yargının bağımsızlığı” ifadesine “yargının tarafsızlığı” ilkesi de eklenmiştir.

Anayasanın uygulanmasını ve devlet organlarının düzenli ve uyumlu çalışmasını cumhurbaşkanı temin eder. Cumhurbaşkanı, gerektiğinde yetkilerinin bir kısmını yetki sınırlarını yazılı olarak belirterek aslarına devredebilir. Cumhurbaşkanlığı seçimi 5 yılda bir milletvekili seçimiyle birlikte yapılır.

Hükümeti kurmakla görevli olan cumhurbaşkanı, Meclis'e ve millete karşı sorumludur. Kendisine bir veya daha fazla yardımcı seçme hakkına da sahip olan cumhurbaşkanına; cumhurbaşkanı yardımcılarını ve bakanların dışında cumhurbaşkanına bağlı ofis ve kurullar da yardımcı olmaktadır. %50'den fazla oy ile doğrudan halk tarafından seçilen cumhurbaşkanının her türlü iş ve eylemlerinden dolayı cezai sorumluluğu vardır. En fazla iki dönem seçilebilen Cumhurbaşkanı, Genel Bütçe Kanunu dışında yasa hazırlayamaz. Cumhurbaşkanı, üst düzey kamu görevlilerini kararname ile atayıp görevden alabilir.

Başbakan

Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan üç anayasada da başbakan meclise karşı sorumlu tutulmuştur. Başbakanın görevi, bakanlar kurulunun başı olarak bakanlıklar arasında işbirliğini sağlamak ve hükümetin genel siyasi politikalarını uygulamaktır. Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi ile birlikte başbakanlık makamı kaldırılmıştır.

Bakanlar Kurulu

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk açıldığı zamandan Cumhuriyetin ilan edildiği zamana kadar geçen sürede **Meclis Hükümeti Sistemi** vardı. Bakanlık görevine getirilecek olan mebuslar TBMM üyeleri arasından tek tek seçilir, meclis başkanı da seçilen bu vekiller heyetinin başkanı olurdu.

1924 Anayasası'nda ise cumhurbaşkanı meclis üyeleri arasından başvekil seçer, başvekil de meclis üyeleri arasından bakanlar kurulunu oluşturarak cumhurbaşkanının onayına sunar. Cumhurbaşkanı oluşturulan bakanlar kurulunu onayladıktan sonra kurulan yeni hükümet için Meclis'te güven oylaması yapılır, Meclis'ten güvenoyu alan hükümet görevine başlardı.

1982 Anayasası'na göre ise hükümeti kurmakla görevlendirilecek olan başbakan, TBMM üyeleri arasından cumhurbaşkanı tarafından belirlenir, başbakan da meclisten veya meclis dışından vekil seçilme yeterliliğine sahip olanlar arasından bakanlar kurulunu oluştururdu. Cumhurbaşkanı, oluşturulan bakanların atamasını yaptıktan sonra, yeni kurulan hükümet, programını TBMM'de okurdu. Okunan hükümet programı güvenoyuna sunulur, güvenoyu alan hükümet de görevine başlardı. Bakanlar kurulu, devletin ekonomik, siyasi, kültürel ve askeri işlerinin yürütülmesinde cumhurbaşkanı ve başbakana yardımcı olurdu.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi ile birlikte daha önce bakanlar kurulunda olan kararname çıkarma yetkisi cumhurbaşkanına devredilmiştir. Cumhurbaşkanının, bakanları Meclis içinden veya dışından atama yetkisi de vardır.

Bakanlıklar

Bakanlar, parlamenter sistemde başbakana karşı sorumluyken Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi ile birlikte cumhurbaşkanına karşı sorumlu hale gelmiştir. Önceki dönemde başbakana yardımcı olmak, bakanlar kuruluna katılmak ve genel siyasetin yürütülmesini sağlamak gibi görevleri olan bakanlar, kendi yetkisindeki işler ile emri altındaki kişilerin eylem ve görevlerinden sorumluydu. Yeni düzenlemeye göre bakanlık sayısı 25'ten 16'ya indirilmiş, Meclis içinden bakan olarak atananların milletvekilliğinin düşmesi kararlaştırılmıştır.

Merkezin Taşra Teşkilatı

Anayasa'nın 126. Maddesi'ne göre Türkiye, merkezi idare kuruluşu bakımından coğrafya durumuna, ekonomik şartlara ve kamu hizmetlerinin gereklerine göre illere; iller de diğer kademelere bölümlere ayrılır. İllerin altındaki bölünmeler ilçeler ve bucaklardır. İl, ilçe ve bucaklarda merkezi yönetimin taşra teşkilatı bulunur. İllerin yönetiminden vali, ilçelerin yönetiminden kaymakam, bucakların yönetiminden de bucak müdürü sorumludur. Ancak, 2014 yılında yayınlanan "5747 Sayılı Büyükşehir Belediyeleri İle İlgili Kanun" gereği bucaklar taşra teşkilatı olmaktan çıkarılmıştır.

ÜNİTE ÖZETİ

İlk Türk Devletleri

- KAĞAN** (Hükümdar)
- Kullandığı Ünvanlar**
Kağan, hakan, tanhu, şanyü, han, vb.
- Bağımsızlık Sembolleri**
Otağ, örgin, kılıç, nevbet, kur, berge, kama, kotuz, tuğ, ordu, yay, toy
- Görevleri**
Devleti, milleti ve töreyi düzene koyar, halkın ihtiyaçlarını karşılar, asayiş sağlar, halkın refah düzeyini artırır, halkın sevgisini kazanır.
- Yabgu**
Ülkenin batı kısmını yöneten hanedan üyesidir.
- Hatun**
Kağanın eşidir. Devlet işlerinde söz sahibidir.
- Kurultay**
Ülke meselelerinin görüşülüp karara bağlandığı yerdir.
- Ayukı**
Devlet işlerinin yürütülmesini sağlar.
- Şad**
Hanedan üyesi komutanlardır.
- Tigin**
Kağanın erkek çocuklarına verilen isimdir.
- Ordu**
İlk düzenli orduyu Metehan kurarak, orduda onlu sistemi getirmiştir.

TÜRKLERDE DEVLET TEŞKİLATI

İlk Türk İslam Devletleri

- SULTAN**
- Kullandığı Ünvanlar**
Sultan, ilig, aslan, kılıç, tamgaç, han, hakan, emir, melik, sultanü'l âzam, keyhüsrev.
- Bağımsızlık Sembolleri**
Otağ, örgin, kılıç, nevbet, tuğ, kur, berge, kama, kotuz, ordu, yay, toy, para bastırma, hutbe, hilat, çetir, saray, menşur, tiraz.
- Saray**
Ülkenin yönetildiği yerdir.
- Hükümet**
Devlet işlerinin yürütüldüğü divan teşkilatıdır.
- Taşra**
Merkez dışındaki yönetim birimleridir.
- Ordu**

- Karahanlılar**
Türkmenler
Gülamlar
Eyalet Ordusu
- Büyük Selçuklular**
İkta askerleri
Gülamlar
Bağlı devletler
Türkmenler
- Türkiye Selçukluları**
Gülamlar
Türkmenler
Bağlı devletler
Ücretli askerler
İkta askerleri

Osmanlı Devleti

- PADİŞAH**
- Merkezi Teşkilat** (Saray)
- Divan-ı Hümayun**
 - Seyfiye (Yönetim, askerlik)
 - İlmiye (Din, eğitim, hukuk)
 - Kalemiye (Maliye, yazışma)
- Taşra Teşkilatı** (İstanbul dışındaki yönetim)
- Eyalet Sistemi**
 - Sâlyaneli
 - Sâlyanesiz
 - İmtiyazlı
- Ordu**
- Kara Kuvvetleri**
Kapıkulu Askerleri
Eyalet Askerleri
Yardımcı kuvvetler
- Deniz Kuvvetleri**

Cumhuriyet Dönemi

- 23 Nisan 1920, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması
- 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu
- 29 Ekim 1923 Cumhuriyetin ilanı
- 1924 Anayasası
- 1961 Anayasası
- 1982 Anayasası
- 2017 Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçilmesi

- Özel Kalem
- İdari İşler Başkanlığı

- Ofisler
- Başkanın Kabinesi
- Bağlı Kurullar
- Bağlı Kuruluşlar

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. İlk Türk devletlerinde devlete denirdi.
2. İlk Türk devletlerinde devlet işlerinin görüşülüp karara bağlandığı yere veya denirdi.
3. İlk Türk İslam devletlerinde belediye işlerine adı verilen görevliler bakardı.
4. Selçuklularda askerî işler ile ilgilenen divana denirdi.
5. Osmanlı'da devletin sonsuza dek yaşayacağına olan inanç tanımı ile ifade edilirdi.
6. 1871 Vilayet Nizamnâmesi ile köy ile kaza arasında oluşturulan yeni idari birimin adı'dir.
7. İlk Osmanlı Parlamentosu'nda padişah tarafından seçilen milletvekillerinden oluşan meclise denirdi.
8. Osmanlı Devleti'nde deniz askerlerine denirdi.
9. Yeni Türk Devleti'nin ilk anayasası dır.
10. Türkiye Cumhuriyeti'nde yasama yetkisi aittir.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

11. İlk Türklerde yargı işlerine bakan görevlinin adını yazınız.
.....
12. Kutadgu Bilig adlı eserin yazarı kimdir?
.....
13. Osmanlı Devleti'nde kazaların yönetiminden sorumlu görevliye verilen ad nedir?
.....
14. Osmanlı'da günümüzdeki danıştayın görevini yerine getiren komisyonun adı nedir?
.....
15. 1921 Anayasası'na göre yürütme yetkisi kime aittir?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

16. İlk Türk devletlerindeki kut anlayışını açıklayınız.
17. Türk devletlerinin kuruluşunda boyların etkisini açıklayınız.
18. İlk Türk devletleri ile Türk İslam devletlerini teşkilat yapısı açısından karşılaştırınız.
19. İlk Türk İslam devletleri ile İslam öncesi Türk devletlerinin yönetim anlayışlarını karşılaştırınız.
20. Osmanlı Devleti'nin uyguladığı İstimalet politikasını açıklayınız.
21. Osmanlı Devleti yönetim anlayışı ile Selçuklulardaki yönetim anlayışını karşılaştırınız.
22. Tanzimat Dönemi yönetim anlayışında meydana gelen değişiklikleri açıklayınız.
23. Meşrutiyet dönemindeki demokratikleşme hareketleri hakkında bilgi veriniz.
24. Yeni Türk Devleti'nde I. Meclis'in özelliklerini açıklayınız.
25. Meclis Hükûmeti Sistemi hakkında bilgi veriniz.

Ç) 26 ve 27. soruları aşağıdaki metne göre cevaplayınız.

Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi; cumhurbaşkanının belli bir süre için halk tarafından seçildiği ve yasama ile yürütmenin birbirinden sert bir şekilde ayrıldığı bir hükümet sistemi olarak tanımlanabilir. Bu sistemde yasama yetkisi Türkiye Büyük Millet Meclisine, yürütme yetkisi ise cumhurbaşkanına aittir. Cumhurbaşkanı, yardımcısı ile bakanları atar ve gerektiği zaman bunların görevlerine son verir. Yargı organı ise diğerlerinden tamamen bağımsızdır. Türkiye’de uygulanan Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi, dünyada farklı şekillerde ve farklı isimlerle uygulanmaktadır. Bu konuda her ülke kendi özgün modelini geliştirmiştir.

Bu sistem, “Başkanlık Sistemi” adı altında başbakanlı ve başbakansız olmak üzere iki farklı model olarak uygulanır. Bunun dışında; bakanlar kurulu üyelerinin başkanın teklifi ve yasama organının onayı ile atandığı model ile bu kurulun doğrudan başkan tarafından atandığı model de vardır.

26. Bu metinden aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?

- A) Kuvvetler ayrılığı ilkesi vardır.
- B) Başkan, meclisi feshetme yetkisine sahiptir.
- C) Başkanlık Sistemi her ülkede aynı değildir.
- D) Başkan, yürütme yetkisini farklı organlar aracılığıyla kullanabilir.
- E) Milletvekillerini ve başkanı halk seçer.

27. Metne göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılabilir?

- A) Yasama organı yürütme organına karşı sorumludur.
- B) Yargı, başkanın talimatları doğrultusunda çalışır.
- C) Bakanlar kurulunu başbakan atar.
- D) Yasama, yürütme yetkileri başkanda toplanmıştır.
- E) Bakanlar kurulu üyeleri başkan tarafından atanır.

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

28. İlk Türk devletlerinde doğuyu inançları gereği asıl hükümdar, batıyı ise genelde yabgu unvanıyla hükümdarın kardeşi yönetirdi.

Bu yönetim anlayışı ile ilgili aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A) İlk Türk devletlerinde doğu kutsal kabul edilmektedir.
- B) Merkezi otoriteyi güçlendirmiştir.
- C) Taht kavgalarını engellemiştir.
- D) Yabgunun yetkileri daha fazladır.
- E) Yabgu bütün devlet işlerinde hükümdardan bağımsız hareket etmektedir.

29. İlk Türk devletleri ile ilgili olarak;

- I. Türklerde gelişmiş mimari eserlere ilk defa Hunlar’da rastlanmıştır.
- II. Konargöçer yaşam tarzı Türklerin teşkilatçılık özelliğini geliştirmiştir.
- III. Kök Türklere ait paralarda hatun ve kağanın resimleri birlikte basılmıştır.

verilen bilgilerden hangileri doğrudur?

- A) Yalnız III B) Yalnız II C) I ve II
- D) II ve III E) I ve III

30. “Devlet yönetimi hakkında bilginler ve cihan görmüş kişiler ile tedbir almak gerekir. Tedbir alan kişilerin sayısı ne kadar fazla olursa, alınan tedbirin gücü de o kadar fazla olur. On kişinin alacağı tedbir, üç kişinin alacağı tedbirden daha kuvvetli olacaktır.”

Nizamülmülk’ün “Siyasetnâme” adlı eserinden alınan bu metinden aşağıdaki yargılardan hangisi çıkarılamaz?

- A) Liyakata önem verildiği
- B) Bilim insanlarına önem verildiği
- C) Meşveretin (danışma) önemli olduğu
- D) Yönetimde farklı unsurlar olduğu
- E) Farklı fikirlerin dikkate alındığı

31. İlk Türk İslam devletlerinde devlete ait bazı toprak gelirlerinin memurlara maaş karşılığı olarak verilmesine ne ad verilirdi?

- A) Mukataa
- B) İkta
- C) İltizam
- D) İstimalet
- E) Malikane

32. Osmanlı Devleti’nin klasik döneminde uygulanan; istimalet politikası, iskân siyaseti, gaza ve cihad anlayışı ve veraset sistemindeki değişiklikler aşağıdakilerden hangisine neden olmuştur?

- A) Gelirlerin artmasına
- B) Merkezî otoritenin artmasına
- C) Balkanlarda kalıcı olunmasına
- D) Geniş sınırlara ulaşılmasına
- E) Gayrimüslimlerin devlet yönetimine katılmasına

33. Osmanlı Devleti’nde ordu yapısı Duraklama Dönemi’nden itibaren bozulmaya başlamıştır.

Aşağıdakilerden hangisi ordunun bozulmasının sonuçlarından birisi değildir?

- A) Tımar gelirlerinin azalması
- B) Merkezî otoritenin bozulması
- C) Tımarlı sipahi sayısının azalması
- D) Devşirme usulünün uygulanması
- E) Kanunu Kadim’e aykırı asker alımı

34. “Ulus devlet anlayışı, Fransız İhtilali sonrası ortaya çıkan milliyetçilik düşüncesiyle birlikte yaygınlaşan modern devlet anlayışıdır. Ulus devlet anlayışı özellikle XX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren belirgin bir şekilde kendini göstermiş, Osmanlı ve Avusturya gibi çok uluslu devletlerde bağımsızlık hareketlerinin başlamasına sebep olmuştur.”

Bu metinden aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?

- A) Ulus devlet anlayışı ulusların devlete bağlılıklarını artırmıştır.
- B) Ulus devlet anlayışı, Fransız İhtilali ile daha da güçlenmiştir.
- C) XX. yüzyılda birçok ulus, bağımsızlık mücadelesine girmiştir.
- D) Ulus devlet fikri, bazı devletleri olumsuz etkilemiştir.
- E) Bazı fikir akımları evrensel düzeyde etki yapabilmektedir.

35. “Osmanlı Devleti’nde XIX. yüzyılda merkezî otoritenin zayıflamasıyla yerel ileri gelenler siyasi ve ekonomik yönden oldukça güçlenmişlerdir.”

Bu gelişmeler aşağıdakilerden hangisinin yaşanmasına yol açmıştır?

- A) Rejim tartışmasının yaşanmasına
- B) Denge politikasının izlenmesine
- C) Sened-i İttifak’ın imzalanmasına
- D) Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesine
- E) Osmanlıcılık Akımı’nın güçlenmesine

36. I. Meclis’in (1920-1923) üyelerine sahip oldukları meslek açısından bakıldığı zaman, bu üyelerin %46.9’unun devlet memuru; %14’ünün avukat, gazeteci, doktor, bankacı ve mühendis; %18.9’unun çiftçi, tüccar ve aşiret üyesi; %11.2’sinin ise müftü, müderris ve şeyhlerden oluştuğu görülür.

Bu metinden hangisi çıkarılamaz?

- A) Mecliste avukatların sayısı belli değildir.
- B) Mecliste ülkenin farklı kesimlerinden insan vardır.
- C) Bankacıların sayısı, doktorlardan fazladır.
- D) Mecliste tarım ile uğraşan insanlar da vardır.
- E) Mecliste din adamları vardır.

Mustafa Kemal Atatürk'ün Haydarpasa Garı'nda karşılanışı, 1929

2.ÜNİTE

TÜRKLERDE TOPLUM

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUMSAL YAPI
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE TOPLUMSAL YAPI
- C) OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPLUMSAL YAPI
- Ç) MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE TOPLUMSAL YAPI

KAVRAMLAR

Oguş, Urug, Boy (Bod), Bodun, İl (Devlet), Kalın, Bîmaristan, Millet sistemi, İmarethane, Amin Alayı, Dârüleytam, Meşrutiyet

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinde toplumsal yapının temel özellikleri
- İlk Türk İslam devletlerinde toplumsal yapıyı oluşturan unsurlar
- Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısını şekillendiren unsurlar
- Osmanlı Devleti'nin farklı unsurlara karşı yaklaşımı
- Tanzimat sonrası Osmanlı toplumundaki değişim
- Meşrutiyet Dönemi ile Cumhuriyet Dönemi'nde toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikler

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE TOPLUM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Konargöçer yaşam hakkında neler biliyorsunuz? Anlatınız.
2. Aşağıdaki görsellerden yola çıkarak karasal iklimin insanların hayatını nasıl etkileyeceği konusundaki düşüncelerinizi söyleyiniz.

Görsel 2.1: Yaylak

Görsel 2.2: Yaylak'ın kışlak görünümü

2.1. İlk Türk Devletlerinde Toplumsal Yapının Özellikleri

Türklerin yaşadığı Orta Asya Bölgesi, şiddetli karasal iklimin hüküm sürdüğü ve hayat şartlarının oldukça elverişsiz olduğu bir coğrafyaydı. Zira kış mevsiminde hava sıcaklığının bazen eksi elli dereceye kadar düştüğü olurdu. Bu elverişsiz iklim şartlarında ortaya çıkan **konargöçer** hayat (Görsel 2.3) Türklerin yaşayışını, inancını, örf ve âdetlerini, kısacası maddi ve manevi bütün hayat tarzını etkilemiştir.

İlk Türk devletlerinde toplum, idare edenler ve idare edilenler olmak üzere iki kısma ayrılmıştır. Türk toplumlarında sınıf ayrımı yapılmadığı ve herkese eşit davranıldığı için yönetenlerle yönetilenler arasında uyum içinde işleyen bir düzen oluşmuştur. Toplumu idare eden **beyler**, makam ve mevki için değil, toplumun huzur ve refahını sağlayıp halkı adaletle yönetmek için çalışmışlardır. Halk da sorumluluğunu bilmiş, devletine bağlılık göstermiş, vergisini vermiş, gerektiğinde de askere gitmiştir.

Görsel 2.3: Konargöçer yaşam tarzı

Türklerde liyakatli, zeki, dürüst ve çalışkan olan herkes için yükselme yolu açık tutulmuş, halkın içindeki başarılı insanlar, idari ve askerî kadrolarda her zaman yer bulabilmiştir. Çin elçisi, MÖ 167 yılında Hunların geleneklerinden bahsederken; “Savaş geçip de barış gelince herkes mutlu olur ve rahatlığa kavuşur. Onlar, karşılıklı bir anlaşma içinde oldukları için idareleri zor değildir. Bütün bir devletin idaresi, âdeta tek bir vücut gibi uyum hâlinindedir.” demiştir.

İlk Türk toplumlarında yardımseverlik ve dayanışmaya çok büyük önem verilmiştir. Halk arasındaki yardımlaşma sayesinde toplum daima birlik ve beraberlik içerisinde hareket etmiş, herkes bir aile gibi yaşamıştır. Bu yüzden toplumda yoksulluk çeken ve çaresiz kalan insan sayısı yok denecek kadar azdı.

Türklerde birlik, beraberlik ve yardımlaşmanın sağlanmasında bayramlar da önemli bir yere sahipti. İlk defa Kaşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügâti't Türk adlı eserinde **Yengi Kün** ismiyle geçen **Bedhrem** (bayram), Türk halkı tarafından **Nevruz**, **Nevruzi Sultani** ya da **Bahar Bayramı** gibi isimlerle anılmıştır.

Türkler, yaşadıkları coğrafyanın elverişsiz iklim şartlarından dolayı baharın gelmesini ve tabiatın yeniden canlanmasını bayram ve festivallerle kutlardı. Hun Türklerinin ilkbahar ve sonbaharda bayram düzenleyip dinî âdetleri yerine getirmesi ve spor müsabakaları düzenlemesi buna örnektir. Toplumun her kesiminin katıldığı bu tür bayram ve festivaller, Kök Türkler ve Uygurlarda da devam etmiştir.

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerinde toplumsal açıdan önemli bir yere sahip olan bayram ve festivalleri, günümüz toplumlarında birlik ve beraberliğe sağladığı katkılar açısından değerlendiriniz.

Hun, Kök Türk ve Uygurlarda Toplumsal Yapı

Hunlarda halk arasında büyük bir tabakalaşma yoktu. Ailelerin birleşmesiyle kan bağına dayalı olarak siyasal ve sosyal bir birlik olan **boy** meydana gelirdi. Halk, disiplinli bir şekilde törelere uygun yaşardı. Her Hun vatandaşı aynı zamanda bir atlı askerdі. Hunlar savaş zamanı orduya katılır, barış zamanı normal hayatlarını sürdürürlerdi.

Görsel 2.4: Otlak

Hunlar genel olarak hayvancılıkla uğraştıkları için sürülerini belirlenmiş bölgelerdeki su kenarları ve otlaklarda otlatırlardı (Görsel 2.4). Boy beyleri ve halk, av hayvanları ve evcil hayvanların etlerini yer, derilerinden de giysi yapıp giyerlerdi. Günlük hayatta kullandıkları eşyaları da bir sanat eseri gibi süsleyen Hunlar, güzel ve güçlü at yetiştirmeye özen gösterir, at sırtında güreş yaparlardı. Yarışlarda birinci olan atın sahibi toplum içinde büyük saygı görürdü.

Hun kağanı halkın huzur ve refahını her zaman gözetir, halk için toylar düzenler, halk arasında birlik ve beraberliği sağlamaya çalışırdı. Hunlar, hâkim oldukları bölgelerdeki halk için; “Hun oldu.” sözünü kullanarak halk arasında ayırım yapmazlardı. Hunlarda halk arasında ayırım yapılmadığı, Mete Han’ın Çin imparatoruna yazdığı bir mektuptan da anlaşılmaktadır. Bu mektupta Mete Han (MÖ 176); “Eli yay tutabilen kavimlerin hepsi Hun oldu. Hepsi bir aile gibi birleştiler.” diye yazmıştır.

Mete Han’ın sosyal politikalar izlediği yine Çin imparatoruna yazdığı başka bir mektuptan anlaşılmaktadır. Bu mektupta Mete Han, barıştan yana tavır sergileyerek şöyle demiştir.

“Küçükler büyümeleri için gerekli ortamı bulsunlar, yaşlılar da sessiz ve rahat yaşasınlar.” Bu mektup, Hun kağanının toplum için nasıl bir anlayış içerisinde olduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Kök Türkler; yaşam tarzları, askerî ve sivil teşkilatlanmaları gibi birçok açıdan Hunlarla benzerlik gösterir. Kök Türklerde kün (halk) özel mülkiyete sahip olabilir, ekonomik açıdan hür bir yaşam sürerdi. Bu ülkedeki insanlar, hayvancılığın yanında tarımla da uğraşırlardı. Kapgan Kağan'ın Çin'den (698) otuz bin ölçek tohumluk darı istemesi bunun kanıtıdır.

Kök Türkler, Hunlarda olduğu gibi ata binmeyi ve ok atmayı çok severdi (Görsel 2.5). Halk arasında sınıf ayrımı yapılmaz, eli silah tutan herkes asker sayılırdı. Orhun Yazıtları'nda geçen; “Ey Türk bodunu, devletini ve töreni kim bozabilir?” sözü, Kök Türklerin töreye verdiği önemi ifade eder. Törenin öneminden Orhun Yazıtları'nda sıkça bahsedilmektedir.

Bu yazıtlarda kağan, halkın refah ve huzuru için yaptıklarını şöyle anlatıyor. “Çıplak milleti elbiseli kıldım. Yoksul milleti zengin (bay) kıldım. Az milleti çok kıldım.” Orhun Yazıtları'ndaki bu sözlerden de anlaşılacağı gibi Kök Türk kağanı toplum için durmadan çalışmayı kendisine gaye edinmiştir.

Uygur toplumu, Kök Türklerin devamı niteliğinde olmasına rağmen kabul ettikleri Mani dininin etkisiyle onlardan bir kısım farklılıklar gösterir. Ancak Uygurlar Mani dininin etkisine rağmen eski âdet ve törelerini bütün canlılığıyla korumuşlardır.

Uygurların büyük bir bölümü yerleşik hayata geçmiş, halkın bir kısmı ise konargöçer hayatı tercih ederek at, koyun, sığır ve deve yetiştiriciliği yapmaya devam etmiştir. Mani dininin inancında et yemek yasak olmasına rağmen Uygur halkı bu yasağa pek uymamıştır. Çinli elçi, Uygurları ziyaret ettiği zaman Uygurlar ile ilgili şu tespitte bulunmuştur. “Zenginler at eti, fakirler ise koyun eti ile ördek eti yiyorlardı.” Çinli elçinin bu sözleri, Uygur halkının eski alışkanlıklarını devam ettirdiğini göstermektedir.

Görsel 2.5: Geriye doğru ok atan Türk savaşçısı minyatürü, Kazvin, T.S.M, H. 2165, V. 42b

SIRA SİZDE

Uygurların kabul ettikleri Mani dini, onların yaşam tarzlarını nasıl etkilemiştir?

Uygurlar yerleşik hayata geçince tarıma büyük önem vermişler ve bu konuda çok büyük ilerleme kaydetmişlerdir. Seyyah Temim İbn Bahr, Uygur ülkesine yaptığı seyahatinde Karabalgasun'a gider ve burayı anlatırken; “Buranın on iki demir kapısı vardır. Nüfusu çok kalabalıktır ve burada ziraat oldukça gelişmiştir.” der. Arkeologların bu bölgede yaptıkları kazılarda değirmen taşlarına ve harman tokmaklarına rastlamaları, Seyyah Temim İbni Bahr'ın bu sözlerini desteklemektedir.

Görsel 2.6: Uyğurlara ait bir fresk, Zhejiang Sanat Müzesi, Çin

Yerleşik hayatla birlikte bir arada yaşamaya başlayan Uyğurlar, sosyal dayanışmaya önem vermişler, birbirlerine yardımcı olmuşlar ve bu amaçla vakıflar bile kurmuşlardır. Bu konuyla ilgili olarak Çinli Elçi Wang Yen-te (Weng Yen Ti); “Uygur ülkesinde fakir insan yoktu. Yiyecekleri olmayanların imdadına da devlet ve halk koşardı. Birçok insan böyle sosyal bir yardım düzeni ile yaşardı. Bu sebeple de genç yaşta ölmüş olanlara pek rastlanmazdı.” diyor.

Uygur hakanları, halkın birlik ve beraberliği için büyük şöenler düzenler, bu şöenlerde müzikler çaldırır (Görsel 2.6), komedi türünde sahne oyunları sergiletir ve halka ziyafet verirlerdi. Hakanların bu uygulamaları, halkın hükümdarlarına karşı itimat, sevgi ve saygısını artırmıştır.

SIRA SİZDE

Konargöçer yaşam tarzı ile yerleşik yaşam tarzı arasındaki benzerlik ve farklılıkların neler olduğunu açıklayınız?

Türklerin yaşadığı coğrafya ve o bölgenin özelliklerinden kaynaklanan ağır hayat şartları, Türklerin inançlarının şekillenmesinde de etkili olmuştur. Yağmur, kar, fırtına ve şimşek gibi doğa olayları, Türkleri ister istemez hayatlarını etkileyen kudretin kaynağına yöneltmiştir. Gökyüzünün hayatlarında belirleyici bir rol oynadığını fark eden Türkler, Gök Tanrı inancına yönelmiş, bu inançta hem maddi bir gökyüzünden hem de yüce bir yaratıcının varlığından söz etmişlerdir. Türklerde ilk zamanlarda bile tek Tanrı inancı hâkim olmuştur. Türkler Tanrı'yı eşi benzeri olmayan ve insanlara hükmeden yüce bir varlık olarak görmüşlerdir. Çünkü Türkler için Tanrı, aynı zamanda siyasi iktidarın da meşrutiyet kaynağıydı.

Gök Tanrı inancında din adamları diye ayrı bir sınıf yoktu. Yalnız mistik güçlerinin olduğuna inanılan ve adına **kam** (Görsel 2.7) denilen bilge insanlar vardı.

Orhun Yazıtları'nda; “Üstte mavi gök, altta yağız yer yaratıldığına, ikisi arasında kişiöglü yaratılmış.” denilmektedir. Bu metne dikkatle bakıldığı zaman burada bir yaratıcıdan bahsedildiği görülür.

Simocatt (Simokat) adlı Bizans tarihçisi, Türklerin inancıyla ilgili olarak; “Türkler toprağı, suyu, ateş ve havayı kutsal sayarlar ve onlara saygı gösterirler. Bununla birlikte gökyüzü ile yeri yaratan tek bir Tanrı'dan başka bir şeye tapmazlar. Tanrı için at, sığır ve koyun kurban ederler.” diyor. Müslüman Seyyah İbni Fadlan da Türklerle ilgili gördüklerini şöyle anlatmıştır. “İçlerinden biri zulme uğrar veya sevmediğı bir şey görürse başını semaya kaldırıp **Bir Tengri!** der. Bu Türkçede “Allah bir” demektir.”

Türkler, toplumdaki bazı tabiat olaylarına ve varlıklara birtakım kutsallıklar yüklemişlerdir. Güneş, Ay, yıldız, ırmak, dağ, büyük kaya, orman (Ötüken Ormanı), ateş, yer, su ve yıldırım gibi

Görsel 2.7: Kam (Şaman) kıyafeti

Görsel 2.8
Kam davulu üzerindeki dinî tören çizimleri
,Gorno Altay Müzesi, Altay Özerk Cumhuriyeti

canlı ve cansız varlıkların birer ruh taşıdığına inanmışlar ve devlet reislerinin başkanlığında belirli günlerde dinî törenler yapmışlar (Görsel 2.8), bu törenlerde Gök Tanrı'ya ve atalarının ruhlarına kurbanlar adanmışlardır. Türk toplumunda dualar da önemli bir yere sahip olmuş, Türkler sabah kalktıklarında Güneş'i, akşam da Ay'ı selamlamışlardır.

328 yılında Hun kağanı terk edilmiş bir şehri ele geçirdiği zaman, atının üzerinde yüksek sesle Tanrı'ya şükretmiştir. Uygurlar ibadet ederken ülkelerinde bulunan en yüksek dağa çıkar, dua eder ve kurban keserlerdi.

İlk Türk toplumunda can ve ruh kavramı **tin** sözüyle ifade edilmiştir. Ölen kişi iyi biriyse **uçmağ'**a (cennet) gittiğine, kötü biriyse **tamuğ'**a (cehennem) gittiğine inanılırdı. Türklerde cenaze törenlerine **yuğ** denilirdi.

Orhun Yazıtları'na bakıldığında, Türk toplum yapısının şu terimlerle ifade edildiği görülür. **Oguş** (aile), **urug** (aileler birliği), **boy** (kabile), **bodun** (boyalar birliği) ve bodunların birleşmesiyle meydana gelen **il** (devlet).

Oguş (Aile)

Aile, ilk Türk devletlerinde toplumun temel birimiydi. Akrabalık bağları esas alınarak kurulmuş bir yapı olan aile, toplumun temel çekirdeğini oluştururdu. İlk Türk devletlerinde aile, günümüzde olduğu gibi çekirdek aile tipindeydi. Anne, baba, çocuklar ve torunlardan oluşurdu. Aile; evlenmek, yeni bir ev kurmak anlamına da gelirdi. Evlenen büyük oğullar paylarına düşen hisselerini alır ve yeni bir ev kurarlardı. Baba evi ise küçük oğula kalırdı. Ölen kardeşlerin eşleri ve çocukları ortada kalmaz, diğer kardeşler onlara sahip çıkardı. Türkler, bu köklü aile yapısı sayesinde tarihte hak ettiği yeri almıştır.

Türklerde babaya **ata**, **kang**; anneye **ana**, **ög** diye hitap edilir, erkek çocuklara **ogul**, kız çocuklarına ise **kız** denilirdi.

Türk ailesinin reisi olan baba, aile içinde yöneticilik ve koruyuculuk gibi görevleri üstlenmiştir. Türk halkı, koruyucu olduğu ve halkın refahını sağlamak amacıyla çalıştığı için devlet ile babayı özdeşleştirmiş, baba ile aynı görevleri üstlenen devlete de **devlet baba** demiştir. Çünkü baba, ailede hanımı ve çocukları için fedakârlık yapan, onlara kol kanat geren ve ailenin refahı için çalışan kişi demektir. Devlet, babalık sıfatıyla halkı için toy ve şölenler düzenler, onların karınını doyurup giydirir, aynı zamanda halkını bir baba gibi de korurdu.

Türk ailesinde babada toplanan otorite sevgi ve saygı çerçevesinde gelişmiştir. Ailenin geçimini sağlayan, erkek evladını evlendirip kız evladını gelin eden baba, erkek evladının yetişmesi ile rahata kavuşurdu. O dönemde söylenen; "Tay yetişirse at, oğul yetişirse baba dinlenir." atasözü bunun göstergesidir. Öte yandan Kültigin Yazıtı'nda ad verme töreni ile ilgili şöyle bir metin yer almaktadır. "Kağan babam öldüğünde küçük kardeşim Kültigin yedi yaşındaydı... Umay Tanrıçası gibi olan Hatun annemin de onayıyla yetişkinlik döneminde ona yeni bir ad verildi."

Türk aile yapısında babanın yanında anne de çok önemli bir yere sahipti ve kız ile erkek çocuklar arasında ayırım yapılmazdı. Ailenin her türlü faaliyetlerinde iş bölümüne gidilir; anne, ailede babadan hemen sonra gelirdi. Erkek evlatların yetişmesinde baba, kız evlatların yetişmesinde de anne ön plana çıkardı. Kadınlar sadece ev işleriyle uğraşmaz, ailenin bütün faaliyetlerine katılırlardı.

Türklerde erkek çocuk, "Ocağı tütürecek kişi" olarak görülürdü. Türk toplumunda ocağın tütmesi, ailenin soyunun devam edeceği anlamına gelirdi. Eski Türk inancına göre aile ocağı ataların mirası olarak kabul edildiği için aile ocağının korunmasına özel çaba sarf edilirdi. Günümüzde de hâlâ **baba ocağı** deymi kullanılmaktadır. Türk atasözünde geçen ocak kelimesi, hem ev hem de aile anlamında kullanılmıştır.

Eski Türklerde küçük oğlan, baba ocağını devam ettiren kişiydi. Bu yüzden küçük çocuğa ocak beyi, ateş prensi anlamına gelen **ot-tegin** (od-tigin) denilirdi. Dede Korkut Hikâyeleri'nde; oğlu olanların ak otağda, kızı olanların kırmızı otağda, çocuğu olmayanların ise kara otağda ağırlandığı yazılır.

Çocuklar hayvan bakıcılığı, çadır işleri, giysi üretimi, müzik ve spor gibi eğitimleri ailelerinden alırdı. Çocukların aldığı bu eğitim, Dede Korkut Hikâyeleri'nde; "Kız anadan görmeyince öğüt almaz, oğul atadan görmeyince sofrayı kurmaz."denilerek anlatılmıştır. Yine bir atasözünde; "Ata oğlu, ataç doğar." (Babasının oğlu, babasına benzer.) denilmektedir.

Türklerde babanın hakkı sınırsız değildi. Babaya da evlatlara da ayrı ayrı görevler düşerdi. Baba, oğlunu evlendirmek zorundaydı. Eğer baba bu görevini yerine getirmezse, evlat başlık hakkını zorla alabilirdi. Oğlan da evlendikten sonra babasının izni olmadan evden ayrılamazdı. Kız ise miras hakkını çeyiz olarak koca evine götürürdü.

? SORU

İlk Türk devletlerinde anne, baba ve çocukların sorumlulukları ile günümüzdeki anne, baba ve çocukların sorumluluklarını karşılaştırıp benzer ve farklı yanlarını söyleyiniz.

Aile, Türk toplumunun ve devletinin temeliydi. Türkler evlenmeye; koşulma, dirlik, kavuşma gibi birlikte yaşama anlamına gelen isimler verirdi. Kadın açısından evlenmek, erlenmek veya beğlenmek gibi sözcüklerle ifade edilirdi.

Evlenecek kıza, **kelin** (gelin), oğlana ise **küdegü** (güvey) denilirdi. Türklerde tek eşlilik esastı ve genellikle akraba dışında biriyle evlilik tercih edilirdi. Evlenmede kız ile oğlan anlaşmış olsalar bile, **arkucu** veya **savçı** denen aracılardan biri tarafından ikna etmesinden sonra aile kızı isterdi.

Evlilik akitlerinde toplumun ileri gelenleri de bulunurdu ve evlenmede kızın rızası alınırdu. Bu rıza sembolik olarak kızın mendil vermesinden anlaşılırdı. Kızın rızası alındıktan sonra, **kalın antlaşması** ve söz kesimi hediyeleri ile birlikte nişan gerçekleşmiş olurdu. Dede Korkut Hikâyeleri'nde nişana küçük düğün denmiştir. Gelin alma Türklerde kızın bir göçü gibi görülmüş, bu durum "Oğlu olan evermiş, kızı olan göçürmüş." diye dile getirilmiştir.

Türklerde nişandan sonra düğün bir zorunluluktur. Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan "Türgiş Kağanı'na kızımı fevkâlade büyük bir düğünle verdim. Türgiş Kağanı'nın kızını da fevkâlade bir düğünle oğluma aldım." demiştir. Kök Türklerde törün adı verilen düğünlerde küdün adı verilen düğün yemekleri yenilir, yarışlar yapılır, toy eğlencelerine benzeyen eğlenceler düzenlenirdi.

Gelin, baba evinden çıkarken en güzel giysisini (gelinlik) giyer, gelin başlığı takardı. Ayrıca gelinin yüzüne didek (duvak) (Görsel 2.9) örtülürdü. Gelin evden ayrılırken baba ocağına saygı gösterir, gelin indirilmede **saçı geleneği** uygulanırdı. Bu gelenekte gelinin atının kuyruğuna ve yelesine kırmızı serpilir, başına da buğday, darı ve para saçılırdı. İslamiyet'in kabulü ile birlikte gelinin üzerinden un serpmeye geleneği de başladı.

İlerleyen dönemlerde ise gelin koca evine girdiği zaman başından para, çörek ve şeker saçılmaya başlanmış, bu geleneklere gelinin önünde kurban kesilmesi, gelinin eşige basmaması için eşige halı serilmesi gibi yeni gelenekler de eklenmiştir. Yapılan düğün töreninin ardından koca evine gelen kız, artık eşine ve eşinin ailesine bağlanmış olurdu.

BİLGİ NOTU

Türklerde babanın sağ iken oğullarına evlenmeleri için verdiği "kalın" denilen bir pay vardı. Bu payı damat, kız ailesine verirdi. Kızlar ise çeyizini alarak koca evine götürürdü. Çeyizini koca evine götüren kızların baba malında hakkı kalmazdı.

Görsel 2.9
Sivas yöresine ait duvak

Türklerde Hunlardan itibaren bayram ve festivallere önem verilir, çeşitli törenler yapılırdı. Bu törenlerde hem inançla ilgili adetler yerine getirilir hem de türlü müsabakalar düzenlenirdi.

? SORU

Günümüzde iyi bir haber alındığı zaman, **darısı başımıza** denilmektedir. Bu sözün nereden gelmiş olabileceği konusundaki düşüncelerinizi söyleyiniz.

Eski Türkler hayvan eti, bitkiler ve tarım ürünleriyle beslenir, en çok da et tüketirlerdi. Öyle ki etten konserve yapıp Çin ülkesine ihracat bile yapmışlardır. Yahni ve tutmaç, Türkler tarafından sevilen yemeklerdendi. Kâşgarlı Mahmud, tutmaç yemeği için “Tutmaç insanın vücudunu kuvvetlendirir, yüzüne kan getirir.” ifadesini kullanmıştır. Kök Türk Yazıtları’nda “Altının sarısını, gümüşün beyazını, ipekli kumaşın en iyisini, darı tohumunun ekimli olanını, özlük atın, aygırın, kara samur, gök sincap kürklerinin en iyilerini milletime kazandırdım.” denilerek toplumun yeme içme, giyim kuşam kültürü hakkında bilgi verilmiştir.

Bu yiyeceklerle birlikte sütlü darı, peynir, yoğurt, yağ vb. yemekler, konargöçer hayatın vazgeçilmez yiyecekleri arasında yer alırdı. Türkler üzümü çok sever, borluk adını verdikleri bahçelerde üzüm yetiştirirlerdi. İçecek olarak da kırmızı tercih edilirdi.

İlk Türk devletlerinde elbiseye, ton (don) denilirdi. Konargöçer hayatta giyim eşyaları genellikle kuzu, koyun, sığır ve tilki derisinden yapılırdı. Giyim eşyaları konusunda koyun, keçi ve deve yününden de yararlanılırdı.

Türkler ayrıca bez dokur, giyecek için kendir yetiştirir, yünlü kumaş ve keçeden giyecek yaparlardı. Romalılar keten gömleği ilk defa Avrupa Hunlarında görmüşlerdir. Konargöçer yaşamda pantolon ve ceket önemli giysilerdendi. Türkler ayaklarına deriden yapılmış çizme veya çarık (çarık) (Görsel 2.10) giyer, başlarına börk denilen şapka takarlardı.

Görsel 2.10: Çarık

Urug (Aileler Birliği)

İlk Türklerde aileler birleşerek soy, cins ve nesil gibi anlamlara da gelen ve **urug** denen yapıyı oluşturlardı. Bu yapıda yakın akrabalık ilişkileri ön plana çıktığı için aileler sosyal ve ekonomik hayatlarını dayanışma içerisinde sürdürürlerdi.

Boy (Bod, Kabile)

Vücut, insan ve kabile gibi anlamlara da gelen **boy**, aileler ve soyların bir araya gelmesiyle oluşurdu. Boyların başında iç dayanışmayı sağlayan, hak ve adaleti düzenleyen, gerektiğinde silahlı güç kullanmaya yetkili olan **beg** (bey) bulunurdu. Boy beyleri, aile ve soy temsilcilerinden oluşan meclis tarafından seçilir, bey olarak seçilecek kişinin cesareti ve adaleti ile tanınmasına ve maddi imkânlarının iyi olmasına dikkat edilirdi. Bu meclis, küçük bir **toy** özelliği taşırdı.

Belirli bir arazisi ve silahlı gücü olan boylar, bir siyasi birliğe dâhil oldukları zaman ok ismini alırlardı. Her boyun kendine ait arazisi, yaylağı, kışlağı ve tamgaları vardı. Boylar, devletin oluşmasında ilk siyasi yapıyı oluşturdıkları için devletin hem kurulmasında hem de çözülmesinde önemli rol oynamışlardır.

Bodun (Millet, Halk)

Boyların birleşmesiyle oluşan yapıya **bodun** denilirdi. Nüfus çokluğu ve arazinin büyüklüğüne göre bodunların başında **yabgu**, **şad**, **ilteber** ve **erkin** gibi unvanlar taşıyan yöneticiler bulunurdu. Bodunlar, bağımsız oldukları gibi bir devlete de tabi olabilirdi. Siyasi bir teşkilat olan bodunların birleşmesiyle de il (devlet) oluşurdu.

Kağanlar, bodunları birleştirerek aynı çatı altında toplamaya çalışmışlardır. Örneğin Mete Han, yirmi altıya yakın bodunu birleştirmiştir. Aynı şekilde Kök Türkler on iki bodunu bir araya getirmişlerdir.

İl (Devlet)

İlk Türk devletlerinde sosyal yapının en üst kademesini il (devlet) oluştururdu. Türk ili; arazisi (ulus), halkı (bodun), bağımsızlığı ve töresi ile siyasi bir kuruluştur. Türkler için kutsal bir kurum olan devletin başında kağan bulunurdu.

SIRA SİZDE

Yandaki şemaya (Şema 2.1) bakarak devletin oluşum sürecini anlatınız.

.....

.....

.....

.....

.....

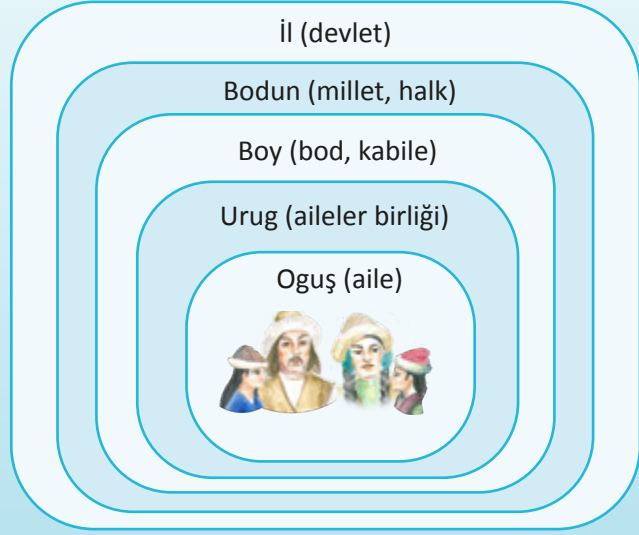
.....

.....

.....

.....

.....

Şema 2.1: Türk toplum yapısı

Türk Toplum Yapısında Kadının Üstlendiği Roller

İlk Türk devletlerinde kadınlara her zaman büyük değer verilmiş, kadınlar siyasi ve idari işlerde üst kademelerde görev almışlardır. Hun İmparatoru Mete Han'ın eşinin, Çin devleti ile yapılan anlaşmada devlet adına imza atması ve Mete Han'ın Çin ordusunu kuşatmış olmasına rağmen eşinin telkinleriyle kuşatmayı kaldırması, ilk Türk devletlerinde kadının rolünü ifade etmesi açısından önemlidir.

Ayrı sarayları bulunan hatunlar devlet meclislerine katılır, bazen de yabancı elçileri kabul ederlerdi. Çin elçilerinin kabulünde Kök Türk hatunları da hazır bulunurdu. Attila'nın hatunu Arıkan, sarayda çok güzel ve gösterişli bir köşkte oturur, kendisine hediyeler sunan yabancı elçilerle görüşmelerde bulunurdu.

Orhun Yazıtları'nda; "Yukarıda Türk Tanrı'sı, mukaddes yeri ve suyu öyle tanzim etmiştir. Türk milleti yok olmasın diye, babam İltiş Kağan'ı ve annem İlbilge Hatun'u göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmıştır." denilmektedir. Bu metne göre Tanrı, yeryüzüne kurtarıcı olarak hem kağanı hem de eşini göndermiştir.

Kök Türk ve Uygurlarda kağanların eşleri de devlet yönetiminde söz sahibiydiler. Buyruklara hem kağan hem de hatun adına imza atılırdı. Bütün bu yaşananlardan anlaşılacağı gibi Türklerde kadınlar devletin en üst kademesinde de söz hakkına sahipti.

Türkler, önem verdikleri ve kutsal saydıkları haklara **ana hakkı** der, kadına çok büyük değer verir ve saygı gösterirlerdi. Kadınlar, evin reisi savaşa gittiği zaman evin kalan bütün işlerini yaparlardı. Namus ve ifetine son derece düşkün olan Türk kadını ata biner, ok atar, ava gider, gerektiğinde savaşa katılırdı. Destanlarda alp geleneğini yansıtan Selcen Hatun ve Banu Çiçek gibi kadın savaşçılara rastlanmaktadır.

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE TOPLUM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İslamiyet'i kabul ettikten sonra Türklerin toplumsal hayatında ne gibi değişiklikler yaşanmış olabilir? Düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Toplumsal hayatta kadının rolü hakkında neler söyleyebilirsiniz?

2.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Toplumsal Yapının Özellikleri

Kâşgarlı Mahmud XI. yüzyılda kırktan fazla büyük Türk şehri ile bir hayli kasaba ve köyü ziyaret etmiş, iyice gezip tanıdığı anlaşılan bu yerlerin adlarını kaydetmiştir. Bu kayıtlar, Türklerin o yıllardaki yerleşik hayatı hakkında yeteri kadar bilgi içermektedir.

Reşat Genç, *Kâşgarlı Mahmud'a Göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, s. 49 (Düzenlenmiştir.)

Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle, Türk toplumunun sosyal hayatında büyük değişiklikler olmuştur. Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi İslami Dönem'de Türklerin büyük bir kısmı yerleşik hayata geçmiş, bunun sonucunda tarımsal faaliyetler çeşitlenerek artmış ve önem kazanmıştır.

İslamiyet öncesi Türk toplumunda gündelik yaşamın işleyişini **töre** belirlerken, İslamiyet'in etkisiyle töre kurallarının yanında İslami gelenek ve görenekler de etkili olmaya başlamıştır.

İlk Türk İslam devletlerinde toplum, ilk Türk devletlerinde olduğu gibi yönetenler ve yönetilenler olmak üzere iki kısımdan oluşmaktaydı. Yönetenler sınıfında hanedan üyeleri, asker, vali ve din adamları yer alırdı. Toplum yapısının en üstünde bulunan hükümdar, eski Türklerde olduğu gibi adaletli, halka karşı sorumluluklarını bilen ve cesaretli hanedan üyeleri arasından seçilirdi.

İlk Türk Devletlerinde olduğu gibi Türk İslam devletlerinde de bir sosyal tabakalaşma görülmediği için zeki ve kabiliyetli olanlar devletin en üst kademesine kadar yükselebiliyordu.

İlk Türk İslam devletlerinden olan Karahanlı Devleti'nin toplum yapısının çoğunluğu Türklerden oluşmuştur. Karahanlı Devleti bu özelliğinden dolayı Türk İslam kültürünün sonraki nesillere aktarılmasında köprü vazifesi görmüştür.

Gazneliler; Türkler, Gurlular, Hindular ve İranlılar gibi farklı unsurlardan meydana gelmişti. Büyük Selçuklularda Türkler, İranlılar ve Araplar; Türkiye Selçuklularında ise Türklerle birlikte Süryaniler, Ermeniler ve Rumlar bulunuyordu. Üç toplumda da devletin yöneticileri Türklerden oluşuyordu.

Türklerin İslamiyet'i kabul ettiği ilk dönemlerde eski Türk toplum yaşantısının etkileri yoğun olarak görülmüş, Büyük Selçuklu Devleti'nin kurulmasıyla birlikiye, Türk kültürünün yanında İran ve Arap kültürü de etkili olmaya başlamıştır.

Türk İslam devletlerinde şehir hayatı yaygınlaşınca şehirlerde **cuma cami** (Görsel 2.11) ve **medrese** gibi İslam kültürünün etkileri görülmüş, halkın giyim kuşam, tutum ve davranışları da değişmeye başlamıştır.

Görsel 2.11: Selçuklular Dönemi'ne ait Mescid-i Cuma Camisi, İsfahan

İlk Türk İslam Devletlerinde boy teşkilatlanması devam etmiş, yaşayış şekillerine göre halk; şehirli, köylü ve göçebe olarak çeşitli gruplara ayrılmıştır.

Türk İslam toplumunda, İslamiyet öncesi Türk toplumlarında olduğu gibi pederşahi (ataerkil) aile yapısı görülmektedir. Bu yapıda, ailenin reisi baba olsa da annenin de aile yönetiminde etkisi büyüktür. “Yuvayı dişi kuş yapar.” atasözüyle kadınların toplum içerisindeki önemi belirtilmiştir. Eski Türklerde anne ve baba için kullanılan kang (baba) ve ög (anne) kelimelerinin yerine, Türk İslam devletlerinde babalar için **ata**, anneler için de **ana** kelimeleri kullanılmıştır. Türk İslam toplumunda çok eşle evlilik yaygın değildi ve kadın, eşyle aynı haklara sahipti.

BİLGİ NOTU

İslamiyet öncesi Türk toplumları ile Türk İslam topluluklarında anne kelimesinin yerine ög kelimesi kullanılırdı. Günümüzde annesi olmayan kişilere öksüz denilmesi burdan kaynaklanmaktadır.

SORU

Türk kültüründe **ana-baba**, **karı-koca** denirken neden anne babadan, kadın da kocadan önce söylenmiş olabilir?

Türklerde aile kurumunun oluşması için evlilik son derece önemliydi ve evliliğe birtakım aşamalardan geçilerek adım atılırdı. Evlilik töreni hazırlıkları, İslamiyet öncesi ve günümüzde olduğu gibi kız evine bir görücü gönderilmesiyle başlardı. Bu görücüye **savcı** adı verilirdi. Kızı istemeye giden dünürler, “Tanrı’nın buyruğu, Peygamber’in kavli ile aydan arı, gündün (güneş) görklü (güzel) kızınızı oğlumuza istemeye geldik.” diyerek kızı isterlerdi. Dünürçülere olumlu cevap verilmesi hâlinde erkek tarafından verilecek olan **başlık** meselesi görüşülürdü.

Erkek ailesi tarafından kızın babasına at verilir, kızın annesine süt hakkı olarak **südlük** adı verilen bir elbise hediye edilirdi. Düğünlerde **küden** adı verilen yemekler ikram edilir, şarkılar söylenir ve çeşitli oyunlar oynanırdı. Toplumun her kesiminden insanların katılımı ile gerçekleşen bu düğünler, Türk toplumunun kaynaşık birleştirilmesinde önemli rol oynamıştır.

Türk İslam devletlerinde halk, yaşayış biçimlerine göre konargöçerler, köylüler ve şehirli olmak üzere üçe ayrılırdı. Karahanlılar ve Gaznelilerin bir kısmı İslamiyet öncesindeki konargöçer alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir.

Büyük Selçuklularda şehirleşme yaygınlaşsa da Oğuz topluluklarının bir kısmı konargöçer yaşam biçimini sürdürmeye devam etmiştir. Büyük Selçuklularda sosyal yapı Karahanlılarda olduğu gibi yönetenler (hanedan, idareciler) ve yönetilenlerden (halk) oluşmuştur.

Türkiye Selçuklularında halk, yaşam tarzı olarak köylüler ve şehirli olmak üzere ikiye ayrılmış, aralarında imecenin (yardımlaşma) yaygın olarak görüldüğü köylüler, genellikle tarımla uğraşmışlardır. Türkiye Selçuklularında halkın tarımla uğraştıklarını, ünlü seyyah Marco Polo’nun (Marko Polo) XIII. yüzyılda yazdığı seyahatnamesinde Türklerin ağırlıklı olarak ovalara yerleştiklerini belirtmesinden anlıyoruz.

Türkler yerleşik hayata geçince toplu hâlde yaşayabilecekleri şehirler kurmuşlardır. Bu

şehirlerin en önemli özellikleri etraflarının surlarla çevrili olması, sur içerisinde saray, hükümet konağı, kışla, cuma camisi, meydan, pazar yeri, çarşı, medrese, hamam ve hastane bulunmasıdır (Görsel 2.12).

Divân-ı Lüğâti’t Türk’ta Karahanlılardan söz edilirken Karahanlılarda dostluk ve arkadaşlığın çok önemli olduğu ifade edilmiştir. Türklerde yaşlılara büyük saygı gösterilmiş, yaşlılar için ak sakallı ve izzetli gibi saygı belirten hitaplar kullanılmıştır.

Görsel 2.12: Konya gravürü, Samuel Bough

Büyük Selçuklularda saray teşkilatı ile askerî sınıf Türklerden oluşuyordu. Hükümet kısmında ise Türklerle beraber İranlı yöneticiler de etkiliydi. Toplumun ileri gelenlerini din adamları, bilginler ve tabipler oluşturuyordu. Tüccarlar, sanatla uğraşanlar ve zanaatkarlar şehir ve kasabalarda ziraatla uğraşanlar ise köylerde yaşıyordu.

Büyük Selçuklu Devleti, halkına adaletli davranmayı ilke edinmiş ve toplumsal yapısını bu ilke üzerine kurmuştur. Nizamülmülk, **Siyasetnâme** adlı eserinde Humus valisi ile Hz. Ömer arasındaki görüşmelerden örnekler vererek bir devletin sosyal yapısının nasıl olması gerektiğini anlatmıştır. Humus valisi, Hz. Ömer'e "Humus şehir çarşısının duvarı harap oldu. Onarıma muhtaçtır. Ne ferman buyrulur?" diye yazmış, Hali fe Ömer de "Humus'a adaletten duvar yap. Yollarını zulüm ve korkudan temiz eyle. Bunlar için balcığa, kirece ve taşa ihtiyaç yoktur." demiştir.

Türkiye Selçukluları zamanında Anadolu'da yeni şehirler ve köyler kurulmuş, bu şehir ve köylere eski boy isimleri verilmiştir. Türkiye Selçuklularında hükümet görevlileri, memurlar, din adamları, tüccarlar ve sanatkarlar şehirlerde; ziraatla uğraşanlar da köylerde yaşamışlar, meslek erbabları ise bir loncaya mensup olmuşlardır.

Görsel 2.14: Türk kıyafetleri (Temsili)

BİLGİ NOTU

Türk tarihinin akışını değiştiren Malazgirt Savaşı'nda, Bizans ordusunda bulunan Peçenek ve Kıpçak (Kuman) kökenli askerler, Selçuklu askerleri ile karşı karşıya geldikleri zaman, börekleri sayesinde birbirlerini tanımış

Görsel 2.13: Börek

ve Türk soydaşlarının tarafına geçmişlerdir.

Türklerin Müslüman olmadan önceki giyim tarzları ile Müslüman olduktan sonraki giyim tarzları arasında büyük bir değişiklik olmamıştır.

Türk giyim eşyaları arasında börk, kaftan, hırka, gömlek, şalvar ve çizme vardı. Türkler, kırmızı ve yeşil ağırlıklı renkleri tercih ederler, kumaş olarak da pamuk, yün, ipek ve kürk kullanırlardı. Kadınlar bol elbiseleri, erkekler ise vücuda yapışık dar kıyafetleri tercih ederler (Görsel 2.14), başlarına da çene altından bağlanan kırmızı bir börk giyerlerdi.

Türklerin giyim kuşam kültüründe takıların önemli bir yeri vardı. Türk kadınları inci, gümüş ve altın küpeler ile gerdanlık, bilezik ve yüzük gibi takıları kullanmışlardır.

Türk İslam devletlerinin gündelik hayatlarında eğlence ve spora da yer verilir, dinî bayramlarda, festivallerde ve özel günlerde eğlence ve ziyafetler düzenlenirdi.

Müzik, Türk toplumunun eğlence hayatının bir parçasıydı. Orta Asya'dan göç eden Türk toplulukları, çalgı çalma ve kopuz eşliğinde türkü söyleme, mani ve deyişler okuma gibi kültür etkinliklerini gittikleri yerlere taşımışlardır.

SORU

Türk İslam devletlerinde giyim şeklinin belirlenmesinde yaşam tarzının ve yaşanılan coğrafyanın etkileri nelerdir?

Oğuz Boylarının Yaptığı Göçlerin Sosyal Yapıya Etkisi

Oğuz Boyları, Karadeniz'in kuzeyinden batıya ve Anadolu'ya doğru önemli göç dalgaları oluşturmuştur. Oğuzların Anadolu'ya yaptığı ilk göç dalgası, Malazgirt Savaşı'nın (1071) sonrasında, diğer göç dalgası da XIII. yüzyılda yaşanan Moğol İstilasası sırasında oluşmuştur. Türkler Anadolu'ya geldikleri zaman Orta Asya kültür ve medeniyetini bu bölgeye taşımış, aynı zamanda bu bölgenin kültür ve medeniyeti ile etkileşim içine girmiştir. Taş işçiliğini gayrimüslimlerden öğrenen Türkler, taş işçiliğini daha ileri bir noktaya götürerek âdeti bir sanat çalışmasına dönüştürmüştür (Görsel 2.15). Anadolu'ya gelen Türkler kısa zamanda şehir hayatına adapte olun, aralarında yarı göçebe yaşamı sürdürenler de olmuştur. Göçler sonucunda Anadolu'nun nüfusu Türkler lehine artış göstermiştir.

Görsel 2.15: Çifte Minareli Medrese'nin taş işçiliği, Erzurum

Anadolu'ya gelen Türkler, işlenemeyen topraklara yerleşerek oraları bayındır hâle getirmişler, bu yerlerin Türk İslam kimliğine bürünmesi için buraların güvenliğini ve sosyal düzenini sağlamaya çalışmışlardır.

Türklerin askerî faaliyetleri sebebiyle bir süre korku ve endişe yaşayan Anadolu halkı, onların iyi niyetli tutumuyla karşılaşınca korku ve endişelerinden sıyrılmışlardır. Türklerin iyi niyetli tutumu Anadolu halkı tarafından takdirle karşılanmış ve Türklerin Bizanslılar karşısında hızla ilerlemelerini sağlamıştır. Çünkü Bizanslılar Anadolu'yu askerî ve ekonomik yönden geri bırakmış ve Anadolu halkını baskı altında tutmuştur.

SIRA SİZDE

Bir Haçlı Kroniği

“Rumların zulmünden kaçan üç bin Haçlı Müslüman oldu. Ah merhamet! Sen hıyanetten daha zalimsin! Çünkü Türkler Hristiyanlara yardım ve şefkat göstererek dinlerini satın alıyor, bununla beraber asla onları din değiştirmeye zorlamıyorlardı.”

Osman Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 383 (Düzenlenmiştir.)

“Sultanın yüreği Hristiyanlara karşı şefkatle doluydu. O, geçtiği memleketlerin halkına bir baba gözüyle bakıyordu. Böylelikle hiç savaş yapmadan birçok eyalet ve şehirlere hâkim oldu.”

Urfalı Mateos, *Vekayiname (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131-1162)*, s. 171

Yukarıdaki metinlerden hareketle, Türk yöneticilerin Anadolu halkına karşı tutumlarının ne gibi sonuçlar ortaya çıkardığını yazınız.

İlk Türk İslam Devletlerinde Kadının Yeri

İslamiyet öncesi Türk toplumlarında kadınlara hem sosyal hayatta hem de devlet yönetiminde büyük önem verilirdi. Türkler, İslamiyet'in kabulü ile birlikte eski örf ve adetlerini tamamen terk etmemişler, İslam dininin reddetmediği alışkanlıklarını devam ettirmişlerdir.

Karahanlılar İslam dinini kabul ettikten sonra bu devleti kuran ailenin kızları **terken** unvanını kullanmıştır. Terkenlerin kendi görevlileri, ordusu ve divanları vardı. İlk Türk devletlerinde kadına verilen değer, İslami Dönem'de yazılmış olan Dede Korkut Hikâyeleri'nde açık bir şekilde görülür. Banu Çiçek gibi genç kızların damat adayları ile at ve ok atma yarışları yapmaları, kadınların toplumdaki etkinliğini gösteren örneklerden biridir. Yine bu dönemde yapılan Ayşe Bibi ve Balacı Hatun türbeleri, kadına verilen değeri göstermesi bakımından önemlidir (Görsel 2.16).

Selçuklular Dönemi'nde de kadın hakları konusunda gelişmeler yaşanmıştır. Toplumda "altun gibi temiz ruhlu kadın" deyiiminin kullanılması, kadına bakış açısını göstermektedir. Ayrıca bu dönemde kadınlar toplumsal hayatın bütün alanlarında görülmüş ve kadınlar arasından sefere çıkıp savaşa katılanlar bile olmuştur. Selçuklu sultanı Tuğrul Bey, devlet işleri ile ilgili bazı meselelerde eşi Altuncan Hatun ile istişare etmiştir.

Türkiye Selçukluları'nda bir kadın örgütlenmesi olarak **Bacıyan-ı Rum** adı verilen teşkilat göze çarpar. Kadınların üretimde ve sosyal yaşamda örgütlenmesini sağlayan bu teşkilatın kurucusu, Ahiliğin kurucusu Ahi Evran'ın eşi Fatma Bacı'dır.

Kendisine **Kadın Ana** adı verilen Fatma Bacı, sosyal yaşamda kocası Ahi Evran kadar etkindir. Bu kadınlar Moğol istilasına karşı erkeklerle beraber direnmişler, Türkiye Selçukluları'nın yıkılış sürecinde uç bölgelere göç ederek Osmanlı'nın kuruluşunda önemli rol oynamışlardır.

Kadınların günümüz Türk toplumundaki yerine bakıldığı zaman toplumun her kademesinde görev aldıkları ve erkeklerle aynı haklara sahip olarak başarılı bir şekilde çalışmalarını sürdürdükleri görülür.

Görsel 2.16: Ayşe Bibi ve Balacı Hatun türbeleri, Kazakistan

SIRA SİZDE

“Bazen kadınlara erkekleriyle beraber rastlarsınız ve o zaman bu adamları kadınların hizmetkârları zannedersiniz.”

“Bu yörede gördüğüm ilginç tutumlardan biri de erkeklerin kadınlara gösterdiği aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar erkeklerden üstün sayılıyordu.”

David Waines, *İbn Battuta'nın Destansı Seyahati*, Çeviren: Ebru Kılıç, s. 236

Yukarıdaki metni inceleyerek Türk İslam tarihinde kadınların konumu ile günümüzdeki kadınların konumunu karşılaştırınız.

Selçuklular Dönemi ve Günümüzdeki Toplumsal Olayların Benzer Yönleri

Görsel 2.17: Alamut Kalesi (Temsili)

Din vasıtasıyla ahlaklı ve huzurlu bir toplum oluşturulmaya çalışılırken, tarihin bazı dönemlerinde ortaya çıkan bir kısım yapılanmalar, insanların dini inançlarını kendi çıkarları ve kötü niyetleri için kullanmışlardır.

Bu yapılanmalardan birisi de Büyük Selçukluların en güçlü döneminde ortaya çıkan ve **Hasan Sabbah** tarafından kurulan **Haşhaşilik** adlı yapılanmadır. 1090 yılında Alamut Kalesi'ni (Görsel 2.17) hileyle ele geçiren Hasan Sabbah, kalede oluşturduğu yapay cennette adamlarını haşhaşa alıştırarak kendisine kayıtsız şartsız itaat eden fedailer yetiştirmeye başlamıştır. İnsanları etkileyerek kendi etrafında toplamaya çalışan bu örgüt, siyasi çalışmalarında başarısız olduğu zaman terör faaliyetlerini devreye sokarak Selçuklu Devleti'ni zor duruma düşürmüştür.

Haşhaşi fedaileri hedeflerine ulaşabilmek için farklı kılık ve kimliklere bürünüp yıllarca sabırla beklemişlerdir. Devlet adamlarının yakınına sokulabilmek için güvenilir bir kişi gibi görünerek hükümdar ve devlet adamlarının korumalığına kadar yükselmişler, üstlerinden emir aldıkları zaman da devlet adamlarına suikastlar düzenleyip devleti zor duruma düşürmüşlerdir.

Haşhaşi fedailerinin gerçekleştirdiği bu olaydan bir süre sonra Anadolu'da yeni Müslüman olan yarı göçebe Türkmen topluluklarını, bir zaviye kurarak etkisi altına alan Baba İlyas'ın kurduğu **Babailik** adlı bir oluşum ortaya çıkmıştır (1240). Baba İlyas'ın ölümünden sonra onun yerini alan Baba İshak, Babailik tarikatını güçlendirerek bu tarikatın Anadolu'da yayılmasını sağlamıştır.

Türkiye Selçuklu Sultanı II. Gıyaseddin Keyhüsrev Dönemi'nde alınan ağır vergiler ve Moğol baskısı sonucu artan Türkmen göçleriyle oluşan sorunlara ilgisiz kalınması, devlete olan güvenin azalmasına yol açmıştır. Bu durum Türkmen topluluklarının Baba İshak'ı bir kurtarıcı olarak görmesine sebep olmuş, gittikçe güçlenen Baba İshak ve taraftarları, Anadolu'da ilk dini ve sosyal nitelikli ayaklanmayı başlatmışlardır. Güçlkle bastırılan **Babaî Ayaklanması** devleti zayıflatmış, Anadolu'nun sosyal ve ekonomik yapısına büyük zararlar vermiş, bu ayaklanmanın etkileri ise yıllarca devam etmiştir.

Günümüzde de Haşhaşilerin örgütlenmesine benzeyen ve toplumsal hayatımızı derinden etkileyen yapılanmalar ortaya çıkmıştır. Bunlardan birisi de **DEAŞ** terör örgütüdür. Haşhaşilerin suikastlar yoluyla korku ve dehşet vererek yaptıklarını, DEAŞ terör örgütü bugün canlı bombalarla yapmaya çalışmaktadır. Binlerce masum insanın hayatını kaybetmesine sebep olan bu örgütle mücadele devam etmektedir.

Günümüzde inanç temeline dayalı en büyük toplumsal olaylardan birisi de 15 Temmuz sürecini ülkemize yaşatan **FETÖ**'nün yaptığı hain darbe girişimidir. Kendilerini gizleyerek devlet kurumlarına sızan ve yıllarca kendilerine verilecek emirleri bekleyen örgüt üyeleri, uygun zamanın geldiğini düşünerek darbe girişiminde bulunmuş, ama Türk milletinin cesareti devletin esaretine mücadele etmemiştir. Onların bu hain teşebbüsleri, Türk halkının demokrasi sevdası karşısında büyük bir bozguna uğramıştır.

FETÖ/PDY, 2016 yılının 15 Temmuz gecesi Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni bombalamış (Görsel 2.18), Cumhurbaşkanı'na suikast girişiminde bulunmuş ve halkı acımasızca katletmiştir. Türklerin tarih boyunca kurduğu güçlü devletler, gerek dış mihraklar tarafından gerekse yurt içindeki bazı hainler tarafından zayıflatılmaya ve hatta yıkılmaya çalışılmıştır.

Sözde din adamı kisvesiyle dini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan bir kısım insanlar, Türk toplumunu yanlış yola sevk ederek devleti âciz ve çaresiz duruma düşürmeye çalışmışlardır. Ancak yeri geldiğinde her türlü zorluğun üstesinden gelmeyi başaran Türk milleti, tarihinden aldığı güçle buna fırsat vermemiştir.

Görsel 2.18: TBMM'nin bombalanmış hâli

SIRA SİZDE

Haşhaşiler

Fransa kralı VI. Philip'in Doğu'ya yapa-
cağı seferde kendisine rehberlik eden Bro-
cardüs isimli Alman papaz, Haşhaşiler hak-
kında krala şu tavsiyelerde bulunmuştur.

“Sizi bekleyen tehlikeler arasında Haşha-
şiler diye bir grup vardır ki bilhassa lanetlen-
meli ve kendilerinden sakılmalıdır. Çünkü
bunların gözlerini kan bürümüştür. Masum bir
insanı gözlerini kırpmadan öldürürler. Farklı
farklı milletlerin ve halkların kılık kıyafetleri-
ni, dillerini, adetlerini, hal ve tavırlarını taklit
ederek kendilerini iyilik melekleri gibi göste-
rirler. Lakin acımasızdırlar. Bu yüzden kralım,
basit bir hizmet için bile olsa soyunu sopu-
nu bilmediğin insanları yanına yaklaşturma.”

Bernard Lewis, *Haşhaşiler*, s. 18-19-20

Baba İshak Taktiği

Baba İshak'ın kafasında, genç-
lik yıllarının başlarından beri insanı
aldatmak ve mürit avlamak sevdası
vardı. Göz boyama ve büyü sanatın-
da eli çabuk ve ustaydı. Başta şehirle
ilişkisi az olan köylülerle, bilgisiz bir
fakihten ve sözde bir müftüden duy-
dukları en ufak bir yaldızlı söze alda-
nan, inançlarında itiraz etmek diye
bir şey bulunmayan, onların sözlerine
hiçbir şekilde karşı gelmeyen Türk
topluluklarını davetle meşgul oldu.
Her zaman gözü yaşlı, hâli üzgün ve
vücudu zayıftı. Konuşurken kısıp bir
sesle konuşurdu.

İbn-i Bibi, *Selçuknâme II*, s. 49

**Yukarıdaki metinlerde anlatılanlarla, günümüzde yaşanan toplumsal olaylar ara-
sında benzerlikler var mı? Bu konudaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşıp çı-
kan sonucu alttaki boş alana yazınız.**

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE TOPLUM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Farklı milletlerden olan insanlar, Osmanlı toplumunda çok uzun süre bir arada yaşamayı nasıl başarmış olabilirler? Bu konudaki düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Günümüzde sosyal hayat (misafirperverlik, evlenme, doğum, ölüm, bayramlar vb.) hakkında neler söyleyebilirsiniz?

2.3. Osmanlı Devleti'ndeki Toplumsal Yapı

Osmanlı Devleti'nin toplumsal yapısı ve toplum düzeni, zamana bağlı olarak değişiklikler göstermiştir. Sınırların genişlemesiyle birlikte Osmanlı hâkimiyetine giren dinî ve etnik grupların çeşitliliği artarken XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren sınırlarda gerilemeler başlamış, kaybedilen ülkelerdeki Müslüman nüfusun büyük çoğunluğu elde kalan topraklara çekilmiştir.

Osmanlı toplum yapısı, XIV. yüzyıl başlarında tarih sahnesinde kendini hissettiren savaşçılar ile ahiler, dervişler, göçerler, Anadolu bacıları, abdallar, önceden beri bu coğrafyada yaşayan Hristiyan köylüler ve şehirli halktan oluşan bir özellik gösteriyordu.

Devletten imparatorluğa geçiş süreci ve imparatorluk devrinde Osmanlı toplumu çok dilli, çok dinli, kısacası çok kültürlü bir yapıya dönüşmüş, sosyoekonomik açıdan bir tarım toplumu hâline gelmiştir. Bu toplumda nüfusun ezici çoğunluğu geçimini tarımdan sağlarken (Görsel 2.19) devlet gelirleri de büyük ölçüde tarım ürünlerinden alınan vergilerden oluşmuştur. Osmanlı toplumunda nüfusun çoğunluğu köylülerden oluşurken halkın içinde hayvancılıkla uğraşan konargöçer unsurlar da önemli bir yere sahipti.

Osmanlı Devleti, yönetenler (askerî ve idari yöneticiler) ve yönetilenler (reaya/halk) olarak iki kısma ayrılmış, bu ayrım da görev dağılımından kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti toplum içerisindeki farklılıklara saygı gösterdiği için Osmanlı'da sosyal sınıf ayrımı ve tabakalaşma meydana gelmemiştir.

Yönetilenler sınıfından olan halk, üretim yaparak vergisini verir, bu suretle de askerî sınıfı desteklerdi. Padişah başta olmak üzere yönetenlerin görevleri ise şerî ve örfî hukuk kurallarını uygulayarak ülkede adaleti sağlamak, halkı refah ve huzur içerisinde yaşatmaktır.

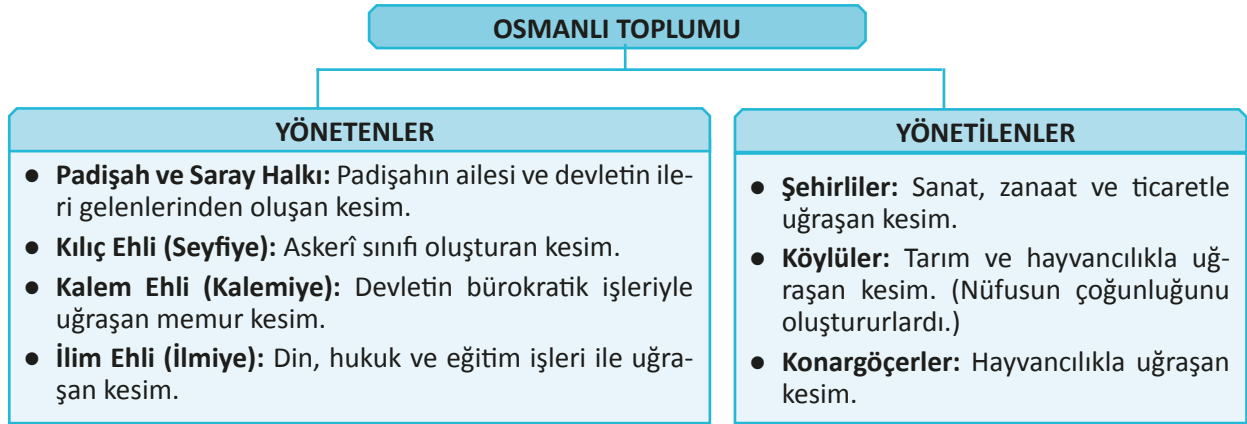

Görsel 2.19: Geçimini tarımdan sağlayan köylü çocuk

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nin sosyal yapısının şekillenmesinde etkili olan unsurlar nelerdir?

Osmanlı Toplumunda Millet Sistemi

Görsel 2.20: Farklı milletlerden oluşan kadınlar

Osmanlı Devleti'nde yaşayan halk, benimsedikleri din ve mezhep esasına göre çeşitli topluluklara ayrılmıştı. **Millet sistemi** olarak adlandırılan bu sistemde her topluluk kendi dinî hukukunu uygulayabiliyordu.

Osmanlı Devleti'nde hâkim unsur olan Türklerle birlikte Araplar, Boşnaklar, Arnavutlar ve Acemler gibi Müslüman topluluklar ile Rumlar, Ermeniler, Yahudiler, Macarlar, Romenler ve Slavlar gibi gayrimüslim topluluklar da yaşamaktaydı (Görsel 2.20).

Gayrimüslimlerin de toplumda çalışma, diledikleri yerde oturma ve seyahat etme hürriyetleri vardı. Ayrıca onların inanç, ibadet ve öğrenim haklarına da karışılmazdı. Gayrimüslimler de tıpkı Müslümanlar gibi evlenme, vasi (vekil) tayin etme, nafaka, miras, mal ve mülk edinme haklarına sahipti.

Osmanlı Devleti, fethettiği ülkelerdeki milletlere kendi kendilerini idare etme hakkı tanımıştır. Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden sonra Ortodoks Rum Patrikliğine dinî ve hukuki haklar vererek bu topluluğun sevgisini kazanmıştır. Bun-

larla birlikte, Musevilerin kendi havralarına sahip olmalarına imkân tanımış, ayrıca Ermenilerin başına da bir patrik tayin ederek onların dinî ve kültürel haklarına dokunmamıştır. Gayrimüslimler sosyal, kültürel ve ekonomik açıdan desteklenmiş, ibadet ve yaşamlarında da serbest bırakılmıştır.

Osmanlı'da durum böyleyken İspanya'da egemenlik kuran Hristiyanlar, Endülüs'teki Yahudi ve Müslümanları tehlikeli olarak görmüş, onlara dinlerini değiştirmeleri için baskı yapmış, göçe ve ölüme mahkûm etmişlerdir. Burada yaşayan Müslüman ve Yahudiler de uğradıkları zulümden dolayı Osmanlı Devleti'nden yardım istemişlerdir.

Osmanlı Devleti hüküm sürdüğü süre içinde farklı unsurları barış ve huzur içerisinde yaşattığı için Osmanlı Klasik Dönemi, Batı'da bile **Osmanlı Barışı** deyimi ile anılmıştır.

? SORU

Osmanlı Devleti, fethettiği ülkelerin halkına kendilerini idare etme hakkı vermiş, onların kültürlerine ve inançlarına müdahale etmemiştir. Bu davranışın Osmanlı'nın varlığını uzun yıllar sürdürmesinde ne gibi etkileri olduğunu açıklayınız.

Osmanlı'da İskân ve İstimâlet Politikası

İskânın kelime anlamı yurtlandırma, bir yere yerleştirmedir. İskân devletin ekonomik, idari ve toplumsal yapısını yakından ilgilendirir. Bu nedenle farklı milletlerden oluşan bir devletin iskân politikası büyük önem taşır. Çünkü planlı yapılan bir iskân siyaseti, merkezî idarenin gücünü artıracak, ayrıca ekonomik olarak hem devletin hem de toplumun refah seviyesini yükseltecektir.

Görsel 2.21: Mehmet Paşa Sebili, Bosna Hersek

Osmanlı Devleti'nde uygulanan iskân siyaseti sayesinde hem devletin gelişmesi hem de fethedilen yerlerin Türkleştirilmesi sağlanmıştır. Ayrıca iskân uygulamaları ile boş yerler canlandırılmış ve bu uygulama sayesinde kırsal kesimlere ekonomik hareketlilik kazandırılmıştır.

Osmanlı Devleti, Rumeli'deki ilk fetihlerinden itibaren, fethettiği şehir ve köylerde sistemli bir iskân politikası uygulamıştır. Rumeli'nin fethi sırasında topraklarını terk eden yerli unsurların yerine, Anadolu'dan çok sayıda konargöçer Oğuz boyları nakledilmiştir. Zaman içerisinde yapılan han, hamam, köprü, medrese, zaviye, imaret, tekke, cami ve sebil (Görsel 2.21) gibi eserlerle Rumeli'de imar faaliyetleri gerçekleştirilmiştir. Gerçekleştirilen imar faaliyetleri ile Rumeli tam bir Türk İslam coğrafyası hâline gelmiştir.

? SORU

Osmanlı Devleti, Rumeli'ye geçince imar faaliyetlerine niçin ağırlık vermiş olabilir? Düşüncelerinizi söyleyiniz.

SIRA SİZDE

Avram Galanti (Yahudi Göçmeni)

“...Şayet Bayezid'in davranışı olmasaydı, İspanya, Aragon, Portekiz ve Sicilya'dan sürülmüş olan Yahudilerin geri kalanları ve İsrail'in hatırası mahvolacaktı... Osmanlı padişahı olan Sultan Bayezid, İspanya kralının Yahudilere yapmış olduğu kötülüğü ve onların ayak basacak yer aradıklarını işiterek merhamete geldi. Vilayetlere yazdığı mektupta, yüksek memurlardan hiçbirinin Yahudileri ortadan kaldırmak veya sürmek gibi bir işe başlamamalarını ve onları namusu gibi kabul etmelerini istedi. Kanunu dinlemeyenlerin ise idam edileceklerini emretti.”

Portekizli Bir Şair

“...Türkiye'de hürriyetin kapılarını açık bulacaksın. Yahudi dininin kayıtsız şartsız serbestliği için meydan bulacaksın. Bu kapılar asla kapanmaz. Orada imanını tazeleyebilirsin.” (Portekiz'de Yahudiler, zorla Hristiyanlaştırılmışlardı.)...”

Mehmet Şeker, *Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi*, s. 115-182

Yukarıdaki metinlerden hareketle, Osmanlı Devleti'nin farklı etnik ve dinî unsurlara karşı sergilediği tutumu yorumlayınız.

Osmanlı Devleti, iskân siyasetinin yanında fethedilen bölgelerin halkına **istimalet politikası** (gönül alma) uygulayarak onlara iyi davranmış, can ve mal güvenliklerini sağlamış, dinî ibâdetlerini yapmaları ve kendi kültürlerini yaşamaları konusunda kolaylıklar göstermiştir.

Uygulanan iskân ve istimalet politikaları sonucunda (Görsel 2.22), Bosna Hersek, Kosova ve Arnavutluk gibi bölgelerde yaşayan insanların büyük bir kısmı İslamiyet'i seçmiş ve bu coğrafyalar Müslüman beldeleri hâline gelmiştir.

1430 yılında Selanik'in fethine şahit olan Rahip Johannis Anagnostis (Yoannis Anignosis), yazdığı eserinde Venedik işgali altındaki Selanik halkının çektiği ızdırabı anlatarak Türklerin bir kurtarıcı olarak görüldüğünden bahsetmiştir. Yine bu eserde Sultan II. Murat'ın esirlerin fidyelerini bizzat kendisinin ödediği, şehrin îmar edilmesi ve halka iyi davranılması konusunda emirler verdiği yazılmıştır. Macar tarihçi Lajos Fekete (Layos Fekete), "Türkler, Macar halkına iş imkânları sağlamış, dinlerini ve kültürlerini yaşamaları konusunda da serbest bırakmıştır." diyerek Türklerin kendilerine yaklaşımlarından söz etmiştir.

Görsel 2.22: Mostar Köprüsü, Bosna Hersek

SIRA SİZDE

Romen tarihçi Beldiceanu (Beldicanu):

"...Gelenekleri ve söz hazinesi Balkan halklarının dillerinde yaşamaya devam ediyor. Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlılar, Makedonyalılar, Boşnaklar, Sırp ve Romenlerin miras aldıkları bu hazineye bir göz atılırsa, bu uygarlığın ne derece kendini kabul ettirmeyi başardığı ve Balkanlardaki yaşamın bazı yönlerini nasıl şekillendirdiği fark edilir.

Bir evin mobilyasına, oda eşyasına, giyim, yiyecek ve kent çevresine ait en az iki yüz kelimenin, buraya Anadolu'dan gelen toplulukların diliyle aynı olması anlamlıdır. Doğu Avrupa halkları üzerine vurulan bu damga ile Balkanlarda yeni bir kent kültürünün ilk temellerinin atıldığını söyleyebiliriz."

Sırp Araştırmacı Milan Vasic (Milan Vasis):

"...Balkanlarda bu iş Hristiyan çocuklara Türk ismi verilmesine kadar ileri gitmiş, kültürlerin etkileşimi ile tam bir ahenk meydana gelmiştir."

Erman Artun, *Osmanlı'nın İlk Dönemlerinde Türk ve Balkan Kültürlerinde Etkileşim*,
http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/6.php 23/02/2017 15:40

Bu metinlerden hareketle, Osmanlı Devleti'nin Balkan halkları üzerindeki etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Osmanlı Devleti tarafından uygulanan iskân ve istimalet politikalarının etkileri, Balkan şehirlerinde bugün de hissedilmektedir. Birçok Balkan ülkesinde Osmanlı eserlerinin korunmasında bu politikaların etkisi vardır. Balkanlarda yaşayan farklı din ve ırktaki insan topluluklarının kültür, dil ve din mozağinde, Osmanlı Türk kültürü birleştirici rol oynamıştır. Balkanlara yerleşen Türklerin torunları bugün dahi gelenek, görenek ve inançlarını muhafaza etmektedirler.

Osmanlı'da Vakıflar ve Yardımlaşma Kurumları

Vakıflar, İslam ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan hayır kurumlarıdır. Karahanlılardan Osmanlılara kadar olan zaman dilimi içinde on binlerce kişi, hiçbir menfaat beklemeden kendi paralarıyla hayır kurumları yapmışlar, bunların işleyebilmesi için de kendi mallarından ve paralarından bu kurumlara bağışta bulunmuşlardır.

Vakıfların **hayrat** ve **akarat** olmak üzere iki önemli unsuru vardı. Doğrudan hizmet sunan vakıf bina ve kurumlarına **hayrat**, bu kurumların ebedi olarak yaşaması ve topluma hizmet sunabilmesi için vakfedilen gelir kaynaklarına da **akarat** denilirdi. Vakfın gelir kaynaklarının nasıl işletileceğine ve hedeflenen hizmetlerin nasıl gerçekleştirileceğine dair ilkelerin belirlendiği belgeye ise **vakfiye** adı verilirdi. Vakıf işlerini vakfiye şartlarına uygun biçimde yöneten ve gözeten kişiye ise müteveli veya nâzır denilirdi.

Görsel 2.23: Süleymaniye Külliyesi, İstanbul

BİLGİ NOTU

Malını hayır için vakıf kurucusuna bağışlayan kişiye “vâkıf”, vakfedilen mala “mevkûf” denilmektedir. Vakıftan yararlananlara “mevkufun aleyh”, malını vakıf için bağışlayan kişinin irade beyanına da “sıyga” denir. Bunlar, vakfın oluşmasını sağlayan dört temel unsurdur.

Vakıflar tarafından yapıları gerçekleştirilen cami, mescit, dârüşşifa (hastane), medrese, mektep, zaviye, imaret, sebîl, çeşme, hamam ve han gibi yapılar ile bu yapılar topluluğunun tamamından oluşan **külliyeler** (Görsel 2.23) kurularak bir bölgenin fiziki ve sosyal alt yapısı tamamlanmıştır. Osmanlı'nın yeni fethettiği beldeler, vakıf sistemi yoluyla kurulan külliyeler sayesinde İslamlaşmış, boş ve ıssız yerler iskâna açılmış, konargöçerler şehir medeniyetine ulaşmıştır. Medreselerde üretilen bilgiler halka aktararak toplumda kültür birliği sağlanmıştır.

SIRA SİZDE

“Medinetü'l Fazıla” (Erdemli İdeal Toplum)

“...İnsan tek başına medeniyeti yakalayarak kendi hayatını sürdüremez ve mükemmelleşemez. Yaratılışın gayesi olan mükemmelliğe ancak birbiriyle yardımlaşan birçok insanın bir araya gelmesiyle ulaşılabilir.

Gerçek mutluluk vasıtası olan hususlarda yardımlaşmayı amaçlayan bir şehir, erdemli mükemmel bir şehirdir. Birbirlerine yardım eden milletler erdemli, mükemmel milletlerdir.”

Farabi

Nazif Öztürk, *Osmanlı Dönemi'nde Vakıflar*, C. 10, s. 433

Yukarıdaki metni inceleyerek Farabî'ye göre ideal toplumun tanımını yapınız.

Vakfın işleyişi şeri hukuk kurullarına göre düzenlenir ve vakıf idareleri devlet tarafından teftiş edilirdi. Vakıfları kadılar teftiş eder, bu yetkiye de **nezaret** denilirdi. Vakıf hukukuna göre bir kişi vakıf eser için harcadığı parayı geri alamaz ve bağışladığı mal üzerinde mülkiyet hakkı iddia edemezdi. Vakıf malı satılamaz ve miras bırakılamazdı.

Osmanlı Devletinde toplumsal yardımlaşma ve dayanışmaya çok büyük önem verilirdi. Bu nedenle Osmanlı'da yardımlaşma ve dayanışmayı sağlayacak kurumlar oluşturulmuştur. Bu kurumlardan biri olan **bimaristan**, İslam dünyasında klasik hastanelerin genel adıdır. Osmanlılarda hastaneler için daha çok darüssıhha, şifahane, bimarhane, tımarhane ve dârüşşifa (şifa bulunan yer) kelimeleri kullanılmış, bimaristanlarda diğer hastalarla birlikte akıl hastaları da tedavi edilmiştir.

XIX. yüzyılın ortalarına doğru Osmanlı Devleti'nde de Avrupa'dakine benzer modern hastaneler yapılmaya başlanmış, ilk modern sivil Osmanlı hastanesi Sultan Abdülmecit'in annesi Bezmi Âlem Valide Sultan tarafından 1843 yılında yaptırılmıştır. 1899'da da ilk modern çocuk hastanesi olarak Hamidiye (Şişli) Etfal Hastanesi açılmış, günümüzde ise bimaristanların yaptığı görevleri, devlet hastaneleri üstlenmiştir.

Toplum yararına yapımı gerçekleştirilen kuruluşlardan bir diğeri de **imarethanelerdi**. İmarethaneler, Osmanlı'da fakirlere ve medrese talebelerine sıcak yiyecek dağıtmak amacıyla yapılan hayır kurumlarıydı. En bilinen imarethaneler ise Fatih ve Süleymaniye külliyelerindeki imarethanelerdi. Bu imarethanelerde şehirdeki fakirlerin yanı sıra misafirler de ücretsiz olarak yemek yiyebiliyorlardı.

II. Meşrutiyet Dönemi'nde ikisi hariç bütün imarethaneler kapatılmış, imarethanelerin kapatılmasının yanlışlığı ise sonradan anlaşılmıştır.

Günümüzde vakıfların desteğiyle fakir ve muhtaçlara sıcak yemek dağıtan imarethaneler, eski görkeminden uzak bir şekilde varlığını sürdürmektedir.

Osmanlı Devleti'nde Günlük Hayat

Osmanlı Devleti, toplumsal yapısını **insan** ve **adalet** üzerine inşa etmiştir. Şeyh Edebali'nin "İnsanı yaşat ki devlet yaşasın." sözleri yöneticilere yön vermiş, Müslüman Osmanlı toplumunda mahalle "Komşusu aç iken tok yatan (gerçek) mümin değildir." anlayışı üzerine kurulmuştur.

Osmanlı'da günlük hayat erken saatlerde başlar, esnaf ve zanaatkarlar dükkanda, müderris (öğretmen) ve öğrenciler okulda, asayiş sağlayanlar ile pazar yerlerini denetleyen görevliler görevlerinin başında olur ve işlerini layıkıyla yapmaya çalışırlardı.

Osmanlı toplumunda kadın, toplumsal hayatın bizzat içinde görev alarak ekonomiden mülk alım satımına, dokumacılıktan ev işlerine kadar değişik alanlarda varlığını göstermiştir.

Osmanlı Dönemi'nde dinî bayramlar, geleneksel şenlikler ve **Amin Alayı** gibi özel günler, mahalle hayatının durağanlığına hareketlilik getirmiştir. Çocukların okula başladıkları gün yapılan törene Amin Alayı denmiş, bu törende mahallenin hocası tarafından dualar okunmuş ve davetlilere ikramlarda bulunulmuştur.

Günümüzde de dinî bayramlar, düğünler, güreş ve geleneksel şenlikler toplumumuz tarafından büyük bir heyecanla beklenmekte ve bu etkinlikler toplumsal dayanışmayı sağladığı için sahiplenilerek devam ettirilmektedir.

İstanbul Sefiri Montagu'nun (Montegü) eşi olan Lady Montagu (Leydi Montegü), 1717 yılında Osmanlı Devleti'ni ziyaret etmiştir. Edirne'de Sultan'a ait bir konakta kalan Lady Montagu, kaldığı konağın özelliklerine dikkat çekerek "Türkiye'de evlerin hepsi genellikle iki kısımdan ibarettir. Aralarında gayet dar bir geçitle bağlantı vardır." demiş, haremle selamlık bölümünün bir geçitle bağlandığını belirtmiştir.

BİLGİ NOTU

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde kurulan Evkaf-ı Hümayun Nezareti (Vakıflar Bakanlığı) ile bütün vakıflar tek bir çatı altında toplanmıştır.

BİLGİ NOTU

Osmanlı'da kadın aileyi ayakta tutan en önemli unsur, çocuk bakımı ve terbiyesi konusunda da en etkin kişiydi. Kadın evde söz sahibiydi. Bugün hâlâ toplumda kullanılan "Osmanlı kadını" ve "Ne Osmanlı bir kadın" gibi deyimler, böyle bir kadın imgesi sonucunda oluşmuştur.

SIRA SİZDE

Osmanlı kadını

“Türkiye’yi ziyaret edenler burada birkaç Türk evi görmeden Türk insanlarının gerçek yaşamları hakkında hiçbir şey bilemez. Türk evleri gözden ırak olduğu için Türk hanımlarının aile içerisinde hiçbir etkisi olmadığını düşünmek hata olur. Tam tersine bu hanımlar, dışarıda dolaşmakla, ziyaretlere gidip ziyaretçi kabul etmekle vakit geçirmediikleri için türlü planlar kurmak keyfine sahiptirler.”

Selçuk Düger, *Batılı Kadın Seyyahlar İmgeleminde Osmanlı Kadını*, sayı: 29, s. 71-90 (Düzenlenmiştir.)

Georgina A. Müller (Corcina A. Müller) 1894’te İstanbul’a gelip çeşitli Türk evlerine ziyaretlerde bulunduktan sonra, Osmanlı kadını hakkında yukarıdaki ifadeleri kullanmıştır. Buna göre Osmanlı kadınının toplumdaki yeri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Osmanlılar zamanında evlerin duvarlarından rengarenk çiçekler sarkardı. Pencerelelerin önünde bulunan sarı çiçek, evde hasta olduğu anlamına gelir ve oradan sessiz geçilmesi isteğini ifade ederdi. Kırmızı çiçek ise bu evde evlenme çağına gelmiş genç bir kız olduğunu ifade eder ve kötü söz kullanarak o kişinin yüreğini ve ruhunu incitmeyin mesajı verirdi. Evin kapı tokmaklarının çıkardığı sesler de anlam yüklüydü. Kapısında ay ve yıldız sembolü takılı evlerden hacca giden insan olduğu anlaşıldı.

Günümüzde ise yüksek katlı binalar birbirine yakın olarak yapılmasına rağmen, binaların içinde yaşayan insanlar birbirlerinden uzaklaşmışlardır. Trafik yoğunluğu, fabrika gürültüleri ve kalabalık nüfus yüzünden şehirlerin sakinliği ve sessizliği bozulmuştur.

Osmanlı’da hemen her sokakta bir hayır çeşmesi, çeşmelerin başında kuşların su içebileceği yerler vardı. Kuşların barınabilmesi için evlerin uygun yerlerine kuş evleri yapılırdı. Mahalledeki insanlar hayır ve sadaka konusunda çok duyarlı oldukları için yoksul komşular gözetilirdi. Sokak hayvanları için vakıf kuranlar bile vardı.

SORU

Osmanlı Devleti’nde hayvanların korunmasıyla ilgili yapılan çalışmaları günümüzdekiyle karşılaştırınız?

Osmanlı’da çocuklar, gelenekler ve İslam ahlakı doğrultusunda yetiştirilirdi. Sofraya hep birlikte oturulur, ramazan ayında iftarlar Müslüman ve gayrimüslim komşularla birlikte yapılırdı. Bugün de aynı düşünce devam etmekle birlikte, çalışma hayatının yoğunluğundan dolayı ailelerin yemekte bir araya gelmeleri bazen mümkün olmamaktadır.

Osmanlı ailesi dinî nikah ile kurulur ve bu işlem kaydedilirdi. Ailede ölüm hâlinde miras paylaşımı da dinî kurallara göre yapılırdı. Bazı gayrimüslimler yaşam biçimindeki benzerlikler ve adaletli paylaşımından dolayı İslam Miras Hukuku’na başvurmuş ve aile bireyleri miraslarını Müslümanlar gibi taksim etmiştir.

Osmanlı toplumunda doğum olayı büyük bir sevinç gösterisine dönüşürdü. Doğum gerçekleştikten sonra saçılar saçılır, yeni doğan çocuğa takılar takılır ve ailenin babası tarafından ziyafet verilir. Doğumdan sonraki en önemli hadise, çocuğa ad konmasıydı. Evin büyüğü, çocuk doğar doğmaz sağ kulağına ezan, sol kulağına kamet okur ve çocuğun ismini besmeleyle koyardı.

Hasta olan kimse tek başına bırakılmaz, herkes elinden geldiğince birbirine destek olurdu. Cenaze defin işlerinde mahalleli dayanışma örneği gösterir, birbirlerine kenetlenirdi. Cenaze evine önce kible tarafındaki komşusundan başlayarak on gün boyunca yemek getirilirdi. Komşular yüksek sesle konuşmaz, eğlenip gülmez, cenaze evinin acısına ortak olurdu. Doğum ve ölüm esnasındaki bu gelenek bugün de devam etmektedir.

Osmanlı'da eve gelen misafir en güzel şekilde ağırlanır, onlara ikramlarda bulunulurdu. Ev sahibi misafirini kapıda karşılar, her iki taraf da ellerini kalplerinin üzerine götürüp öne doğru eğilerek selamlaşırlardı. Misafir yolcu edilirken de dış kapıya kadar uğurlanırdı. Türk milletinin misafirlğe yüklediği anlam ve verdiği önem günümüzde de geçerliliğini sürdürmektedir.

Osmanlılar zamanında dinî bayramlar mahallede şenlik havasında kutlanırdı. Bayram süresince herkes yeni elbiselerini giyer, ev ve dükkânlar işlemeli kumaşlar ve çiçeklerle süslenirdi. Ziyafetler ve ziyaretler, Osmanlı'nın sosyal hayatına renk katardı. Bayram geceleri minareler ışıqla donatılır, havai fişekler atılır, kayık gezintileri yapılırdı. Günümüz Türk toplumunda bayramlar, sevinçlerin paylaşıldığı, çocukların sevindirildiği ve büyüklerin gönüllerinin fethedildiği özel günler olarak devam etmektedir.

Osmanlı Toplumunda Yemek Kültürü, Eğlence ve Festivaller

Osmanlı Devleti'nde halk genellikle boza, şıra, şerbet ve süt gibi içecekleri içer, sofralarda ekmek ve pide eksik olmazdı. İstanbul'un kaliteli unlarından yapılan ekmekler ise dünya çapında bir üne sahipti.

Koyun eti, en beğenilen lezzetli yiyeceklerin başında gelirdi ve yemeklerin yanında pilav da tüketilirdi.

Evliya Çelebi, Bursa'daki Sultani Çarşısı için "Pirinç Hanı yakınındaki Kebapçılar Çarşısı çok güzel bir yerdir." demiş ve bu şehre mahsus Hoşafçılar Çarşısı'ndan bahsetmiştir. Yemiş satan Kayağan Pazarı'ndaki dükkânların meyve dalları ile süslendiğini söyleyen Evliya Çelebi, Ulu Cami dibindeki Emir kahvesinin meşhur olduğunu ve buraların birer arifler mektebine döndüğünü ifade eder.

Saray ve konaklarda pişen nefis ve lezzetli yemeklerden dolayı, **İstanbul Mutfağı** dünya çapında bir ün kazanmıştır.

Saraydaki düğünlere devlet erkanı, yabancıcı davetliler, ulema ve halk da katılabilirdi. Düğüne katılanlar hiyerarşik bir düzen içerisinde oturur, düğüne katılan herkese güzel bir ziyafet verilirdi.

Lala Mustafa Paşa'nın verdiği ziyafeti tasvir eden minyatür (Görsel 2.24) İstanbul mutfağının zenginliğini göstermektedir.

Minyatürlerden ve Surnamelerden de anlaşılacağı gibi saray düğünü ve şenliklerinde; ekmek (nan), çörek, poğaç, börek, pilav, kebab, şiş kebabı, tutmaç, çorba, örd, kaz, tavuk çevirmeleri ve kızartmaları ile balık gibi yemekler yenilirdi. Tatlı olarak aseli, zerde, güllaç, helva, hurma, muhallebi ve baklava; içecek olarak da şerbet, üzüm suyu, boza, kahve vb. tercih edilirdi.

Görsel 2.24: Lala Mustafa Paşa'nın verdiği ziyafet minyatürü, Ali Mustafa Efendi, Nusretnâme, İTSMK, Hazine, nr. 1365, vr. 34b

SIRA SİZDE

“Trabzonluların üzerine düştükleri, alışverişi hakkında kavga ettikleri hamsi balığı... Bu balık Hamsin’de çıktığı için hamsi balığı derler. Balığın çıkışını dellallar halka haber verirler. Dellalların bir çeşit mürves ağacından boruları vardır. Bir kere su urunca, “Ahça (akçe) çomahla bir mendil hamsi ver.” diye ince sırmalı mendillere balığı koyup giderler. Balığın suyunun aktığına acıyarak “Bre balığın suyunu akıtıyorsun, suyuna bir pilavcık sallasana.” diye şaka ederler. Arkasından da şu beyitleri söylerler.

Trabzondur yerümüz,
Ahça tutmaz elümüz.
Hamsi paluk olmasa,
Nice olurdu halumuz.”

Evliya Çelebi, *Seyahatname*, C. 1-2, s. 459

Evliya Çelebi, Seyahatname adlı eserinde Trabzon’dan söz ederken hamsi balığına özel olarak vurgu yapmıştır. Buradan hareketle coğrafi koşulların yemek kültürü üzerinde etkilerini örnekler vererek açıklayınız.

Osmanlı toplumundaki şenlikler ve geleneksel törenler, Orta Asya Türk şölen gelenekleri ve İslami unsurlara dayandırılmıştır. Şenlikler, hükümdar ve halkın bulunduğu nadir yerlerden birisi olmuş, bu geleneksel törenler ve şenlikler doğum, evlilik ve sünnet gibi nedenlerle yapılmıştır.

Şenlikler, devletin otoritesini ve zenginliğini halka ve dünyaya göstermiş, ekonomik hareketlilik getirmiş, dini amaçlara hizmet etmiş ve halkın moral seviyesini yükseltmiştir.

Osmanlı Devleti’nde yapılan düğün ve şenliklerde cambazlık, hokkabazlık (sihirbazlık) ve kukla oyunları gibi çeşitli gösteriler sergilenirdi. Bu eğlencelerde ayrıca güreş, ok atma, cirit ve ata binme gibi spor gösterileri de yapılırdı.

Sultan III. Ahmet’in şehzadelerinin sünnet şenliğindeki havai fişek gösterisini anlatan yandaki minyatürde (Görsel 2.25) görüldüğü gibi gece Okmeydanı’nda yapılan görkemli havai fişek gösterileri, şenliğin muhteşem açılışına katkı sağlardı.

Padişah, yıldızlarla bezeli gece mavisi gökyüzündeki fişekleri çadırından izlerdi. Fırıldak, gemi ve fiskiye biçimlerindeki havai fişekler izleyicileri kendine hayran bırakırdı. Havai fişek kullanılarak yapılan bu eğlence anlayışı günümüzde de devam etmektedir.

Görsel 2.25: Sultan III. Ahmet’in şehzadelerinin sünnet şenliğindeki havai fişek gösterisi minyatürü, Levni, *Sürname-i Vehbi*, TSM, A3593

 SIRA SİZDE

Sultan III. Ahmet'in şehzadelerinin sünnet şenliğini gösteren minyatürler.

Görsel 2.26: Müzik eşliğinde oynayan çengiller minyatürü, Levni, Sürnâme-i Vehbi, TSM, 126a

Görsel 2.27: Devletin ileri gelenlerine verilen yemek minyatürü, Levni, Sürnâme-i Vehbi, TSM, 68b

1. Osmanlı Devleti'nde müzik eşliğinde oynayan çengiller minyatürünü (Görsel 2.26) inceleyerek Osmanlı Devleti'ndeki müzik aletleri ve eğlence kültürü hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Devletin ileri gelenlerine verilen yemek minyatürünü (Görsel 2.27) inceleyerek Osmanlı Devleti'ndeki sofra kültürünü, günümüz sofra kültürü ile karşılaştırınız.

2.4. Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumu

“...Meftun’un konağı, yalısı, köşkü, süslü faytonları olacak, Beyoğlu kibar âleminde alafrangalılığı, zarıflığı ve akıllılığı ile anılacak, kulüplerde özel yeri bulunacak, İstanbul’da modanın, yeni fikirlerin ve Batı Uygarlığı’nın tek yayıcısı olacaktı.”

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şıpsıvdi*, s. 54

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi’nde yaşadığı siyasi ve ekonomik sorunları Batı’ya ve Batı’nın değerlerine yaklaşıp çözebileceğini düşünüyordu. Bu durum yukarıdaki metinde de görüldüğü gibi Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Şıpsıvdi* adlı eserine konu olmuştur.

Bu dönemde halkın bir kısmı Batı hayranı aydınların ve bazı devlet adamlarının yönlendirmeleri sonucunda, geleneksel yaşam tarzı yerine modern Batı tarzı yaşama geçmek için çaba sarf etmiştir.

İstanbul gibi büyük şehirlerde insanlar geleneksel çizgilerinden uzaklaşıp mağaza, kafeterya, pastane, restoran, otel ve apartman hayatıyla tanışmaya başlamıştır (Görsel 2.28). Yaşanan bu tüketim zevki ve sefasıyla bambaşka bir insan ve toplum modeli ortaya çıkmıştır. Bu yeni hayat tarzında ahşap konaklar, Avrupa mobilyası ve alafranga sofrası, insanların hayatında yer almaya başlamıştır. Kadınlar sosyal hayatın içinde yer almaya başlamış, yabancı gazete, dergi, roman ve makale okumak moda olmuştur.

Tanzimat Dönemi’nde toplumda Doğu ve Batı medeniyetleri arasında gelgitler yaşanmıştır. Tedavi konusunda bir yandan eczane ve hekim tercih edilirken diğer yandan eski usul tedavilere başvurulmuştur. Mahkeme ve okulların da çeşitlenmesiyle birlikte toplumdaki bu ikilem daha da belirginleşmiştir.

Osmanlı toplumu dil, din, mezhep ve ırk bakımından oldukça farklı milletlerden ve topluluklardan oluştuğu için, Tanzimat Dönemi fikirlerinin etkisi arttıkça toplum Batı medeniyeti ile Doğu medeniyeti arasında kalmıştır.

Tanzimat Dönemi’nde yabancı dil bilen ve dış dünyadaki gerçekleri izleyen kabiliyetli devlet adamları olduğu gibi yeni devrin kültürel yapısını kavrayıp uyum sağlayamayanlar da vardı. Yabancı dili yanlış yazıp konuşan, ellerinde Fransızca gazetelerle dolaşan ve hak etmedikleri görevlerde komik duruma düşen insanlar, Ahmet Mithat Efendi’nin **Felâatun Bey ve Râkım Efendi** romanına konu olmuştur. Bu romanın iki önemli kahramanı vardır ve roman adını bu kahramanlardan alır. Râkım Efendi; yetenekli, çalışkan, okuyan ve yabancı dil bilen efendi bir insandır. Felatun Bey ise tembel, gösteriş budalası ve yeni hayatı yüzeysel olarak algılayıp taklit etmeye çalışan birisidir.

Recaizade Mahmut Ekrem’in **Araba Sevdası** isimli romanı, 1870’li yıllarda geçen bir olayı anlatır. Romanın kahramanı **Bihruz Bey**, alafrangalılığa özenen, şık giyinen, süsüne düşkün, şımarık ve sorumsuz bir mirasyedir. Hiçbir işi olmayan, babasından kalan mirasla akşama kadar lüks içerisinde yaşayan ve alafranga kıyafetler almak için yabancı esnafları dolaşan bir delikanlıdır.

Kır kahvelerinde ve Çamlıca’daki mesire yerlerinde arabasıyla caka satmakta ve bozuk Fransızcasıyla kendini göstermeye çalışmaktadır. Bu romanda Tanzimat’la birlikte günlük yaşamdaki değişiklikler, özentisi ve Batı taklitçiliğinin zararları ile Batılılaşmanın nasıl yanlış anlaşıldığı çok güzel bir şekilde ifade edilmiştir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın **Şıpsıvdi** romanındaki Meftun Bey, Osmanlı toplumunda Tanzimat’la başlayan Batılılaşma sürecinin açık örneğidir. Kendi kültürüne ait bütün ahlaki değerlere sırt çeviren Meftun Bey, mutluluğu para, alafranga yaşam ve eğlencede bulmuştur. *Şıpsıvdi*, Doğu-Batı (alaturka-alafranga) çatışmasını konu edinmiş bir romandır.

Görsel 2.28: Dönemin yaşam biçimi, İstanbul

Bu dönem Osmanlı toplumunda sarıĝın yerine fes, kaftanın yerine de setre pantolon tercih edilmiştir. Bunların yanına abartılı Batı tarzında ceket, gömlek, mintan ve pardösü de eklenmiştir. Kıyafetteki deĝişim önce sarayda başlamış, sonra maddi durumu yerinde olan aileleri ve en sonunda da halkı etkilemiştir.

Osmanlı toplumunun bir kısmı Avrupa mutfaĝından etkilenmiş, Tanzimat'tan sonra yer sofrasını terk ederek masada yemek yemeye, kařıĝın yanında çatal ve bıçak kullanmaya başlamıştır. Daha önce kullanılan kap kacak yerine porselen sofrta takımları tercih edilmiş, pilav, pelte, çorba, börek ve tatlı gibi temel yemeklerin sıradan tabakları olan kâse ve sahanın yanında balık, salata ve patates gibi yemekler için ayrı alafranga (Avrupalı) tabaklar alınmaya başlamıştır. Tanzimat Dönemi'nden sonra Osmanlı mutfaĝına soslar, et suları, rozbif, biftek, bazı et yemekleri, bisküviler, tartlar, pastalar, garnitürler ve konserveler eklenmiştir.

SIRA SİZDE

Avusturya Başbakanı Prens Metternich'in (Miternih) Babıâli'ye Gönderdiĝi Mektup

“... Avrupa'dan sizin kanun ve nizamınıza uymayan kanunları almayınız. Türk kalıp kendi dininizin gösterdiĝi hoşgörü ve müsamaha ile diĝer dinden insanlara kolaylık saĝlayabilirsiniz. Doğrulukta ve hak yolunda ilerleyiniz.

Biz Osmanlı'yı kendi idare tarzını düzene koymak için yaptıĝı işlerden vazgeçirmek istemiyoruz. Lakin durum ve şartları Türklere uymayan Batı tarzı düzenleri kopya ederek, Doĝu'nun âdetlerine uymayan ve Batı'ya yaranma gayretinden başka bir sonuç doğurmayacağı belli olan Batılılaşmayı kabul etmemesini tavsiye ediyoruz...”

Coşkun Çakır, *Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat*, C. 14, s. 705-706

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Avusturya Devleti, İngiltere ve Fransa gibi Avrupa devletlerinden farklı olarak Tanzimat Fermanı'nı desteklememektedir. Sizce bunun sebebi ne olabilir?

Tanzimat Sonrası Osmanlı Toplumunda Yardımlaşma Kurumları

Osmanlı toplumsal yapısının temelinde insan sevgisi ve insana saygı vardı. Bu sevgi ve saygıdan dolayıdır ki Sultan II. Abdülhamit 1895 yılında kimsesiz çocuklarla, engelli ve muhtaç kimsesizleri barındırmak amacıyla **Dârülaceze** ismiyle bir hayır kurumunun açılmasını saĝlamıřtır.

Dârülaceze; hastane, yetimhane, çamaşırhane, hamam, el sanatları imalathaneleri ve fırından oluşan kompleks bir yapı olarak oluşturulmuştur. Kuruluşundan bugüne kadar dil, din, ırk, cinsiyet ve mezhep ayrımı yapmadan kimsesiz, yaşlı, güçsüz ve engelliye himaye eden bu hayır kurumunun faaliyetleri, günümüzde İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından yürütölmektedir.

Dârüleytam, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşında kimsesiz kalan çocukları barındırmak ve onları meslek sahibi yapmak amacıyla 1914 yılında kurulmuştur. Bu yetimhane, savaşın uzauması nedeniyle maddi sıkıntılar çekmiş ve 1917 yılında devletin himayesine alınmıştır.

İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilince Dârüleytam binalarına da el konulmuş, buradaki çocuklar boş durumdaki bazı saraylara yerleştirilmişlerdir. Kapatılan Dârüleytamlardaki yetimler İstanbul'da toplanmış, bu yetim çocukların idaresi Şehir Yatı Mektebi'ne devredilmiştir. Bu kurumun da kapatılmasıyla Dârüleytamlar tarihe karışmış, Dârüleytam'daki yetenekli çocuklar ise Dârüşşafaka'ya verilmiştir.

Günümüzde ise Çocuk Esirgeme Kurumları, Sevgi Evi, Çocuk Evleri, Çocuk Yuvası, Yetiştirme Yurdu, Bakım ve Sosyal Rehabilitasyon Merkezi ve Huzurevi gibi kurumlar, kimsesiz çocuklara ve bakıma muhtaç insanlara yardımcı olmaktadır. Engellilerin eğitimi için de Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde özel eğitim merkezleri açılmıştır.

93 Harbi, Balkan Savaşları ve Günümüzdeki Göçler

Görsel 2.29: Balkan göçleri

Osmanlı Devleti dağılma dönemine girip toprak kaybetmeye başlayınca Kırım, Kafkasya ve Balkanlarda yaşayan Müslüman ve gayrimüslim halk da Anadolu'ya doğru göç etmeye başlamıştır. Bu göçlerin en büyükleri, 1877-1878 yılları arasında yapılan Osmanlı-Rus Savaşı (**93 Harbi**) ve 1912-1913 yılları arasında yapılan **Balkan Savaşları** sonrasında yaşanmıştır.

Yapılan bu göçler (Görsel 2.29), Anadolu'nun nüfusunu artırmış, aynı zamanda köy-kent nüfusunun dağılımı üzerinde de etkili olmuştur. Kırım, Kafkasya ve Balkanlardan gelen

halk Anadolu'ya taşınmış, muhacirler (göçmenler) yerleştikleri mirî arazileri, geldikleri ülkedeki tecrübelerini de kullanıp işleyerek, ekonomiye önemli katkıda bulunmuşlardır. Göçmenler sayesinde boş araziler tarıma açılmış, bataklıklar kurutulularak kullanılır hâle getirilmiş ve Anadolu'ya yeni tarım metotları girmiştir.

Rumeli'den gelen Müslüman Türk göçmenler Anadolu'ya, Trakya'ya ve Ege Adaları karşısındaki yerlere yerleştirilmiştir. Yapılan bu uygulama, Milli Mücadele Dönemi'nde yararlı olmuş ve milli bir Türk devletin kurulmasında önemli rol oynamıştır.

Türk Milleti her zaman mazlumlara kucak açtığı için günümüzde de Türk sınırlarında yaşanan savaşlar sonucunda Türkiye'ye büyük göçler olmuştur. Örneğin günümüzde Iraklı ve Suriyeli vatandaşlar Türkiye'ye göç etmiş, Türk Milleti, dün olduğu gibi bugün de kadim tarihi içinde zulme uğrayan bütün toplumlara sahip çıkmıştır.

SIRA SİZDE

Balkan Göçleri

“...Başiboş sürünen bozguna uğramışlar ordusuna, Rumeli'nin bağlarından kopup gelen daha perişan yüz binlerce muhacirin, yüz binlerce göçmenin sürüne sürüne, eriye eriye akan kabilelerini de eklemeliyiz. Evet, Rumeli göçüyordu. Rumeli boşalıyordu. Rumeli Türkleri akıp geliyordu. Rumeli'yi asırlarca evvel alan ve Rumeli'de asırlarca yaşayan son Türkler, XX. yüzyılın başlarında alevlenen bu yangının alevleri içinde sonu bilinmez geleceklere doğru akıyorlardı...”

Ahmet Halaçoğlu, *Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler*, C. 13, s. 889

1. Balkan Savaşları sonunda ailesini kaybetmiş ve göçe zorlanmış bir mülteci olsaydınız neler hissederdiniz? Duygularınızı arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. Yukarıdaki metinden hareketle ülkelerindeki savaştan dolayı Türkiye'ye yapılan mülteci göçlerini değerlendiriniz.

Ç) MEŞRUTİYET VE CUMHURİYET DÖNEMLERİNDE TOPLUM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Sizce insanlar köylerden kentlere neden göç ederler?
2. Köyden kente göç eden bir aile, şehirde ne gibi zorluklarla karşılaşabilir?

2.5. Meşrutiyet ve Cumhuriyet Dönemi'nde Toplumsal Yapıdaki Değişim

Toplumlar zaman içerisinde değişime uğrarlar. Bütün toplumlar için geçerli olan bu sosyolojik kural Osmanlı toplumunu da etkilemiş, XIX. yüzyıl, Osmanlı toplumunda değişimin hız kazandığı bir dönem olmuştur. Osmanlı toplumunda yaşanan bu değişim, Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte doruk noktaya ulaşmıştır.

Osmanlı toplumu, Müslüman ve gayrimüslimlerden oluşuyordu. Gayrimüslimler, Tanzimat Dönemi'nde elde ettikleri hakları Meşrutiyet Dönemi'nde de korumuşlardır. Meşrutiyet Dönemi'nde kabul edilen **Kanun-i Esasi** ile, Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün unsurlar fark gözetmeksizin Osmanlı olarak ifade edilmiştir. Yani bu dönemde **Osmanlı toplumu** oluşturulmaya çalışılmış, milliyetçilik akımı ise bu girişimi başarısız kılmıştır. Bu dönemde yaşanan savaşlar ve kaybedilen topraklar nedeniyle Anadolu'ya büyük göçler başlamış, devletin genel nüfusu azalırken Anadolu ve Rumeli'de Müslüman nüfus artmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'la birlikte başlayan kadın erkek eşitliği konusundaki tartışmalar, Meşrutiyet Dönemi'nde de devam etmiştir. Cevdet Paşa'nın kızı **Fatma Aliye Hanım**, kadın konusunu işlediği **Nisvanı İslam** (İslam kadını) adlı eserinde, döneme ait önemli bilgiler vermiştir.

Osmanlı halkı anayasal haklara Kanun-i Esasi ile kavuşmuş, bu anayasada fert hak ve özgürlüklerinin kanun yoluyla korunacağı belirtilmiştir. Vatandaşlık hakkı, kişi hürriyeti, kişi güvenliği, ibadet hürriyeti, basın hürriyeti ve dilekçe hakkı gibi temel hak ve özgürlükler Kanun-i Esasi'de yer almıştır. Bu anayasa ile halkın yönetime katılması sağlanmış, mecliste hem Müslüman hem de gayrimüslim mebuslar yer almıştır.

XIX. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı toplumunda dışarıda yemek yeme alışkanlığı artmış, cami, kilise ve sinagogların önündeki boş alanlar iş görüşmeleri ve sohbetlerin yapıldığı yerlere dönüşmüştür. Bu alanlarda padişahların hayatlarını ve kahramanların menkıbelerini anlatan **meddahlar** da yer almıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde yeni Türk toplumu fikri oluşturulurken Osmanlı Dönemi'nden edinilen tecrübeler de göz önünde bulundurulmuş, ilerleme ve gelişmenin **akılcı ve çağdaş bir toplumla** sağlanacağı kanaatine varılmıştır. Din-devlet ilişkisi, devlet-ordu ilişkisi ve devlet-siyaset ilişkisi yeniden düzenlenmeye çalışılmış, üretim sisteminde Batı ülkeleri araştırılarak **karma bir model** üzerinde durulmuştur. Bundan dolayıdır ki ne Osmanlı Devleti'nde ne de Türkiye Cumhuriyeti'nde sınıfsal tabakalaşma olmamıştır.

Görsel 2.30: Karadeniz vapuru, 13 Haziran 1926

Atatürk, Türk toplumunu muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmayı amaçlamıştır. Bunu gerçekleştirmek için de kılık-kıyafet değişikliği (Görsel 2.30), ölçü-tartıda Batı'yla standart sağlanması, tekke ve zaviyelerin kapatılması ve Soyadı Kanunu'nun çıkarılması gibi bir dizi inkılaplar gerçekleştirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi Türk toplumu; **çiftçi, zanaatkar, esnaf, işçi, serbest meslek sahibi, tüccar, sanayici** ve **memur** kesimlerinden oluşuyordu. Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde kentleşme yaygın değildi ve Türk toplumunun çoğu kırsal kesimde yaşıyordu.

Osmanlı Devleti'nin son zamanlarında

başlayan Batılılaşma hareketi, Cumhuriyet Dönemi'nde Batı kültürüyle Türk kültürünün harmanlanmasıyla devam etmiş ve Türk milleti çağa ayak uydurmayı başarmıştır.

“...Avukat, Zeliş'in kalkmak üzere olan son Urla-İzmir otobüsüne doğru koştuğunu gördü. Zeliş'in elinde küçük bir bohça, yanında da bir delikanlı vardı. Zeliş, avukatın yanına gelince durdu, yanındaki delikanlıyı göstererek:

-Buydu! Evlendik. Nikahtan geliyoruz! Teşekkür ederiz avukat bey! Avukat merakla sordu:

-Peki, şimdi nereye böyle acele acele? Zeliş karşılık verdi:

-İzmir'e! Tütün işlemeye! Mağazalar açıldı artık!... Çalışacağız... Hakkınızı helal edin avukat bey! Avukat iki genci kavuşturmuş olmanın verdiği huzurla seslendi Zeliş'e:

-Yolunuz açık olsun. Güle güle!...”

Necati Cumalı, *Tütün Zamanı-1 Zeliş*, s. 276

Necati Cumalı'nın Zeliş adlı romanından alınan bu bölümden de anlaşılacağı gibi insanlar daha rahat ve daha güvenilir bir yaşam ortamı sunan şehirlerdeki fabrikalarda çalışmayı tercih etmişler ve böylece köylerden kentlere göç başlamıştır. Yaşanan bu göçler sonucunda şehirlerde yoksullardan oluşan işçi sınıfları ve zenginlerden oluşan işveren sınıfları oluşmuştur.

Tarımsal üretim geniş arazi sahiplerini zenginleştirmiş, özellikle Doğu ve Güneydoğu bölgeleri ile Çukurova bölgesinde toprak zengini ağaların köylülere yaptıkları eziyetler, birçok roman ve hikâyeye konu olmuştur. Köylerde yaşayan kız ve erkek çocuklar ile şehirlerdeki yoksul ailelerin çocukları eğitimi bir kurtuluş yolu olarak görmüş, bu çocuklar doktor, savcı, öğretmen, mühendis, hemşire, asker, polis vb. görevler üstlenerek memur sınıfını oluşturmuşlardır.

SIRA SİZDE

“...Gelecek mevsim bütün topraklar traktörle sürülüp pamuk tohumu usulüne uygun olarak makineyle ekilecek, çapa mevsiminde de çapa makineleri ile zararlı otların çapası yapılacaktı. Bu da çapa yapan ırgat sayısının yarıdan aşağıya inmesi demekti...”

...Çukurova'da serbest ihraç rejimi ile birlikte pamuk piyasası yıldırım hızıyla yükseldi. Çiftçiler yüzde yüz, yüzde iki yüz, üç yüz, işini bilenler daha da çok kazandılar. Para oluk gibi akmaya, irili ufaklı bankalarla birlikte eğlence yerleri ve lokantalar mantar gibi çoğalmaya başladı...

...Yıllar yılı bomboş yatmaktan yorulmuş arsalarda koca koca apartmanlar yükseliyor, bu apartmanlar henüz tamamlanmadığı hâlde, köylerden şehre akın eden pamuğun şahlandırdığı yeni zenginler tarafından yüksek kiralarla kiralanıyordu.

Muzaffer Bey de pamuktan yüzde birkaç yüz kazananlar arasındaydı. Zekai ile Güllü'nün ısrarlarına uyararak o da bir apartman yaptırmaya karar verdi. İstese, bir değil birkaç apartman, pasajlar filan yaptırabilirdi. İstemiyordu. Niyeti İstanbul'da Kadıköy, Boğaz yahut Adalar'da birşeyler yaptırmak veya satın almaktı...”

Orhan Kemal, *Hanımın Çiftliği*, s. 264-265

Aşağıdaki soruları yukarıdaki metne göre cevaplayınız.

1. Üretim ile refah arasındaki ilişkiyi açıklayınız.
2. Hızlı zenginleşmenin kültürel değişime etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
3. Tarımda makineleşmenin toplumsal sonuçlarını yazınız.

Hilâl-i Ahmer'den Türk Kızılayı'na

1868 tarihinde “Osmanlı Yaralı ve Hasta Askerlere Yardım Cemiyeti” ismiyle kurulan bu topluluk, 1877 yılında Osmanlı Hilâl-i Ahmer adını almıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılmasının ardından 1923 yılında Türkiye Hilal-i Ahmer Cemiyeti, son olarak da 1935 tarihinde Türkiye Kızılay Cemiyeti ismini almıştır. Bu cemiyet kuruluşundan itibaren Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Savaşı döneminde önemli çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar arasında yaralı askerlere yardım, ihtiyaç olan bölgelere sıhhiye heyetlerinin gönderilmesi (Görsel 2.31) gibi birçok hizmet ve fedakarlıklar vardır.

Gönüllü hasta bakıcılar, bu cemiyet aracılığı ile savaş alanında yaralanan binlerce askere yardıma koşmuşlardır. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti'nde erkekler kadar kadınlar da önemli görevler üstlenmişler, bol miktarda yardım toplamışlardır. Balkan Savaşları'nda hastaneler için gerekli olan çamaşır, çarşaf ve sargı bezi gibi malzemeleri, gece gündüz demeden çalışarak temin etmişlerdir.

Türk Kızılay Cemiyeti, günümüzde yurt içinde ve yurt dışında ihtiyacı olan birçok topluma yardım götürmektedir (Görsel 2.32). Bu yardımlar sayesinde muhtaç insanların barınma, beslenme ve sağlık ihtiyaçları karşılanmıştır. Türk Kızılayı aynı zamanda gençlik ve eğitim alanında da önemli faaliyetlerde bulunmaktadır.

Görsel 2.31: Hilal-i Ahmer'in gazileri tedavi çalışmaları

Görsel 2.32: Kızılay'ın yurt dışındaki yardımı

SIRA SİZDE

Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne yardımı dini bir emir olarak görüyoruz. Çünkü yaralı gazilere yardım gibi mukaddes bir amaç için kurulmuş Hilâl-i Ahmer Cemiyeti bütün müslümanların yardımlarına ihtiyaç duymaktadır.... Diğer islam ülkelerinde olduğu gibi bizde de yardımların günden güne artmakta olduğu görülmektedir. Örnek olarak Mostar'daki kardeşlerimizin bu konudaki çabaları takdire şâyandır...

Salih Savfet Başış, *Hilâl-i Ahmer ve Muhacirin İanesi Münasebetiyle*, sayı: 8-9, s. 41-42

Yukarıdaki metni inceledikten sonra, diğer İslam ülkelerinin Hilâl-i Ahmer'e yardım göndermesini İslam dünyası açısından değerlendiriniz.

Türklerde Anayasal Hareketler ve Vatandaşlık Olgusu

Türklerde anayasalcılığın başlangıcı Tanzimat Fermanı'nın ilanı olarak kabul edilse de ilk anayasal süreç 1876 yılında ilan edilen Kanun-i Esasi ile başlamıştır. Daha sonra yeni Türk Devleti'nin anayasası olan 1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye) kabul edilmiş ve nihayet Cumhuriyet'in ilanından sonra 1924 Anayasası ile bu süreç devam etmiştir. Bu üç anayasayla Müslüman ve gayrimüslim bütün vatandaşların hakları anayasal güvence altına alınmıştır.

Vatandaşlık, siyasal yaşamın varlık nedenini oluştururken siyasal davranışların da meşrutiyet kaynağıdır. Vatandaşlık, bireyi devlete bağlayan hukuksal, sosyolojik, dinsel, siyasal, kültürel ve ekonomik bir olgudur. Vatandaşlık anlayışı, Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne kadar çeşitli aşamalardan geçerek olgunlaşmıştır.

SIRA SİZDE

Vatandaşlık olgusu ve gayrimüslimlerin statüsü yönünden Kanun-i Esasi (1876), 1921 ve 1924 anayasalarının karşılaştırılması

1876 Kanun-i Esasi

- Madde 8 - Bütün Osmanlı vatandaşları dini, mezhebi ve ırkı ne olursa olsun Osmanlı'dır.
- Madde 9 - Kişi hürriyeti getirilmiştir.
- Madde 11 - Herkese ibadet hakkı tanınmıştır.
- Madde 17 - Bütün Osmanlı vatandaşları hak ve ödevler bakımından kanun önünde eşittir.
- Madde 19 - Bütün Osmanlı tebaası memuriyet hakkına sahiptir.
- Madde 23 - Hiç kimse bağlı olduğu mahkemeden başka mahkemeye gönderilemez.
- Madde 83 - Bütün unsurların hak arama özgürlüğü vardır.

1921 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye)

- Madde 1 - Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir. Yönetim tarzı halkın kendi yazgısını doğrudan doğruya ve fiilen kendisinin yönetmesi esasına dayalıdır.
- Madde 5 - ...Büyük Millet Meclisi üyelerinin her biri kendisini seçen vilayetin temsilcisi değil, tüm milletin temsilcisidir.

1921 Anayasası Millî Mücadele Dönemi'nde yapıldığı için bu anayasada birçok konuya değinilmemiş, temel hak ve hürriyetlere yer verilmemiş, vatandaşlık tarif edilmemiştir. Eksik olan konularda ise Kanun-i Esasi dikkate alınmıştır.

1924 Anayasası

- Madde 1 - Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.
- Madde 69 - Türkler kanun karşısında eşittir ve ayırım yapılmaksızın kanuna uymak ödevindedir. Her türlü grup, sınıf, aile ve kişi ayrıcalıkları kaldırılmıştır.
- Madde 88 - Türkiye'de din ve ırk ayırt edilmeksizin vatandaşlık bakımından herkese **Türk** denir.

1. Yukarıdaki anayasaları gayrimüslimlerin hakları bakımından karşılaştırınız.

2. Her üç anayasayı da vatandaşlık olgusu yönünden karşılaştırınız.

ÜNİTE ÖZETİ

2. Ünite

TÜRKLERDE TOPLUM

İlk Türk Devletleri

Özellikleri

Yönetenler ve yönetilenler olarak iki kısma ayrılır.
Sınıf ayrımı yoktur.
Liyakat önemlidir.
Yardımlaşma ve dayanışma vardır.
Konargöçer yaşam tarzı hakimdir.

Yapısı

İl (devlet)

Bodun (millet, halk)

Boy (bod, kabile)

Urug (aileler birliği)

Oguş (aile)

İlk Türk İslam Devletleri

Özellikleri

Yönetenler ve yönetilenler olarak iki kısma ayrılır.
Sınıf ayrımı yoktur.
Liyakat önemlidir.
Yardımlaşma ve dayanışma vardır.
Yerleşik hayat hakimdir.
Farklı kültürlerle etkileşim artmıştır.

Yapısı

Şehirli

Hükümet görevlileri
Memurlar
Din adamları
Tüccarlar
Sanatkarlar

Köylüler

Konargöçerler

Osmanlı Devleti

Özellikleri

Yönetenler ve yönetilenler olarak iki kısma ayrılır.
Sınıf ayrımı yoktur.
Liyakat önemlidir.
Yardımlaşma ve dayanışma vardır.
Yerleşik hayat hakimdir.
Farklı kültürlerle etkileşim artmıştır.

Yapısı

İdari

Dini

Müslümanlar
Gayrimüslimler

Yönetenler

Padışah ve saray halkı
Seyfiye
Kalemiye
İlimiye

Yönetilenler

Şehirli
Köylüler
Konargöçerler

Yapısı

Cumhuriyet Dönemi Türk toplumu; çiftçi, zanaatkar, esnaf, işçi, serbest meslek sahibi, tüccar, sanayici ve memur kesiminden oluşmuştur.

Özellikleri

Sınıf ayrımı yoktur.
Liyakat önemlidir.
Demokratik yaşam vardır.
Yardımlaşma ve dayanışma vardır.

Cumhuriyet Dönemi

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. İlk Türk devletlerinde ailelerin birleşmesi ile oluşan yapıya denirdi.
2. Türk İslam devletlerinde düğünlerde verilen yemeğe denirdi.
3. Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün yazdığı eserin adı dir.
4. Osmanlı'da vakıfların gelir kaynaklarına denir.
5. Osmanlı'da çocuklar okula başlarken düzenlenen törene denirdi.
6. Osmanlı'da 1899 yılında açılan ilk modern çocuk hastanesi hastanesidir.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

7. İlk Türklerde boyların birleşmesi ile oluşan yapıya ne ad verilirdi?
.....
8. Türkiye Selçuklularında kadın teşkilatlanmalarına verilen ismi yazınız.
.....
9. Osmanlı Devleti'nde yönetilenlere ne ad verilirdi?
.....
10. Aliye Hanım'ın kadın konusunu işlediği eserin adı nedir?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

11. Türkler devlete neden "Devlet Baba" demektedir?
12. İlk Türk devletlerinde kadının önemi hakkında bilgi veriniz.
13. Batı kültürünün ve Batı tarzı yaşamın Osmanlı toplumuna etkisi hakkında bilgi veriniz.
14. Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde toplum yapısını oluşturan unsurlar hakkında bilgi veriniz.
15. Osmanlı Devleti'nde millet sistemi hakkında bilgi veriniz.
16. 1924 Anayasası'nı vatandaşlık olgusu bakımından değerlendiriniz.

Ç) Aşağıdaki görselleri inceleyerek 17 ve 18. soruları cevaplandırınız.

Görsel 2.33: Balkan göçleri

Görsel 2.34: Balkan göçleri

17. Balkan göçleri ile ilgili görsellerde niçin daha çok kadın ve çocuklar vardır?
18. Mülteciler göç yolları üzerinde ne tür sorunlarla karşılaşmış olabilirler?
19. **Balkan göçleri ile ilgili aşağıdaki yorumlardan hangileri yapılamaz?**
 - A) Rumeli'de Türk nüfusu azalmıştır.
 - B) Mülteciler, gittikleri yere kendi kültürlerini de götürmüşlerdir.
 - C) Mülteciler gittikleri yere uyum sağlayamayıp isyan çıkarmışlardır.
 - D) Mülteciler gittikleri yerlerdeki sosyal ve ekonomik hayata katkıda bulunmuşlardır.
 - E) Savaşlar; kadın, erkek, çocuk ve ihtiyar demeden her kesimi etkilemiştir.

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

20. İlk Türk devletlerinde liyakatli, zeki ve çalışkan olan herkes için yükselme yolu açıktı. Halkın içindeki başarılı insanlar, idari ve askerî kadrolarda her zaman yer bulabiliyordu.

Bu metinden hangi yargıya varılabilir?

- A) Türklerde sınıf ayrımı yoktu.
- B) İlk Türk toplumunda herkes çalışkandı.
- C) Halkın önemli memurluklara gelme şansı yoktu.
- D) Askerî kadro kağanın yakınlarından seçiliyordu.
- E) Başarılı insanlar hükümdar olabiliyordu.

21. İlk Türkler, yaşadıkları coğrafyanın ağır iklim şartlarından dolayı, baharın gelmesini ve tabiatın yeniden canlanmasını bayram ve festivallerle kutlar, bu kutlamalara da toplumun her kesimi katılırdı. Bu durumu ilkbahar ve sonbaharda bayram yapılmasından, festivaller ve spor müsabakaları düzenlenip dinî âdetlerin yerine getirilmesinden anlamak mümkündür.

Metinden hangisi çıkarılamaz?

- A) Baharın gelmesi Türkler için ayrı bir öneme sahipti.
- B) İklim şartları insanların kültürlerinin oluşumuna etki ederdi.
- C) Türkler inançları gereği bayramlara ayrı bir önem verirdi.
- D) İlk Türklerde baharın gelişinin kutlanması tarıma verilen önemi gösterirdi.
- E) Türklerde önemli günler çeşitli eğlencelerle kutlanırdı.

22. Aşağıda verilen açıklamalardan hangisi yanlıştır?

- A) Dârülaceze, kimsesiz çocuklar ile engelli ve muhtaç kimselerin barınması amacıyla yapılmıştır.
- B) Dârüleytam, kimsesiz çocukları barındırmak ve onları meslek sahibi yapmak amacıyla kurulmuştur.
- C) İmarethane, kimsesizlere ve öğrencilere barınma olanağı sağlayan kurumdur.
- D) Bimaristan, hastanelere verilen genel isimdir.
- E) Külliye, camiler etrafında toplanan hayır kurumlarının tamamının bulunduğu yerdir.

23. Vakıflar, İslam ülkelerinin toplum ve kültür hayatında önemli rol oynayan hayır kurumlarıdır. Varlıklı insanların mallarının bir kısmını ihtiyaç sahibi kimseler için bağışlamaları ile varlığını sürdüren vakıflar; cami, dârüşşifa (hastane), mektep, zaviye, imaret, çeşme, hamam, han gibi yapıların yapımını gerçekleştirerek halkın yararına sunmuştur.

Yukarıdaki metinden hangi sonuca ulaşılabilir?

- A) Vakıf gelirleri devlet hazinesinde toplanmıştır.
- B) Hayır işleri yalnızca vakıflar aracılığıyla yapılmıştır.
- C) Vakıflar Müslüman Türklerde genellikle büyük şehirlerde kurulmuştur.
- D) Vakfedilen gelirlerden yalnızca toplumun ileri gelenleri yararlanmıştır.
- E) Vakıflar, toplumda fırsat eşitliğinin sağlanması için önemli görevler yapmışlardır.

24. Atatürk, Türk toplumunu çağdaş medeniyetler seviyesine ulaştırmayı amaçlamıştır.

Bu amaç doğrultusunda

- I. Kılık-kıyafet inkılabı
- II. Ölçü ve tartı alanındaki değişiklik
- III. Soyadı Kanunu'nun çıkarılması
- IV. Kabotaj Kanunu'nun kabulü

yeniliklerinden hangisi veya hangilerini gerçekleştirmiştir?

- A) Yalnız I
- B) I ve II
- C) II ve IV
- D) III ve IV
- E) I, II ve III

25. Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Türkiye Cumhuriyeti döneminde hangi ismi almıştır?

- A) Yeşilay
- B) Dârülaceze
- C) Kızılay
- D) Dârüleytam
- E) Dârüşşafaka

Kadılar, Ârif Mehmed Paşa, Mecmûa-i
Tesâvir-i Osmâniyye, İstanbul

3. ÜNİTE

TÜRKLERDE HUKUK

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE HUKUK
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE HUKUK
- C) OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK
- Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HUKUK

KAVRAMLAR

Töre, Yargu, Yargan, Yasama, Örfî Hukuk, Şerî Hukuk, Divan-ı
Mezâlim, Kanunnâme, Adaletnâme, Ahidnâme, Kanun-i Esasi,
Mecelle, Anayasa

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinde hukuki yapının temel özellikleri
- Türk İslam devletlerindeki hukuki yapı
- İlk Türk devletleri ile Türk İslam devletlerindeki hukuki yapının karşılaştırılması
- Klasik Dönem Osmanlı hukuk sistemi
- Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı hukuk sistemindeki değişimler
- Cumhuriyet Dönemi'nde hukuk alanındaki gelişmeler

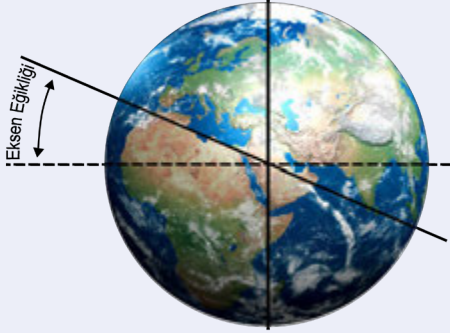

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE HUKUK

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Töre ile anayasa arasında bir ilişki kurulabilir mi? Düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Dünya'nın eksen eğikliği (Görsel 3.1) olmasaydı ekolojik denge bozulup birçok canlı yok olacaktı. Adalet terazisinin (Görsel 3.2) bozuk olması, insanlar arasında ne gibi sıkıntıların yaşanmasına sebep olur? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.

Görsel 3.1: Dünya'nın eksen eğikliği

Görsel 3.2: Adalet terazisi (Temsili)

3.1. İlk Türk Devletlerinde Hukuki Yapı

“Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta (yaratıldığı zaman), ikisi arasına da insanoğlu kılınmış (yaratılmış). İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş (hükümdar olmuş). Oturarak Türk Milleti'nin ilini, töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş.”

Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, s. 65 (Düzenlenmiştir.)

Orhun Yazıtları'ndaki bu metinden de anlaşılacağı gibi Türklerde töre önemli bir yere sahipti. Türklerin kadim tarihinde insanların gerek kendi aralarındaki ilişkileri, gerekse devletle olan ilişkilerini düzenleyen kurallar vardı. Yazılı olmayan fakat herkesin bildiği ve kabullendiği bu kurallara **töre** (yasa) denilirdi. Ayrıca yöneticilerle yönetilenler arasındaki görev ve sorumlulukların belirlenmesi açısından adına **tüz** denilen bir tür sözlü anlaşma da mevcuttu.

Töre, Türk toplumunda düzeni sağlayan en önemli değerdi. Başta kağan olmak üzere devlet görevlileri ve halk törelere uymak zorundaydı. Çünkü töre; devletin kuruluşu, işleyişi ve gücüydü. Töreye uymayanlar ağır şekilde cezalandırılır, bu kişiler toplum tarafından da ayıplanırdı. Kamu hukukunun korunması görevi kağana aitti ve kağan töreye aykırı hareket edemezdi. Kök Türk Kağanı İşbara, 585 tarihinde Çin imparatoruna yazdığı bir mektupta; “Bizim kuzey bölgemizde idare edilenlerle idare edenler arasında kurulmuş olan kaideleri yaralamaya (bozmaya) ben cesaret edemem.” demiştir. Mektupta geçen bu sözlerden töreye büyük önem verildiği ve toplum ile devlet arasında ahenk içinde işleyen bir düzen olduğu anlaşılmaktadır.

Türklerin töreye büyük önem verdiği “İl (devlet) gider, töre kalır.” atasözünden de anlaşılmaktadır. Töre sayesinde yıkılan bir devletin yerine yenisini kurmak zor olmamıştır. Altay Türk atasözünde “İnsan Tanrısız, kürk yakasız, millet yarasız olmaz.” denilmiştir. Oğuznâmelerde ok ve yay münasebeti ile orun (Oğuz boylarının oturacağı yer) ve ülüş (kesilen hayvandan alınacak pay) meselesi, Türk töresinin yönetim anlayışında önemli bir yer tutmuştur.

Dede Korkut Hikayelerinde de Türk devlet ve toplum hayatındaki törenin önemini gösteren

BİLGİ NOTU

“Yasa” sözü, Türk lehçelerinde kanun ve nizamname gibi ifadeler için kullanılmıştır. Yasa, eski Türk yazıtlarındaki töre, kanun ve nizam anlamlarına da gelmektedir.

örnekler mevcuttur. İç Oğuz'un Dış Oğuz'a asi olduğu on ikinci hikâyede, törene davet edilme-
yen İç Oğuz beylerinin isyanı anlatılarak töreye uyulmazsa huzurun olmayacağı mesajı verilmek-
tedir. Bu metne göre töre, devlet düzeninin sağlanması anlamına gelmektedir. Dede Korkut Hi-
kayelerindeki "Baba malından ne fayda, başta devlet olmasa. Devletsiz şerrinden Allah korusun
hanım sizi." ifadeleri devlet düzeninde törenin önemine birer örnektir.

Orhun Yazıtları'nda geçen "Töre gereğince amcam tahta oturdu.", "Ey Türk bodunu, devle-
tini ve töreni kim bozabilir?" ve "O (İlteriş) atalarının töresine göre bodunu teşkilatlandırdı." gibi
sözler, törenin hem toplum hem de devlet açısından önemini göstermektedir.

Türk töresi; kağanın oluşturduğu töreler, kurultayda oluşturulan töreler ve toplum içerisinde
de zamanla ortaya çıkan örf ve âdetlerden oluşan töreler olmak üzere üç şekilde oluşturulmuştur.

TÜRK TÖRESİ

Kağanın Oluşturduğu Töreler

Türkler, kağanın kanun koyma gücünü Gök Tanrı'dan aldığına inanırlardı. Oğuz Kağan Destanı'n-
da "...başınıza geçip sana yolu (töreyi) gösteririm." denilmektedir. Oğuz Kağan'ın ok ve yayı üçe
bölüp oğulları arasında paylaşması ve ülke yönetimini bu şekilde tanzim etmesi, Bilge Kağan'ın;
"Ben tahta çıktuktan sonra bunca önemli yasayı dünyanın dört yanındaki halka verdim." ve "Ben
kendim kağan oturduğum için Türk milletini yoksul kılmadım. İli töreyi çok iyi kazandım." gibi
sözleri, Türklerde kağanın yasa koyduğunu ve töreyi düzenlediğini gösterir.

Kurultayda Oluşturulan Töreler

Kurultayda alınan kararlar da Türkler tarafından töre olarak kabul edilirdi. Bu durum Orhun
Yazıtları'nda; "Beyler de ulusu da birbirine uygun imişler. O yüzden ülkeyi koruyarak yasalar
düzenlemişler." şeklinde ifade edilmektedir.

Toplum İçerisinde Zamanla Ortaya Çıkan Örf ve Âdetlerden Oluşan Töreler (Yosun)

Zaman içerisinde ortaya çıkan bu töreler kağan tarafından kabul edildikten sonra uygulanabilir-
di. Türklerde aile hukuku, miras ve ahlak konularındaki töreler bu şekilde oluşmuş, aile düzeni
de belli kaidelerle belirlenmiştir.

Türklerde zamanla oluşan bu töreler mutlaka adalet ilkesine uygun olmak zorundaydı. İslam
öncesi Türk töresini de yansıtan Yusuf Has Hâcîp, Kutadgu Bilig adlı eserinde devlet yö-
netimini üç ayağı olan bir tahta benzetmiş, bu ayaklardan birinin doğruluk ve adalet olduğunu
söylemiştir. Yine bu eserde "Beylik çok iyi bir şeydir. Fakat beylikten daha iyi olan da kanundur
ve onu uygulamak lazımdır." denilmiştir.

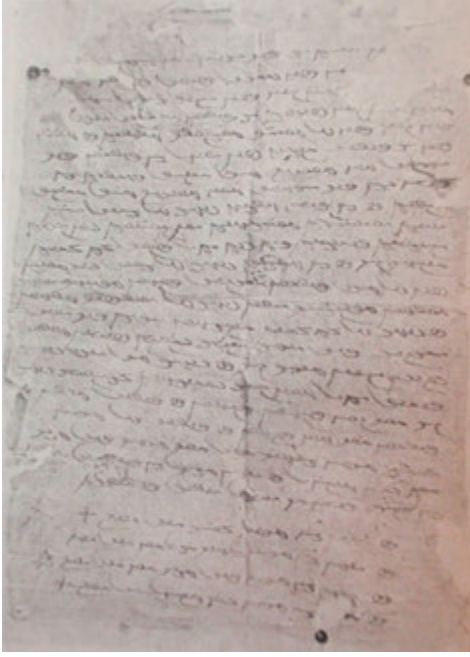
Türklerde adalet ilkesinin gereği olarak herkes töreye göre eşitti. Liyakat sahibi kişiler dev-
letin önemli mevkilerinde görev alırdı.

Türk töresi dinamik bir yapıya sahip olduğu için töreler koşullar ve imkânlarla göre deği-
şebilirdi. Ancak törelerde değişmeyen hükümler de vardı. Kutadgu Bilig'de törenin değişmeyen
hükümleri; **könilik** (adalet), **uzluk** (iyilik), **tüzlük** (eşitlik) ve **kişilik** (insanlık) olarak belirtilmiştir.

Türklerde devlet kuran veya tahta çıkan kağanın ilk işi, atalarından kalan töreyi düzenle-
yip yürürlüğe koymaktı. Devletin başı olan kağan aynı zamanda adalet teşkilatının da başıydı.
Kağan, şahsına ve devlete karşı işlenmiş suçlarda bizzat yargıda bulunabilirdi. Örnek olarak
Avrupa Hun Devleti hükümdarı Attila, kendisine suikast düzenleyen Bizans elçisini devlet adına
kendisi sorgulamıştır.

? SORU

Töre, ilk Türk devletlerinde yazılı olmayan hukuk kurallarıdır. Günümüzde yazılı ana-
yasası olmayan demokratik ülkeler var mıdır?

Görsel 3.3: Turfan Vadisi'nde bulunan Uygurlara ait satış sözleşmesi

Uygurlarda bireyin birbirleriyle, toplumla ve devletle olan ilişkilerini düzenleyen çok sayıda belge mevcuttur. Kira, mal edinme, satış protokolü (Görsel 3.3) eşyayı kiraya verme, vasiyet, senet, ortaklık ve evlat edinme gibi birçok hukuki belge titizlikle düzenlenmiş, bunların üzerine damga vurularak kimse mağdur edilmemiştir. Aşağıdaki metin, o dönemde hazırlanmış bir vasiyetname örneğidir.

Türklerde ceza hukuku özel intikam alanından çıkmış, kamu hukuku alanına girmiş, bir diğer deyişle işlenen suçların cezası devlet tarafından verilmiştir. Devlet tarafından verilen cezalar genelde isyan, vatana ihanet, adam öldürme ve bağlı atı çalma ile ilgiliydi. Bu suçların cezası idamdı. Bunların dışındaki hafif suçların cezası ise on günlük hapis veya yüzü yaralama şeklindeydi.

Asya Hunlarında yargıçlık görevini kağan ile bağlantılı bazı aile bireyleri de yapardı. Hunlarda suçlar iki kısma ayrılmıştı. Ağır suçların cezası idamdı. Hafif suçların cezası ise yüzü yaralamaktı. Hunlarda mahkeme çok çabuk işlerdi ve cezalar on gün içerisinde tatbik edilirdi. Hunlarda olduğu gibi Kök Türklerde de devlet mahkemesine **yargu** denilirdi ve yargunun başında kağan bulunurdu. Bu mahkeme, töre ve örfü denetlemekle birlikte siyasi suçlara da bakardı. Yarguda töre hükümlerini uygulamakla görevli olan **yargan** adlı kişiler yer alırdı.

Uygur Yazıtları'nda "Töreyi kişi düzenler, kişi ağırlar (uygular), kişi kalkındırır." denilmesi, Uygurların töreye verdiği önemi gösterir. Uygurların yerleşik hayata geçmesiyle birlikte buradaki hukuk kültürü de oldukça gelişmiştir.

"Fare yılının sekizinci ayının on sekizinci günü.

Ağır bir surette hastalandığım ve hastalığımın gittikçe fenalaşacağını düşündüğüm için yakınlarım Silanka ve ailem için şu yazıyı bıraktım. Benim vefatımdan sonra Han'a verilmesi lazım olan kısım çıkarıldıktan sonra bütün mallarıma oğlum varis olsun ve altmış taranın (arazi ölçüsü) geliriyle yaşasın.

Bu vesikayı Sunşa Ket-Kara saklayacaktır. Bütün işlerin başında kimense buluncaktır ve Kuvak Tayanç'ın (vasiyetleri ifa işi) başında ise ikinci ve bizim hemşehrimiz Askan bulunacaktır.

Bu işleri onlara tevdi ettim. Tanık: Inge, tanık: Kan Toyın.

Bu da benim damgamdır. Ben Kaysı'nın imlası altında yazdım."

Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 79 (Düzenlenmiştir.)

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerinde töre dinamik bir yapıya sahipti. Töre, koşullar ve imkânlarla göre değişebilirdi. Ancak törenin değişmeyen hükümleri de vardı. Aşağıda verilen törenin değişmeyen hükümlerini açıklayınız.

Könilik:

Uzluk:

Tüzlük:

Kişilik:

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE HUKUK

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Türk devletlerinde devletin temeli niçin hukuk üzerine kurulmuş olabilir? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türklerin hukuk sisteminde hangi değişimler yaşanmış olabilir?

3.2. İslamiyet Öncesi ve Sonrası Dönemde Türklerde Hukuk

Nizamülmülk'ün Oğlu Fahrülmülk'e Mektubu

“...Her şeyden önce bütün reayanın senden asude (rahat, emin) olması gerekir. Her zaman onlara hukuk lazımdır. Bırak onlar kalpleri serbest olduğu hâlde, kazançları ile kendi hayatlarını temin yolunda çalışsınlar. Onlardan vergi alınmak istendiği zaman yavaş alınsın. Hadiseler kapısı onların üzerine kapalı olsun. Hiç kimse, emredilenden başka onlardan bir şey almasın. Onlar asla incitilmesin. Sarayının kapısı zulme uğrayanlara açık olsun. Emrettiğin her şey hakikat ve basiret yüzünden (üzerine) olsun...”

Vecdi Akyüz, *Müslüman Türk Devletlerinde Divan-ı Mezâlim Kurumu*, C. 5, s. 213-214

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Türk devletlerindeki hukuk anlayışına göre devlet, doğruluk ve adalet üzerine kurulmuştur. İslamiyet'in kabulü ile İslam dinine ait kurallar (şerî kurallar) Türklerin hukuk sistemine girerken eski Türk töresinden beslenen ve İslami kurallara aykırı olmayan örfî hukuk da devam ettirilmiştir.

Türk İslam devletlerinde hukuk, şerî ve örfî hukuk olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Kur'an hükümleri ve Hz. Muhammed'in söz ve davranışları temel alınarak oluşturulan şerî hukuk davalarına kadılar bakardı. Şerî hukuk davalarının başındaki görevliye **kadılıkudat** adı verilir, kadıların verdiği kararlara itiraz edilmesi durumunda, İslami bir kurum olan **Mezâlim Divanı**'na (Divan-ı Mezâlim) başvurulurdu.

Örfî hukukun kaynağı ise Hun, Kök Türk ve Uygur kanunları ile Oğuz gelenekleridir. Örfî hukuk daha çok yönetim, askerlik ve mali konularla ilgiliydi ve örfî hukukun başında **emir-i dâd** bulunurdu.

Türk İslam devletlerinde devletin başı olan hükümdar, İslamiyet öncesi Türklerde olduğu gibi adalet teşkilatının da başında bulunurdu. Aynı zamanda en büyük yargıç sıfatıyla Divan-ı Mezâlim'in başındaki kişi olarak kadilkudat ve emir-i dâd'ın tayinlerini yapardı.

Şema 3.1: Türk İslam devletlerinde hukuk

Karahanlılar İslamiyet'e geçişin ilk dönemlerinde Kök Türk ve Uygur geleneklerini devam ettirmiş, ilerleyen yıllarda saray teşkilatı, ordu, idari yapı, vergi işleri, memuriyet isimleri ve bazı hukuki alanlarda İslam dininin etkisiyle birtakım değişimler yaşamıştır.

SIRA SİZDE

“Taht üç ayak üzerindedir. Hiçbir tarafta eğilmez. Hareketim ve sözüm bütün halk için aynıdır. Ben işleri doğruluk ile hallederim. İnsanları bey veya kul olarak ayırmam, işleri bıçak gibi keser atarım. Hak arayan kimsenin işini uzatmam. Zulme uğrayarak kapıma gelen ve adaleti bulan kimse benden tatlı tatlı ayrılır. Benim sertliğim zalimler içindir. Kanun karşısında herkes eşittir.”

Yusuf Has Hâcip, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Ayşegül Çakan, s. 80-168 (Düzenlenmiştir.)

“Memleket tutmak için çok asker ve ordu gerekir. Askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için halkın zengin olması gerekir. Halkın zengin olması için de doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse beylik çözülmeye yüz tutar.”

Kutadgu Bilig’de yer alan adaletle ilgili verilen metinlerden hareketle, Türk devletlerinde adalet anlayışını yorumlayınız.

Kutadgu Bilig’de “Hangi bey memlekette adil kanun koydu ise o bey memleketini tanzim etmiş ve halkının gününü aydınlatmıştır.” denilmektedir. Kutadgu Bilig’in yazarı Yusuf Has Hâcip, Türk devlet geleneğindeki adalet anlayışının en önemli bölümünün töre olduğunu birçok beyitte dile getirmiştir. İlk Türklerde olduğu gibi töre ve güç kavramları, Türk düşüncesi ve Türk devlet anlayışında sık sık yer almıştır.

Yusuf Has Hâcip, Kutadgu Bilig’de kuzu ile kurdun birlikte yaşamasını hayal ederken bunun ancak adaletle sağlanacağını her fırsatta dile getirmiştir.

Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçuklu devletleri hukuk sistemi de şerî ve örfî olmak üzere iki kısma ayrılırdı. Şerî davalara kadılar, örfî davalara ise emir-i dâd bakardı.

Selçuklularda örfî yargıya **dârüladl** (adalet evi) denilir, adaleti sağlamakla kadılar görevlendirilirdi. Askerî sınıfın hukuki davalarına bakan kadıların başındaki görevliye **kadileşker**, sivil halkın davalarına bakan kadıların başındaki görevliye de **kadilkudat** denilirdi.

Selçuklularda yargı bağımsızdı. Bu nedenle adalet işleri ile ilgili görevliler herhangi bir konuda siyasi veya idari baskı altında kalmadan karar verebiliyor ve adalet işlerini bağımsız olarak yürütüyorlardı.

? SORU

İlk Türk İslam devletlerinin adli teşkilatlarını göz önünde bulundurarak o dönemde adaletin uygulanması noktasında gösterilen hassasiyet hakkında bilgi veriniz.

SIRA SİZDE

“Yanan bir ateştir güç, yaklaşanları yakar!
Töre su gibi akar, türlü nimetler biter.
Töre bir su gibidir, zulüm (güç) yakan ateştir.
Duru su akıttın, (zulmün) ateşi söndü.”

Yusuf Has Hâcîp, *Kutadgu Bilig*, Çeviren: Ayşegül Çakan, s. 166-240 (Düzenlenmiştir.)

Metne göre Türk İslam devletlerinde töre neden su ile özdeşleştirilmiştir? Yazınız.

Divan-ı Mezâlim (Görsel 3.4), Türk İslam devletlerinde İslam hukukunun ortaya çıkardığı ve hemen hemen tüm İslam devletlerinde görülen çok önemli bir kurumdur. İlk Türk İslam devletlerinde devletin temel organlarından biri olan bu mahkeme, hukuk devleti anlayışının gerçekleştirilmesi açısından büyük önem taşırdı. Divan-ı Mezâlim, Türk İslam devletlerinin çoğunda devlet yönetiminin hem merkez hem taşra teşkilatında yer almıştı.

Görsel 3.4: Divan-ı Mezâlim, minyatür

Divan-ı Mezâlim, yargı görevinin dışında siyasi ve ekonomik alanlarda da birtakım görevleri yerine getirirdi. Merkezde genellikle hükümdar başkanlığında toplanır, taşrada ise merkezden özel olarak mezâlim görevlisi sıfatıyla gönderilen devlet memurları veya valiler tarafından toplanırdı. Divan-ı Mezâlim görevlerini vezir, hukukçu, şahit, müftü, ordu ve maliye temsilcilerinden oluşan üst düzey bir kurul yerine getirir, burada görev yapacak olan kişilerin nitelikli ve ahlaklı olmalarına dikkat edilirdi.

İlk zamanlarda Divan-ı Mezâlim için belirli bir yer olmadığı için yetkililer kendilerine yapılan şikâyetleri her nerede olursa olsun dinleyip karara bağlamıştır. Bu mahkemeler için zamanla özel binalar yapılmış; hükümdar, vezir veya vali, Divan-ı Mezâlim toplantısının yapılacağı zamanı şartlara göre bizzat kendileri belirlemiştir. Divan-ı Mezâlim’de görülen davalarda şerî kurallar dikkate alınarak karar verilmiş ve buradaki davaların görülmesi genelde sözlü olarak yapılmıştır. Kurum geliştikçe davaların görülmesinde yazılı uygulamaya da geçilmiştir.

Divan-ı Mezâlim’de görülen davalar haksızlığa uğrayan kişinin başvurusuyla görülmeye başlandı. Ancak haksızlık yapan memur ise birisinin başvuru yapması beklenmeden harekete geçilirdi. Mezâlim hâkimi davaları yürütürken gerekli gördüğü her türlü araştırmayı da yapardı. Bu mahkemelere gayrimüslimler de başvurabilirdi.

Yapılan duruşmalarda eşitliğe önem verilir, davalar iyice araştırılmadan ve deliller incelenmeden karar verilmezdi. Duruşmalar genelde tek oturumda yapılırdı ve kararların aynı günde verilmesine çalışılırdı.

DİVAN-I MEZÂLİM’İN BAZI GÖREVLERİ

Halkın şikâyetlerinin dinlenmesi ve karara bağlanması

Görevini kötüye kullanan idareciler hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi

Maaşların gecikmesi ve eksik ödenmesi ile ilgili şikâyetlerin incelenmesi

Divan katiplerinin denetlenmesi

Cuma ve bayram namazları ile hac ve cihad gibi ibadetlerin yerine getirilmesine imkân sağlanması

Vakıfların denetlenmesi

SIRA SİZDE

Bir tüccar Sultan Mahmut’un adalet dağıttığı Divan-ı Mezâlim’e geldi. Sultanın oğlu Mesut’u şikâyet etti. Tüccar; “Oğlunuz benden altmış bin dinarlık mal satın aldı. Fakat parasını vermiyor.” dedi. Sultan Mahmut, oğluna sert bir haber gönderdi ve tüccarın hakkının kendisine derhâl ulaştırılmasını istedi. Oğlu Mesut borç bularak tüccarın parasını ödedi. Ancak bundan sonra babası oğluya görüşüp onu affetti.

Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, Çeviren: Mehmet Altay Köymen, s. 186-187

Metne göre Türk İslam devletlerinde Divan-ı Mezâlim’de adaletin sağlanması konusunda edindiğiniz bilgileri aşağıdaki boşluğa yazınız.

İlk Türk İslam Devletlerindeki Hukuk Anlayışı ve Cengiz Yasası

İlk Türk İslam devletlerinde hukuk, “Adalet mülkün temelidir.” anlayışına göre hazırlanmıştır. Bu anlayışa göre devletin temelinin hukuk olduğu kabul edilmiş ve kanun gücü her türlü gücün üstünde tutulmuştur. Bu anlayışla birlikte doğru kanunlar yapma, yapılan kanunları adaletle uygulama ve hiçbir ayrıma yer vermeden bütün insanlara eşit davranma anlayışı da gelişmiştir.

Karahanlılar Dönemi’nde yazılan Kutadgu Bilig adlı eserde adaleti bizzat hükümdar temsil etmiştir. Eserde hükümdarın görevi, doğru kanunlar koyma ve bu kanunları adaletli bir şekilde uygulama olarak ifade edilmiştir.

Cengiz Yasası’nın oluşum sürecine bakıldığı zaman Moğolların ilk zamanlarda yazılı bir kanunlarının olmadığı görülür. Cengiz Han bazı Türk topluluklarını ele geçirdikten sonra sadece Moğolların değil, Türklerin bir kısmının da hanı (yöneticisi) olmuştu. Kurduğu bu devletin idaresi için kanunlara ihtiyaç duyan Cengiz Han, kanun oluştururken Türk töresinden ve eski geleneklerden etkilenmiş, bu töre ve geleneklere yeni ilaveler yaparak oldukça sert cezaları olan Cengiz Yasası’nı oluşturmuştur.

Cengiz Yasası’nın çok az bir hükmü İslâm hukukuna uygundur. Türk İslam devletlerinin hukuk anlayışında adaletli yönetim temel alınmıştır. Cengiz Yasası’nda ise adaletten ziyade Cengiz Han’ın yaşadığı tecrübeler yasalara yansımıştır. Disiplin ile düzenin korunmasını amaçlayan bu yasalar çok şiddetli bir şekilde uygulanmıştır. Bu yasaların bir kısmı aşağıdaki gibidir.

Görsel 3.5
Cengiz Han’ı tasvir eden bir minyatür, Derviş Mehmed

Cengiz Yasası’ndan Bazı Maddeler

Yasa; birbirini sevmeyi, zina suçu işlememeyi, hırsızlık yapmamayı, yalan yere şahitlikte bulunmamayı, hain olmamayı, ihtiyarları ve fakirleri korumayı emreder. Bu söylenenlere karşı aykırı davrananlar ölümle cezalandırılır.

Kim bilerek yalan söyler, sihirbazlıkla uğraşır, bir başkasını gözetler, kavga eden iki kişinin arasına girer ve kavga edenlerden birine yardım ederse ölümle cezalandırılır.

Bir savaş esirine onu esir edenin izni olmaksızın yiyecek ve giyecek veren de ölüme mahkum olur.

Sadri Maksudi Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, s. 165-168

SIRA SİZDE

Moğol Devleti’nin hukuk ve askerlik işlerini düzenleyen kanunlar Cengiz Yasası olarak tanınmıştır. Bu yasalar oluşturulurken eski Moğol hukuk ve törelerinden ve Türklerin de uyguladığı hukuk kurallarından faydalanılmış, Cengiz Yasası çok sert bir şekilde uygulanmıştır.

Mustafa Kafalı, *İslam Ansiklopedisi*, C. 7, s. 369

Metne göre Cengiz Yasası’nın oluşmasında etkili olan unsurları ve bu yasaların uygulanış şeklini yazınız.

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE HUKUK

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Osmanlı Devleti'nin cihan devleti olmasında adalet anlayışının yeri ve önemi nedir?
2. "Hukuk devleti" kavramından ne anlıyorsunuz?

3.3. Osmanlı Devleti'nde Klasik Dönem Hukuk Sistemi

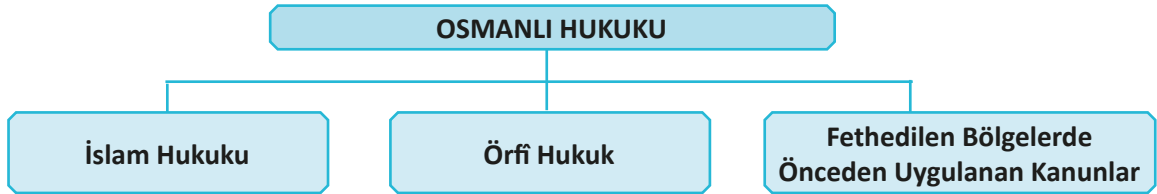

Tedbir

"İnsanlar doğası gereği topluluk hâlinde yaşar. Kendi hâllerine bırakılırsa aralarında çatışma ve düşmanlık ortaya çıkar. Her insanı kendi yeteneğine göre yerinde tutmak, kendi hakkına razı etmek ve başkasının hakkına saldırmasını engellemek için önlem gerekir. Yoksa nizam kalmaz..."

Halil İnalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 239

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi toplum düzeni için nizamın korunması gerekir. Bunun için de çeşitli kurallara ihtiyaç vardır. Osmanlı Devleti de kamu nizamını korumak için kendisinden önceki Türk ve İslam devletlerinden birçok kurumu ve hukuki yapıyı örnek almıştır. Ancak bunu yaparken Türk İslam devletlerinden miras aldığı hukuki yapı üzerinde çağın ihtiyaçlarına göre değişiklik yapmayı ve bu hukuki yapıya yeni şeyler katmayı ihmal etmemiştir. Osmanlı hukuku üç ana temel üzerine kurulmuştur (Şema 3.2).

Şema 3.2: Osmanlı hukuku

Osmanlı Devleti, önceki Türk devletlerinde olduğu gibi "Adalet mülkün temelidir." anlayışını kendilerine rehber edinmiştir. Devleti yönetenler, İslam dininin toplum düzeni ve fertler arasındaki ilişkiler konusunda koyduğu emir ve yasaklardan oluşan şerî hukuka önem vermişlerdir. Şerî hukukun dışında kalan konularda ise önceki Türk devletlerindeki hukuk uygulamaları ile padişahın emir ve fermanlarından oluşan örfi hukuku kullanmışlardır.

Osmanlı Devleti'nde hukukun düzenlenmesi yetkisi padişaha aitti. İslam hukukunun temel prensiplerine aykırı olmamak şartıyla padişah idari, askerî ve mali konularda kanun koyabilirdi. **Şeyhülislam**, **kadıasker**, **ulema** ve **nişancı**, kanun koyma konusunda padişaha yardımcı olurdu.

SORU

Osmanlı Devleti'nin fethettiği bölgelerde uygulanan kanunları kendi hukuk sistemine dâhil etmesinin sebebi nedir?

İlk Osmanlı Kanunu

Osman Gazi'nin yanına bir Germiyan tüccarının yaklaşıp; "Buranın pazar bac'ını bana satın." demesi üzerine, Osman Gazi; "Bac ne ola ki?" dedi. Tüccar da; "Her kim pazara mal getirirse, ondan akçe alayım." dedi. Osman Gazi; "Adam, pazara gelenlerden alacağın mı var ki, akçe alsın?" diye sorunca, tüccar; "Bu bir gelenektir. Her yerde yük başına padişah için alınır." dedi. Osman Gazi; "Tanrı mı buyurdu, yoksa beylerin kendileri mi böyle ettiler?" diye sordu. Halk arasından biri; "Töredir beyim. Ezelden kalmıştır." dedi. Osman Gazi o kişiyi şiddetle azarladı. "Bir kimse helalinden kendi eliyle akçesini kazanmış. Bana ne borcu var ki bedavaya akçe versin?" Sonra oradakiler Osman Bey'i bilgilendirdiler. "Beyim, bu pazarı bekleyip hizmetini gördüğümüz için emeklerimizin karşılığı olarak adettir. Kim pazardan gelir elde ederse kazancından bir nesnecik verir." diye açıklayınca Osman Gazi bunu kabul etti ve böylece Bac Kanunu yapıldı.

Görsel 3.6: Osman Gazi, Konstantin Kapıdağlı, Topkapı Sarayı Müzesi

Halil İnalçık, *Osmanlı*, s. 54 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metinde de ifade edildiği gibi ilk örfi vergi olan pazar vergisinin konması sırasında Osman Gazi, Allah'ın emri değil diye böyle bir vergiye karşı çıkmıştır. Ancak bunun şerî esaslara aykırı olmadığını anladıktan sonra da bu verginin alınmasını kabul etmiştir.

Örfi hukukun yazılı kaynağı olan kanunnâmelerde geleneksel hukuk kurallarına geniş yer verilmiş olmasına rağmen, herhangi bir konuda ilk olarak şerî hukuk kuralları dikkate alınmıştır. Ele alınan konuyla ilgili şerî bir hukuk kuralı bulunmadığı zaman örfi hukuk kuralları devreye girmiştir. Yani Osmanlı hukuk anlayışında örfi hukuk ile şerî hukuk birbirini tamamlayarak devam etmiştir.

Sultan II. Murat Dönemi'nde örfi hukuk devlet teşkilatına tam olarak yerleşmiştir. Osmanlı Devleti'ne ait olan 1431 tarihli Arnavut İli Tımar Defteri'nde tımar sistemi uygulamaları, örfi vergilerin tahsili, asker ve reaya sınıfının konumu, bütün teşkilat esasları ve uygulamaları yer almaktadır. Bu belge örfi hukuk kurallarının devlet kayıtlarında yer aldığını göstermektedir.

SORU

Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde örfi hukuk kanunlarına sık sık yeni maddeler konulmasının sebebi ne olabilir?

Osmanlı Devleti'nde çeşitli konularda hazırlanan kanun ve nizamlara **kanunnâme** denilmiş, Osmanlı Devleti'ndeki ilk kanunnâmeyi de Fatih Sultan Mehmet hazırlatmıştır. Kanunnâmeye; "Bu kanunnâme atam ve dedem kanunudur. Benim dahi kanunumdur..." diye başlayan Fatih Sultan Mehmet, bu kanunnâmeyi devletin bütün bölgelerinde uygulanması için umumi kanunnâme olarak hazırlatmıştır. **Fatih Kanunnâmesi** olarak bilinen bu kanunnâmede vergi sistemi ve devlet teşkilatları ile ilgili düzenlemeler vardır. Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman'ın da kendi isimleriyle anılan kanunnâmeleri vardır.

Fatih Kanunnâmesi'nden

"Bilinsin ki vezirlerin ve devlet ileri gelenlerinin başı vezir-i âzamdır..., ...malımın vekili deftardarımdır..., ...şeyhülislam ulemânın reisidir ve ağalardan yeniçeri ağası, sâir ağaların büyüğüdür..."

Abdülkadir Özcan, *Fatih Teşkilat Kanunnâmesi ve Nizamı Alem İçin Kardeş Katli Meselesi*, s. 30,31 (Düzenlenmiştir.)

Osmanlı Devleti'nde kanunnâmeler padişahın fermanı üzerine nişancı tarafından hazırlanırdı. Hazırlanan bu kanunnâme sadrazamın başkanlığında toplanan Divan-ı Hümayun'da görüşülürdü.

Divan-ı Hümayun'da son şekli verilen kanunnâme padişaha arz edilir ve padişahın onayından sonra nişancı tarafından mühim-me defterlerine kaydedilerek yürürlüğe girerdi. Kanunnâmeler oluşturulurken şeyhülislamın da görüşü alınarak çıkarılan kanunun şerî hükümlere uygun olmasına dikkat edilirdi.

Fatih Sultan Mehmet merkeziyetçi bir yapı oluşturmak için hukuk konusunda köklü değişiklikler yapmıştır. Mutlak hükümlerlik haklarını devleti belli bir amaca göre düzenleme ve örfî kanun koyma doğrultusunda kullanmış, kanun hükümdarı olarak tarihe geçmiştir.

Fatih Sultan Mehmet'in hüküm içeren birçok kanunundan başka biri devlet teşkilatına, diğeri de yönetim, maliye ve ceza alanlarına yönelik olarak çıkardığı iki kanunnâmesi daha vardır. Fatih, eski Türk geleneğinden gelen tecrübelerden de faydalanarak şerî esasların yanında devletin işleyişi ile ilgili meselelerde kendi iradesiyle ayrı bir kanunnâme daha çıkarmıştır.

Bu kanunların bir kısmı padişah veya idarecilere devletin teşkilat ve kurumları hakkında genel bir fikir vermek üzere hazırlanmış taslaklardır. Anadolu Beylerbeyi'nin İstanbul'daki nişancıya; "Paşa hazretleri, sen dahi bütün devlet meselelerinde bu kanun-i şerifin gerektirdiği gibi davranasın." diyerek kanun metnini göndermesi, bu uygulamaya örnek teşkil eder.

Fatih Sultan Mehmet'in hazırladığı kanunnâmenin birinci bölümünde devlet teşkilatı ve nizamı ile ilgili kaideler, ikinci bölümünde ise reayanın vereceği örfî vergiler yer almaktadır. Bu kanunnâmede çift vergisi şu şekilde tarif edilmiştir. "Bir çift öküzle sürülecek kadar araziye sahip olanlar yılda üç akçe vere. Bir orak, bir döğen ve bir kağrı odun için boyunduruk vergisi olarak iki akçe vere. Bu yedi kulluktan (işten) dolayı akçe alınsa, yirmi iki akçe alına."

Paşa Sancağı Defteri'nde, 1456 yılında reayanın hizmeti olarak Bahadır Bey Çiftliği'nden bir araba odun, yarım araba saman, bir araba ot ve iki akçe boyunduruk vergisi alındığı yazmaktadır. Bu vergi, o zamanlar Bahadır Bey Çiftliği'yle aynı araziye sahip çiftliklerden alınan vergiye denktir.

Fatih Dönemi'nden Tanzimat Dönemi'ne kadar yürürlükte kalan Kanunnâme-i Ali Osmani, tımar nizamı, reaya, sipahi ve mali hükümler gibi konuları içermektedir. Teşkilat Kanunnâmeleri; protokol kuralları ve devletin idari organları ile devlet memurlarının idari suçlarını kapsamaktadır. Bu iki kanunnâmeye umumi kanunnâme denilmektedir. Sancak Kanunnâmeleri ise Kanunnâme-i Ali Osmani'ye ait hükümlerin sancak ve eyaletlere uyarlanmış hâlidir. Yavuz Selim Kanunnâmesi ise II. Bayezid Kanunnâmesi'nin genişletilmiş şeklidir.

BİLGİ NOTU

Fatih Kanunnâmesi'nin büyük bir kısmı kendisinden önceki kanunların bir araya getirilmesiyle ortaya çıkmıştır.

Sancak Kanunnâmesi örneği Karaman Kanunnâmesi

"Bir çiftlik yer tasarruf eden reaya, Bursa müddi (87 kg) ile yılda dört müdd (87x4=348 kg) tohum ekmek lazımdır. Ekmedüğü yılda elli akçe vire. Amma Karaman müddi ile bir müdd ekse yirmi beş akçe vire..."

Eftal Ş. Batmaz, XV-XVI Yüzyıl Sancak Kanunnâmelerine göre Osmanlı Devleti'nde Tahlil Üretimi, s. 39

Kanuni Sultan Süleyman da kanunnâme yapmış ve kadıların kendi mahkemelerinde uygulaması amacıyla bu kanunları ilân etmiştir. Bu dönemde yapılan kanunnâmeler Fatih Kanunnâmesi'nden daha kapsamlı hazırlanmış; idârî, hukukî, mali ve cezaî işlerle birlikte hukukta usûl konusunu da kapsamıştır. Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde Şeyhülislam **Ebussuud Efendi**'nin faaliyetleri ise şerî esasların ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca bu dönemde zulmü önlemek amacıyla adaletnâmeler de yayınlanmıştır.

1540 tarihli adaletnâme örneği

"Nâipler (kadı yardımcıları) kendi nahiye merkezlerinde otura, kendisine başvuran davacıların davasını kanuna göre çöze, olur olmaz nesneyi bahane edip dahi reaya üzerine çıkıp gezip yürümeyeler."

Halil İnalçık, Belgeler, s. 24

Görsel 3.7: Fatih Sultan Mehmet (1432-1481), Gentile Bellini

Fatih Sultan Mehmet'e ait Kanunnâme

Eğer iki kişi kavga etse ve birbirinin yakasını yırtsa, kadı bunları dövsün ayrı bir ceza vermesin. Eğer kavga edenler birbirlerinin saçını ve sakalını yolarsa, kadı bunlara 20 akçe ceza uygulaya. Eğer bu kişiler fakirlerse bunlardan 10 akçe alına.

Görsel 3.8: Kanuni Sultan Süleyman (1495-1566), Tiziano Vecellio

Kanuni Sultan Süleyman'a ait Kanunnâme

Eğer iki kişi birbirine yapışıp yakasını yırtarsa, kadı bu kişileri yalnızca uyarı, ceza uygulamaya. Eğer birbirlerinin saçını ve sakalını yolarlarsa, bunlardan 20 akçe ceza alına. Bu kişiler fakirlerse bu ceza 10 akçeye düşürüle.

Coşkun Üçok, *Osmanlı Kanunnâmelerinde İslam Ceza Hukukuna Aykırı Hükümler*, s. 53-56 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metinlerden de anlaşılacağı gibi Fatih ve Kanuni kanunnâmeleri birbirlerine benzemektedir.

SIRA SİZDE

Fatih ve Süleyman kanunnâmelerinde;
“...Şerî şerife uygunluğu onaylanmıştır...” (Şerî hukuka uygunluğu şeyhülislam ve din adamları tarafından oluşan bir kurul tarafından onaylanmıştır.) ibaresi vardır.

Murat Şen, *Osmanlı Hukukunun Yapısı, Osmanlı Ansiklopedisi*, C. 6, s. 333

Osmanlı yöneticileri, çıkardıkları kanunnâmelerin şerî esaslara uygunluğunu niçin önemsemişlerdir?

OSMANLI DEVLETİ'NDE KANUNNÂMELER

UMUMÎ KANUNNÂMELER (Ülke genelinde uygulanan padişahın emir ve fermanları)

- **Kanunnâme-i Âli Osman:** İdari işlerde ihtiyaçlara cevap vermek için ferman veya beratlar şeklinde yayınlanır, valiler ve kadılar tarafından uygulanırdı.
- **Teşkilat Kanunnâmeleri:** Sarayın protokol anlayışıyla ilgili gelenek ve kanunları içerir, hükûmetin yetkilerini belirler, rütbe, atama ve emeklilik işlerini düzenlerdi.

HUSUSÎ KANUNNÂMELER (Belli konularda yayınlanan hukukî düzenlemeler)

- **Özel Askerî Gruplara Ait Kanunnâmeler:** Askerî meselelerle ilgili çıkarılan kanunnâmelerdir.
- **İktisadî Gruplara Ait Özel Kanunnâmeler:** Çiftçiler, esnaflar ve pazar yerlerine yönelik hazırlanmış kanunnâmelerdir.
- **Sosyal Gruplara Ait Hususî Kanunnâmeler:** İlmiye kanunnâmeleri ile savaşlarda esir alınıp istihdam edilen ortakçı statüsünde olanlarla ilgili kanunnâmelerdir.

FERMAN, BERAT ve YASAKNÂMELER

- **Ferman:** Padişahın yazılı emirleridir.
- **Beratlar:** Bir tayin işlemini veya birine vazife verildiğini gösteren ve üzerinde padişah tuğrası bulunan belgelerdir.
- **Yasaknâmeler:** Osmanlı Devleti'nde kanunlarla belirlenen idari, askerî ve mali konulardaki yasakların çiğnenmesi hâlinde uygulanan cezaî hükümlerdir.

SANCAK KANUNNÂMELERİ

- Sancak ve eyaletlerin mahallî şartları dikkate alınarak hazırlanan kanunnâmelerdir. Buralardan elde edilen gelirler, bölgelerin şartları dikkate alınarak düzenlenmiştir. Bu kanunnâmeler ile reaya ve tımar sahipleri arasındaki anlaşmazlıklar düzenlenmiştir.

MİRÎ ARAZİ, ve TIMAR NİZAMINA AİT KANUNLAR

- Devlete ait (mirî) arazilerin kullanımı için hazırlanan kanunnâmelerdir.

ADALETNÂMELER

- Devlet otoritesini temsil edenlerin halka karşı bu otoriteyi kötü kullanmaları ve hak ve adalete aykırı davranışları hâlinde, görevlilerin bu davranışlarını olağanüstü tedbirlerle yasaklayan genel özellikteki padişah fermanlarıdır.

Şema 3.3: Osmanlı Devleti'nde kanunnâmeler

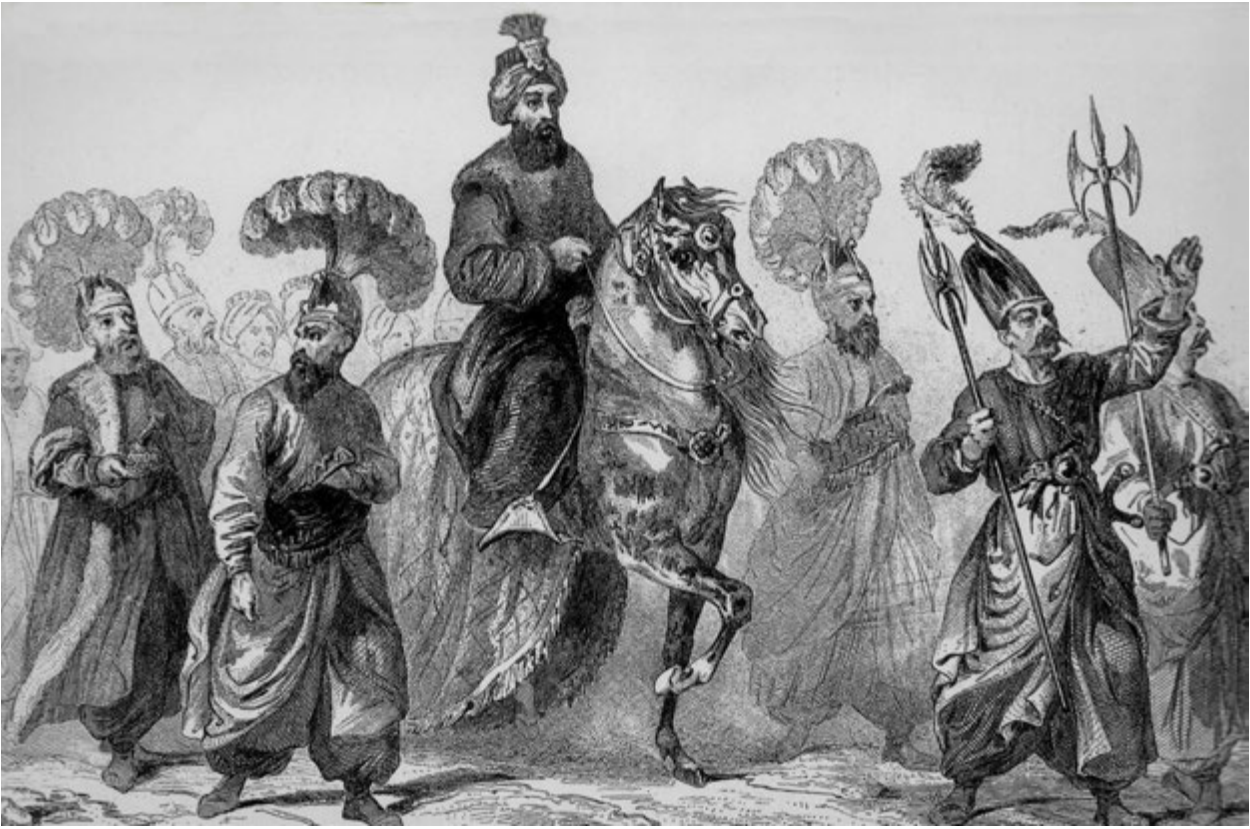
Divan-ı Mezâlim ile Divan-ı Hümayun'un Adli Fonksiyonları

Divan-ı Mezâlim'in adli açıdan konumu, halkın şikâyetlerini dinleyip karara bağlayan en yüksek adli kurum olmasıdır. Selçuklularda bu divan haftanın iki günü halkın şikâyetlerini dinler, örfî davaları kendi çözerken şerî davaları kadılara bırakırdı.

Türk İslam devletlerindeki Divan-ı Mezâlim, Osmanlı Devleti'nde daha geniş yetkilerle donatılarak Divan-ı Hümayun adını almıştır.

Osmanlı Devleti'nde **Padişah Divanı** da denilen Divan-ı Hümayun'a, Fatih Dönemi'ne kadar bizzat padişahlar başkanlık etmiş, Fatih Kanunnâmesi ile bu usûl kaldırılmış ve vezir-i azam, padişaha vekaleten divan başkanlığı yapmaya başlamıştır. Şeyhülislam ilk dönemlerde divan üyesi olmamalarına rağmen kazaskerin çözemediği önemli meselelerde kendisinden fetva istenmek üzere divana çağırılmıştır.

Divan-ı Hümayun'un temel görevi adaleti sağlamaktır. Halk şikâyetlerini divana sunar, bu şikâyetler de padişah tarafından dikkate alınır. Osmanlı Devleti'nde hükümdar cuma namazı (Görsel 3.9) çıkışında ava veya sefere giderken de halkın dilekçelerini kabul ederdi.

Görsel 3.9: Padişah ve maiyeti namaza giderken, gravür, H.Lalaise

Divanda vezir-i azam, divan başkanı sıfatıyla davaları dinlerdi. Örfî ve idari davaları kendisi halleder, şerî davaları kazaskere havale ederdi. Kazasker de kendisine gönderilen davalara bakar ve baktığı davaları karara bağlardı. Padişah ve vezir-i azamı da bağlayan en yüksek karar ve yürütme organı divandı. Divanın aldığı kararlar, şerî ve örfî kanunlara aykırı olmadığı sürece padişah tarafından onaylanırdı.

? SORU

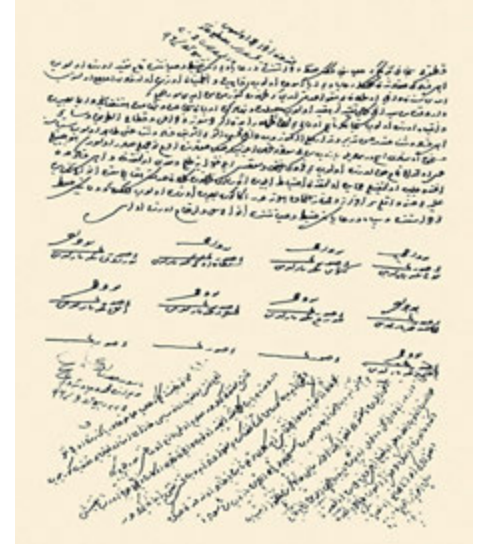
Osmanlı Devleti'nde halkın şikâyetlerini, Divan-ı Hümayun'a iletebilmesini Osmanlı Devleti'ndeki hukuk anlayışı açısından değerlendiriniz.

Divan kararları vezir-i azam tarafından **telhis** adıyla özetlenir ve padişaha arz edilirdi. Padişahın onayından geçen hukuki hükümler, bir araya getirilirse **kanunnâme**, mevcut kuralları hatırlatmak için bütün mahallî idare reislerine gönderilirse **adaletnâme**, hususi bir meseleye ait olursa **hüküm** adını alırdı.

Divanda görüşülüp karara bağlanan ve padişahın onayından geçen önemli hükümler mühimme defterlerine kaydedilirdi (Görsel 3.10).

Divan-ı Mezâlim ile Divan-ı Hümayun'a her din, her mezhep ve her milletten insanlar başvurabilirdi. Her iki kurumda da kadıların yanlış karar verdiğini düşünenler ile devlet görevlilerinin haksız muamelesine maruz kalanlar haklarını arayabilirdi.

Macaristan'ın Yanova eyaletinde yaşayan köylülerin, kale dizdarlarının sözde onarım gideri karşılığı kendilerinden kanuna aykırı olarak para toplanmasından şikâyet etmesi bunun en güzel örnekleri arasında yer alır.

Görsel 3.10
Mühimme Defteri'nde bir hüküm

Osmanlı Devleti'nde Kadılık

Görsel 3.11: İstanbul kadısını tasvir eden bir resim, Ârif Mehmed Paşa, Mecmûa-i Tesâvîr-i Osmâniyye, İstanbul

Kadılar (Görsel 3.11), adli ve idari işlerle belediye işlerine bakan görevlilerdi. Bu görevlerinin yanında nikah, miras, boşanma, noterlik ve vakıfların işleyişi ile ilgili konulara da bakarlar ve bunları hükme bağlardı.

Kadıların idari görevleri arasında kazaların yönetiminin ve asayişinin sağlanması, esnaf ve loncaların denetlenmesi, üretim ve pazar yerlerinin kontrol edilmesi de yer alırdı.

Kazaların imar işlerini düzenlemek, çevre temizliğini sağlamak, çarşı ve pazarda satılan ürünlerin fiyat kontrolünü yapmak ve temel gıda maddelerinin temini sağlamak gibi görevler, Kadıların belediye ile ilgili olan görevleri arasında yer alırdı. Kadılara mahkeme işlerinde yardımcı olan kişilerin başında ise naip adı verilen bir görevli bulunurdu.

Kadılık müessesesi, adalet mekanizmasının temel taşı olduğu için kadılar medreseden yüksek derece ile mezun olmak zorundaydı. Kadılar yargı sisteminin bağımsızlığını temsil ettikleri için onlara verilebilecek en ağır ceza azil (görevden alınma) ve sürgündü.

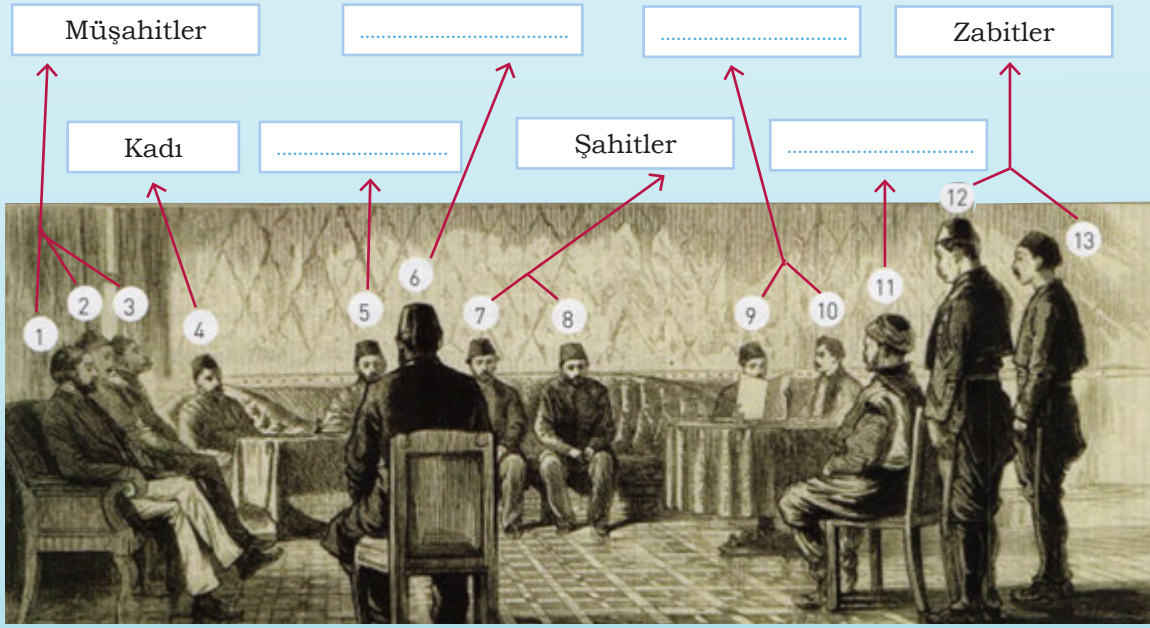
Kadılar doğrudan merkeze karşı sorumluydu ve merkezle muhataptı. Kadılık, yargı kuvvetinin en önemli birimlerinden biriydi. Osmanlı Devleti'nin ilk kurucusu olan Osman Gazi, Kadı Dursun Fakih'i Karacahisar'a egemenlik alameti olarak tayin etmişti.

Fethedilen yerlere hemen kadı atanmasının sebebini adaletnâmelerden anlamak mümkündür. Zira devlet idaresinde en çok ihtiyaç duyulan ve en çok başvurulmuş teşkilat kadılık kurumuymuştu. Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren vezirler, uzun bir süre kadılar arasından seçilmiştir. Kadılar adaleti dağıtma noktasında padişahın vekili sayıldığı için vezir-i azam dahi kadıların yargı ile ilgili verdiği kararlara karışamazdı.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nin mahkemelerindeki duruşma salonlarında **kadı**, kadıya yardımcı olan **naip**, şuhudul hâl (gözlemci) denilen **müşahitler**, kayıt tutan **katipler**, olayın görgü tanığı olan **şahitler**, suçlunun kaçmasını engellemek için **zabitler**, şikâyetçi olan **davacı** ve **davalılar** bulunurdu.

Aşağıdaki görselde (Görsel 3.12) Osmanlı duruşma salonunun gerçeğe yakın bir resmi çizilmiştir. Yukarıdaki bilgileri göz önünde bulundurarak ve resmi inceleyerek, resimdeki kişilerin duruşma sırasındaki duruş şekilleri ve yaptığı işlere göre kim olduklarını noktalı yerlere yazınız.

Görsel 3.12: Osmanlı duruşma salonu (Temsili)

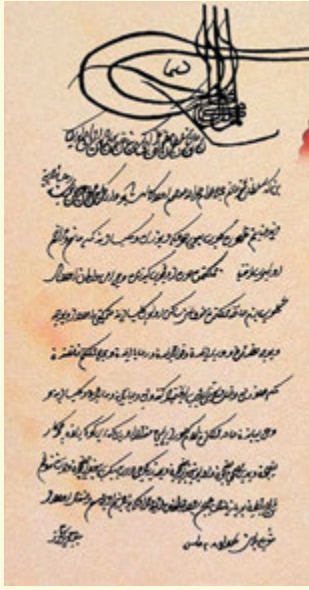
Fatih Sultan Mehmet ile Yavuz Sultan Selim'in Adalet Anlayışları

Din, mezhep ve ırk bakımından birbirinden farklı olan milletleri uzun bir süre barış ve huzur içerisinde yaşatan Osmanlı Devleti, bu başarısını adaletli bir yönetim anlayışı ile sağlamıştır.

Osmanlı Devleti fethettiği coğrafyadaki milletlerin kültürlerine, örf, âdet, din ve inaçlarına hiçbir şekilde müdahale etmemiş, onların eski yaşamlarına devam etmelerine müsaade etmiştir. Bunun için birçok Osmanlı padişahı fermanlar yayınlayıp kanunnâmeler çıkararak, bu halkların hukuklarını korumuştur.

Fatih Sultan Mehmet İstanbul'un fethinden hemen sonra Ortodoks Patrikliği'ne serbest davranma hakkı tanımış ve onları ayinlerinde özgür bırakmıştır. Kudüs Rum Patriği Atanasyos ve beraberindeki rahipler İstanbul'a kadar gelerek ibadetlerinde özgür olmak için Fatih'ten izin istemişlerdir. Fatih de; "Bundan sonra hiç kimse bunların ayinlerine, kiliselerine ve diğer ziyaretgâhlarına karışmayacaktır." diye ferman vermiştir.

Fatih, 1461'de de Bursa'daki Ermeni Piskoposu Hovakim'i İstanbul'a getirerek onu **Ermeni Patriği** ilân etmiştir. Böylece Ortodokslara tanınan haklar, Ermenilere de tanınmıştır.

Görsel 3.13
Fatih'in Bosna Ahidnâmesi

Fatih'in Bosna Ahidnâmesi (1463)

“Ben ki Sultan Mehmet Han'ım. Sıradan ve seçkin bütün insanlar tarafından bilinsin ki bu padişah buyruğunu ellerinde bulunduran Bosnalı ruhbanlara büyük bir lütufta bulunarak şunları buyurdum.

Adı geçenlere ve kiliselerine hiç kimse engel olmayacak ve sıkıntı vermeyecektir. Onlar sakınmaksızın ülkemde yaşayacaklardır ve kaçıp gidenler bile güven içinde olacaklardır.

Gelip ülkemizde korkusuzca oturacaklar ve kiliselerine yerleşeceklerdir. Ne ben ne vezirlerim ne uyruklarım ne de ülkenin bütün halkından hiç kimse adı geçenlerin canlarına ve mallarına ve kiliselerine ve dışarıdan ülkemize gelenlerine dokunmayacak, saldırıp incitmeyecektir.

Yeri göğü yaratan rızıklandırıcı adına ve Kur'an adına ve ulu Peygamberimiz adına ve yüz yirmi dört bin peygamber adına ve kuşandığım kılıç adına yemin ederim, bu kişiler emrime itaat ettikleri sürece, bu yazılanlara hiç kimse uymazlık etmeyecektir. Böyle bile!”

Ardan Zentürk, *Artı 90 Dergisi*, sayı: 6, s. 7

1. Fatih Sultan Mehmet, başka dinden ve millettten olan insanlara karşı nasıl bir tutum sergilemiştir?
2. Fatih Sultan Mehmet'in bu tutumunun Bosna Hersek'in Müslüman olmasındaki rolü nedir?

Fatih Sultan Mehmet'in ibadet konusunda verdiği bu fermanın bir benzeri de 1517'de Yavuz Sultan Selim tarafından patriklere verilmiştir. Yavuz Sultan Selim'in (Görsel 3.14) Kudüs'e girişi sırasında Ermeni patriği Serkis'e verilen bu fermana göre, Ermeni toplumu patriklerin idaresi ve tasarrufu altında olacaktı. Ayrıca patrikler Kudüs'teki kilise ve ibadethaneleri eskiden beri hangi şartlarla ellerinde tutuyorlarsa, aynı şartlar geçerliliğini koruyacaktı.

Özetle söylenecek olursa, Osmanlılar idareleri altındaki farklı milletlerin din, dil, örf, âdet ve geleneklerine müdahale etmemişler, vicdan hürriyetlerine de saygı göstermişlerdir.

Görsel 3.14: Yavuz Sultan Selim'in Levni tarafından yapılan tasviri, TSMK, nr. 3109, vr. 9b

SIRA SİZDE

Yavuz'un Kudüs Amannâmesi (1517)

"Kiliseleri ve kutsal yerleri ziyarete gelen Ermeni toplumu, Zemzem denilen su yerine panayırlarına ve diğer mabet ve kutsal yerlere vardıklarında, devletin yönetim görevlilerinden ve başkalarından hiç kimse karışmayacak ve rahatsız etmeyecektir. Her kim karışır, rahatsız eder, değiştirir ve bozarsa, hükümdarların yardımcısı olan Allah'ın katında suçlular takımından sayılınsınlar."

Yavuz Ercan, Yavuz Sultan Selim Dönemi, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, s. 437

Yavuz Sultan Selim'in Kudüs'teki Ermeni toplumuna göstermiş olduğu bu iyi niyetin Osmanlı Devleti'ne katkısı ne olmuştur?

3.4. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Hukuk

Sultan II. Mahmut Dönemi'nde başlatılan yenilikler Tanzimat Dönemi'nde de devam etmiştir. Tanzimat Fermanı ile Osmanlı tarihinde ilk kez bir padişah, kendi haklarını kanun ile sınırlandırmıştır. Bu fermanla bütün vatandaşların can, mal ve ırz güvenliğinin sağlanacağı, vergi ve askerlik işlerinde adaletli olunacağı belirtilmiştir. Ayrıca kanun ile tanımlanmayan suç ve cezanın olmayacağı ifade edilip yargılanmadan kimseye ceza verilemeyeceği hükmü getirilmiştir. Temel haklarla ilgili hükümlere de yer verilen bu ferman, bir anayasa olmasa da anayasal hükümler taşımıştır.

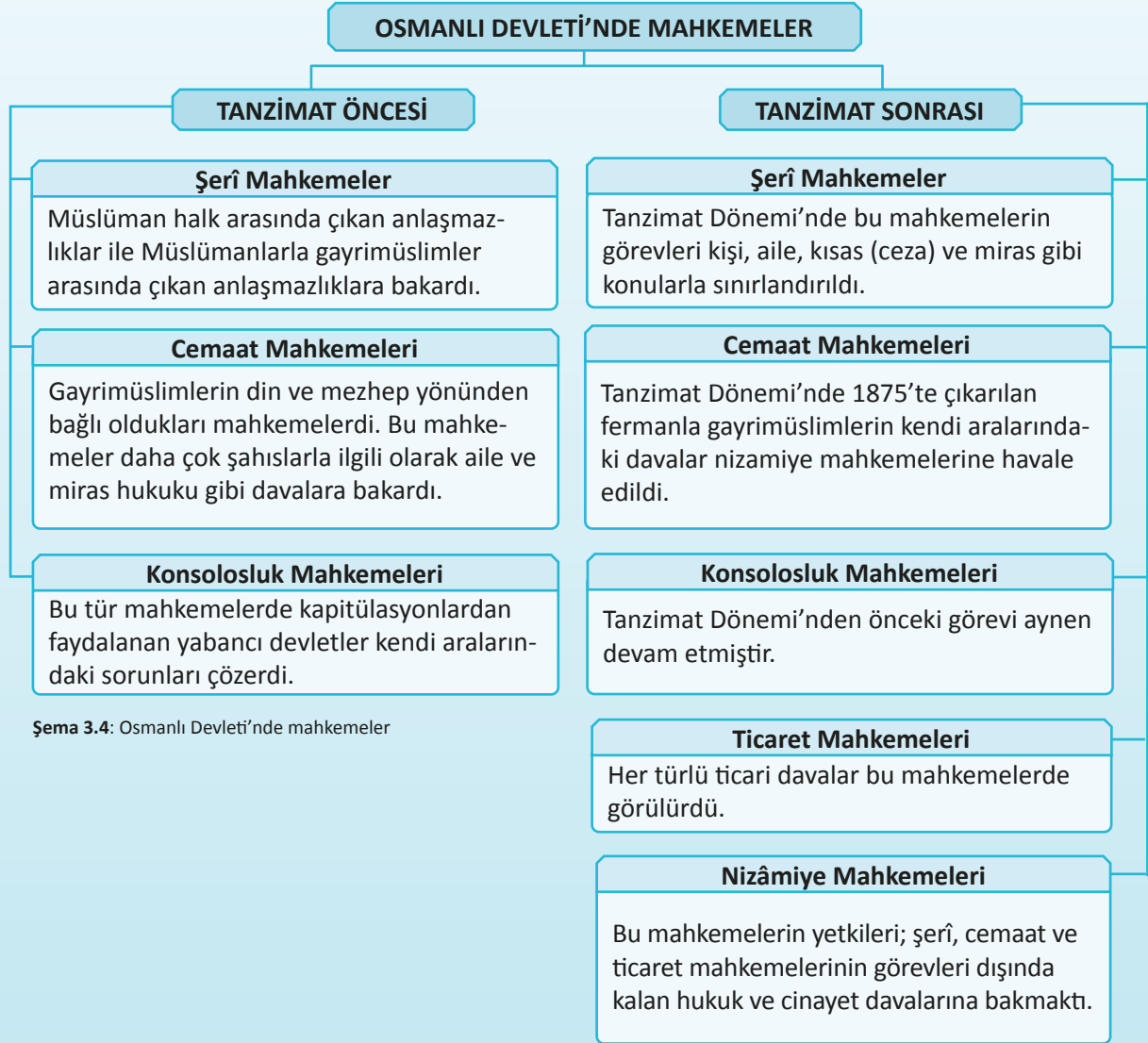
Tanzimat Fermanı, daha önce uygulanan hukuk sistemini ortadan kaldırmamış, bu dönemde Batı hukukunun etkisiyle hukuk alanında çeşitli değişiklikler yapılmıştır. Tanzimat Dönemi'nde padişaha mutlak bir hak olarak tanınan örfi ceza verme yetkisinden vazgeçilmiş, cezaların şeriata ve kanuna uygun olup olmadığı konusu mahkemelere bırakılmıştır.

Tanzimat Fermanı'nda kanunların Müslümanlarla gayrimüslimlere eşit şekilde uygulanacağı belirtilmiştir. Bu fermanla ulema ve devlet adamlarının kanunlara uygun olarak hareket edeceği ve padişahın kanun ve nizamlara aykırı davranamayacağı belirtilmiştir.

Tanzimat Dönemi'nde ilk kanunlaşma hareketi, 1840 yılında çıkarılan ceza kanunuyla olmuştur. Bu dönemde **Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye**'nin üyeleri artırılarak bu kurum devletin yasama ve yargı organı şekline dönüştürülmüştür. Adli konularda hüküm veren bu meclis, ağır cezalara bakmış, üst düzey memurların yargılanmasını ve devlete karşı işlenen suçların cezalandırılmasını sağlamıştır. Bu meclisin nizamnâmeleri ve talimatları düzenlemek gibi bazı yetkileri, 1854'te **Meclis-i Âli-i Tanzimat**'a bırakılmıştır.

Bu iki meclis 1861 yılında birleştirilmiş ve adına **Meclis-i Ahkâmı Adliye** denilmiştir. 1868 yılında bu kurullar yeniden değiştirilerek bunların yerine **Divan-ı Ahkam-ı Adliye** ve **Şûra-yı Devlet** isminde iki ayrı üst kurul oluşturulmuştur. Şûra-yı Devlet Danıştay'ın, Divan-ı Ahkam-ı Adliye ise Yargıtay'ın temelini oluşturmuştur. Şûra-yı Devlet, Kanun-i Esasi'nin (1876) ilan edilmesiyle yasama görevini Meclis-i Umumiye'ye bırakmıştır. Meclis-i Umumiye ise Meclis-i Mebusan ve Meclis-i Ayan'dan oluşmuştur. Tanzimat'ın son döneminde başlayan Mecelle (Medeni Kanun) çalışmaları, Meşrutiyet Dönemi'nde yürürlüğe girmiştir.

1878'de yayınlanan Hukuk Mekteb-i Nizamnâmesi'nden sonra, 1880 yılında Mekteb-i Hukuk açıldı. Aynı tarihte Usul-i Muhakemât-ı Cezâiyye (Ceza Kanunu) ve 1881'de de Usul-i Muhakemât-ı Hukukiyye (Usûl Mahkemeleri Kanunu) yürürlüğe girdi. Osmanlı nizamiye mahkemelerinde müdde-i umumilikler (savcılıklar) ve adli müfettişlikler oluşturulmuş, ayrıca mahkemelerde icra memuriyetleri gibi yapısal değişiklikler yapılmıştır. Meşrutiyet Dönemi'nde idare ile mahkeme kuvvetlerinin birbirinden ayrılması için düzenlemelere gidilmiştir.

 SIRA SİZDE

Şema 3.4: Osmanlı Devleti'nde mahkemeler

Tanzimat Dönemi'nde kurulan yeni mahkemeler, şerî mahkemelerin görev alanlarını daraltmıştır. Yukarıdaki şemada (Şema 3.4) Tanzimat'a kadar olan Osmanlı mahkemeleri ile Tanzimat sonrası kurulan mahkemelerin eşleştirmesi verilmiştir. Şemaya göre aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

1. Tanzimat öncesinde Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki sorunlara bakan mahkemenin adı nedir?
2. Tanzimat sonrasında Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki sorunlara bakan mahkemenin adı nedir?
3. Tanzimat öncesi ve sonrası iki tarafın da yabancı olduğu davalara hangi mahkemeler bakardı?
4. Tanzimat Dönemi'nde bir Rum ile Ermeni vatandaşın aile ve miras gibi davalarına bakan mahkemeye ne ad verilirdi?

3.5. Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Vatandaşlık Hakları

Tanzimat Fermanı'nda da yer alan; "Bütün tebaanın can, mal ve namus emniyetinin sağlanması" ile ilgili konular Islahat Fermanı'nda aynen kabul edilmiştir. Devlet memurluklarına atama işlerinin padişahın iznine bağlı olması, ancak memur alımı sırasında din ve mezhep ayrımı gözetilmemesi ve liyakata dikkat edilmesi gibi konular da Islahat Fermanı'nda karara bağlanmıştır.

Islahat Fermanı'na göre ticaret ve ceza davaları karma mahkemelerde yapılacak, mahkemeler herkese açık olacaktı. Şahitler ifadelerini kendi dilleriyle verecek ve kendi dinlerine göre yemin edebileceklerdi. Tanzimat Fermanı'nda askerlik vatanî bir görev hâline getirilirken, Islahat Fermanı'nda gayrimüslimler için askerlikte bedel ödeme usulü getirilmiştir.

Her iki ferman da Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün unsurlara din ve mezhep ayrımı gözetmeksizin eşit haklar verilerek Osmanlı toplumu oluşturulmaya çalışılmıştır.

SIRA SİZDE

Tanzimat Fermanı (1839)

- Müslüman ve gayrimüslim bütün yurttaşların can, mal ve ırz güvenliği sağlanacak.
- Bütün Osmanlı vatandaşları kanun önünde eşit sayılacak.
- Herkes kazancına göre vergi ödeyecek.
- Mahkemeler herkese açık ve bağımsız olacak.

Ali Akyıldız, *Tanzimat Fermanı, İslam Ansiklopedisi*, C. 40, s. 2

Islahat Fermanı (1856)

- Osmanlı Devleti'nin tebaasının tamamının can ve mal emniyeti sağlanacak.
- Gayrimüslimlerin dinî işlerine hiçbir şekilde karışılmayacak.
- Din ve milliyet farkına bakılmaksızın herkes devlet memuru olabilecek.
- Tüm Osmanlı tebaası, din ve mezhebine bakılmaksızın aynı vergiyi ödeyecek.

Ufuk Gülsoy, *Islahat Fermanı, İslam Ansiklopedisi*, C. 19, s. 187

1. Tanzimat ve Islahat Fermanı'nı vatandaşlık hakları bakımından değerlendiriniz.

Batılı devletler, azınlık haklarını bahane ederek baskı yoluyla kendi hukuk sistemlerini benimsetmek istemişlerdir. Gerek bu durum ve gerekse XIX. yüzyılda Batı'yla gelişen ticaret nedeniyle yargı organlarına gelen dava türlerindeki değişiklikler, Batı'da uygulanan kanunların Osmanlı'da da uygulanmasına sebep olmuştur.

Tanzimat Dönemi'ne kadar uyuşmazlıkların çözümü şerî mahkemeler tarafından yapılırken Tanzimat Dönemi'nde Batı hukuku anlayışı da kabul edildiği için yeni mahkemeler de kurulmuştur.

Klasik Osmanlı Dönemi mahkemelerinde tek hâkim kadı idi. Tanzimat Dönemi mahkemelerinde ise gayrimüslim hâkimlerin de yer aldığı çok hâkimden oluşan ticaret mahkemeleri ve nizamiye mahkemeleri kurulmuştur. Bu mahkemeler ve çıkarılan yeni kanunların yanında eski şerî mahkemeler ve kanunların da varlığını sürdürmesi, hukuk alanında ikili bir anlayışın ortaya çıkmasına ve çeşitli kargaşaların yaşanmasına sebep olmuştur.

Tanzimat Dönemi'nde yeni kurulan mahkemeler daha çok gayrimüslimlerin işine yaramıştır. Ticari davalarda avukatları ve tercümanları aracılığıyla kendilerini iyi savunan gayrimüslimler, hak arama konusunda Müslüman tüccarlardan daha başarılı olmuşlardır.

? SORU

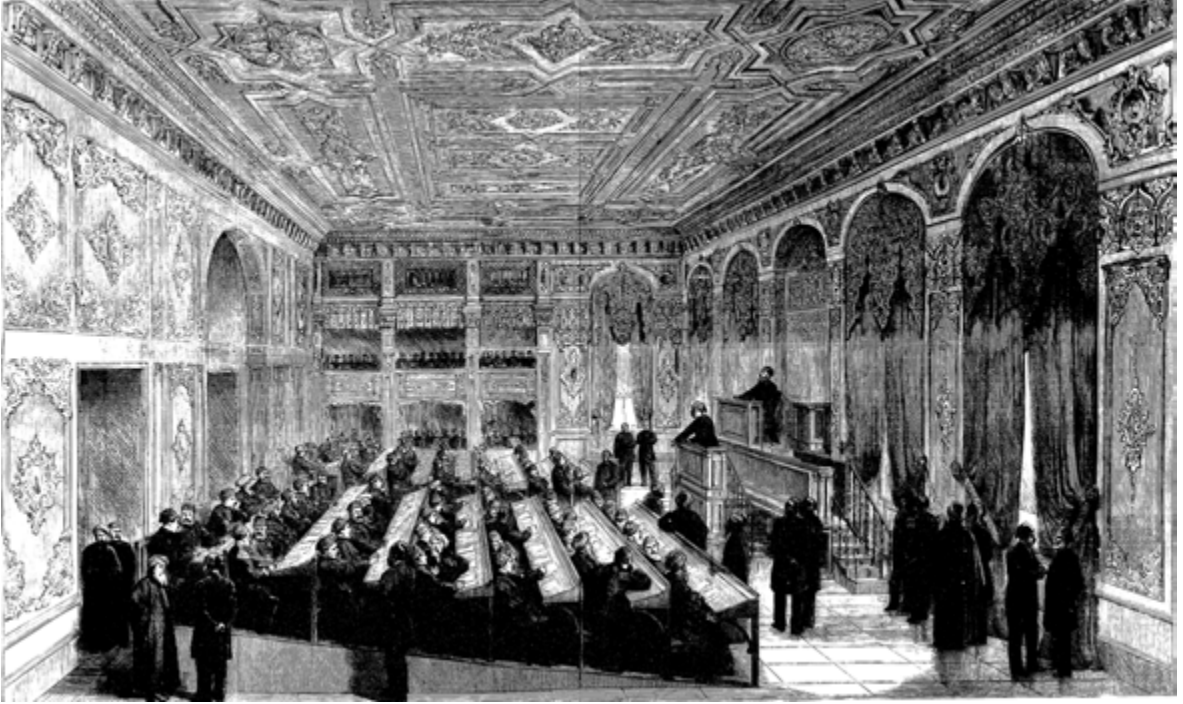
Tanzimat Dönemi'nde farklı mahkemelerin ortaya çıkmasını hukuk açısından değerlendiriniz.

Osmanlı Devleti'nde anayasal düzene 23 Aralık 1876 tarihinde ilân edilen **Kanun-i Esasi** ile geçilmiştir. Mithat Paşa'nın başkanlığındaki komisyon tarafından hazırlanan bu anayasa, Sultan II. Abdülhamit tarafından kabul edilerek yürürlüğe girmiş, böylece Osmanlı Devleti meşruti monarşi ile yönetilmeye başlamıştır (Görsel 3.15).

BİLGİ NOTU

Meşruti Monarşi, hükümdarın yetkilerinin anayasal olarak sınırlandırıldığı bir yönetim şeklidir.

Görsel 3.15 : İlk Osmanlı Parlamentosunun Toplantısı, 7 Nisan 1877, The Graphic Gazetesi, Londra

Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi'nin ilân edilmesi üzerine, yasama yetkisi Şûra-yı Devlet gibi kurullardan alınarak Meclis-i Umumi'ye verilmiştir.

Kanun-i Esasi'ye göre Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün unsurlar din ve mezhep farkı gözetilmeksizin Osmanlı vatandaşı olarak kabul edilmiş ve Osmanlı tebaasının hakları anayasal güvence altına alınmıştır. Bu Anayasa; ırk, dil ve din anlayışına göre değil, hukuki vatandaşlık anlayışına göre hazırlanmıştır. Şahsi hürriyetler, din, vicdan ve eğitim hürriyetleri gibi haklar eşitlik esasına göre düzenlenmiş "Bütün Osmanlı vatandaşları kanun önünde haklar ve ödevler bakımından eşittir." ilkesi benimsenmiştir. Mahkemelerin herkese açıklığı ilkesi kabul edilmiş, kişi dokunulmazlığı da getirilerek temel hak ve hürriyetler yasal güvence altına alınmıştır.

Meşrutiyet Dönemi'nde hukuk alanında güvenilir bir sistem kurulması için çalışılmış, adliye çalışanlarının özlük hakları ve çalışma koşulları yeniden düzenlenmiştir. Mahkeme teşkilatlarına ilişkin yasalar çıkarılmış, adliye nezaretinin görevleri ve teşkilatlanması ile ilgili çeşitli nizamnâmeler düzenlenmiştir.

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'ne kadar Medenî Kanun ile ilgili meseleleri fıkıh ve fetva kitaplarına başvurarak çözmüştür.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Dönemi'nin sonlarına doğru dış baskıları ortadan kaldırmak ve toplumun ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla bir Medenî Kanun hazırlanmış, bunun için de çeşitli çalışmalar yapılmıştır. XIX. yüzyılda İslam dünyasında hazırlanan ilk medenî kanun olan Mecelle, Ahmet Cevdet Paşa ve dönemin önde gelen hukukçularından oluşan bir heyet tarafından hazırlanmıştır.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE HUKUK

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Okulların işleyişi ile ilgili kurallar olmasaydı okullarda nasıl bir kargaşa yaşanırdı? Düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Sınırsız bir özgürlük olabilir mi? Neden?

3.6. Cumhuriyet Dönemi'nde Hukuk Anlayışı

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı'nın ilân edilmesiyle birlikte kanun üstünlüğü kabul edilmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısına geldiği zaman Türklerin ilk anayasası olan **Kanun-i Esasi** kabul edilerek Meşrutî Monarşi'ye geçilmiştir.

23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılınca tam anlamı ile halk egemenliği gerçekleşmiş, 1921 yılında ilân edilen **Teşkilat-ı Esasîye** ile yeni Türk devletinin ilk anayasası oluşmuştur. **1921 Anayasası** olarak da bilinen Teşkilat-ı Esasîye, savaş döneminde hazırlandığı için bu Anayasa'da temel hak ve hürriyetlere yer verilmemiştir.

Görsel 3.16: Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışı

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'in açılışı sırasında yaptığı konuşmada, adliyenin uygar yaşam düzeyine çıkması gerektiğini vurgulayarak mevcut kanun ve usullerin değiştirileceğini belirtmiştir. Cumhuriyet'in ilân edilmesiyle birlikte her alanda köklü ve yapısal düzenlemelere hız verilmiş, hukuk sisteminde de köklü değişikliklere gidilmiştir. Mustafa Kemal, 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Mektebi'nin açılışında (Görsel 3.16) yaptığı konuşmada hukuk alanında yapılacak değişikliklerden söz etmiştir.

“Eski hayat kuralları ve eski hukuk sistemi yerine, yeni hayat kuralları ve yeni hukuk sistemini ele alarak esaslî ve temelli değişiklikler yapmak teşebbüsündeyiz.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

4 Ekim 1926'da kabul edilen Türk Medenî Kanunu ile toplum hayatında birçok değişiklik yapılmış, çalışma hayatından eğitime kadar hemen hemen her alanda kadın erkek eşitliği sağlanmaya çalışılmıştır. Türk Medenî Kanunu'nun kabulünden sonra, hukuk alanında birçok düzenlemeler yapılmış, İsviçre'den Borçlar Kanunu, İtalya'dan Ceza Kanunu, Almanya'dan da Ticaret Kanunu alınarak Türk hukuk sistemi yenilenmeye çalışılmıştır.

Cumhuriyet yönetiminin ilk anayasası olan **1924 Anayasası**, yumuşak bir kuvvetler birliği ilkesiyle hazırlanmıştır. 1924 Anayasası ile temel hak ve hürriyetler genişletilmiş, vatandaşlara; yasa önünde eşitlik, kişi dokunulmazlığı, kişi güvenliği, işkence ve eziyet yasağı, mülkiyet hakkı, düşünce ve seyahat hürriyeti, dernek kurma, söz söyleme, yayım, çalışma, ortaklık kurma, dilekçe hakkı ve haberleşmenin gizliliği ilkesi gibi birçok tabii haklar tanınmıştır.

27 Mayıs 1960 Askerî Darbesi ile 1924 Anayasası yürürlükten kaldırılmış ve yeni bir anayasa hazırlanmıştır. Hazırlanan bu Anayasa, 9 Temmuz 1961 tarihinde halkoyuna sunulurak kabul edilmiştir. Bu Anayasa, halkoyu ile kabul edilen ilk anayasadır.

1961 Anayasası, bireysel özgürlüklerin ön plana çıktığı bir anayasa olma özelliği taşır (Görsel 3.17).

1961 Anayasası'nın 1924 Anayasası'ndan farkı, sosyal haklar ve ödevlerin ilk defa bu Anayasa'da daha sistemli hâle getirilmiş olmasıdır. Bu haklar; kişi hakları ve ödevleri, sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler ile siyasi haklar ve ödevler olmak üzere düzenlenmiştir.

Görsel 3.17: 1961 Anayasa referandum sonuçlarını gösteren gazete

1961 ANAYASASI SOSYAL HAKLAR VE ÖDEVLER

Kişi hakları ve ödevleri

Kişi dokunulmazlığı, özel yaşamın gizliliği, konut dokunulmazlığı, yolculuk, haberleşme, din ve vicdan hürriyeti, toplantı ve yürüyüş özgürlüğü ile basın yayım özgürlüğü gibi konuları içine almaktadır.

Sosyal ve iktisadî haklar ve ödevler

Ailenin korunması, mülkiyet hakkı, çalışma özgürlüğü, sendika kurma ve toplu sözleşme hakkı, sağlık ve öğrenim hakkı gibi hakları kapsamakta ve bu hakları güvence altına almaktadır.

Siyasi haklar ve ödevler

Seçme ve seçilme hakkı, parti kurma, yurt savunmasına katılma ve dilekçe hakkı bu kapsamda değerlendirilmiştir.

1961 Anayasası'nda toplumsal ve ekonomik haklar kapsamlı bir biçimde yer almıştır. Bu Anayasa'da; "Savaş, seferberlik ve sıkıyönetim gibi olağanüstü durumlarda temel hak ve hürriyetler gerektiği kadar durdurulabilir." ilkesi de yer almıştır.

12 Eylül 1980 tarihinde yine bir askeri darbe ile yönetime el konularak parlamento feshedilmiş ve 1961 Anayasası yürürlükten kaldırılmıştır. Daha sonra yeni bir anayasa hazırlanmış ve bu Anayasa da 7 Kasım 1982 tarihinde halkoyuna sunularak kabul edildikten sonra yürürlüğe girmiştir.

1982 Anayasası, önceki anayasalara göre daha ayrıntılı hazırlanmıştır. Bu Anayasa hazırlanırken 1961 Anayasası'nın temel sistematigi benimsenmiş, dönemin şartları gereği anayasa maddelerinde değişikliğe gidilmiştir. 1982 Anayasası temel hak ve hürriyetler açısından 1961 Anayasası ile karşılaştırıldığı zaman, olağanüstü hâllerde temel hak ve hürriyetlerin sınırlandırılması konusunda yürütmeyi güçlendiren ilkelerin 1982 Anayasası'nda ön plana çıktığı görülür.

? SORU

Darbelerin devlete ve demokrasinin işleyişine verdiği zararlar hakkındaki düşüncelerinizi söyleyiniz.

1982 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetlerin herkes için varlığı tanınmış, ancak bunların sınırsız olmadığı belirtilerek bu hakların şartlara göre sınırlandırılabilirliği ifade edilmiştir. Kişinin hak ve özgürlüklerinin o kişinin topluma, ailesine ve insanlara karşı sorumluluklarını da kapsadığı belirtilmiştir.

1982 Anayasası, hak ve hürriyetlerin hiçbir şekilde ülkenin ve milletin bölünmez bütünlüğüne karşı kullanılamayacağını hükme bağlamış, temel hak ve hürriyetlerle ilgili olarak; "Temel hak ve hürriyetler yabancılar için uluslararası hukuka uygun olarak kanunla sınırlandırılabilir." hükmünü de getirmiştir.

SIRA SİZDE

ANAYASALAR

1921 Anayasası

1924 Anayasası

Türklerin Kamu Hukuku

Madde 68: Her Türk hür doğar, hür yaşar. Hürriyet, başkasına muzır (zarar veren) olmayacak her türlü tasarrufta bulunmaktır. Hukuku tabiiyeden (yasal hak) olan hürriyetin herkes için hududu, başkalarının hudud-u hürriyeti (özgürlüğünün sınırı) dir. Bu hudut ancak kanun marifetiyle tespit ve tayin edilir.

Madde 70: Şahsi masuniyet (kişi dokunulmazlığı), vicdan, tefekkür, Kelam (konuşma), neşir (yayma), seyahat, akit (sözleşme) , sâyü amel (çalışma), temellük (mülk edinme) ve tasarruf, içtima (toplanma), cemiyet ve şirket hak ve hürriyetleri Türklerin tabii hukukundandır.

1961 Anayasası

İKİNCİ KISIM, Temel Haklar ve Ödevler:

BİRİNCİ BÖLÜM, Genel Hükümler:

1. Temel hakların niteliği ve korunması.

Madde 10: Herkes, kişiliğine bağlı olarak dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Devlet, kişinin temel hak ve hürriyetlerini; fert huzuru, sosyal adalet ve hukuk devleti ilkeleriyle bağdaşmayacak surette sınırlayan siyasi, iktisadî ve sosyal bütün engelleri kaldırır, insanın madî ve mânevî varlığının gelişmesi için gerekli şartları hazırlar.

1982 Anayasası

İKİNCİ KISIM, Temel Haklar ve Ödevler:

BİRİNCİ BÖLÜM, Genel Hükümler:

1. Temel hak ve hürriyetlerin niteliği.

Madde 12: Herkes, kişiliğine bağlı; dokunulmaz, devredilmez ve vazgeçilmez temel hak ve hürriyetlere sahiptir.

Temel hak ve hürriyetler, kişinin topluma, ailesine ve diğer kişilere karşı ödev ve sorumluluklarını da ihtiva eder.

Şema 3.5: Anayasalar

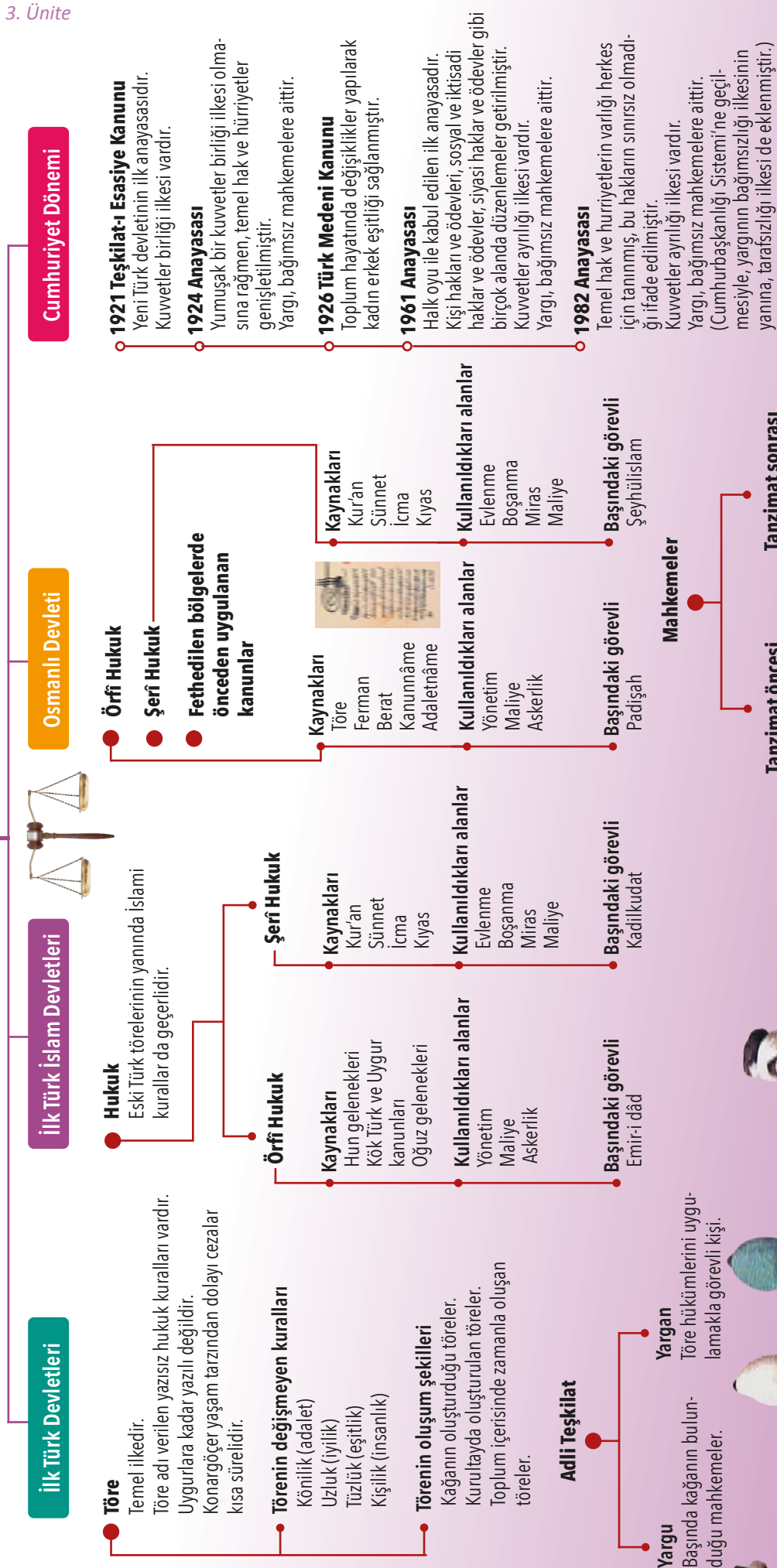
Yukarıdaki anayasalar şemasına göre aşağıdaki soruları cevaplayınız.

1. 1921 Anayasası'nda temel hak ve hürriyetler neden yer almamış olabilir?
2. Hangi anayasada temel hak ve hürriyetler daha geniş tarif edilmiştir?
3. 1961 Anayasası'na göre temel hak ve hürriyetlerin hangi durumlarda kısıtlanabileceği belirtilmiştir?

ÜNİTE ÖZETİ

TÜRKLERDE HUKUK

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. İlk Türk devletlerinde yazılı olmayan hukuk kurallarına denir.
2. Türk İslam devletlerinde örfi hukuka bakardı.
3. Osmanlı Devleti'nde Divan-ı Hümayun'da görüşülüp karara bağlanan hükümlerin kaydedildiği deftere denirdi.
4. Kamu yönetiminin esaslarının belirlendiği temel kanunlara denir.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

5. İlk Türk devletlerinde mahkemelerin başında bulunan kişiye ne ad verilirdi?
.....
6. Türkiye Selçukluları'nda askerî davalara kim bakardı?
.....
7. Divan kararlarının vezir-i azam tarafından özetlenmesine ne ad verilir?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

8. İlk Türk devletlerinde hukuki yapının temel özellikleri nelerdir?
9. Uygurlardaki hukuk anlayışı hakkında bilgi veriniz.
10. İlk Türk devletleri ile Türk İslam devletlerindeki hukuk anlayışını karşılaştırınız.
11. Cengiz Yasaları'nın oluşmasında Türklerin etkisi hakkında bilgi veriniz.
12. Kadıların idari görevleri hakkında bilgi veriniz.
13. Divan-ı Mezâlim ile Divan-ı Hümayun'u adli görevleri açısından karşılaştırınız.
14. Islahat Fermanı'nda hukuk alanında yapılan değişiklikler nelerdir?
15. Türk Medeni Kanunu'nun özelliği hakkında bilgi veriniz?

Ç) Aşağıdaki metni okuyarak 16, 17 ve 18. soruları cevaplandırınız.**Şerîye Sicili Defteri'nde Bulunan Duruşma Tutanağı**

"...Bundan önce davalı Şaban'a pastırmalık iki baş sığırı altı yüzer akçeden 1200 akçeye sattım ve teslim ettim. O da kabul ederek teslim aldı. Sonra bedelin 70 akçesini peşin aldım. Zimmetinde 1130 akçe alacağım kalmış idi. Durumun soruşturularak borçludan alacağımın tahsil edilmesini istiyorum."

Davacı Lambo'nun iddiası üzerine durum soruşturuldu. Davalı Şaban iddiayı reddetti. Bunun üzerine kadı, Lambo'ya dönerek iddiasını ispatlamasını söyledi. Tam davacı delil getirecekken davalı Şaban söz alarak şöyle konuştu; "Gerçekten davalı Lambo'dan iki baş sığırı 1200 akçeye satın aldım. Söz konusu parayı da tamı tamına elden verdim."

Davalı Şaban'dan iddiasını ispat edecek delil istendi. Kesin delil getiremeyince söz konusu iddiayı kabul ve itiraf ettiğinden, davacı olan Lambo'dan bahsi geçen parayı tam olarak teslim almadığına dair yemin etmesi istendi.

Davacı kendi inancına uygun tarzda "İncil'i Hz. İsa'ya indiren Allah'a yemin ederim." deyince, yemingereği söz konusu parayı davacıya teslim etmesi için şerî mahkeme tarafından Şaban'a uyarıda bulunuldu. Yaşanan bu durum, talep üzerine sicile kaydedildi."

Ahmet Akgündüz, Şerîye Sicilleri 2

16. Bu duruşma tutanağından aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?

- A) Dava İslam hukuku çerçevesinde ele alınmıştır.
- B) Davacı kendi inancına göre yemin etmiştir.
- C) Davada deliller soruşturulmuştur.
- D) Davacı davayı kaybetmiştir.
- E) Alınan karar kayda geçirilmiştir.

17. Duruşmada gayrimüslim bir kişinin lehine, Müslüman bir kişinin de aleyhine karar alınması neyin kanıtıdır?
18. Bu dava konusu ve davanın sonucu niçin sicil defterine kaydedilmiş olabilir?

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

19. “Pek teşkilatsız Kök Türk öylece oturuyormuş. Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruk’u yine bilgili imiş tabi. Beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için il’i öylece tutmuş tabi. İl’i tutup töreyi düzenlemiş” **Orhun Yazıtları’ndan alınan bu metinden aşağıdakilerden hangisi çıkarılabilir?**
- A) Kağanın töreyi düzenlediği
B) Devlet ve töre vurgusu yapıldığı
C) Kağanın bilge ve cesur olduğu
D) Teşkilat olmadan da devletin olabileceği
E) Teşkilatlanmada halkın da etkisi olduğu

20. Divan-ı Mezâlim, İslam hukukunun ortaya çıkardığı ve hemen hemen tüm İslam devletlerinde görülen önemli bir kurumdur. Divan-ı Mezâlimin yargı görevinin dışında siyasi ve ekonomik alanlarda da birtakım görevleri vardı. Bu görevler arasında; halkın şikayetlerinin dinlenmesi, halka karşı görevini kötüye kullanan idareciler hakkındaki şikâyetlerin incelenmesi, vakıfların denetlenmesi, maaşların gecikmesi ve eksik ödenmesi ile ilgili şikâyetlerin incelenmesi gibi hususlar yer alırdı.

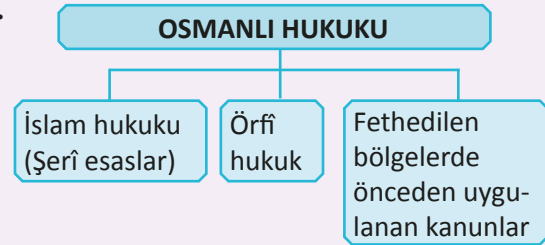
Metinden Divan-ı Mezâlimle ilgili hangisi çıkarılabilir?

- A) Hükümdarı azletme yetkisi vardır.
B) İlk defa Türk İslam devletlerinde görülmüştür.
C) Yargılama görevleri dışında da yetkileri vardır.
D) Orduyu denetleme görevi vardır.
E) Halkın şikayetlerine yalnızca bu mahkeme de bakılırdı.

21. **Osmanlı Devleti’nde padişah, hangi gelişme sonucunda kendi isteğiyle ilk defa kanunun üstünlüğünü kabul ederek haklarını sınırlandırmıştır?**

- A) Tanzimat Fermanı
B) Islahat Fermanı
C) Kanun-i Esasi
D) Teşkilat-ı Esasîye
E) Sened-i İttifak

22.

Şemadan hareketle aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Hz. Muhammed’in sözleri örnek alınmıştır.
B) Eski Türk gelenekleri etkili olmuştur.
C) Bizans Hukuku’ndan faydalanılmıştır.
D) Fethettikleri coğrafyalardaki kültürlerden etkilenmiştir.
E) Hukuk kurallarının değiştirilmesi mümkün olmamıştır.

23. **Osmanlı Devleti’nde Ahmet Cevdet Paşa başkanlığında hazırlanan Medenî Kanun’un adı aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Nizamiye
B) Kanun-i Esasi
C) Mecelle
D) Divan-ı Ahkâm-ı Adliye
E) Meclis-i Ahkâm-ı Adliye

24. **Cumhuriyet Dönemi’nde halk oylaması sonucunda kabul edilen ilk anayasa aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Kanun-i Esasi
B) 1921 Anayasası
C) 1924 Anayasası
D) 1961 Anayasası
E) 1982 Anayasası

Kapalı Çarşı, E. Stockler 1849, suluboya, Victoria ve Albert Müzesi, Londra, İngiltere

4. ÜNİTE

TÜRKLERDE EKONOMİ

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EKONOMİ
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EKONOMİ
- C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİ
- Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EKONOMİ

KAVRAMLAR

Ulaşım, Ticaret, Para, Finansman, Lonca, Narh sistemi, Ribat, Han, Kervansaray, Merkantilizm, Makavelizm

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinde ekonomik yapı
- İlk Türk devletlerinde ticari faaliyetler
- Türk İslam devletlerinde ekonomik yapı
- Türk İslam devletlerindeki iktisadi sistemi ve Ahiliğin ekonomideki yeri
- Osmanlı Devleti klasik döneminin ekonomik yapısı
- Osmanlı Devleti'nde tımar sistemi
- XVII. yüzyıl Osmanlı Devleti ekonomik yapısı
- Cumhuriyet Dönemi'nde ekonomik yapı
- Cumhuriyet Dönemi'nde bağımsız ekonomi modeli oluşturma çabaları

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EKONOMİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Toplumların ekonomik anlayışlarını belirleyen unsurlar nelerdir?
2. Aşağıdaki görselleri inceleyerek geçmişten günümüze ticaretteki taşımacılığın gelişimi hakkındaki düşüncelerinizi söyleyiniz.

Görsel 4.1: Ticaret kervanı

Görsel 4.2: Kargo uçağı

4.1. İlk Türk Devletlerinde Ekonomik Yapı

Bütün toplumlar, içinde yaşadıkları coğrafi ortama uyum sağlayarak hayatlarını sürdürürler. Karasal iklimin hüküm sürdüğü Orta Asya coğrafyasında yaşayan Türkler de bu coğrafyanın şartlarına göre hayatlarını düzenlemişlerdir. Farklı coğrafi yapılardan meydana gelen Orta Asya bölgesi, üretim imkânları bakımından sulanabilir araziler, orman, bozkır ve çöllerden oluşmuş, bu coğrafi özellikler de o bölgede yaşayan insanların hayatlarını şekillendirmiştir.

Orta Asya'nın en kuzeyinde yaşayan insanlar avcılık yapmış ve ren geyiği beslemiş, ormanlık bölgelerde yaşayanlar ise avcılık, balıkçılık ve toplayıcılık yapmışlardır. Bu bölgenin güney kısmı sulanabilir arazilerden oluştuğu için buralarda son derece verimli topraklar vardı. Coğrafi şartlar insanların hayatlarına yön verdiği için Orta Asya'nın güneyinde yerleşik hayatın yaşandığı şehirler kurulmuş ve insanlar vahaların bulunduğu yerlerde hayatlarını sürdürmüşlerdir.

Orta Asya coğrafyasının kendine has özellikleri ilk Türk devletlerinin ekonomik yapısını da şekillendirmiş, bozkır olan bu coğrafyada hayvancılık temel geçim kaynağı olmuştur. Hayvancılığın yanında tarım, ticaret ve madenciliğin de yapıldığı bu bölgede ticaret, büyük ölçüde değiş tokuş esasına dayanmıştır.

Hayvancılıkla uğraşanlar koyun, keçi, at, deve ve sığır sürülerinden oluşan hayvanlar beslemiş, bu hayvanların etinden, sütünden, derisinden, yününden ve gücünden faydalanmışlardır. At sürülerinin sahipleri halk arasında itibar görmüş, koyun sürülerinin sahipleri de maddi açıdan büyük güç kazanmıştır.

Halk, sürülerini otlatmak ve güvenli bir şekilde yaşamak amacıyla belirli bölgelere göç edince, Orta Asya'da konargöçer hayat tarzı ortaya çıkmıştır. Konargöçer hayat tarzı, o bölgede yaşayanlar için yiyecek, barınma ve giyecek ihtiyaçlarının karşılanması konusunda kendi kendine yetecek bir ekonomi sağlamıştır.

İlk Türk devletlerinin bulunduğu bu bölge, hayvancılık açısından son derece uygun bir coğrafya olmasına rağmen, tarım için çok fazla elverişli değildi. Çünkü bu bölgede tarım yalnızca iklim şartlarının elverdiği ölçüde yapılabiliyor, tarımla uğraşanlara da **tarıgçı** deniliyordu.

Hunlarda hayvancılık gelişmiş olduğu için Hunlar Çin ülkesine başta canlı hayvan olmak üzere konserve et, deri ve kürk satıyor, satılan bu malların karşılığında ise tarım ürünleri ve giyim eşyaları alıyordu. Hunlar, marangozluk zanaatında da oldukça başarılıydı. Zira Çinliler, çoğu ev eşyasının yapımını Hunlardan öğrenmiştir.

Hunlar ve Kök Türklerin, hayvancılıkla birlikte tarımla da uğraştıkları, kurganlarda bulunan tarım aletlerinden anlaşılmaktadır. Ayrıca Çin kaynaklarında Hun buğdayı ve Hun fasulye-

Görsel 4.3: Türklere ait tarım aletleri, Astana Milli Tarih Müzesi, Kazakistan

ait kurganlarda kürek ve pulluklara rastlanmıştır.

Hazar bölgesinde de tarıma elverişli, verimli topraklar vardı. İbn-i Fadlan ve Mes'ûdî gibi seyyahlara göre Hazarların topraklarında pek çok meyve bahçesi bulunuyordu. Hazarlar, bahar aylarında tarlaların olduğu yerlere göç ediyor, ürünlerini arabalar ve gemilerle merkezlere taşıyordu.

Mes'ûdî'nin **Muruc el-zeheb** adlı eserinde; "Hazar ülkesinde Müslüman tüccar ve sanatkarlar da bulunur. Bu Müslümanlar oraya hükümdarın adaletinden dolayı gitmişlerdir." denilmektedir. Yine aynı eserde; "Bulgar, Hazar ve Burtas ülkeleri arasında gemiler işler. Onların ülkesinden **burtasiyye** denen siyah ve kırmızı tilki derileri getirilir ve bu kürklerin fiyatı yüz veya daha çok dinara ulaşırdı." gibi sözlerin yer alması, Hazarlarda nehirlerde ticaret yapıldığının göstergesidir.

Uygurlarda yerleşik hayat yaygınlaşınca Uygur halkının ekonomi anlayışı da değişmeye başlamıştır. Değişen bu yeni hayat tarzıyla birlikte özellikle tarım alanında büyük gelişmeler yaşanmış, tarımın gelişmesi bu bölgelerdeki şehirciliği de geliştirmiştir (Görsel 4.4). Çinli elçi, Uygur bölgesinde gördüklerini şöyle yazmıştır. "Ovadan geçen bir nehrin mecrası (yatağı) değiştirilmişti. Bu nehirden açılan kanallarla bahçeler ve tarlalar sulanıyordu."

Görsel 4.4: Uygurlara ait Turfan şehri kalıntıları, Doğu, Türkistan

sinden bahsedilmesi, Kök Türklerde her ailenin ekip biçtiği arazilerinin olması, Kapgan Kağan'ın Çin ile yaptığı bir anlaşmada ziraat aletleri ve tohumluk darı alınacağı hükmünün yer alması, Türklerin tarımla yakından ilgilendiklerinin göstergesidir (Görsel 4.3).

Bunlardan başka arkeolojik kazılarda Altay ve Sayan Dağları'nın eteklerinde tarımın yapıldığına dair buluntular ortaya çıkmış, Altay Dağları'nda Hunlara ait sulama kanallarına rastlanmış ve demirden sabanlar bulunmuştur. Selanga bölgesinde ise Kök Türklerle

Bu bölgede bulunan Turfan Ovası üzüm bağları ile meşhurdur. Çin kaynakları, Uygur Bölgesi'nde bezelye ve baklagillerin bol miktarda yetiştirildiğinden söz ederken bir başka kaynaktan kavun ve karpuzun Çin bölgesine buralardan gittiği yazılmaktadır.

Uygurlar bir yandan tarımla uğraşırken bir yandan da eski alışkanlıkları olan hayvancılığı devam ettirmiş, özellikle de ayrı renk ve cinsten atlarla ekonomik değeri yüksek olan koyunlar beslemiştir.

Uygurlarda şehirlerin gelişmesi halka yeni imkânlar sunmuş, sunulan bu yeni imkânlar da ticaretin gelişmesini sağlamıştır. Uygur elçileri, Çin sarayına gidip imparatora hediyelerini verdikten sonra kervanlarla getirdikleri eşyaları Çin başkentinde satmış, sattıkları bu malların karşılığında da ipek almışlardır. Çinlilere at verip karşılığında onlardan ipek aldıkları da olmuştur.

Uygurlarda demir işçiliği çok gelişmiştir. Cengiz Han zamanında Moğol Bölgesi'ne seyahat eden Çinli elçiler, Moğol ordularının kılıçlarını Uygurlardan aldıklarını yazmışlardır. Çin'in batısındaki demir madenlerinin çoğunu da Uygurlar işletmiştir.

Çin elçisi Vang Yent-Te (Vang Yen Te), Uygurlardan söz ederken "Uygur şehrinde pek çok evler, kuleler ve bahçeler vardır. Uygurlar; zeki, doğru karakterli ve namuslu insanlardır. Altın, gümüş, bakır ve demirden yapılan eşyalar ile vazo ve çanak çömlek yapımında onların gösterdikleri mükemmellik ve fevkalâdelik, Tanrı tarafından âdeta yalnızca onlara verilmiş bir yetenek gibidir." ifadelerini kullanmıştır.

SORU

Hunlar ve Kök Türklerdeki ekonomik yapı ile Uygurlardaki ekonomik yapıyı karşılaştırınız?

İlk Türk devletlerinin ekonomisinde madencilik önemli bir yere sahipti. Türklerin yaşadığı coğrafi bölgelerde demir, altın, gümüş ve kükürt gibi madenler bulunuyordu. Hunlar, Kök Türkler ve Uygurlarda demircilik ve madencilik önemli bir meslek hâline gelmişti. Türkler kılıç, kalkan, kargı ve mızrakla birlikte, insan ve at zırhlarından oluşan savaş araçları üretiyorlardı.

Görsel 4.5: Bilge Kağan'ın tacı, Ulan Batur Müzesi, Moğolistan

Savaş araçlarından başka halıcılık, kilimcilik, keçecilik, debbağlık (deri işlemeciliği) ve dokumacılık da yapıyorlardı. Günlük hayatta kullanılan kazanlar, ibrikler, tabaklar ve kemer tokaları da üretiyor, ihtiyaç fazlası ürünlerini ipek yolunu kullanarak ihraç ediyor ve bu sayede önemli gelirler elde ediyorlardı.

Altay Dağları'nda, Kök Türkler tarafından işlenen çok kaliteli çelik eşyalara rastlanması ve Bilge Kağan'ın mezarında değerli madenî eşyalar bulunması, Kök Türklerin maden işletmeciliğinde çok ileri seviyede olduklarını gösterir (Görsel 4.5).

İlk Türk devletlerinin gelir kaynaklarından biri de önemli ticaret yollarının geçtiği güzergâhlar olmuştur. Bu ticaret yollarının Türk ülkelerinden geçmesi Hunların, Kök Türklerin, Uygurların ve Hazarların dünya transit ticaretine aracılık etmesini sağlamıştır. Zira buralardan geçen kervanlardan ilk Türk devletleri tarafından **geçiş vergisi** alınıyordu. Türk devletleri, Hunlardan itibaren, ekonomik açıdan büyük önem taşıyan İpek Yolu'nun kontrolü konusunda Çinlilere karşı büyük mücadeleler vermiştir.

Çin'den başlayıp Orta Asya'da birden çok güzergâhı izleyerek Anadolu'ya, oradan da Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yoluna **İpek Yolu** denilmiştir. Bu yol, doğal vadi yatakları ile kervanların konaklayacağı vahalardan oluşmuş ve bu vahaların etrafına zamanla şehirler kurulmuştur.

İpek Yolu tarih boyunca kavimlerin göç etmeleri ve yayılmalarını kolaylaştırmış, din ve kültürlerin yayılmasını sağlamış ve Doğu-Batı transit ticaretinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. İpek Yolu'nda yalnızca ipek değil, madenî eşya, yada taşı ve Çin porseleni gibi eşyalar da taşınmıştır.

İpek Yolu'nun Orta Asya kısmı bin yıla yakın bir süre Türklerin kontrolünde kalmıştır. VI. yüzyılın ikinci yarısında Bizans sarayını ziyaret eden Türk elçileri, Bizans'ta ticaret merkezi kurma imtiyazı kazanmışlardır. Bu imtiyazı kazanmış olmaları, Kök Türklerin buradaki ticarete bizzat katılmış olduklarını gösterir.

Abakan Bozkırları'ndan başlayıp İtil (Volga)-Kama (Tuna) nehirlerinin birleştiği yere kadar uzanan bir ticaret yolu daha vardır. Bu yola, ticaret amacıyla taşınan malzemelerden dolayı **Kürk Yolu** denilmiştir. Zira yol üzerinden sincap, tilki, samur, gelincik ve geyik gibi hayvanların kürkleri taşınmıştır (Harita 4.1).

Türklerde **ilk serbest ticaret pazarı** Hunlar ile Çinliler arasında kurulmuştur. Kök Türk hükümdarı Bilge Kağan, Çin'e elçi göndererek yeni bir pazar yeri kurulmasını istemiş, bunun sonucunda 734 yılında So-Fang şehrinde bir pazar yeri kurulmuştur. Kürk Yolu'nun kavşağında bulunan Hazarlar, kervanlardan ve gemilerden vergi alıyor, Bizans'a kemik tutkalı, sığır, balık, ayakkabı ve çizme satıyordu.

SORU

Toplumların ekonomik gelişmesinde ticaretin ne gibi katkıları vardır?

Harita 4.1: Tarihi Kürk ve İpek yolları

SIRA SİZDE

İpek Yolu ve Kürk Yolu ticarete önemli bir yere sahip olmuş, devletler bu yolların hâkimiyeti için savaşı bile göze almışlardır. Günümüzde ise İpek Yolu'nu tekrar canlandırma çalışmaları yapılmaktadır.

Yukarıdaki metni dikkate alarak geçmişteki ticaret yolları ve araçları ile günümüzdeki ticaret yolları ve araçlarını karşılaştırınız.

Türkler ticarete genellikle değiş tokuş (takas) usulüne başvurmuş, Hunlardan itibaren ise madeni para kullanmaya başlamıştır. Ticarete Çin, İran ve Bizans paralarını kullanan Türkler, daha sonra kendi paralarını basmıştır. Hunların IV ve VI. yüzyıllarda bastıkları Sasani tarzı sikkelerde Hint etkisi de vardır.

BİLGİ NOTU

Tarihte ilk madeni para, Anadolu'da Lidyalılar tarafından darp yöntemiyle basılmıştır.

Kök Türklerde madenî paraya **yarmak** deniyordu (Görsel 4.6). Türklerdeki en belirgin özellikteki paraları **Türgişler** basmıştır (Görsel 4.7). Çin parası şekline benzeyen bu paralarda **Tigin** ve **Türgiş Kağan Pny** (Türgiş kağanının parası) gibi yazılar vardır. 737-748 ile tarihlenen bu paralarda ay ve hilal motifinin yanında, Türgiş tamgası da mevcuttur. Uygurlar zamanında ise Mani dininin de etkisiyle paralarda ay motifi ön plana çıkmaya başlamıştır (Görsel 4.8).

Görsel 4.6: Kök Türk sikkesi, TİKA özel koleksiyonu, Ankara

Görsel 4.7: Türgiş sikkesi, TİKA özel koleksiyonu, Ankara

Görsel 4.8: Uygur sikkesi, TİKA özel koleksiyonu, Ankara

Uygurlar Dönemi paralarında Türk, Çin ve Soğd harfleriyle yazılar mevcuttur. Uygurlar ticarete ödeme aracı olarak genellikle kumaş cinsinden olan **böz** ve **kuanpu** ile kâğıt para cinsinden olan **çav**'ı kullanırlarken madenî para olarak da altın, gümüş ve bakırı yaygın olarak kullanmışlardır.

Uygurlarda madenî paralarla alışveriş yapıldığını gösteren bir belgede “Bir şığ, iki küri arpa-yı, üç satır, altı bakır kümüşe aldık.” denilirken bir arazinin satış bedelinin **böz** ile yapıldığı da şöyle anlatılıyor. “Lükçü bölgesinde geçerli, tamgalı, mühürlü, yirmi üç (top) böz için anlaştık.”

İlk Türk devletlerinde kullanılan paralarda Çin, Sasani ve Bizans gibi devletlerin etkileri görülmüştür. Buradan hareketle Türklerin bu devletlerle ticaret yaptıkları sonucu çıkarılabilir. Ticaret aracı olarak kullanılan para, kültür alışverişinde de önemli bir yere sahip olmuştur.

Türklerde mali işlerle **tudun** denilen üst düzey memurlar ilgilenirdi. Vergileri; Hunlarda **hususî memurlar**, Kök Türklerde **imga**, Uygurlarda ise **ağıcı** denilen görevliler toplardı. Hazarlarda bugünküne benzer model bir vergi toplama sistemi geliştirilmişti ve vergi toplama işinden tudunlar sorumluydu.

İlk Türk devletlerinin gelir kaynakları arasında ahaliden alınan vergiler ile kendine bağlı devletlerden alınan vergiler ve savaş ganimetleri yer alırdı.

BİLGİ NOTU

Kâşgarlı Mahmud'un eserinde, Uygurlarda dört arşın boyunda, bir karış eninde, üzerinde Uygur Kağanı'nın mührünün bulunduğu, alışverişte para yerine geçen ve adına “kamdu” denilen bir bez parçası olduğundan bahsedilmektedir.

SIRA SİZDE

Türklerin yaşadığı toprakları gezen Budist seyyah Xuang Zang (Hu San), Karaşar ve Kuca'da yapılan ticarete altın sikkeler, gümüş sikkeler ve küçük bakır sikkeler kullanılmakta olduğunu yazmıştır. Altın sikkeler Bizans Solidi, gümüş sikkeler Sasani, küçük bakır sikkeler ise Çin Wuzhu (Vuzu) sikkeleriydi. Bu sikkeler dışında yerel bakır sikkeler de kullanılmıştır.

François Thierry, *Erken Dönem Türk Hanlıklarında Ticaret Finans ve Para*, *Türkler Ansiklopedisi*, C. 3, s. 213

Yukarıdaki metinden hareketle, ticarete kullanılan paraların farklı ülkelere ait olmasını ve çeşitli madenlerden yapılmasını ekonomik açıdan değerlendiriniz.

B) TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EKONOMİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Ekonominin insanlar üzerindeki etkisi hakkında neler söylenebilir?
2. Ülke ekonomisinin güçlü ve canlı olmasını sağlayan en önemli faktörler nelerdir?

4.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Ekonomik Yapı

Türkistan şehirlerine ait pamuklu, yünlü ve ipekli mamüllerle Fergana şehrinin maden sanayisi ve silahları pek meşhurdu. Bu ürünler Bağdat'a kadar sevk oluyordu. Semerkant'ın gümüş işleri ve kumaşları, Buhara'nın dokumaları ve seccadeleri, Taşkent'in eyer takımları ve Horasan'ın satenleri İslam dünyasında pek makbul idi. İslam dünyası, kâğıt üretimini ve çini sanatını Türkistan'dan öğrenmişti.

Fergana'da altın, gümüş ve kıymetli taşlar üretiliyor, petrol ile maden kömürü de çıkarılıp yakılıyordu. Farsça "pambak" denilen pamuk kelimesinin Türkçeden geldiğini tahmin etmek zor olmasa gerek.

Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 343 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Türk İslam devletleri tarımdan madencilığe çok çeşitli ekonomik faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu ekonomik faaliyetler, İslamiyet öncesi Türklerde olduğu gibi halkın refah düzeyinin yükseltilmesi amacıyla düzenlenmiştir. Bu anlayış Türk İslam tarihi hakkında bize en önemli bilgileri sunan Kutadgu Bilig'de; "Halkın zenginliği, bey'in zenginliği demektir." şeklinde ifade edilmiştir.

Türk İslam devletleri, sosyoekonomik açıdan gelişmiş bölgelerde kuruldukları için bu bölgelerde zengin bir ekonomik yapıya sahip oldular. Güçlü orduları sayesinde düzenli ve istikrarlı bir ortam oluşturan Türk İslam devletleri, ticaretin de düzenli işlenmesini sağladılar.

Türk İslam devletlerinde ekonomik faaliyetler **tarım-hayvancılık, imalat** (zanaatsal üretim) (Görsel 4.9) ve **ticaret** olmak üzere üçe ayrılır, devlet gelirlerinin önemli bir kısmını tarımdan elde edilen vergi gelirleri oluştururdu. Kâşgarlı Mahmud Divân-ı Lügâti't Türk adlı eserinde, Türk İslam devletlerindeki halkın büyük çoğunluğunun yerleşik hayata geçtiğini ve **tarımcılık** (çiftçilik) yaptığını belirtmiştir.

Karahanlılar Dönemi'nde yapılan tarım faaliyetlerine baktığımız zaman, Türklerin gelişmiş bir tarım kültürüne sahip oldukları görülür. En çok yetiştirilen tarım ürünleri arasında buğday, arpa, darı, çavdar, susam, pirinç ve çörekotu ile sebze (soğan, kabak, şalgam) ve meyveler yer alır. Gazneliler ise tarımda sulama kanalları açarak üretimi artırmaya çalışmışlardır.

Büyük Selçuklular da tarıma önem vermiş, yaptırdıkları sulama kanalları ile pamuk üretimi çok geliştirmişlerdir. Türkiye Selçuklularında ise tarım faaliyetleri genellikle şehir hayatının kenar bölgelerinde meyvecilik ve bağcılık olarak gelişmiştir.

Anadolu'dan değişik zamanlarda geçen seyyahlar, Türkiye Selçukluları'ndan bahsederken bahçelerden, sulama sistemlerinden ve değişik bölgelerde yetiştirilen karpuz, kayısı, badem, erik, armut, limon ve portakal gibi meyvelerden söz etmişlerdir.

Görsel 4.9: Selçuklu Dönemi'ne ait pirinç madeninden yapılan kandil, Mevlana Müzesi, Konya

Türk İslam devletlerinin kurulduğu coğrafyaların madenler bakımından zengin olması, Türk şehirlerinin birçoğunun demir, bakır ve gümüş eşyaların imalatının yapıldığı bir merkez hâline gelmesini sağlamıştır. Bu şehirlerde ayrıca dokumacılık, dericilik, çini, kâğıt ve cam imalatı da yapılmıştır.

İlk Türk İslam devletlerinde vergi önemli bir gelir kaynağıydı. Bu dönemde İslamiyet'in etkisiyle **Öşür, haraç, cizye** ve **zekat** gibi yeni vergi türleri de görülmeye başladı. Bu vergilerden başka, kendilerine bağlı beylik ve devletlerin ödediği vergilerle; kervanlar, tüccarlar ve pazarlardan alınan vergiler de diğer önemli gelir kaynaklarıydı.

Hayvancılık, ilk dönemlerden itibaren Türklerin hayatında önemli bir yere sahip olmuş; sayısız at, koyun ve kısmen de sığır sürüleri, konargöçer Türklerin en önemli varlıkları hâline gelmiştir. Türk İslam devletlerinde de hayvancılık faaliyetleri devam etmiş, hayvan sahiplerinden **ağnam** adı verilen vergi alınmıştır.

Türk İslam devletlerinde ticarete büyük önem verilmiş, ticaretin önem kazanması üzerine, bu devletlerde ticaret yollarının geçtiği önemli şehirlere sahip olma düşüncesi oluşmuştur.

Karahanlıların İpek Yolu'nun geçtiği önemli şehirlere sahip olması, onların ciddi gümrük vergisi geliri elde etmelerini sağlamıştır. Karahanlılar ticareti canlandırmak için yollara kervansaraylar yaptırmışlardır. Gazneliler, Hindistan Seferleri'nden elde edilen ganimet gelirleri ile gelişen güçlü bir ekonomiye sahipti. İpek ve baharat yolları üzerindeki bazı şehirlere de sahip olmaları, Gaznelilerde ticari hayatın canlı olmasını sağlamıştır. Selçuklular ticaretin önemini fark edince, kervan yollarının güvenliğini sağlamaya çalışmış, bu amaçla seferler bile düzenlemişlerdir. Sonuçta İpek Yolu, Türk İslam devletleri için önemli bir gelir kaynağı hâline gelmiştir.

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde Haçlılar ekonomik, dinî ve siyasi sebeplerden dolayı Suriye ve Filistin'e yerleşmiş, bunun sonucunda da kervan yolları Anadolu'dan geçmeye başlamıştır. Kervan yollarının Anadolu'dan geçmesi, Türkiye Selçukluları'nın ticaret ve sanayide büyük gelişmeler göstermesini sağlamıştır. Türkiye Selçukluları ticareti geliştirmek için Akdeniz ve Karadeniz limanlarını fethetmiş, buralara Türk tüccarlar ve yatırımcılar göndererek ihracat ve ithalat kurumları oluşturmuştur. Türkiye Selçukluları Devleti, ticareti geliştirmek amacıyla aşağıda belirtilen tedbirleri de almıştır.

TÜRKİYE SELÇUKLU DEVLETİ'NİN TİCARETİ GELİŞTİRMEK AMACIYLA ALDIKLARI TEDBİRLER

Venediklilerle ticaret anlaşmalarının yapılması.

%1 gibi düşük oranlarda gümrük vergisi alınması.

Yabancı tüccarların her türlü zararlarının karşılanması. (Devlet sigortası uygulaması)

Yeni ticaret yollarının açılması ve yolların güvenliğini sağlanması.

Ticaret kervanlarının dinlenmesi ve kervanların güvenliklerinin sağlanması için 30-40 km ara ile kervansaraylar yaptırılması.

Anadolu'da siyasi birliğin sağlanmaya çalışılması.

Türk İslam devletleri tarafından ticaret kervanlarının dinlenmesi ve kervanların güvenliğinin sağlanması amacıyla yapılan kervansaraylar, ekonomik açıdan olduğu kadar sosyal açıdan da çok önemli yapıydı. Kervanların her türlü ihtiyaçları gözetilerek oluşturulan bu yapılarda, yolcular ücret ödemediği üç gün kalabiliyordu. Kervansaraylarda tüccarlar yük taşımada kullandık-

ları hayvanlarını dinlendiriyordu. Buralarda ayrıca hastalar tedavi olabiliyor hatta fakir yolculara ayakkabı bile veriliyordu.

Genellikle sultan ve vezirler tarafından yaptırılan ve zengin vakıfları bulunan kervansaraylar; Müslüman, Hristiyan, zengin, fakir, hür ya da köle ayrımı yapılmaksızın herkese açıktı. Zamanının çok gelişmiş kurumları olan kervansaraylar, kale gibi korunaklı duvarları ve demir kapıları ile zengin ticaret kervanlarının korunakları durumundaydı. Bu kurumlar sayesinde ülkede ticaret artmış, artan ticaret sayesinde Türk İslam devletlerinde ekonomi gelişmiş, ekonominin gelişmesine bağlı olarak da şehirler hızla büyümüştür (Harita 4.2).

Harita 4.2: Selçuklular Dönemi'nde Anadolu'daki başlıca ticaret yolları

Görsel 4.10: Sultan Hanı, Aksaray

Kervansaraylar, İslam devletlerinden önce oluşturulan **ribatların** devamı niteliğindedir. İlk zamanlar sınır boylarını ve stratejik bölgeleri korumak amacıyla inşa edilen yapılar, ilerleyen yıllarda bu özelliklerini yitirmiş, zamanla kervanların yol güvenliğinin sağlandığı ve insanların konaklama ihtiyaçlarının karşılandığı yerlere dönüşmüştür.

Türk İslam devletleri zamanında, kervansaraylarla birlikte **han** adı verilen yapılar da vardı (Görsel 4.10). Yolcular ve tüccarlar için yapılmış olan hanlar, ticari amaçla yapılan ve ücretli olan işletmelerdi. Bu özelliklerinden dolayı hanlar, ribat ve kervansaraylardan ayrılmaktaydı.

İbn-i Said'in, Sivas-Kayseri arasında yirmi dört hanın varlığından söz etmesi, bu yapıların toplumdaki yerini göstermesi açısından önemlidir.

Görsel 4.11: Selçuklu parası, İstanbul Arkeoloji Müzesi

Şehirlerde bulunan hanlar, sadece yolcuların ve tüccarların kaldıkları yerler değildi. Çünkü bu hanlarda çeşitli dükkanlar bulunurdu. Şehirdeki hanlar, bünyesinde faaliyet gösteren tüccarların yaptıkları işe göre adlandırılarak Şekerciler Hanı, Pamuk Han gibi isimler alırdı.

Türk İslam devletleri ticarete para olarak diğer Müslüman devletler gibi dinar (altın) ve dirhemi (gümüş) kullanıyorlardı (Görsel 4.11). İbn-i Batuta, gezdiği en ucuz yerlerden birisinin Kastamonu olduğunu anlatırken burada iki dirheme bir baş koyunun yarı etinin alınabildiğini yazmıştır. On kişinin bir günlük ekmek ihtiyacının iki dirheme karşılandığını söyleyen Batuta, iki dirhemlik bal helvasının en az on kişiye yettiğini anlatmıştır.

SIRA SİZDE

Beylikler Dönemi'nde iyi bir koyun on iki dirhem, bir ritl (1kg.) bal 1/3 dirhem, Germiyan'da bir mud (100-120 kg.) buğday on beş dirhem fiyatla satılıyordu. Sivas'ta Rahat oğlu Kemaleddin, 14. asır başlarında oğlu Ömer Bey'e yıllık yemek masrafı için 540, kışlık ve yazlık elbiseleri için de 500 dirhem, Ömer'in kızı Dilşad'ın beş yaşına kadar yemek ve elbisesine yılda 400 ve on beş yaşına kadar da yılda 1.200 dirhem maaş tayin etmiştir.

Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, s. 372

Yukarıdaki metinden hareketle, Türk İslam devletlerindeki alışveriş ve aile dayanışması hakkında neler söylenebilir? Düşüncelerinizi yazınız.

Türkiye Selçuklularının ekonomide yaşattığı canlılık, Moğolların yaptıkları baskı ve yağma sonucunda yavaşlamıştır. Selçuklu sultanlarını istedikleri gibi yönlendiren Moğollar, Anadolu halkını ağır vergiler ve yağma faaliyetleri ile baskı altına alarak daha önce Anadolu'da kurulan istikrarı bozmuştur.

Böyle bir ortamda bağımsızlıklarını birer birer ilân eden Anadolu Beylikleri, **İkinci Beylikler Dönemi'**ni başlatmış, bu beylikler Anadolu'yu tekrar siyasi, ekonomik ve sosyal yönden canlandırmıştır.

Anadolu Beylikleri sanayi, tarım ve ticarete büyük önem vermiş, Selçuklu Dönemi'nde ticaret yolları üzerinde bulunan kervansaraylar, Beylikler Dönemi'nde de varlıklarını sürdürmüştür.

Beylikler Dönemi'nde ekonominin temelini tarım ürünleri oluşturmuştur. Beylikler, kuruldukları coğrafyalara göre buğday, arpa, her çeşit meyve, pamuk ve ipek yetiştirmiş ve hayvancılık yapmıştır.

Elde edilen ürünlerin büyük bir kısmı iç tüketimi karşılarken üretim fazlası ürünler diğer ülkelere ihraç edilmiştir. İhraç edilen malların başında her türden kumaş, pamuk, halı, ipek gibi ürünler yer almış, bu dönemde Anadolu'da dokunan halı ve kilimler, sahip oldukları güzelliklerle Avrupada ün kazanmıştır.

Anadolu'nun ticaret merkezlerine Anadolu dışından tüccarlar gelerek mal alıp satmış, bu dönemde Anadolu'da ahilerin etkisiyle üretim artmış ve buna bağlı olarak da ekonomik canlılık yeniden sağlanmıştır.

BİLGİ NOTU

XIII. yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'da Moğol baskısı azalmış, bu dönemde Türkiye Selçukluları'ndan koparak kurulan beyliklere, Anadolu beylikleri (2. Beylikler) denilmiştir. Anadolu beylikleri; Karamanoğulları, Germiyanogulları, Menteşeoğulları ve Karesioğulları gibi beyliklerdi.

İkta Sistemi

İlk kez Hz. Ömer Dönemi'nde uygulanmaya başlanan bu sistem, Selçuklular Dönemi'nde Nizamülmülk tarafından geliştirilmiş ve ekonominin vazgeçilmez unsuru hâline getirilmiştir. Nizamülmülk, Siyasetnâme adlı eserinde ikta sistemini; "Devlete ait olan ve kimsenin mülkiyetinde bulunmayan topraklardan elde edilen vergi ve gelirlerin, askerî ve sivil devlet görevlilerine maaş veya hizmet karşılığı olarak verilmesi." şeklinde tanımlar.

Bu sistemde devlete ait topraklar (mirî) kişilere hizmet karşılığında bırakılır, kişiler bu toprağı köylülere kiralar, elde ettiği kira ve vergiler ile asker yetiştirirlerdi. Türk İslam devletlerinin askerî ve mali durumlarını düzelttikleri bu sistem sayesinde çiftçiler, memurlar ve askerler geçimlerini aynı topraktan sağlamışlardır.

İkta sistemi sayesinde toprakların işletilmesi sağlanmış, vergilerin toplanması kolaylaşmış, hazineden herhangi bir harcama yapılmadan ordu kurulmuştur. İkta sahipleri, aldıkları topraklar ve bu topraklardan elde ettikleri gelirlere karşılık taşrada güvenliği de sağlamışlardır. İkta sistemi ile merkezle eyaletler arasındaki para transferi sorunu da ortadan kaldırılmış, toprağın devlete ait olması sayesinde devlete karşı gelebilecek zengin bir sınıfın varlığı da engellenmiştir.

SIRA SİZDE

"...Ellerinde ikta bulunan ikta sahipleri, reayaya karşı nasıl davranacaklarını, kendilerine havale edilen vergileri nasıl alacaklarını bilmelidirler.

Reayanın şahsını, malını, oğlunu, emlak ve eşyasını emniyet altında tutacak kadar vergi alınmalıdır. Bu insanların durumu, alınan vergi yüzünden kötü olursa, ikta sahiplerine bunun için müsaade yoktur. Reaya, padişahın dergahına gitmek ve kendi hâlini açıklamak isterse, ikta sahipleri onları bundan alıkoymasınlar. İkta sahipleri bu kurallara uymazlarsa, kendilerine tahsis edilen ikta ellerinden alınsın."

Nizamülmülk, *Siyasetnâme*, s. 27-28 (Düzenlenmiştir.)

Aşağıdaki soruları yukarıdaki metne göre cevaplayınız.

1. İkta sahiplerinin görevleri nelerdir?

2. Devlet reayanın haklarının korunmasına neden önem vermiştir?

Ahilik

Ahilik, XIII. yüzyılda temeli yardımlaşma üzerine kurulan esnaf ve sanatkâr örgütlenmesine verilen isimdir. İslam inancı ile Türk örf ve âdetlerinin sentezi sonucu oluşan bir düşünce sistemi olarak da ifade edilen bu teşkilat, toplumda ekonomik hayatın dışında sosyal, siyasi ve askerî faaliyetleriyle de etkili olmuştur.

Bu teşkilatın Anadolu'da kurulmasında Fütüvvet Teşkilatı'nın etkisi büyüktür. Fütüvvet Teşkilatı bir fikir ve ahlâk hareketi olarak İslam'ın ilk dönemlerinde ortaya çıkan yiğitlik ve kahramanlık ülküsünün adı olmuş, Fütüvvet Teşkilatı'nın ilke ve kurallarına **Fütüvvetnâme** adı verilmiştir. Fütüvvet Teşkilatlarında usta çırak ilişkisi büyük önem arz etmektedir.

Ahiler ticari hayatın düzenlenmesi için çaba harcamışlar, ham madde alım satımı, ham maddenin işlenmesi ve üretilenlerin pazara sunulması ile ilgili her türlü düzenlemeleri yapmışlardır. Ayrıca üretilen malların aracısız bir şekilde tüketiciye ulaşmasında da etkili olmuşlardır.

Meslekler arasında yaşanan sorunların çözülmesi, üretimin miktarının ve kalitesinin belirlenmesi, üretilenlerin denetlenmesi ve ürünlerin fiyatlarının düzenlenmesi gibi hususlar bu teşkilatın en önemli görevleri arasında yer almıştır.

/BİYOGRAFİ

Görsel 4.12: Ahi Evran heykeli, Kırşehir

Ahi Evran

1171 yılında Azerbaycan'ın Hoy şehrinde dünyaya gelmiş ve iyi bir eğitim almıştır. Asıl adı Mahmut bin Ahmet el-Hoyi'dir. Ahilik Teşkilatı'nın temellerini I. Gıyaseddin Keyhüsrev zamanında Kayseri'de atmıştır. Asıl mesleği olan debbağlık, yani dericilik ile ilgili bir imâlathane oluşturarak ilk kez esnaf ve sanatkârların teşkilatlanmasını sağlamıştır. Başka şehirlerde de yaygınlaşan bu örgütlenme, Anadolu'nun ekonomik kalkınmasında ve imar edilmesinde önemli rol oynamıştır.

İlhan Şahin, *İslam Ansiklopedisi*, C.1 , s.529-530 (Düzenlenmiştir.)

SIRA SİZDE

Dama Atılan Pabuçlar

Türkiye Selçuklu Devleti'nde esnaf teşkilatları, kendilerine bağlı bütün zanaat dallarını teftiş eder,, kesinlikle hileye ve kötü işçiliğe izin vermezlerdi. Çabuk bozulan, yırtılan ya da kullanılamaz hâle gelen mallar, ahilik teşkilatında değerlendirilirdi. Hele hele o mal hakkında bir de şikâyet gelirse, o esnafın yiğitbaşı çağrılır, üretilen mal kontrol edildikten sonra esnaf kusurlu görülürse, müşterinin parası iade edilirdi.

Ahilik Teşkilatı'nın kurucusu Ahi Evran, her fırsatta esnafları gezer, yapılan işlerin temizlik ve sağlamlığına dikkat ederdi. Ayakkabıcıları gezerken hiç beğenmediği ayakkabıları o esnafın dükkânının çatısına atar, esnaflar bu durumu; “Bugün falan ustanın pabucu dama atıldı.” diyerek değerlendirirdi. Pabucun dama atılması, o ustanın çürük mal ürettiğini ifade ederdi.

Ürettiği ayakkabının dama atılması, o esnaf için çok büyük ayıptı. Pabucun dama atılması bir nevi mesleki itibar ve şeref kaybıydı. Günümüzde işi bitmek ve önemini yitirmek anlamına gelen “Pabucu dama atılmak” deyimini buradan gelmektedir.

Aziz Ayva, *Ahilik Ansiklopedisi*, C.2, s. 214

Gıda Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, vatandaşları kandıran gıda firmalarını tek tek tespit etti.

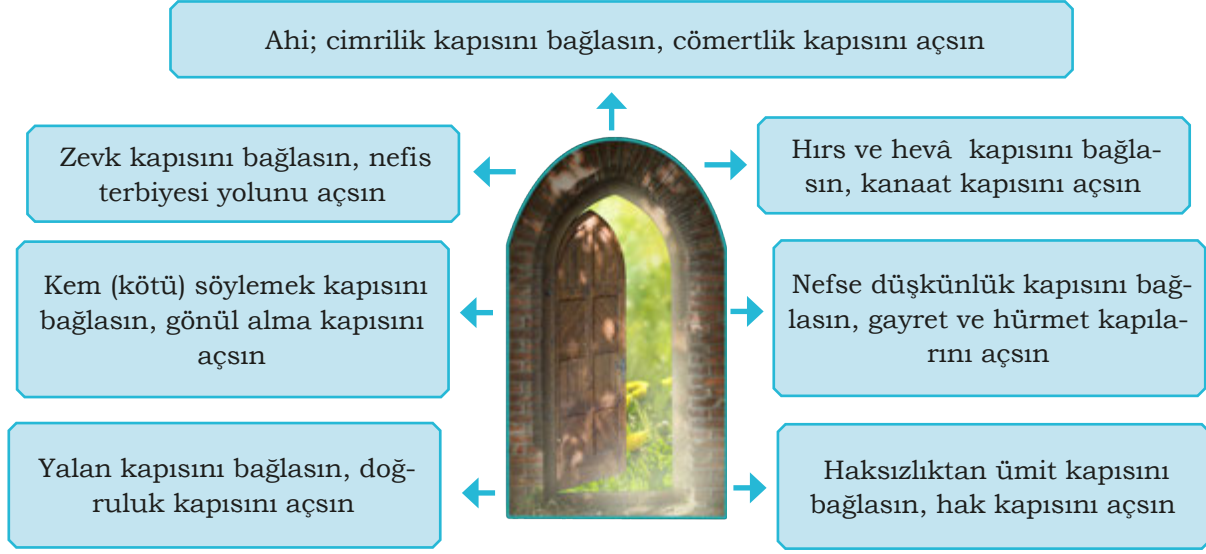
Tek Tek Teşhir Edildi

**SAKIN
BU ÜRÜNLERİ
ALMAYIN**

Görsel 4.13: Gazete haberi (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metni okuduktan sonra, Görsel 4.13'ü inceleyip etiğe aykırı hareket edenlere karşı yapılan uygulamaları, Ahilik anlayışındaki uygulamalarla karşılaştırınız.

Ahilik, zaman içerisinde bir teşkilat olarak ortadan kalkmış olmasına rağmen, bir anlayış ve ahlâkî değer olarak Türk insanının, özellikle de esnaf ve sanatkarlarımızın iş ve sosyal hayatları üzerindeki etkisini sürdürmüştür (Şema 4.1).

Şema 4.1: Ahilikte yedi kapı

Günümüzde esnafların sosyal çevreye, genel ahlâka, iş yerlerinde çalışanlarına ve ülke sorunlarına olan yaklaşımları Ahilik geleneğinin yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Ahlakla sanatın, konukseverlikle yardımseverliğin uyumlu bir sentezini sunan Ahilik Teşkilatı'nın etik uygulamaları günümüzün evrensel değerlerinden farklı değildir. Ahilik etiğine göre esnafın alını ve eli açık olmalı, esnaf yalan söylemekten ve haram yemekten uzak durmalı, müşterisine ayıplı mal vermemeli ve müşterisini aldatmamalıdır.

SIRA SİZDE

Ebu Hanife'nin Ticaretteki Dürüstlüğü

Büyük bir ilim adamı olan Ebu Hanife aynı zamanda kumaş ticaretiyle uğraşan esnaftır. Bir akşamüstü dükkânına iki müşteri gelir. Kumaş toptarından birini beğendiklerini fakat kumaşları ancak sabah alabileceklerini, parasını da sabah ödeyeceklerini söyleyerek oradan ayrılır. Sabah olunca dükkâna erkenden gelen başka bir müşteri tezgâhın üzerindeki kumaşı beğenir ve almak ister. Ebu Hanife: "Bu kumaş satıldı. Siz başka bir kumaşa bakın." diyerek adamın isteğini geri çevirir. Ancak adam o kumaşa iki kat para vererek almak istediğini söyler. Ebu Hanife, tekrar: "Bu kumaş satıldı." diyerek teklifi reddeder. Müşteri ısrarcıdır ve bu defa kumaş için değerinin üç katı para teklif eder. Bunun üzerine Ebu Hanife: "İsterseniz değerinin yüz katını verin yine de bu kumaş size veremem. Çünkü ben bu kumaşı başka müşteriye sattım, sözümünden dönemem." diyerek adamın isteğini geri çevirir.

Halis Demir, Cumhuriyet Üniversitesi, *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 18, sayı: 2, s. 260

Ebu Hanife'nin davranışını dikkate alarak Ahilerin ticaretteki ahlak anlayışı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EKONOMİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Ticarete ulaşım neden önemlidir? Düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Ekonomik bağımsızlık kavramından ne anlıyorsunuz?

4.3. Osmanlı Devleti'nin Klasik Dönem Ekonomik Yapısı

Kont Marsigli'ye göre Osmanlı

“Dışarıdan bakıldığı zaman Türklerin temiz giyinen fakat giyimlerinde Avrupa'daki süslerin hiçbirini görünmeyen, gösterişi sevmeyen, ağırbaşlı, kanaatkâr, dindar bir Müslüman toplumu olduğu görülür. Evlerinde de masrafları azdır ve bize göre fazla çeşitli değildir. Türkiye'de çok kalıp Türk ailelerini yakından tanıyınca, her Türk'ün kendine göre varlığı ve tasarrufu olduğu anlaşılır. Sokakta dilenen yoktur. Yoksulu vardır fakat yardım görmeyen yoksulu yoktur.

Ticarete sanayiden daha fazla önem verilmiş ve ticarete öncelik tanınmıştır. İmparatorluklarını üç kıtanın birleştiği yerde kurmaları, Türklere çok güzel imkânlar sağlamış ve Türkler bu imkânı akıllıca kullanmışlardır. Dış ülkelere o kadar çok ve çeşitli ham ve mamül (imal edilmiş) madde satarlar. Belli başlı hiç bir madde ithaline ihtiyaç duymazlar, sadece hoşlarına giden malları satın alırlar.”

Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, s. 229-231 (Düzenlenmiştir.)

Ekonomik faaliyetler, insanların hayatlarını devam ettirebilmeleri için son derece önemlidir (Görsel 4.14). Çünkü insanlar beslenme, giyinme ve barınma gibi temel ihtiyaçlarını karşılayabilmek için bu faaliyetlerde bulunmak zorundadır. İhtiyaçların karşılanması amacıyla gerçekleştirilen ticari faaliyetler, toplumlara ve kültürlerle göre değişiklikler gösterir.

Görsel 4.14: Osmanlı Dönemi'nde satıcılar

Yılda kanaatkâr fakat aynı zamanda girişimci olan insan tipi merkeze alınmıştır. Fiyat istikrarını sağlamak amacıyla, siyasi nüfuza neden olan büyük toprak mülkiyetlerine engel olunmaya çalışılmış, üretilen malların kaliteli ve standartlara uygun olması sağlanmıştır. Ayrıca, üretici ile tüketiciyi korumak ve vatandaşın mutluluğunu sağlamak amacıyla **arz yönlü ekonomik sistem** benimsenmiştir.

Bolognalı Orgeneral Kont Marsigli'nin İstanbul'da yaşadığı dönemle ilgili olarak söylediği yukarıdaki sözlerden de anlaşılacağı gibi Osmanlı halkının ekonomik yapısını, bu toplumunun kendi geleneksel değerleri ve yaşam tarzı oluşturmuştur.

Osmanlı'daki ekonomik sistem; Türkistan tecrübesinin ve İslam dininin belirleyiciliği altında, eski Anadolu geleneklerinin de önemli olduğu bir etkileşim sahası içinde doğmuştur.

Klasik Dönem Osmanlı ekonomik sisteminin temeli, talep (isteme) yönlü değil **arz** (sunma) yönlüdür. Bu anla-

Klasik Dönem Osmanlı ekonomisinde **iaşecilik**, **gelenekçilik** ve **fiskalizm** gibi üç ana ilkenin etkili olduğu görülmektedir.

KLASİK DÖNEM OSMANLI EKONOMİSİ

İaşecilik

Halkın refahı ve mutluluğu için piyasalarda arzu edilen kalitede ve ucuz fiyata yeteri kadar mal bulunması önemli olduğu için Osmanlı Devleti bunu gerçekleştirmek amacıyla temel tüketim mallarının yeterince üretilmesine dikkat etmiştir. Çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devleti'nde, ülkenin bir ucundan diğer ucuna ticaret kervanları devamlı hareket hâlindeydi ve Osmanlı, ekonomik kaynakların hemen her çeşidine sahipti. Osmanlı Devleti gerekli gördüğü durumlarda serbest bir şekilde ithalata da izin vermiştir.

Gelenekçilik

Osmanlı Devleti'nde sosyal ve ekonomik dengelerin mümkün olduğu kadar bozulmamasına dikkat edilmiştir. Sosyal ve ekonomik dengede herhangi bir bozulma ve değişim olduğu zaman olaya müdahale edilerek ekonominin eski dengesine dönmesine çalışılmıştır. Üretimin nasıl ve ne kadar olacağı, üretilen malların topluma ulaştırılmasının nasıl sağlanacağı gibi konulara özel dikkat edilmiştir. Özetle; üretim, iş gücü ve sermaye devamlı kontrol edilerek denge korunmaya çalışılmıştır.

Fiskalizm

Osmanlı yöneticileri, hazine gelirlerini çıkarabilecekleri en yüksek noktaya çıkarabilmek için çalışmışlar ve ulaşılan bu ekonomik zirveden aşağıya inilmemesi için var güçleriyle çaba sarf etmişlerdir. Bu anlayışla hareket eden yöneticiler, devlet harcamalarını kıskartarak devletin gelirlerini yükseltmişlerdir.

Bu üç ilke etrafında şekillenen Osmanlı ekonomisinde **Ahiler** önemli bir rol oynamışlardır. Esnaf birbiriyle yardımlaşmayı ve dayanışmayı sağlamak amacıyla esnaf birlikleri kurmuşlar ve kurdukları bu esnaf birlikleriyle teşkilatlanmışlardır. Osmanlı Devleti'nde oluşturulan bu yapıya ise **lonca teşkilatı** denilmiştir.

Özerk ve demokratik kuruluşlar olan loncalar, kendi iç denetimlerini kendileri yaparak devletin işini de kolaylaştırmışlar, narh sistemini (fiyat belirleme) uygulayarak üretilen malın fiyatını, kalitesini ve standartlara uygunluğunu denetim altına almışlardır. Ürünlerin fiyatlarını duvarlara asarak halkın bilgilensini sağlayan Lonca Teşkilatı'nın geçmişte yaptığı görevlerin bir benzerini, günümüzde Esnaf Odası, Pazarcılar Odası ve Şoförler Odası gibi kurumlar üstlenmiştir.

Osmanlı şehirlerindeki ekonomik faaliyetler belirli şartlara bağlandığı için her isteyen zanaata ve ticarete atılamazdı. Şehirlerde plansız iş yeri açmayı önlemek ve bölgeler arasında ekonomik dengeyi sağlamak için çeşitli tedbirler alınmıştır. Bu tedbirlerden biri de **gedik hakkı**dır. Gedik hakkı, ihtiyaç duyulduğunda gerekli mesleki yeterliliğe sahip olan kişilerin dükkan açma hakkıydı. Gedik hakkı sayesinde ticaret, ziraat ve sanayide dengeler korunmuş, ekonomik düzenin devamlılığı sağlanmıştır.

Osmanlı esnafı, İstanbul'daki kapanlarda geçici olarak depolanan un, bal ve zeytinyağı gibi malları tartıp kayıtlara geçirdi. Kayıtlara geçen bu mallar, üzerleri tonozlarla örtülerek oluşturulan kapalı bir çarşıda bulunan dükkanlara getirilerek satışa sunulurdu. Bedestenlerde ise başta mücevher ve değerli taşlar olmak üzere silahlar, koşu takımları ve değerli kumaşlar satılırdı.

Halk, aradığı her türlü malı vakit kaybetmeden Kapalıçarşı'da bulabilirdi. Kapalıçarşı'nın, ekonominin kalbinin attığı yer olması, burayı diğer ülkelerle rekabet merkezi hâline getirmişti. Ticaret yoluyla sermaye birikimi de yapılan Kapalıçarşı, bir finans merkezi olarak da önemli bir yere sahipti.

SIRA SİZDE

Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa (Bursa İhtisap Kanunnâmesi)

Pideciler ve bilirkişiler çağrılıp eski narhları soruldu. Pidelerin eskiden beri ekmek ağırlığına göre yüz elli dirhem eksik üretildiği öğrenildi. Ancak pide ununun ekmek unundan daha saf olması, ince elekten elenmesi, üzerinde yeteri kadar haşhaş bulunması ve gevrek pişirilmesi şart koşulmuştu. Yağlı pide normal pidenin yarısı olurdu. Yağlı pidenin bir kilesine bir okka tatlı yağ konularak üstüne haşhaş ekilmesi ve arı undan işlenmesi gerekirdi. Yapılan kontrollerde bu standartlara uyulmadığı görüldü. Bunun sebebi olarak pidecilerden dört beş yıldır rüşvet alındığı ve bu nedenle pidecilerin kontrol edilmediği ortaya çıktı. “Bundan böyle eski narh uygulansın.” denildi.

Kanunnâme-i ihtisab-ı Bursa, Türk Standardları Enstitüsü, s. 2

Bir belediye kanunundan alınan bu bilgiler ışığında, Osmanlı Devleti’nin vatandaşın günlük yaşayışı ve geçimi ile yakından ilgilenmesinin nedeni hakkındaki düşüncelerinizi yazınız.

Görsel 4.15: Pamuk işçileri

Osmanlı Devleti büyük oranda tarıma dayalı sosyo ekonomik bir yapıya sahipti ve nüfusun çoğunluğu köylerde yaşıyordu. Köylülerin büyük bir kısmı vergi vermekle yükümlü reayadan oluşuyor ve **çifhane sistemi** içerisinde tarımla uğraşıyordu (Görsel 4.15). Halkın çok az bir kısmı da **mukataa** denilen işletme biçimindeki yerlerde yaşıyordu.

Toprağın mülkiyeti devlete, kullanma hakkı ise köylülere aitti. Köydeki her bir aileye bir çift öküzün sürebileceği bir arazi verilmekteydi. Köylüler dirlik sahibine çift vergisi öderler, ellerinde tuttıkları topraklarda üret-

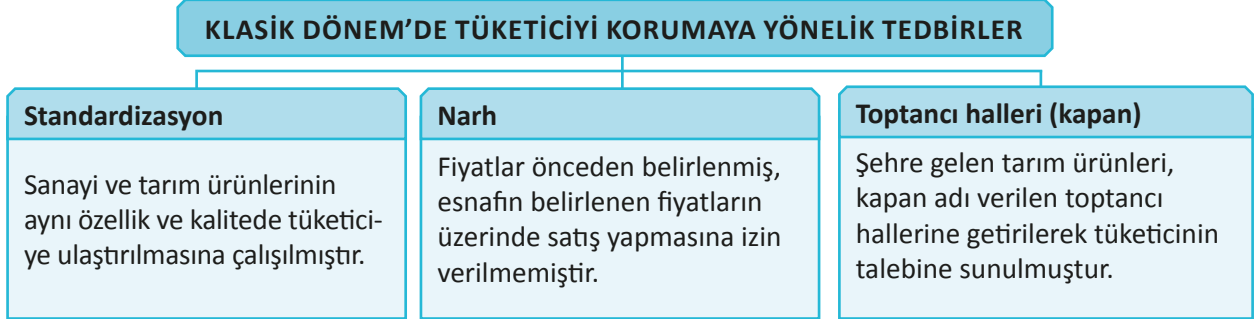
tikleri koyun, keçi ve bal gibi ürünlerin üretimi üzerinden belli miktarda vergi verirlerdi. Bu vergiler de yine dirlik sahiplerine ödenirdi. Köylüler toprağı üç yıl üst üste ekmezse, köylünün elinden toprak alınır ve başkasına verilirdi. Toprağı üç yıl üst üste ekmeyen köylü, ceza olarak çift bozan vergisi öderdi.

Osmanlı Devleti üretimi arttırmak ve üretimde devamlılığı sağlamak amacıyla bir kısım ekonomik tedbirler almıştır. Tarım arazilerinin boş kalmasını önlemek ve üretici kesime vergi indirimi sağlayarak üretimi teşvik etmek, alınan bu tedbirlerden bir kısmıdır.

Osmanlı ekonomik sistemi, küçük üreticiliğe dayanırdı. Bu yolla ekonomi kendi kendine yeterli hâle gelmiş, hatta dış piyasaya yönelik tarım ve sanayi ürünlerinin üretimi de sağlanmıştır. Siyasî nüfuza neden olacak büyük toprak mülkiyetleri oluşmamış, çiftçiler işleyecekleri toprakta hak sahibi olmuşlardır. Osmanlı’da üretim, devletin değil kişilerin faaliyet alanı olarak görülmüştür. Bu alanda devlete düşen görev üretilen malın denetiminin yapılması, adalet ve güvenliğin sağlanması olarak belirlenmiştir.

Klasik Dönem tüketim anlayışı köylerde, kasabalarda ve şehirlerde farklılık göstermiştir. Şehirde yaşayan insanların tüketim imkânları daha genişken, köyde yaşayanların tüketim imkânları daha kısıtlı olmuştur. Osmanlı’da toplum, XVII. yüzyıla kadar lüks eşya tüketimine yönelmemiş, halk tasarruf anlayışını merkeze almıştır.

İnsanlar köylerde ve şehirlerde kendi geçimlerini sağlayacak kadar ekonomik faaliyetlerde bulunmuştur. Köylüler ellerinde olmayan malların tedariki için pazarda ürünlerini satmış, halk; barınma, giyinme, beslenme ve hayatlarını devam ettirmeye yönelik bir tüketim anlayışını benimsemiştir. Tüketicuyu koruma konusunda ise kadı ve muhtesiplere önemli yetki ve sorumluluklar verilmiş, tüketicuyu korumak için çeşitli tedbirler alınmıştır (Şema 4.2).

Şema 4.2: Osmanlı klasik döneminde tüketiciyi korumaya yönelik tedbirler

Osmanlı Devleti, ticarete verdiği önemden dolayı Sultan II. Bayezid Dönemi'nde (1502), **Bursa İhtisap Kanunu**'nu (Bursa Belediyesi Kanunu) çıkarmış ve bu kanunla ticari ilişkilerde standart sağlayacak ilk adımı atmıştır. Birçok yerin mahallî özellikleri ve üretim çeşitliliği göz önünde bulundurularak ticarete standart kurallar konulmuş ve bu kuralların uygulanmasına büyük önem verilmiştir. Bursa İhtisap Kanunu'yla birlikte ürünün kalitesi, narh ve ceza hükümleri de belirlenmiştir.

SIRA SİZDE

Kanunnâme-i İhtisab-ı Bursa (Bursa İhtisap Kanunnâmesi)

“Hamallar nalsız at kullanmayıp dağ yükünün iki yükünden fazlasını hayvana yüklemeyeler. Eskiden katırla gelen odunun uzunluğu üç karış, deve ile gelenin altı karış olurdu. Dağdan nasıl yükletilirse şehre o hâlde gelirdi. Şimdi bu odunlar bölünüp kısa kesilmeye başlanmıştır. Bu usul yasaklanıp önceki kanuna uyulması kararlaştırıldı.”

Kanunnâme-i ihtisab-ı Bursa, Türk Standardları Enstitüsü, s. 19

Yukarıdaki metni inceleyerek Osmanlı Devleti'nin en küçük taşımacılığa kadar, ticaretle ilgili kanunlar çıkartmasının ticari faaliyetlere ne gibi etkisi olmuştur? Açıklayınız.

Osmanlı toprakları, Doğu ve Batı ekonomilerini birbirine bağlayan İpek ve Baharat Yollarının Akdeniz'e ulaştığı bölgede bulunuyordu. Bulunduğu konum nedeniyle Osmanlı'da dış ticaret ve transit ticaret teşvik edilmiş, elde edilen gümrük vergileriyle devlet için önemli bir gelir kaynağı oluşturulmuştur. Bu nedenle ticarete denetimin yapılmasını ve yol güvenliğinin sağlanmasını bizzat devlet üstlenmiştir. Güvenli bir piyasa ortamı oluşturmayı ilke edinen Osmanlı Devleti, dış ticarete altın ve gümüşün yurt dışına satışını yasaklamıştır.

Ticaretin gelişmesi için yollar üzerine kervansaraylar ve köprüler yaptırılarak bayındırlık hizmetleri arttırılmış ve bu yerlerin koruyuculuğunu devlet üzerine almıştır. Ticaret yolları üzerinde güvenlik amacıyla **derbent** (karakol) teşkilatı kurulmuş, tüccarların ulaşımını kolaylaştıracak olan taşımacılık işlerini yapan **mekkari** taifesi ile kervanların dinlenebilecekleri kervansaray, han, imaret ve misafirhane gibi yapılar zengin vakıf gelirleri kullanılarak bizzat devlet tarafından finanse edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nde hem reayanın hem de askerlerin ihtiyaçları için önemli tüketim maddelerinin alım ve satımını gerçekleştiren tüccarlar vardı. Bu tüccarlar özellikle büyük şehirlerde faaliyet gösteriyor, tüketim maddelerinin taşınması ve depolanması ile ilgileniyordu.

İstanbul, İzmir, Antalya, Alanya, Sinop ve Trabzon gibi limanlar karayollarının bitiminde yer aldıkları için önemli birer ticaret merkezi olmuştur. Taşıma maliyetleri oldukça yüksek olan ticari malların iç piyasaya dağıtımında genellikle deve ve tekerlekli araçlar tercih edilmiş, İpek Yolu üzerinde bulunan taşımaya elverişli düz yollar daha çok kervan ulaşımı için kullanılmıştır.

Osmanlı Devleti, Anadolu'nun transit bölge olma özelliğini korumak ve buranın güçlendirilmesini sağlamak amacıyla dünya ticaretinin kalbinin attığı Akdeniz'de kapitülasyon (ayrıcalık) ve gümrük politikaları uygulamıştır. XVI. yüzyılda iç ve dış ticaret dengesi sağlanmış olmakla beraber bu dengenin devamı için hububat, barut, silah, kurşun, at, pamuk ipliği, sahtiyan (cilalanmış deri), balmumu, donyağı, gön, meşin, koyun derisi ve zift gibi bazı maddelerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmıştır. Yasaklanan bu malzemelerin genelde savaşlarda kullanılan malzemelerle yerli esnafın ham madde ihtiyacını karşılayan mallar olduğu ya da halkın ihtiyacı olan gıda maddelerinden oluştuğu görülür. İhracata getirilen bu sınırlama orduyu, esnafı ve tüketiciyi koruma amacıyla yapılmıştır.

Osmanlı Devleti daha çok giyecek ve yiyecek maddeleri ile tüketim mallarının üretimine önem vermiş, sanayi kuruluşlarının yerini iklim ve nüfus şartlarına göre belirlemiştir. Osmanlı'da bilhassa dokuma sanayi çok gelişmiş ve dokuma sanayisinin ürünleri (Görsel 4.16), Avrupa'ya büyük meblağlarla satılmıştır (Tablo 4.1).

Görsel 4.16: Halı tacirleri, tuval üzeri yağlı boya, Jean Leon Gerome

Tablo 4.1: XV. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin İhraç Ettiği Ürün Örnekleri

Çeşit	Miktar	Fiyat (Akçe hesabıyla)	Getiren tacirin geldiği yer
Pamuk	9 tay veya 6300 parça	-	Kayseri, Bursa, Kastamonu. Hepsi Müslüman
Yorgan	9	Parçası: 100	Ankara. Müslüman
Pamuk ipliği	-	Batman: 150 Yükü: 100	Ankara, İstanbul, Niğde, Konya. Hepsi Müslüman
Mendil	246	Parçası: 7	Sinop. Müslüman tacirler ve bir Yahudi
Astarlık ince bez	Yaklaşık 1000 parça	Parçası: 40-60	Konya, Ankara, İstanbul, Bolu, Bursa, Karahisar, Gümüş, Tosya, Denizli. Hepsi Müslüman

Halil İncalcık, Osmanlı İmparatorluğu, s.260-261

Denizli'de pamuklu sanayi; Musul, Bursa, Bilecik, İstanbul ve Üsküdar'da ipekli sanayi; Erzurum ve Erzincan'da ise yünlü dokuma sanayi kurulmuştur. İstanbul, Edirne, Bursa, Tokat ve Doğu Anadolu'da deri işleri yapılmış, Karaman'da kalıçe (küçük halı); Demirci, Gördes ve Kula'da halı ve kilim dokumacılığı gelişmiştir. Çuha, Antalya'da; keten ve kendir sanayisi ise Karadeniz sahillerinde gelişmiştir.

Kök boyalarla yapılan Edirnekari pamuk boyama işi hem içeride hem de dışarıda ün kazanmış, ülkenin değişik yerlerinde tophane, kumbarahane, fişekhane ve baruthane gibi işletmeler kurulmuştur.

1518-1532 yılları arasında Floransa şirketlerinin ihracatında Osmanlı Devleti'nin payı %42 gibi yüksek bir orana sahipken 1544'te bu oran %13'e düşmüştür. Venedik ve Floransa tüccarlarının en büyük rakipleri ise Osmanlı tebaası olan Yahudi tüccarlardır.

İngilizler de tıpkı Floransalılar gibi İngiliz yününden yapılan çuhaları Osmanlı pazarında satıp karşılığında ham ipek almışlardır. İngilizler Ortadoğu'dan gerçekleştirdiği ham ipek alımını, 1621-1671 yılları arasında %275 oranında arttırmış ve XVII. yüzyılda ipek ithalatını Osmanlılardan yapmıştır.

Osmanlı ekonomisi Klasik Dönem'de madenî para sistemine göre işlemiştir. Altın ve gümüş, eşya olarak değil bir değişim aracı olarak kullanılmış, bu sistem istikrarlı bir para rejiminin ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde yaşayan şehir halkının önemli bir kısmı, loncalar hâlinde bir araya gelmiş meslek gruplarına bağlı zanaatkârlardan oluşmuştur. Esnaf zümresine bağlı bu kişiler kendi mesleki alanlarında ürettikleri malları dükkânlarda satarlar, ucuz ve kaliteli mal çıkarmaya dikkat ederlerdi. Bu esnaflar arasında nalburlar, ayakkabıcılar ve bakırcılar gibi zanaatkârlar da vardı (Görsel 4.17).

Görsel 4.17: Osmanlı esnafı

SIRA SİZDE

Zanaatkâr İle İlgili Kanun Metni

“Nalbantlar yirmi beş yıldan beri bir atı altı, katırı beş, merkebi de dört veya üç akçeye nallararmış. Araştırılınca kanunlarının bu şekilde olduğu görüldü. Bu kanuna göre hayvanların ayağı sakatlınsa, hayvan iyileşinceye kadar bakımını nalbant yapar, yemini hayvan sahibi verirmiş. Bu hususlar yeni narh olarak da kabul edildi.”

Kanunnâme-i ihtisab-ı Bursa, Türk Standardları Enstitüsü, s. 18

Bursa İhtisap Kanunnâmesi'nde bir zanaatkâr ile ilgili yer alan bu kanun maddesinden ne gibi çıkarımlarda bulunabilirsiniz?

Merkez Maliyesi ve Hazine Yönetimi

Çandarlı Kara Halil Paşa ve Karamanlı Rüstem Paşa tarafından oluşturulan Osmanlı Devleti Maliye Teşkilatı'nın başında defterdar bulunurdu. İlk kez Sultan II. Murat zamanında bahsi geçen defterdar, sadrazama karşı sorumluydu ve padişahın malının mutlak vekili sayılırdı. Para ve defter hazinesi defterdar huzurunda açılır ve kapanırdı. Yıllık bütçenin yapılması ve ulufe (maaş) özetlerinin padişaha sunulması, devletin tımar ve vakıf sistemi dışında kalan nakit harcamalarının bütçe olarak yazılması da baş defterdarın görevleri arasındaydı.

Defterdarın idaresindeki Osmanlı hazinesi, iç hazine ve dış hazine olmak üzere iki kısma ayrılır, hazineye para ve çeşitli kıymetli eşyalar saklanırdı.

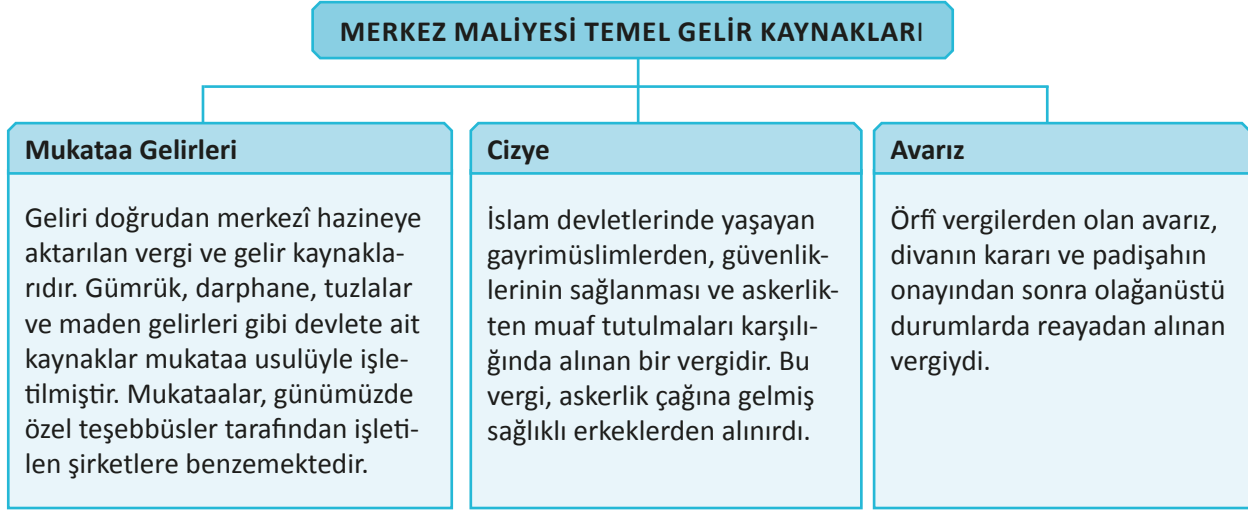
İç hazine (Hazine-i hassa): Padişaha ait hazineydi ve gerektiği zaman devlet hazinesine buradan para aktarılabilirdi.

Dış hazine (Devlet hazinesi): Örfi ve şerî vergilerin, ganimet gelirlerinin ve diğer gelirlerin toplandığı hazineydi.

Osmanlı Devleti'nde gelir ve giderler düzenli bir şekilde tutulur, defterdarın izni olmadan bir akçe para ne hazineye girebilir ne de hazineden çıkabilirdi.

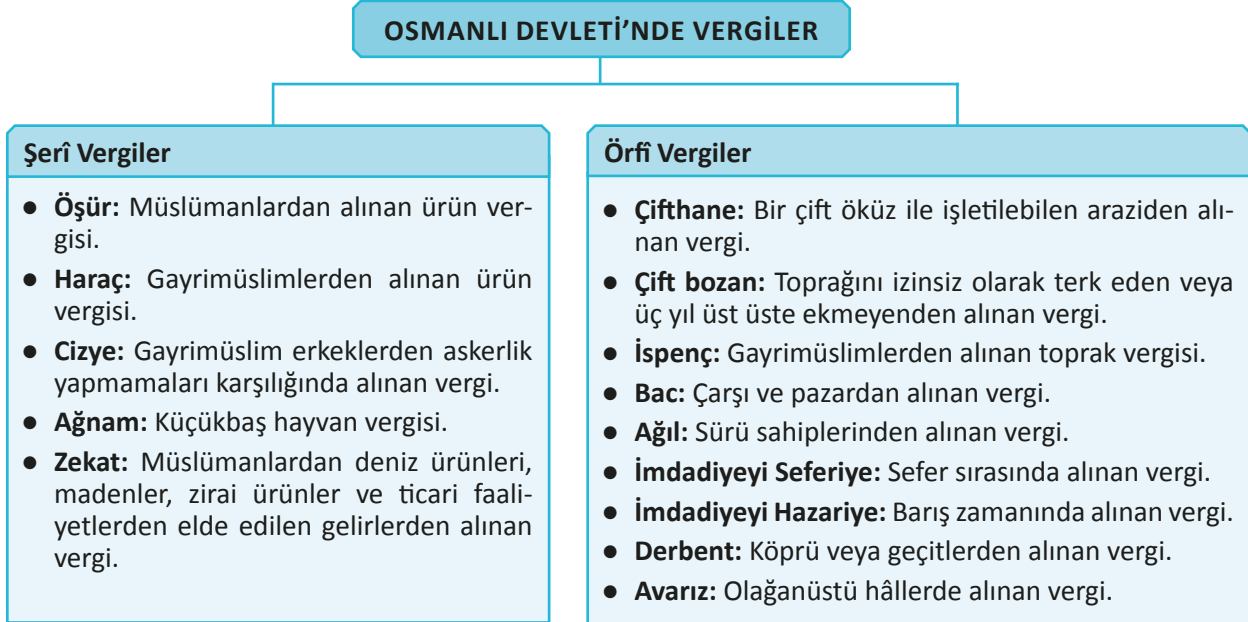
Hazine Gelirleri

Osmanlı Devleti'nin mali sistemi, merkez maliyesi, tımar ve vakıflardan oluşmaktaydı. Merkez maliyesi temel gelir kaynakları ise mukataa gelirleri, cizye gelirleri ve avarız gelirlerinden oluşurdu (Şema 4.3).

Şema 4.3: Merkez maliyesi temel gelir kaynakları

Devletin en önemli giderleri arasında asker maaşları (ulufeler) ve savaş harcamaları vardı. Ulufeler devlet giderlerinin %70'lik kısmını, savaşlar ise %30'luk kısmını oluştururdu. Günümüzde kamu yatırımı olarak değerlendirilen harcamalar bu bütçeden karşılanmazdı. Çünkü bayındırlık, eğitim ve sağlık harcamaları ile diyanet işleri için yapılan harcamalar hazineye para çıkışı ile değil vakıf gelirleri, ocaklık vb. gelirler ve vergi muafiyetleri ile yapıldı. Vergiler ise şerî ve örfî vergiler olmak üzere ikiye ayrılırdı (Şema 4.4).

Şema 4.4: Osmanlı Devleti'nde vergiler

Osmanlı Devleti'nin toprakları üzerinde tek tip vergi düzeni yoktu. Fethedilen bölgelerin coğrafi şartları, etnik ve kültürel özellikleri ile sosyal ve ekonomik yapısı dikkate alınarak vergi konusunda ayrı ayrı düzenlemeler yapıldı. Dönemin şartlarında Osmanlı'nın bu vergileri nakit olarak merkez hazineye toplayıp harcaması güç olduğu için tımar sistemi içinde vergi toplama hakkı dirlik sahiplerine ve vakıflara bırakılmıştı.

Osmanlı Devleti XVI. yüzyılda mali sistemini; merkez hazine, tımar sistemi ve vakıf gelirleri olmak üzere üç ana unsur üzerine kurmuştur. Toplam kamu gelirleri içinde merkez hazine gelirleri %51, tımar sisteminden elde edilen gelirler %37 ve vakıflardan elde edilen gelirler de %12'lik bir paya sahipti.

Tımar Sistemi

Görsel 4.18: Tımarlı sipahi (Temsili)

Tımar sistemi, devlete ait arazilerin gelirlerinin asker ve memurlara maaş karşılığı verilmesidir. Bu araziler sipahilerin (Görsel 4.18) gözetiminde köylüler tarafından işletilir, devlet ziraattan alacağı vergiyi, büyük bir bölümü asker ve memur olan tımar sahiplerine bırakırdı. Bu uygulama sayesinde üretimde devamlılık sağlanmış, toprakların boş kalması önlenmiş ve ücretsiz asker bulundurulmuştur.

Tımarlı sipahiler barış zamanında yol ve köprü yapımı, su işleri vb. gibi belediyeçilik işlerini yaparlar, bulundukları yerin asayişini sağlarlardı. Devlete ait olan tımar toprakları miras bırakılamaz, vakfedilemez ve bağışlanamazdı. Devlet de bu toprakları köylü ve sipahilerin elinden keyfi olarak alamazdı. Tımar sisteminin zamanla bozulmasıyla birlikte güvenlik sorunu ortaya çıkmış, köylüler ve sipahiler toprakları bırakıp şehirlere göç etmiş, boş kalan tımar toprakları ise daha sonraları özel mülk hâline gelmiştir. Tanzimat'la birlikte tımar sisteminin hukuki varlığı bitmiş, liberal bir toprak sistemine geçilmiştir. 1858'de Arazi Kanunnâmesi ile ziraî topraklarda özel mülkiyet ön plana çıkmış, mirî toprakların (devlet arazileri) büyük bir kısmı şahısların eline geçmiştir.

? SORU

Tımar sisteminin askerî önemini kaybetmesinin doğurduğu sonuçlar nelerdir?

Vakıf Sistemi

“Ben ki İstanbul fatihi abdi aciz Fatih Sultan Mehmet, bizatihi alın terimle kazanmış olduğum akçelerimle satın aldığım İstanbul'un taşlık mevkiindeki 136 parça dükkanımı aşağıdaki şartlar altında vakfediyorum. Şöyle ki: Bu gayri menkulatımdan elde olunacak gelirle İstanbul'un her sokağına ikişer kişi tayin eyledim... Ayrıca 10 cerrah ve tabip, 3 yara sarıcı tayin ve nasp eyledim (görevlendirdim). Bunlar ki ayın belli günlerinde İstanbul'a çıkalar, bila istisna (istisnasız) her kapıyı vuralar ve evde hasta olup olmadığını soralar. Var ise şifayap (şifa) olalar, değilse Dârülaceze'ye kaldıralar ve orada ferah bulduralar.

...Ayrıca külliyeimde bina inşa eylediğim imarethanemde şehit ve şühedanın kavimleri ve medine-i İstanbul fukarası yemek yiyeler. Ancak yemek yemeye veya almaya bizatihi kendüleri gelemeyenlerin yemekleri, güneşin loş bir karanlığında ve kimse görmeden kapalı kaplar içerisinde evlerine götürüle...”

İbrahim Özdemir, *Osmanlı Toplumunda Çevre Anlayışı*, s. 9-10

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi vakıflar, yardımlaşma ve dayanışmanın kurumsallaşmış şekli olarak toplumsal hayatın kolaylaştırılması için önemli görevler üstlenmiştir. Vakıf sistemi; ülkedeki eğitim, sağlık, bayındırlık ve dinî yatırımları yürüten sosyal güvenliğin temel kurumudur. Bu sistem toplumun inançları gereği malını hayır yolunda harcamaları sayesinde gelişmiştir.

Vakfın esası, bir malı insanların yararlanması için kendi mülkiyet sahasından çıkarıp toplum yararına sunmaktır. Vakfa bağışlanan mallar taşınır ve taşınmaz olarak ikiye ayrılır.

Asıl vakıf, akar da denilen taşınmaz malların vakfıdır. Han, hamam, çarşı, zirai topraklar gibi taşınmaz malların gelirleriyle hayır kurumları finanse edilmiştir. Bu sayede toplumun ihtiyaçları karşılanarak iktisadi refah seviyesindeki dengesizlik en az seviyeye indirilmiştir.

Günümüzde eğitim, sağlık, sosyal güvenlik ibadet ve bayındırlık faaliyetlerinin, devlete olan maliyeti düşünüldüğü zaman Osmanlı Devleti'ndeki vakıfların ekonomiye ve sosyal refaha katkısı daha iyi anlaşılacaktır.

Osmanlı Devleti'ndeki vakıflar insanlar arasında din, dil ve ırk ayrımı yapmadan ihtiyaç sahiplerine gerekli yardımı götürmüşlerdir. Osmanlı halkı sähipsiz hayvanların ihtiyaçlarının karşılanması için "Kuşları Koruma Vakıfları" gibi vakıflar bile kurmuşlardır.

Cumhuriyet ilân edildikten sonra 1924 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü kurulmuş, 1970 yılında ise bu kurumun çalışma alanı genişletilmiştir. Günümüzde vakıflar illerde valilerin, ilçelerde de kaymakamların yönetiminde yardıma muhtaç insanların yiyecek, giyecek, ısınma, sağlık ve eğitim ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmaktadır. Vakıflar maddi durumu iyi olmayan ailelerin yılda birkaç kez yiyecek, giyecek, ısınma ve eğitim ihtiyaçlarını karşılamakta; sel, deprem ve yangın gibi olağanüstü durumlarda da insanların ihtiyaçlarının karşılanması için çalışmaktadır.

BİLGİ NOTU

VAKIF DUASI

"Her kimse ki vakıfların bekasına özen ve gelirlerinin artırılmasına itina gösterirse, bağışlayıcı olan Allahu Teâlâ'nın huzurunda ameli güzel ve makbul olup, mükâfatı sayılamayacak kadar çok olsun. Bu kişi dünya üzüntülerinden korusun ve muhafaza edilsin..."

SIRA SİZDE

Para vakıflarının ilki Fatih Sultan Mehmet tarafından kurulmuştur. Fatih Sultan Mehmet, geliri Yeniçeri Ocakları'na verilen etlerin temin edilmesinde kullanılmak üzere 24 bin altın vakfetmiştir. 1456-1551 yılları arasında kurulmuş 1161 para vakfı (vakıf-bankalar) vardı. Kanuni Sultan Süleyman da kendisinden önceki bu tür para vakıflarını bir araya getirerek 698 bin akçelik bir vakıf yaptırmıştır. Bu vakfın gelirleri, İstanbul kasaplarına sermaye olarak verilmiştir.

Ahmet Tabakoğlu, *Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi, Türkler Ansiklopedisi*, C. 10, s. 676

Yukarıdaki metinde bahsedilen vakıfların Osmanlı'daki esnaflara ne gibi faydaları olmuştur.

Osmanlı ve Avrupa Devletlerinin Ekonomi Anlayışı

Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışı sosyal refahın sağlanması için piyasada yeteri kadar malın bulundurulması esasına dayanmış, yöneticiler halkın en iyi şekilde yaşatılması için çabalamışlardır. Çünkü üretimin artması, devletin hazine gelirlerinin çoğalması, devlet ve ordunun güçlü duruma gelmesi, halkın huzur ve adalet içerisinde yaşamasına bağlıdır. Bu nedenle Allah'ın bir emaneti olarak da değerlendirilen reayanın sıkıntıya düşmeden bolluk içerisinde yaşaması için gerekli tedbirler alınmıştır.

Osmanlı Devleti bütün sektörlerde talebi karşılamak üzere üretim ortamı hazırlamış, bu ortamın devam etmesi için de kanunlar çıkarmıştır. Halkın refahını hedefleyen Osmanlı ekonomik anlayışında, rekabetten ziyade işbirliği ve dayanışmaya önem verilmiştir.

Osmanlı'da durum böyleyken Batı'da kralın yanında toprak zenginlerinden oluşan feodal bir yapı vardı. Halkın refahı ve huzuru ise feodal beylerin inisiyatifine bırakılmıştı.

Yöneticiler mal ve hizmet üretimini sağlayıp toplumun refahını yükseltmek yerine, kendilerini dışarıdan gelecek saldırılara karşı korumakla uğraşıyordu. Burada ekonomik güç Osmanlı'dan farklı olarak siyasi güce dönüşebiliyordu.

Osmanlı Devleti'nde toprak devletin mülkiyetinde olduğu için buralarda büyük toprak sahiplerinin oluşması engellenmişti. Kamulaştırılan topraklar ise tımar sistemi doğrultusunda ekip biçiliyordu.

Bu sistemde sipahi, Batı'da olduğu gibi köylünün başındaki bir derebeyi değil devletin ve halkın hizmetinde olan bir memurdu. Batı'da ise serf (köylü) devletin vatandaşı değil feodal yapının hizmetkârıydı.

Osmanlı Devleti'nde kamu harcamalarının büyük bir kısmı vakıf kurumları tarafından karşılanmaktaydı. Avrupa'da ise böyle bir kurum yoktu. Osmanlı Devleti ile Avrupa devletleri arasındaki farklılıklar daha çok siyasi sistem, toprak rejimi ve mülkiyet yapısından kaynaklanıyordu.

Osmanlı topraklarında seyahat eden Kont Marsigli, Osmanlı ve Avrupa ekonomisini şu şekilde karşılaştırmıştır:

Kont Marsigli İstanbul'da

“Türklerin ordu ve donanmaları için hiçbir ham ve mamül maddeye ve silaha ihtiyaçları yoktur. Bunları kendileri imal ederler. Yiyecek madde ithali bahis konusu bile değildir. Onun için çok mal satar, az mal alırlar. Üstelik uzak Asya ülkelerinden satın aldıkları malları biriktirir, bir kaç misli karla Avrupa'ya satarlar.

Hiçbir Avrupa devleti yoktur ki Osmanlı ile savaş gibi sebeplerle ticaretini kestiği takdirde sıkıntıya düşmesin. Birçok Avrupa devleti bazı maddeleri kesin şekilde Osmanlı'dan almaya mecburdur. Türk İmparatorluğunun ham madde kaynakları tükenir gibi değildir. Türk kerestesi gelmezse Avrupa'da birçok tersane durur. Türk tarım ürünleri ve hayvan ürünleri birçok Avrupa ülkesini besler. Türk kumaş, iplik, bakır ve deri sanayi üstündür. Avrupa, bunları da satın alır. Gerek ateşli, gerek kesici Türk silahları Avrupa'da çok makbuldür.

Avrupalı tüccar, Osmanlı ülkesinin içine girip doğrudan doğruya müstahsilden veya sanayiciden mal satın alamaz. Bu malları yerinden satın alıp limanlara sevk eden Osmanlı tacirleri çok kazanırlar. Kendi mallarını kendi gemileriyle Avrupa limanlarına götüren Türk armatörleri de çoktur. Meselâ, Venedik'te büyük bir Türk işhanı mevcuttur.

Yılmaz Öztuna, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C. 2, s. 229-231 (Düzenlenmiştir.)

Coğrafi Keşifler ve Kapitülasyonların Osmanlı Ekonomisine Etkisi

Osmanlı Devleti ticarete büyük önem vermiş ve ticareti geliştirmek amacıyla çeşitli tedbirler almıştır. 14 ve 15. yüzyıllarda Doğu Akdeniz ticaretini ellerinde tutan Ceneviz, Venedik ve Floransa gibi Avrupa ülkelerinin gemilerine ve tüccarlarına verilen bazı imtiyazlar, ticareti kolaylaştırmak amacıyla alınan tedbirler arasında yer almıştır.

Osmanlı Devleti XVI. yüzyıldan itibaren coğrafi keşiflerin olumsuz etkilerini azaltmak, Avrupalı tüccarları Doğu Akdeniz'e çekmek ve siyasal dostluklar kurmak amacıyla, önce Fransa'ya daha sonra da İngiltere ve Hollanda gibi diğer Avrupa ülkelerine de kapitülasyonlar (ayrıcalık) tanımıştır.

Coğrafi keşiflerle birlikte sömürgecilik faaliyetleri de hız kazanmıştır. Başta Portekiz, İspanya, Hollanda ve İngiltere olmak üzere birçok Avrupa ülkesi, dünyanın çeşitli coğrafyalarında sömürge amaçlı koloniler kurarak o bölgelerin yeraltı ve yerüstü zenginliklerini kendi ülkelerine aktarmışlardır.

Sömürgecilik, sanayi inkılabı ile ayrı bir ivme kazanmış, İngiltere bu dönemde büyük sömürge bölgeleri oluşturmuştur. Sömürgecilik faaliyetleri sonucunda zenginleşen Avrupa ekonomisi karşısında Osmanlı Devleti zayıf kalmıştır.

BİLGİ NOTU

Kapitülasyonlar bir devletin başka bir devlete verdiği ekonomik, siyasal vb. ayrıcalıklardır.

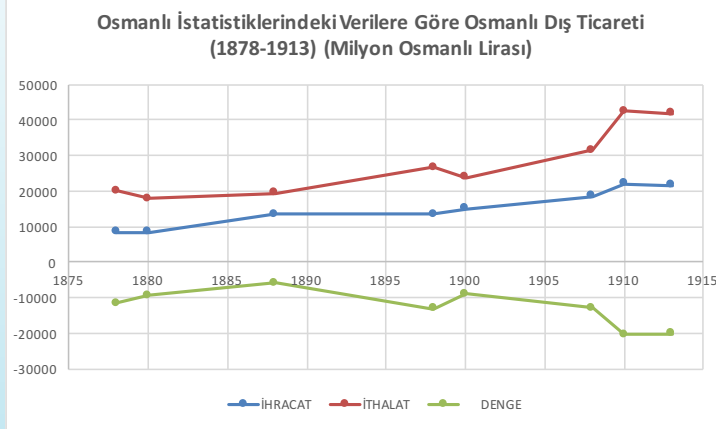
Osmanlı Devleti'nin Avrupalı devletlere verdiği kapitülasyonlar ilk dönemler için ticaretin canlanmasına, rekabet ortamının oluşmasına ve Osmanlı'nın ekonomik ilkelerinden olan **iaşe ilkesi** gereği piyasada yeteri kadar malın bulundurulmasına katkı sağlamıştır.

Başlangıçta ticareti canlandırmak için verilen bu kapitülasyonlar, ilerleyen dönemlerde Osmanlı ekonomisini dışa bağımlı hâle getirmiş ve Osmanlı'nın mali kaynaklarını azaltmıştır. Zira XVIII. yüzyılın sonlarına doğru gelindiğinde Osmanlı Devleti'nin Avrupalı tüccarlara tanıdığı haklar, kendi vatandaşlarına tanıdığı hakların önüne geçmeye başlamıştır.

XIX. yüzyıla gelindiğinde ise İngiltere ile imzalanan Balta Limanı Antlaşması (1838) Osmanlı Devleti'nin ekonomik yönden çöküşünü hızlandırmış, bu antlaşma sonucunda Osmanlı Devleti dış ticarette bağımsız ekonomik politikalar uygulama şansı bulamamıştır. Kapitülasyonların olumsuz etkileri nedeniyle, Osmanlı Devleti sanayi açısından Avrupa ile rekabet edememiş ve Osmanlı sanayisi çökme noktasına gelmiştir.

SIRA SİZDE

Grafik 4.1: Osmanlı dış ticareti

Şevket Pamuk, 19. yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti, s. 1-8

Osmanlı Devleti'nin ithalat ve ihracat verileri ile dengelerini yandaki Grafik 4.1'den hareketle inceleyiniz.

1. Grafiğe göre Osmanlı ekonomisinin seyri ile ilgili neler söyleyebilirsiniz?
2. İthalatın en yüksek olduğu dönem hangi yıllar arasındadır?

4.4. XVII. Yüzyıl Sonrası Osmanlı Devlet Ekonomisi

XV. yüzyıla kadar ticaret yolları büyük ölçüde Osmanlı Devleti'nin kontrolü altındaydı. Coğrafi keşifler sonucu Osmanlı'nın Akdeniz ve Karadeniz'deki ticaret limanları önem kaybederken Atlas Okyanusu'na kıyısı olan Avrupa limanları önem kazanmaya başlamıştır. Ayrıca Amerika'nın altın ve gümüşünün Avrupa'ya girmesiyle birlikte Osmanlı Akçesi değer kaybetmiş, bu durum Osmanlı ekonomisini olumsuz etkilemiştir.

Osmanlı ekonomisinde tımar sistemi önemli bir yere sahipti. Bu sistem sayesinde ordunun temelini oluşturan tımarlı sipahilerin ihtiyaçları kırsal nüfustan toplanan ve yerinde harcanan kaynaklarla karşılanabiliyordu. Devlet, başlıca gelir kaynağı olan tarımsal üretimi tımar sistemiyle kontrol edebiliyor, doğrudan vergi toplama yükünden kurtuluyor ve askerî harcamalara da kaynak bulabiliyordu.

XVI. yüzyılın sonlarına doğru bozulmaya başlayan tımar sistemi, XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Ehil olmayan kişilere tımar verilmesi, rüşvet ve kayırmacılık gibi nedenler sistemin bozulmasına sebep olmuştur. Tımar sisteminin bozulmasıyla güvenlik sorunu ortaya çıkmış, köylüler ve sipahiler toprağı bırakıp şehre göç etmişlerdir. Bu durum üretimin azalmasına ve ordunun ihtiyaçlarının merkez hazineye karşılanmasına sebep olmuş, bu nedenle bütçe açıkları artmıştır.

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda uzun süren ve üst üste kaybedilen savaşlar nedeniyle ekonomik açıdan sıkıntılar yaşamış, devlet bütçesinde açıklar oluşmuştur. Oluşan bütçe açıklarını kapatmak amacıyla halktan yeni vergiler toplanmış, toplanan bu vergiler çeşitli isyanların yaşanmasına sebep olmuştur. Yeni vergi gelirleri de yetersiz kalınca ihtiyaçların karşılanması için kısa ve uzun vadeli borçlanma yoluna gidilmiştir. Aşağıdaki tabloda 1608-1654 yılları arasında bütçe gelir ve giderleri görülmektedir (Tablo 4.2).

Tablo 4.2: Osmanlı Devleti'nin 1608-1696 Yılları Arasındaki Bütçe Gelir ve Giderleri				
Yıllar	Gelirler	Giderler	Bütçe Açıkları	Para Birimi
1608	225.530.870	264.723.370	-39.192.500	akçe
1654	225.635.960	276.444.770	-50.808.810	akçe
1666-7	194.530.370	222.099.360	-27.568.990	akçe
1687-8	246.175.500	316.702.670	-70.527.170	akçe
1691-2	210.274.480	238.979.690	-28.705.210	akçe
1696-7	241.238.930	281.717.790	-40.478.860	akçe

Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, s. 17

Koçi Bey XVII. yüzyılda Osmanlı ekonomisinin gidişatı ile ilgili Sultan İbrahim'e sunduğu rapordaki tespitlerinden bir kısmı şöyledir. "Yöneticiler para idaresi ile daha yakından ilgilenmelidir. Çiftçi sınıfından tahsil edilen vergilerin oranı yüksektir. Reayanın güçlü olması devlet hazinesini de güçlendirecektir."

Osmanlı Devleti, tımar sisteminin bozulmasından sonra iltizam sistemine geçmiştir. Bu sistem, devletin vergi kaynaklarının (mukataa) işletilmesinin açık artırma usulü ile belli bir süreliğine **mültezim** adı verilen görevlilere verilmesine dayanıyordu. İltizam sisteminin amacı hazineye hızlı nakit para girdisi sağlamaktı. Mültezimler vergi verenlere iyi davranmak ve vergi gelirlerini artırmaya yönelik çalışmalarda bulunmak zorundaydı. Aksi hâlde mültezimin mallarına el konulur ve mültezimler şiddetle cezalandırılırdı.

İltizam sisteminde sık sık değişen mültezimler, daha fazla kâr sağlamak amacıyla vergi kaynaklarını talan etmeye başlayınca bu durumu engellemek ve vergi devamlılığını sağlamak amacıyla vergi kaynaklarının mültezimlere ömür boyu verilmesi anlamına gelen malikâne sistemine geçilmiştir. Bu sistem ayanların güçlenmesine neden olmuş, ayanların güçlenmesiyle devletin karşısında güçlü bir zümre ortaya çıkmıştır.

Giderek büyüyen askeri harcamalar karşısında Osmanlı Devleti'nin ekonomisi zor duruma düşmüştür. Bu durumdan kurtulmak isteyen Osmanlı padişahları, kendilerine tahsis edilen iç hazine merkezî hazineye aktarmalar yapmışlar, ancak yapılan bu aktarmalar da yeterli olmamıştır.

XVIII. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti eyaletlerdeki bazı yerel güçlere iltizam vermek zorunda kalmıştır. Yerel ailelere verilen iltizamlar sonucunda bu aileler, Anadolu ve Rumeli'de merkeze karşı bağımsız sayılabilecek siyasi egemenlik alanları oluşturmuşlardır.

Osmanlı Devleti bozulan ekonomiyi düzeltmek için yeni vergiler koymuş, konulan vergileri ödeyemeyen halk köylerden şehirlere göç etmiştir. Bunun neticesinde köylerin nüfusu azalmış, şehirlerdeki nüfus artmıştır. Köy nüfusunun eksilmesine bağlı olarak tarım ürünleri ve köylülerden elde edilen vergiler de azalmıştır. Büyük şehirlerde gıda sıkıntısı yaşanmış ve işsizler ordusu ortaya çıkmıştır.

SORU

Osmanlı Devleti XVII. yüzyılda ekonomisi ile ilgili gidişat konusunda Koçi Bey'e neden bir rapor hazırlatma gereği duymuştur?

Batı'da Yeni Ekonomik Yaklaşımlar ve Osmanlı

XV. ve XVIII. yüzyıllar arasında Avrupa'nın ekonomi anlayışında yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. **Merkantilizm** denen bu iktisadî akımda, devletin büyümesinin ekonominin güçlenmesi ile birlikte olacağı savunulmuştur.

Merkantilizmde millî ve güçlü bir devlet, dış ticaretin gelişmesi ve değerli madenlere sahip olma gibi üç temel ilke ön plana çıkmıştır. Bu anlayışa göre altın ve gümüş gibi değerli madenlere sahip olunması ekonominin güçlü olmasının en büyük göstergesiydi. Dışarıdan içeriye ne kadar altın ve gümüş girerse ekonomi o kadar iyi kabul edilirdi. Bu nedenle devlet, dışarıya değerli maden satışını bile yasaklamıştı.

Merkantilizm, Avrupa'da uygulama alanı bulduğu ülke-lerin ekonomi alanında büyük değişikliklere sebep olmuştur. Bu ekonomik anlayışa göre birey ile devlet arasındaki tercihte devletin çıkarları ön plana çıkmıştır.

Merkantilizmde zenginlik, güç, güvenlik ve saldırı önemlidir. Bu inançta göre güç zenginliğin devamını sağlar. Bu nedenle zenginlik ve güç, ulusal politikanın da amacıdır. Merkantilizmde, Makyavelizm anlayışında olduğu gibi ekonomide de amaca ulaşmak için her yol denenmelidir ilkesiyle hareket edilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ekonomi anlayışı, Merkantilist anlayıştan farklıydı. Çünkü Osmanlı'nın ekonomi anlayışında insanların ihtiyaçlarının karşılanması esas alınıyordu. Osmanlı'daki anlayışa göre üretim yapanlar önce kendi ihtiyaçlarını karşılamalı, daha sonra toplumun ihtiyaçlarına cevap vermeliydi. Osmanlı Devleti'nde piyasada bol, ucuz ve kaliteli mal bulundurulmasına dikkat ediliyor ve ticarete halkın refahı gözetiliyordu.

Osmanlı, ticareti bir amaç olarak değil araç olarak kullanıyor, ithalat çoğu zaman özendiriliyordu. Merkantilizmde ise tam tersi bir anlayışla ithalat kısıtlanıp ihracat destekleniyordu. Osmanlı ekonomik anlayışı Avrupa'nın Merkantilist yaklaşımındaki zenginleşme, ihracat ve ithalat politikalarına da uymuyordu. Çünkü Osmanlı, rekabetten ziyade işbirliğini önemsiyordu.

Merkantilist anlayışı benimseyen Avrupa devletleri Osmanlı ticaretine hâkim olmak için mücadele etmişlerdir. XVI. yüzyıldan itibaren Fransa ve İngiltere, daha sonra da Hollanda, Os-

manlı sınırlarına gelmeye başlamış, Venedikliler tekstil ürünleri üzerine ticari ilişkiler kurmaya çalışmışlardır.

Coğrafi keşifler sonucunda Avrupa'ya bol miktarda değerli maden girişi yaşanmış, değerli madenlerin Osmanlı'ya girişi ise enflasyona sebep olmuştur. Bununla birlikte ticaret yollarının yön değiştirmesiyle Osmanlı'nın elindeki Akdeniz limanlarının önemi azalmış, kapitülasyonların sürekli hâle gelmesiyle Osmanlı Devleti artık açık pazar hâline gelmiştir (Görsel 4.19).

Osmanlı Devleti Avrupa'daki ekonomik yaklaşımlardan farklı bir yöntem takip etmiş, Batı'da gelişen yeni ekonomik anlayışlar, Osmanlı Devleti'ni

Görsel 4.19: İzmir Limanı'nda ham madde ihracatı

olumsuz etkilemiştir. Zenginleşmekten ve ihracattan ziyade ithalatı ve aza kanaat etmeyi ön plana çıkaran bu anlayışın etkisi, Osmanlı'da küçük atölyeleri iflasın eşiğine getirmiştir. Çünkü Osmanlı'da aşırı zenginleşmeyi önleyen bir sistem hâkimdi. Kâr oranları %5 ile %15 arasında olmak zorundaydı. Osmanlı bu şekilde bir ekonomik anlayışı benimseyerek kapitalist ekonomik anlayışa karşı bir tutum geliştirmiştir.

BİLGİ NOTU

Makyavelizm, İtalyan yazar Niccola Machiaveli'nin (Nikola Makivelli) "Prens" adlı kitabında geçen; "Amaca ulaşmak için her yol mübahtır." şeklindeki anlayıştır.

SORU

Osmanlı Devleti'nin ekonomik anlayışında Merkantilizm ve Makyavelizm neden yer bulamamıştır? Açıklayınız.

Osmanlı Devleti'nde Para politikası

Osmanlı ekonomik sisteminde yaşanan olumsuzluklar, yetkilileri para ayarında oynamaya (tağşiş) mecbur bırakmıştır. Akçe içindeki gümüş miktarı neredeyse yarı yarıya azaltılarak %90 civarında bir **devalüasyon** gerçekleştirilmiştir. Akçe giderek değerini kaybedince 1623'te para adında yeni bir sikke kestirilmiştir.

XVII. yüzyılda tağşiş uygulamasından sonra masrafları yeni paralarla ödenen ve satın alma gücü azalan Yeniçeriler ayaklanmaya başlamıştır.

XVIII. yüzyıl başlarında akçe temel para ölçü birimi olma özelliğini yitirmiş ve ekonomideki yerini kaybetmiştir. 1760'lardan sonra savaş ve ordu masraflarının artması üzerine mali bunalım sürekli artış göstermiştir.

Devlet bir yandan sarraflardan borç para alırken diğer taraftan paranın değeri düşmeye devam etmiştir. Dünya ekonomisiyle ilişkilerin arttığı yeni dönemde, ilk defa **kaime** denilen kâğıt paralar basılmıştır (Görsel 4.20). Kaime fazla miktarda basılınca bunların da değeri düşmüş, daha sonra da kaimeler piyasadan çekilmiştir. 1844'te **tashih-i ayar** ismiyle yeni madeni para düzenlemesi yapılmış, bu düzenlemeden sonra bir gram saf gümüşü bulunan birime **kuruş**, yirmi kuruş değerindeki gümüş paraya **mecidiye** ve yüz gümüş kuruş değerindeki altına **lira** adı verilmiştir.

Bu yüzyılda devlet kendi parasına sahip çıkıp onu koruyamadığı için devletin ekonomi üzerindeki denetimi de azalmıştır. Bunun üzerine Osmanlı piyasalarında bütünüyle yabancı paralar dolaşmaya başlamış ve bu durum siyasi açıdan olumsuz bir görüntüye sebep olmuştur.

Görsel 4.20: II. Abdülhamid dönemine ait yüz kuruşluk kaime, Osmanlı Bankası Müzesi, İstanbul

SIRA SİZDE

Osmanlı Ekonomisi Çözülme Sürecinde

“Osmanlı'nın sayısı o kadar fazla olan ve yalnız mahallî tüketimi karşılamakla kalmayıp bütün Doğu'ya ve Avrupa'nın birçok yerlerine ihracat yapan imâlathaneleri, şimdi ya hiç mevcut değil ya da tam bir çöküntü içindedir. Gerçi önceki asırlardan devreden sanayinin belli bazı kalıntıları vardır. Kunduracılık, terzilik ve fırıncılık gibi bazı dallar hariç tutulursa geri kalan sanayi faaliyetleri Osmanlı ekonomisinde önemli yer tutmamakta, Osmanlı'daki el işçiliğine karşın Avrupa'nın sanayi kapitalizmi Osmanlı ekonomisine giderek artan bir şekilde nüfuz etmektedir.

Ayfer Özçelik, *Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomik-Politik Baskılar*, s. 25-26

Yukarıda anlatılanları da göz önünde bulundurarak Osmanlı ekonomisinin niçin zor duruma düştüğü hakkındaki düşüncelerinizi yazınız.

Sanayi İnkılâbı'nın Osmanlı Ekonomisine Etkisi

XVIII. yüzyılda İngiltere, Sanayi Devrimi'ni tamamlayıp sanayileşme konusunda önemli bir yol alırken Osmanlı Devleti sanayi ve ticaret politikası yüzünden gerilemişti. Loncalar, tefeciler için gelir kaynağı olmuş, üyelikler ve imâlathaneler parayla alınıp satılır hâle gelmişti.

Osmanlı Devleti'nin sanayisi pek nitelikli olmamasına rağmen bu sanayinin işlem hacmi farklı ülkelerle yapılan serbest ticaret antlaşmalarına kadar varlığını sürdürmüştür. Fransa, serbest ticaret antlaşmaları sonucunda 1788 yılında Osmanlı'dan 2,3 milyon livre kıymetinde pamuklu bez almıştır.

XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Avrupa'nın sanayi malları Osmanlı pazarlarını âdeta istilâ etmişti. El işçiliği gerektiren bakırcılık, kunduracılık, terzilik ve fırıncılık gibi bazı meslek dalları dışındaki ürünlerin çoğu o dönemde dışarıdan sağlanmıştı.

Tanzimat'la birlikte yeniden yerli bir sanayi kurma çabaları olmuşsa da kapitülasyonlar, ticaret sözleşmeleri ve sanayinin gelişmesine imkân tanınmaması yüzünden yerli sanayi kurma konusunda başarılı olunamamıştır.

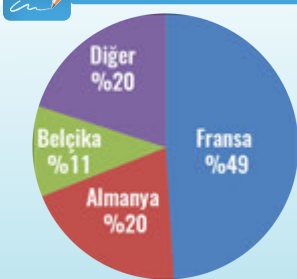
Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyılda merkez teşkilatının artan ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla dış borçlanma yoluna gitmesi, ekonominin çöküşünü hızlandıran en büyük etken olmuştur. 1842 yılında Osmanlı Devleti'ndeki ekonomik bunalım doruk noktaya ulaşmış, buna rağmen dışarıdan borç alma konusunda isteksiz davranılmıştır. 1853 yılında çıkan Kırım Savaşı (1853-1856) devam ederken artan nakit ihtiyacını karşılamak amacıyla Osmanlı Devleti dışarıdan borç almak zorunda kalmıştır (1854). İlk borç İngilizlerden alınmış, daha sonra da borçlanmalar devam etmiştir. 1854'ten 1874 yılına kadar geçen sürede 15 borçlanma anlaşması imzalanmış bu borçların yüzde doksanı özel kişilerden ya da bankalardan alınmıştır.

Osmanlı Devleti zamanla dış borçların faizlerini bile düzenli olarak ödeyemez hale gelince borçların düzenli bir şekilde ödenmesi için çeşitli baskılara uğramış, borç alınan devletlerin, bankaların ve şahısların -bir diğer deyişle alacaklıların- menfaatlerini korumak ve borçların düzenli bir şekilde ödenmesini sağlamak amacıyla **Muharrem Kararnâmesi**'ni imzalamak zorunda kalmıştır (1881). Avrupalılar bu kararnâme ile kendilerine olan borçların düzenli olarak ödenmesini sağlamaya çalışmışlardır. Mevcut borçların düzenli olarak ödenmesini sağlamak ve Osmanlı Devleti'nin borçlarına karşılık gösterdiği gelir kaynaklarını işleterek, elde edilen gelirleri alacaklılara dağıtmak amacıyla da **Düyun-u Umumiye İdaresi** (Genel Borçlar İdaresi) kurulmuştur.

Osmanlı Devleti'nden iki, yabancı devletlerden de beş temsilcinin görev aldığı Düyun-u Umumiye İdaresi karma bir yapıdan oluşmuştur. Borçların büyük bir kısmı İngiltere ve Fransa'ya yönelik olduğu için bu iki ülke temsilcileri Düyun-u Umumiye İdaresi'nin başkanlıklarını dönüşümlü olarak yapmışlardır. Beş yıl için seçilen bütün üyeler, Osmanlı Devleti'nin hizmetinde çalışan birer memur gibi kabul edilmiştir.

Devlet gelirlerinin bir kısmını toplama yetkisine sahip olan Düyun-u Umumiye İdaresi; temettü vergisi, Anadolu ipek aşarı, tuz, ispirto ve damga vergisi gibi gelirleri toplamış ve topladığı bu gelirlere el koymuştur. Devlet gelirlerinin üçte birini oluşturan bu vergilerin önemli bir kısmına yabancılar tarafından el konulması, Osmanlı Devleti'ni yeni borçlanmalar yoluna gitmek zorunda bırakmış, bu idare mali gücü sayesinde Osmanlı Devleti'nin siyasetine bile müdahale eder duruma gelmiştir.

SIRA SİZDE

Grafik 4.2: 1914 Osmanlı Devleti dış borçları, Alptekin Müderrisoğlu, Kurtuluş Savaşı Mali Kaynakları, s. 144

Osmanlı Devleti'nin borçlu olduğu ülkeler ve borçların oranı yandaki grafikte (Grafik 4.2) ifade edildiği gibiydi.

Bu grafikten hareketle Lozan Antlaşması'nda borçlarla ilgili sorunların en çok hangi ülke ile yaşanmış olabileceğini ve bu sorunların sebebinin ne olabileceği hakkındaki düşüncelerinizi yazınız.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EKONOMİ

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Tarımda makineleşmenin olumlu ve olumsuz ne gibi sonuçları olmuştur? Düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Ülkeler günümüzde ekonomik açıdan dış ülkelere bağımsız olarak yaşayabilir mi?

4.5. Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Ekonomik Anlayış

Osmanlı Devleti XX. yüzyılın başlarında Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı gibi büyük buhranlardan çıktığı için devletin ekonomisi iyice zayıflamıştı. Mondros Mütarekesi'yle askerî ve siyasi kısıtlamaların yanında ekonomik kısıtlamalar da yer alınca Osmanlı ekonomisi iyice zor duruma düşmüştü.

Millî Mücadele ise bu kötü şartlar altında başlamış ve bütün olumsuzluklara rağmen başarıya ulaşmıştır. Atatürk, Millî Mücadele'yi bitirdikten sonra ekonomik kalkınmayı sağlayıp millî bir ekonomi modeli oluşturmak için çalışmalar başlatmıştır.

Anadolu'nun gerçek kurtuluşunun **ekonomik bağımsızlık** ile olacağını düşünen Atatürk, henüz Cumhuriyet ilân edilmeden önce 17 Şubat 1923 tarihinde **Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi**'ni (Görsel 4.21) toplayarak ekonomik kalkınmanın politikalarını belirlemiştir. Bu kongrede yerli üretimin teşvik edilmesi, girişimciliğin desteklenmesi ve çalışma özgürlüğü sağlanması kararları alınmış, yasalara uymak kaydı ile yabancı sermayeye de izin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Tam bağımsızlığın ekonomik egemenliğin de sağlanmasıyla olacağını düşünen Atatürk, bu amaçla yabancıların elindeki işletmeleri millileştirmek ve bunların sermayelerini millî unsurlara aktararak özel girişimciliği desteklemek istemiştir (Görsel 4.22).

Özel girişimciliği desteklemek ve zengin bir Türkiye oluşturmak amacıyla çeşitli inkılaplar yapan Atatürk, hiçbir siyasi ve ekonomik kısıtlamayı kabul etmemiş, Millî Mücadele'nin kazanılmasından sonra Lozan Antlaşması için

İsviçre'ye giden heyete kapitülasyonların tavis verilmeden kaldırılması konusunda özel talimat vermiştir.

Lozan Antlaşması'nın, Millî Mücadele'nin siyasi bir belgesi olması yanında ekonomik bir boyutu da vardır. Lozan Antlaşması'nın ekonomik boyutları; kapitülasyonların kaldırılması, dış borçlar konusunun karara bağlanması, nüfus mübadelesi ve gümrük düzenlemeleri şeklindedir.

Lozan Antlaşması'nın 28. Maddesi'yle kapitülasyonlar yani yabancılar tarafından hukuki ve mali ayrıcalıklar kal-

Görsel 4.21: Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi hatırası

Görsel 4.22: Millileştirilen Haydarpaşa Garı, İstanbul

dırılmış, dış borçların ise Osmanlı topraklarında kurulmuş olan diğer ülkelerle paylaşılması yoluna gidilmiştir. Bu antlaşmanın önemli maddelerinden biri de nüfus mübadelesidir. Mübadele neticesinde nitelikli iş gücünün Anadolu'yu terk etmesi, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir.

Lozan Antlaşması'nın Türk ekonomisi üzerindeki en önemli yanı ise Türkiye, İngiltere, Fransa ve İtalya gibi ülkelerle imzalanan **Ticaret MukaveleNamesi** (sözleşmesi) olmuştur. Bu mukaveleye göre 1 Eylül 1916 tarihli gümrük tarifesi uygulamasının 1929 yılına kadar geçerli olması kararlaştırılmıştır. Alınan bu kararla yerli üretim ile ithal mallar arasında farklı oranda tüketim vergisi alınması önlenmeye çalışılmış ancak bu uygulamaya rağmen sanayi üretiminde yeterli rekabet ortamı sağlanamamıştır.

1929 yılına kadar egemen olan bu gümrük tarifesi dış ticaret göstergelerini de etkilemiştir. 1923-1929 yılları arasında Türkiye'nin ithalatı (dışarıdan mal alımı), ihracatının (dışarıya mal satımının) üzerinde olmuştur. Bu dönemde ithalat, ihracattan yılda ortalama %26,8 oranında artarak gerçekleşmiştir. Yurt dışından sanayi ürünleri ile şeker gibi temel tüketim malları ithal edilirken kuru üzüm, pamuk, incir ve fındık gibi tarım ürünleri de yurt dışına ihraç edilmiştir.

Atatürk, ekonominin bağımsız olması gerektiğini; “İstiklâl-i tam (tam bağımsızlık) için millî hâkimiyet, iktisadî hâkimiyet ile sağlamlaştırılmalıdır.” sözleriyle ifade etmiştir.

Atatürk'ün millî ekonomi anlayışı içe kapanık bir ekonomi anlayışı değildir. Onun ekonomi anlayışı uluslararası imkânlardan da faydalanan ve değişime açık olan ekonomik bir anlayıştır. Nitekim Atatürk bir sözünde; “Efendiler, İktisat sahasında düşünürken ve konuşurken zannolunmasın ki biz yabancı sermayeye hasım bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok emek ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Binaenaleyh kanunlarımıza uymak ve saygı göstermek şartıyla yabancı sermayelere lâzım gelen teminatı vermeye her zaman hazırız. Şayanı arzudur ki, yabancı sermaye bizim emeğimize ve serveti sabitimize katılsın. Bizim için ve onlar için faydalı neticeler versin. Fakat eskisi gibi değil!” demiştir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türk toplumunun büyük bir kısmı tarımla uğraşıyordu ve tarım o dönemde ilkel yöntemlerle yapıyordu. Atatürk, millî ekonomi politikası gereği tarıma önem verilmesi gerektiğini; “Her şeyden önce tarıma ve çiftçiye önem verilecektir. Çünkü halkımızın büyük bir kısmı tarımla uğraşan köylülerdir.” sözleriyle ifade etmiştir.

Bu dönemde sanayi ve ticaret büyük ölçüde gayrimüslimlerin elindeydi. Madencilik işleri ise yabancı sermayenin yatırımlarına bağlıydı.

SIRA SİZDE

Erzurum Kongresi'nde temeli atılan “Misak-ı Millî” (28 Ocak 1920), Sivas Kongresi ve Amasya görüşmelerinde şekillenmiş, nihayet son Osmanlı Meclisi olan Meclis-i Mebûsan'da kabul edilmiştir. Bu kararlar daha sonra TBMM tarafından da kabul edilip uygulanmaya çalışılmıştır.

Misak-ı Millî'nin 6. Maddesi'nde özetle: “Millî ve iktisadî gelişmemizi gerçekleştirmek için ülkemizin tam bağımsızlığa kavuşması lazımdır. Dolayısıyla siyasi, adli ve mali gelişmemizi engelleyici ve sınırlayıcı hususlar kabul edilmeyecektir.” denilmiştir. Lozan Antlaşması'nın (24 Temmuz 1923), 28. Maddesi'nde ise özetle: “Taraflar Türkiye'de kapitülasyonların her bakımdan kaldırıldığını kabul ettiklerini bildirirler.” denilmektedir.

Misak-ı Millî kararları ve Lozan Antlaşması'nın yukarıdaki ekonomi ile ilgili maddelerini karşılaştırıp konu hakkındaki düşüncelerinizi aşağıdaki boşluğa yazınız.

Osmanlı Devleti'nden devralınan kapitülasyonlar nedeniyle denizlerimizde yük ve yolcu taşınması işi ile limanları işletme yetkisinin büyük bir kısmı yabancı şirketlerin elindeydi. 1 Temmuz 1926 tarihinde çıkarılan **Kabotaj Kanunu** ile bu yetkiler Türklerin eline geçmiş, böylece milli ekonomiye geçişte önemli bir adım daha atılmıştır.

? SORU

Atatürk'ün; “Tam bağımsızlık ancak ekonomik bağımsızlık ile mümkündür.” sözünü açıklayınız.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki ekonomi politikaları iki evrede incelenir. Birinci evrede **liberal** bir ekonomik yaklaşım, ikinci evrede ise devletçiliğin daha ağır bastığı bir ekonomik yaklaşım benimsenmiş yani bir tür **karma ekonomik model** takip edilmiştir.

Birinci evre olan (1923-1929) liberal ekonomik yaklaşımda, serbest piyasa şartlarında özel girişimciler teşvik edilerek sanayileşme politikaları izlenmiştir. Türkiye'de sermaye birikimini hızlandırmak için bankacılığa önem verilmiş, müteşebbisleri destekleyerek sanayi yatırımlarına kaynak oluşturması için Atatürk'ün isteğiyle 1924 yılında İş Bankası, 1925 yılında da Türkiye Sanayi ve Maadin Bankası kurulmuştur. 1925 yılında Türkiye'de şeker fabrikası kuracak şirkete üretim tekeli ve çeşitli ayrıcalıklar verilmiştir. 1927 yılında

BİLGİ NOTU

Liberalizm, yakın çağda ortaya çıkmış bir fikir akımıdır. Liberalizme göre devlet ekonomik ve sosyal konularda müdahaleci olmamalıdır.

Tablo 4.3: Tarım ve Sanayide Büyüme Hızı

Yıl	Tarım (%)	Sanayi (%)
1923	-	-
1924	27,2	-7,1
1925	5,6	17,9
1926	31,8	14,8
1927	-30,9	19,4
1928	19,2	-0,6
1929	42,6	3,8
ortalama	15,92	8,03

TÜİK, İstatistiki veriler 1923-1929

Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkarılarak yatırım yapacaklara çeşitli kolaylıklar sağlanmıştır. Türkiye'de sanayi işletmelerinin sayısı 1915 yılında 568 iken 1927 yılına gelindiğinde bu sayı 65.245 olmuştur. 1923-1929 döneminin ekonomik göstergeleri incelendiğinde sanayi üretim artışının yaklaşık olarak %8, tarımsal üretim artış ortalamasının %16, milli gelirdeki ortalama büyüme hızının da %11 olduğu görülür (Tablo 4.3).

Birinci evrede uygulanan ekonomik politikada yerli sermayenin yeteri kadar güçlü olmayışı yabancı sermayenin de yeterli ilgiyi göstermemesi üzerine istenilen sonuç elde edilememiştir. 1929 yılında yaşanan **Dünya Ekonomik Bunalımı** ortaya çıkınca ekonomik politikalarda “Ferdin yapamayacağı işleri devlet yapar.” şeklinde tanımlanan **devletçilik ilkesi** uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemde korumacı ve devletçi ekonomik politikalar çerçevesinde “Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu” çıkarılmış ve 30 Haziran 1930 tarihinde **Merkez Bankası** kurulmuştur.

“Bizde devletçilik, bazılarının sandığı gibi sosyalist teorilerden ilham alınarak kurulmamıştır. Devletçilik, Türkiye'nin koşullarından ve öz ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye'ye has bir sistemdir.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Atatürk'ün yukarıdaki sözünden de anlaşılacağı gibi Türkiye'nin devletçilik politikasını izlemesinin bir sebebi de 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı'dır. Bu bunalım, ABD'de New York Borsası'nın (Wall Street) çökmesiyle başlamış ve Türkiye'yi de etkilemiştir. Amerika'da başlayan bu bunalım nedeniyle Türkiye'nin dış ticaret hacmi küçülmüş, ithalat ve ihracat değerleri Türkiye aleyhine gelişmiştir. Türk parasının değeri düşmüş, küçük imâlathaneler iflas etmiştir.

Bu krizden kurtulmak için çeşitli tedbirler alınmış, bu amaçla 1929 yılında **Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti** kurulmuş, sanayileşmeyi gerçekleştirmek için “Birinci Beş Yıllık Sanayi Pla-

nı” hazırlanmıştır. Halkın tasarruf konusunda bilinçlenmesi için çalışmalar yapılmış, halkı tasarruf konusunda bilinçlendirmek amacıyla da dönemin gazetelerinde tasarrufla ilgili yazılar (Görsel 4.23) ve karikatürler (Görsel 4.24) yayımlanarak yerli malı kullanımı özendirilmeye çalışılmıştır.

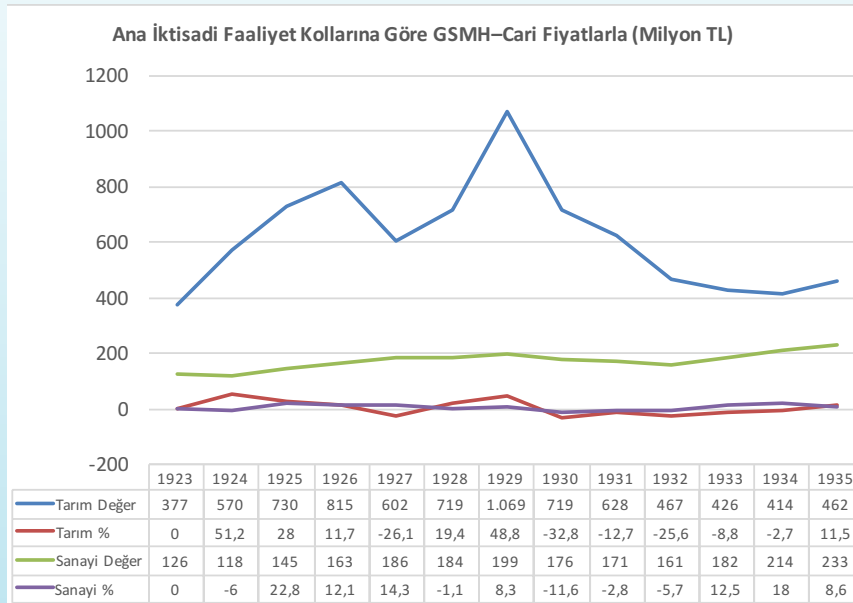

Görsel 4.23: 27 Ocak 1930 tarihli gazete haberi

Görsel 4.24: 1930 tarihli bir gazetede yayınlanan karikatür

SIRA SİZDE

Grafik 4.3: TÜİK, İstatistik Göstergeleri 1923-2009

Yandaki grafik (Grafik 4.3) incelendiği zaman ekonominin yaklaşık %24 oranında daraldığı görülür. Siz de grafiği inceleyerek tarım ve sanayide en çok düşüşün yaşandığı yılları ve bu düşüşün yaşanmasının nedenlerini aşağıya yazınız.

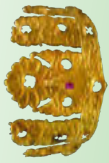
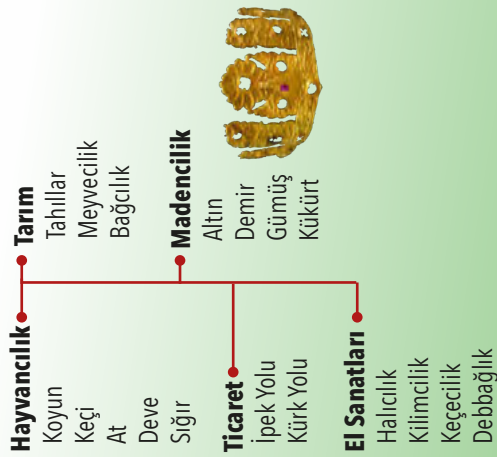

ÜNİTE ÖZETİ

TÜRKLERDE EKONOMİ

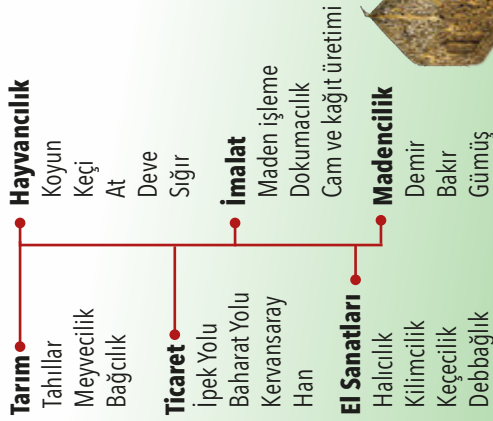
İlk Türk Devletleri

Coğrafya, ekonomik faaliyetleri şekillendirmiştir.

İlk Türk İslam Devletleri

Fütüvvet (İçtimai, iktisadi ve siyasi bir yapı)
Ahilik (Esnaf ve sanatkarlar örgütlenmesi)

Osmanlı Devleti

Lonca Teşkilatı (Esnaf birlikleri)

Klasik Dönem

Ekonominin bozulma süreci

Coğrafi keşiflerin etkisi
Tımar sisteminin bozulması
İltizam sisteminin yaygınlaşması
Kapitülasyonlar
Merkantilizm
Sanayi inkılabı

Gelirler

Merkez Maliyesi kaynakları

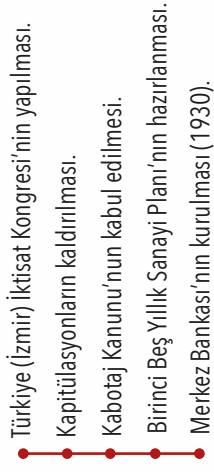
Mukataa
Cizye
Avarız

Vergiler

Şerî vergiler (Öşür, haraç, cizye, ağnam, zekat)
Örfî vergiler (Çifhane, çiftbozan, ispenç, bac, ağıl, imdadiyeyi seferiye, imdadiyeyi hazariye, derbent, avarız)
Gümrük vergileri

Cumhuriyet Dönemi

Milli ve tam bağımsız ekonomik anlayış benimsenmiştir.

Ekonomik politikalar

Liberal (1923-1929) Devletçilik (1930-..)

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. İlk Türk devletlerinde tarım ile uğraşanlara denirdi.
2. Müslümanlardan tarım ürünleri için alınan vergiye denir.
3. Osmanlı Devleti'nde olağanüstü durumlarda alınan vergiye denir.
4. Osmanlı Devleti'nde kâğıt paraya denirdi.
5. Cumhuriyet'in ilk yıllarında ekonomik politika izlenmiştir.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

6. Kök Türklerde madenî paraya verilen isim nedir?
.....
7. Kervansarayların Türk İslam devletlerindeki ilk ismi nedir?
.....
8. Osmanlı Devleti'nde temel tüketim maddelerinin fiyatının devlet tarafından belirlenmesine ne denirdi?
.....
9. Türkiye'de limanların millileştirilmesi hangi kanun ile gerçekleşmiştir?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

10. Karasal iklimin tarımsal üretime etkisi hakkında bilgi veriniz.
11. İlk Türk devletlerindeki gelir kaynakları nelerdir?
12. Ahilik teşkilatının ekonomiye katkıları hakkında bilgi veriniz.
13. Kervansarayların yapılış amacı hakkında bilgi veriniz.
14. Merkez maliyesinin en önemli gelir kaynaklarından olan Mukataa gelirleri nelerdir?
15. Osmanlı Devleti'nin en önemli giderleri arasında sağlık, eğitim, bayındırlık ve diyanet gibi harcamaların görülmeyişinin nedenini açıklayınız.
16. Osmanlı Devleti'nde Merkantilist ekonomik anlayışın görülmemesi sebebi nedir?
17. Osmanlı Devleti'ndeki Lonca Teşkilatı hakkında bilgi veriniz.
18. Arz yönlü ekonomik anlayış ne demektir? Açıklayınız.
19. 1929 Dünya ekonomik bunalımına karşı Türkiye'nin aldığı tedbirleri nelerdir?

Ç) Aşağıdaki iki soruyu yandaki grafiğe göre cevaplandırınız.**20. Bu grafikten aşağıdakilerden hangisi çıkarılabilir?**

- A) En önemli gelir kaynağı ticarettir.
- B) Gümrük gelirleri vasıtalı vergilerden daha fazladır.
- C) Mısır'da gayrimüslim sayısı Müslümanlardan fazladır.
- D) En yüksek gelir tarımdan elde edilmektedir.
- E) Yabancı tüccarlardan elde edilen gelir, tarımdan fazladır.

21. Mısır eyaletinde haraç gelirlerinin az olmasının nedeni nedir?

Grafik 4.4: Mısır eyaletinin gelir rakamları

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.**22. İlk Türk devletlerinde**

- I. Hayvancılığın yaygın olması
- II. Tarımla uğraşılması
- III. Madencilik gelişmesi

gibi uğraşlardan hangisi veya hangileri iklim ile doğrudan ilgilidir?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve III D) II ve III E) I ve II

23. Çinli elçi, Uygur bölgesinde gördüklerini şöyle yazmıştır; “Ovadan geçen bir nehrin mecrası (yatağı) değiştirilmişti. Bu nehirde açılan kanallarla bahçeler ve tarlalar sulanıyordu.” Yine kaynaklarda da kavun ve karpuzun Çin bölgesine buralardan gittiği yazılmaktadır.

Metinden hangisi çıkarılamaz?

- A) Çinliler kavun karpuz yetiştirmemektedir.
- B) Uygurlarda sulu tarım gelişmiştir.
- C) Uygurlar tarıma önem vermektedir.
- D) Uygurlar tarım ürünleri ihraç etmektedir.
- E) Sulama kanalları tarımda önemli bir yere sahiptir.

24. Türkiye Selçuklu Devleti ticareti canlandırmak için birtakım tedbirler almıştır.

Aşağıdakilerden hangisi bu tedbirlerden değildir?

- A) Ticaret yollarının güvenliğini sağlamışlardır.
- B) Yeni ticaret yolları açmışlardır.
- C) Yüksek gümrük vergisi almışlardır.
- D) Kervansaraylar yaptırmışlardır.
- E) Devlet sigortası uygulaması yapmışlardır.

25. Tımar sisteminin zamanla bozulmasıyla birlikte güvenlik sorunu ortaya çıkmış, köylüler ve sipahiler toprakları bırakıp şehirlere göç etmişlerdir.

Yukarıda verilen bilgiye göre aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Eyalet ordusunun sayısı azalmıştır.
- B) Çarpık kentleşme görülmeye başlamıştır.
- C) Kırsal kesimde nüfus azalmıştır.
- D) Tarım ürünlerinin fiyatı düşmüştür.
- E) Taşrada güvenlik sorunu ortaya çıkmıştır.

26. “Sık sık değişen mültezimlerin mümkün olduğu kadar fazla kâr sağlamak uğruna tahrip ettiği vergi kaynağını canlandırmak ve devam ettirmek için mültezimliği sürekli hâle getirmek gerekirdi.” **diyen bir tarihçi aşağıdaki sistemlerden hangisinden bahsetmektedir?**

- A) Malikane sistemi
- B) İltizam sistemi
- C) Narh sistemi
- D) Tımar sistemi
- E) Pencik sistemi

27. İltizam sistemi, bir gelir kaynağını açık arttırma yoluyla bir süreliğine (3 yıl) bir özel şahsa satmak anlamına geliyordu ve ihaleyi alan kişiye mültezim adı veriliyordu. İlerleyen yıllarda, iltizam sisteminin yayılışı ile birlikte devlet gelirlerinin çoğunu kontrol eden bir mültezim sınıfı ortaya çıkmıştır. Mültezimler, taşradaki etkinliklerini zamanla artırmışlardır. XVIII. yüzyılda bu mültezim topluluklarının arasından Ayan adı verilen zengin bir zümre ortaya çıkmıştır.

Yukarıdaki metinden hareketle iltizam sistemi ile ilgili olarak, aşağıdakilerden hangisi söylenebilir?

- A) Merkezî otorite güçlenmiştir.
- B) Feodal yapıya benzer güçler ortaya çıkmıştır.
- C) Mültezimler kontrol altına alınmak istenmiştir.
- D) Tımar sistemi tamamen ortadan kalkmıştır.
- E) Taşranın yönetimi Ayanlara bırakılmıştır.

28. Mustafa Kemal Atatürk tarafından söylenen; “Tam bağımsızlık için şu prensip vardır. Milli egemenlik, iktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir.” sözü ile açılan Türkiye (İzmir) İktisat Kongresi’nde, tam bağımsız bir ekonominin kurulması doğrultusunda kararlar alınmıştır.

Buna göre

- I. Kabotaj Kanunu’nun çıkarılması
- II. İthal malların vergisinin artırılması
- III. Aşar vergisinin kaldırılması.

uygulamalarından hangisi veya hangileri, Mustafa Kemal Atatürk’ün sözü doğrultusunda gerçekleştirilmiştir?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız II
- C) I ve II
- D) I ve III
- E) I, II ve III

29. 1923-1929 yılları arasında Türkiye’nin ithalatı ihracatının üzerinde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ortalama her yıl 111,9 milyon dolarlık dışarıdan mal alınmış, dışarıya ise yılda ortalama 82,4 milyon dolarlık mal satışı gerçekleştirilmiştir. İthalat ürünlerini sanayi ürünleri ile şeker gibi temel tüketim malları oluştururken ihracat ürünlerini ise kuru üzüm, pamuk, incir ve fındık gibi tarım ürünleri oluşturmuştur (TÜİK, 2015).

Yukarıda verilen metne bakarak aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Ülkede fabrika sayısı yetersizdir.
- B) İthalat nedeniyle dış ticaret açığı yaşanmıştır.
- C) Hammadde ithal edilmektedir.
- D) İthal mala ihtiyaç duyulmaktadır.
- E) Tarım ürünleri ihraç edilmektedir.

30. Osmanlı Devleti’nde her türlü ürünün bulunduğu değerli eşyaların satıldığı yerd. Burada bulunurdu. Burada ayrıca tek kalem ürünlerin üreticiler tarafından getirildiği toptancı hali diyebileceğimiz vardı.

Yukarıdaki boşluklara sırasıyla aşağıdakilerden hangilerinin getirilmesi doğru olur?

- A) kapan-bedesten-kapalıçarşı
- B) bedesten-kapan-kapalıçarşı
- C) bedesten-kapalıçarşı-kapan
- D) kapalıçarşı-kapan-bedesten
- E) kapalıçarşı-bedesten-kapan

Orhun Alfabeti kullanılarak oluşturulmuş
ahşap oyma plaka.

5. ÜNİTE

TÜRKLERDE EĞİTİM VE BİLİM

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM
- C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM
- Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM

KAVRAMLAR

Ozan, Medrese, Tekke, Zaviye, Sahn-ı seman, Enderun, Dârülmualli-
mat, Dârülfünûn, Tevhid-i tedrisat

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinde eğitim ve bilim faaliyetleri
- İlk Türk İslam devletlerinde eğitim ve bilim alanındaki çalışmalar
- İlk Türk İslam devletlerindeki bilim insanları
- Osmanlı Devleti'nde eğitim ve bilim anlayışı
- Osmanlı Devleti'nde öne çıkan bilim insanları
- Osmanlı Devleti ile Avrupa'daki bilimsel çalışmaların karşılaştırılması
- Tanzimat sonrası Osmanlı eğitim sisteminde meydana gelen değişimler
- Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim ve bilim alanındaki gelişmeler

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Eğitim olmasaydı toplumlar bilgi ve birikimlerini günümüze aktarabilirler miydi?
2. Aşağıdaki görsellere bakarak bilgi ve birikimin teknolojiye etkisi hakkındaki düşüncelerinizi söyleyiniz?

Görsel 5.1: Tekerlek

Görsel 5.2: Uzak mekiği

5.1. İlk Türklerdeki Eğitimin Özellikleri

İlk Türk devletlerinin yaşam biçimleri, onların eğitim anlayışlarını ve eğitim uygulamalarını da şekillendirmiştir. Bu nedenle ilk Türk devletlerinde verilen eğitimde töre önemli bir yere sahip olmuş, aileler çocukların ve gençlerin sosyalleşmeleri için özel çaba sarf etmiştir. İlk Türk devletlerinde ailede verilen eğitimin çevreye yönelik bir eğitim olmasına da dikkat edilmiştir.

Bu dönemde halkın da eğitimine önem verilmiş, toplumun eğitimi için şiirler, destanlar ve atasözleri derlenmiş derlenen bu ürünler ozanlar aracılığı ile nesilden nesile aktarılmıştır.

Oğuz Kağan Destanı'nda insanların hayatı, mevsimler ve ülkelerle ilgili bilgiler yer almaktadır. Manas Destanı'nda insanların kullandıkları aletler ve silahların yanında, hayvan hastalıkları ve insanların anatomik yapılarıyla ilgili bilgiler verilirken Ergenekon Destanı'nda demirin nasıl eritildiği anlatılmıştır.

BİLGİ NOTU

Destanlar milletlerin kültürlerini yansıtan manzum hikâyelerdir. Ait oldukları milletin kahramanlıklarını anlatarak o insanların kendilerine güven duymalarını ve millî benliklerini koruyarak sonraki nesillere aktarmalarını sağlayan önemli eserlerdir.

SORU

Kültürün sonraki nesillere aktarılmasında destanların etkisini açıklayınız.

İlk Türk devletlerinden olan Hunlar ve Kök Türklerde örgün eğitim (planlı, programlı eğitim) kurumlarının olduğuna dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak uygarlık ve kültür düzeyindeki gelişmişlik düzeyi, ilk Türklerde güçlü bir eğitim sistemi olduğunu gösterir. Devletin çeşitli kademelelerinde çalışan memurların olması da bu memurları yetiştiren eğitim kurumlarının varlığına dair belge niteliğindedir.

Görsel 5.3: İlk Türklerde kemik üzerindeki yazı ve tasviri, Gorno Altay Müzesi-Altay Özerk Cumhuriyeti

Türklerin geçtiği coğrafyalarda yazıtlara rastlanması tabak, çanak, yüzük, küpe, kemer tokası ve kemik eşyalar gibi günlük kullanılan malzemelerde yazıların bulunması, Türklerde halk arasında da okuma ve yazmanın yaygın olduğunun göstergesidir (Görsel 5.3).

Türklerin eğitim anlayışında ahlak, terbiye, iyilik, cömertlik, sorumluluk ve bilgelik gibi değerler ön plana çıkmıştır. Alp insan olmaya büyük önem verilmiş, alp insan olabilmek bir erdem olarak kabul edilmiştir.

Konargöçer hayat yaşayan ilk Türk toplulukları, sürekli savaş tehlikesiyle karşı karşıya oldukları için savaş sanatını iyi bilirlerdi. Ata binme, ok atma ve kılıç kalkan kullanma gibi eğitimler, çocuk yaşlardan itibaren disiplinli bir şekilde verildi. Silah kullanabilme gücüne sahip olan herkes, savaş araç ve gereçlerini kullanma eğitimi alırdı.

İlk Türk devletleri arasında yer alan Hunlar, özellikle askerî eğitime büyük önem vermişlerdir. Hun hükümdarı Mete Han'ın kurduğu askerî alandaki onlu sistem birçok ülkeye örnek olmuştur.

Temel geçim kaynağı hayvancılık olan Türkler, özellikle hayvan ürünlerini işlemeyi (et, süt, yoğurt, deri, yün vb.) iyi biliyorlardı. Ayrıca hayvan hastalıkları konusunda eğitimliydi. Türklerde dokumacılık ve demir işlemeciliği de çok gelişmişti.

Hun, Kök Türk ve Uygurlarda Eğitim

İlk Türk devletlerinden olan Hunlarda eğitim, Hunların ilk hükümdarı olan Teoman Dönemi'nde başlamıştır. Bu ülkedeki eğitimin asıl gelişimi Hunların en ünlü hükümdarı Mete Han Dönemi'nde olmuştur. Mete Han Dönemi'nde sivil, askerî ve siyasi alanla birlikte eğitim alanında da önemli gelişmeler sağlanmıştır. Hunların okuryazar olduğu, Mete Han'ın Çin İmparatoru'na

gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır. Mete Han bu mektupta askerî zaferleri Tanrı'nın izniyle kazandığını anlatmıştır. Ayrıca Hun Dönemi'ne ait Esik Kurganı'nda çıkan gümüş bir çanakta 26 harften oluşan yazıya rastlanmıştır (Görsel 5.4).

Hunlarda ata binme, ok atma ve kılıç kuşanma işleri çocuk denecek yaşlarda öğretilir, bu eğitimlerde baba önemli rol oynardı. Ayrıca eğitimin yaparak ve yaşayarak gerçekleştirilmesine de önem verilirdi.

Kök Türklerin eğitim açısından Türk tarihine yaptıkları en önemli katkı, 38 harften oluşan bir alfabeyi kullanıp gün-

Görsel 5.4: Esik Kurganı'nda çıkan gümüş çanak ve tasviri, Almatı Milli Tarih Müzesi, Kazakistan

müze kadar gelen Orhun Yazıtları'nı bırakmış olmalarıdır. Orhun Yazıtları, bu dönemde yazının Türkler arasında kullanıldığının belgesi niteliğindedir.

Orhun Yazıtları, Türk tarihine ait bilinen ilk yazılı eser olması açısından önemlidir. Türk milletine hitaben yazılan bu yazıtlar Türk milli tarihi ve Türk eğitim tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Orhun Yazıtları, destanlar gibi sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş için de önemli bir adımdır.

Kök Türkler Dönemi'ndeki eğitim, töre anlayışı içerisinde gelişmişti ve Hunlardaki eğitime benzemektedir. Kök Türklerdeki eğitimin Hunlardan farklı olan yanı, yazının taşlara kazınmasıdır. Yazının taşlara kazınmış olması, Kök Türklerde planlı bir eğitim anlayışının olduğunu gösterir. Kök Türklerde sözlü töre yazı ile gelişmiş, bilgiler artmış ve yaygınlaşmıştır.

BİLGİ NOTU

Orhun Yazıtları VIII. yüzyılda Vezir Tonyukuk, Kül Tigin ve Bilge Kağan adına dikilmiştir. Bu yazıtlarda halka bilgi verilmesi de amaçlanmıştır.

Orhun Yazıtları, 1893 tarihinde Danimarkalı Wilhelm Thomsen (Vilhelm Tomsen) tarafından okunmuştur.

SORU

“Söz uçar, yazı kalır.” sözünden ne anlıyorsunuz?

Hunlarda olduğu gibi Kök Türklerde de alp insan tipine büyük önem verilmiştir. Orhun Yazıtları'nda alp kişi olmak iyi bir hükümdar olmanın özelliklerinden sayılmış, Türk milletinin sonsuza dek yaşaması için yazılanlardan ders alınması gerektiği anlatılmıştır. Bu yazıtlarda bağımsızlık, bilgelik ve alpliğin öneminden bahsedilmesi ve birlikte yaşamının değerinin dile getirilmesi, yazıtların eğitici bir yönü olduğunu gösterir.

Kök Türklerle ait mezar taşlarında, madenî eşyaların üzerlerinde ve kayalarda birçok yeni yazı bulunmuştur. Bu yazılardan birinde, bir küpün nişan için bir kıza verildiği anlatılmıştır. Birçok eşya üzerinde yazıların bulunması, Kök Türklerde yazının sosyal hayatta da yaygın olarak kullanıldığını göstermektedir. Ayrıca Kök Türkler Dönemi'nde başka dillerden çeviriler de yapılmıştır.

? SORU

Bir ülkede yazıya önem verilmesi ve farklı dillerdeki kitapların çevirilerinin yapılması, o ülke hakkında nasıl bir fikir oluşturur?

Görsel 5.5: Yazı yazan Uygur rahipleri, Staatliche Müzesi, Berlin

Uygurlardaki eğitim anlayışı Kök Türklerdeki eğitim anlayışına benzemekle birlikte bazı konularda Kök Türklerden farklılıklar gösterir. Zira Uygurlar Dönemi'nde yerleşik hayat önem kazanmış, diğer kültürlerle de etkileşim artmış, örgün eğitim yerleşmeye başlamıştır. Uygurların Manihaizm dinini kabul etmesi, onların eğitim anlayışını da etkilemiştir.

Uygurlar ilk dönemlerinde Orhun Alfabeti'si'ni kullanmış, daha sonra da menşei Soğd Alfabeti olan bir alfabe kullanmaya başlamıştır. Kök Türkler yazılarını sert zeminler üzerine bıçakla kazırken, Uygurlar kalem ve fırça kullanarak birçok kitap yazmıştır (Görsel 5.5).

Uygurların hem kendi dillerinde hem de komşu ülkelerin dillerinde eserler basması, okuyup yazmanın Uygur ülkesinde yaygın olduğunu gösteren en önemli delildir. Kâtip, bürokrat, çevirmen ve öğretmenlerin olması da Uygurlarda örgün eğitimin yapıldığını göstermektedir. Son yapılan araştırmalarda Uygurlarda 23 tane okulun olduğu belirlenmiştir. Uygurların eğitime verdiği önemi, onların şu atasözünden anlamak mümkündür: "Çocuğunu öğretmene ver, ondan alıp saraya ver."

Uygurlara ait Turfan'da bulunan bir mecmuada bilginin önemini anlatan şu beytlere rastlanmıştır.

Bilgi bilin ey beyim,
Bilgi sana eş olur.
Bilgi bilen insana,
Bir gün devlet yar olur.

Bilgili insan beline,
Taş kuşansa kaş olur.
Bilgisizin yanına,
Altın konsa taş olur.

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 14

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerinden olan Hunlar, Kök Türkler ve Uygurların eğitim anlayışlarındaki önemli hususları noktalı yerlere yazınız.

Hunlar

Kök Türkler

Uygurlar

İlk Türk Devletlerinde Bilim

Hunlarda verilen önemli eğitimlerden biri de savaş araç ve gereçlerinin yapılmasıyla ilgilidir. Hunlar kap kacak yapımı, dokumacılık, ağaç oymacılığı, süsleme sanatları, demir işlemeciliği ve bitki köklerinden kumaş boyası yapılması gibi işleri başarıyla gerçekleştirmişlerdir (Görsel 5.6). Bazı Çin kaynakları ise bronzun da ilk defa kuzey komşuları Türkler tarafından kullanıldığını yazmaktadır. Bu durum Türklerin bilimde ne kadar ileri bir noktada olduğunu gösterir.

Hunlar hayvan hastalıklarını misk otuyla dağlama yapıp tedavi etmeye çalışmışlardır. Bundan da konargöçer hayat süren Hunların, hayvan ürünlerinin değerlendirilmesi ve hayvan hastalıkları gibi konularda bilgi sahibi oldukları anlaşılmaktadır.

Görsel 5.6
Hunlara ait koç başı figürlü eyer örgüsü, Ermitaj Müzesi, Rusya

SORU

Yaşam tarzının bilimsel gelişmelere etkisi var mıdır? Açıklayınız.

Görsel 5.7: Hunlara ait yay ve okun günümüze uyarlanmış hâli

Kök Türklerdeki bilimsel gelişmelere bakıldığında, onların da Hunlarda olduğu gibi demirin işlenmesi, savaş araç ve gereçlerinin yapılması, ok ve yay yapımı (Görsel 5.7), yün ve iplik dokumacılığı ve pamuktan kâğıt yapımı gibi zanaatsal alanlarda gelişmiş oldukları görülür. Bu döneme ait pulluk ve kürek gibi aletlere rastlanması, sert çelik ve yumuşak çelikten bahsedilmesi, Kök Türklerde demir işlemeciliğinin ileri bir düzeyde olduğunu gösterir.

Uygurlardaki bilimsel gelişmeler Hun ve Kök Türklere göre daha ileri seviyedeydi. Uygurlar araç gereç yapımı, gelişmiş şehir yapılanması, çiçek hastalığına karşı geliştirilen aşı vb. alanlardaki çalışmalar sayesinde bilimsel açıdan önemli bir noktaya ulaşmıştır. Bu ülkedeki madencilik çalışmaları bakır oksit, nişadır ve boraks kullanacak kadar ilerlemiş, bakırcılık ve kuyumculuk ileri bir seviyeye ulaşmıştır.

Uygurlar tıbbî konularda oldukça önemli gelişmeler sağlamış, Çin ve Hintlilerin tıp bilgilerinden de yararlanmışlardır. Doğada bulunan her şeyin bir faydası olduğuna inanan Uygurlar,

Görsel 5.8: Karabalgasun Yazıtları'ndan bir bölüm, Moğolistan

ilaç olarak kullanacakları bitkiler hakkında detaylı araştırmalar yapmış, sarımsak ve soğanı ilaç yapımında sıkça kullanmışlardır.

Uygurlar matbaacılığı bildikleri için tahta kalıpları kullanarak baskı yapmışlardır. Tuen-huang Mağarası'nda bulunan tahta harfler, Uygurların matbaacılıkta ileri noktada olduklarını göstermektedir. Uygurların **Karabalgasun Yazıtları** (Görsel 5.8) Çince, Soğdca ve Türkçe olarak yazılmıştır.

Kağıdı genellikle pamuktan yapan Uygurların mabetlerinde kütüphaneler de bulunurdu. Uygur eserleri ilk zamanlarda tomar şeklindeki kâğıtlara yazılırken ilerleyen zamanlarda günümüze benzer kitap şekilleriyle de yazılmaya başlanmış, eserlerin yazımında siyah ve kırmızı mürekkepler kullanılmıştır. Türk-

lerin bilimsel alandaki çalışmalarına genel olarak bakıldığında burada otaçı ve emçi denilen hekimlerin görev yaptıkları görülür. Bitki ve mineral kaynaklı ilaçlar kullanarak tedavi eden bu hekimlerin yanında, kam ve baksı adı verilen ve Şamanizm inancıyla tedavi uygulayan insanlar da vardı. Ayrıca ölen kişilerin mumyalanması da yapılırdı.

Türkler matematikte erken tarihlerden itibaren on tabanlı (desimal) sistemi ve aritmetik hesaplarda sayı dizilerini, ilerleyen dönemlerde ağırlık ve uzunluk ölçüleriyle para birimlerini kullanmışlardır. Türklerde, sayılar hangi yönden toplanırsa toplansın aynı sonucu veren ve günümüzdeki sudokuya benzer bulmacalar da vardı.

Türkler, astronomi alanında da önemli çalışmalar yapmış; Güneş'i, Ay'ı ve yıldızları sürekli izlemiş ve bunlara çeşitli anlamlar yüklemiştir. İlkbaharın gelişini (nevruz) bayram olarak kutlamışlar; Venüs'e sabah yıldızı, Merkür'e ise akşam yıldızı isimlerini vermişlerdir.

İklim şartlarının değişkenliğini belirtmek ve zaman ile mevsimler hakkında bilgi edinmek amacıyla On İki Hayvanlı Türk Takvimi'ni kullanan Türkler, bu takvimi güneş yılını esas alarak hazırlamıştır. On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nde, her yıl bir hayvan ismiyle adlandırılmış, on iki yıllık zaman dilimi bir devir olarak kabul edilmiştir. Bu takvimde bir yıl; 365 gün, 5 saat, 50 dakika, 47 saniye olarak belirlenmiş ve gece yarısı günün başlangıcı olarak kabul edilmiştir. Takvimde geçen hayvanların özelliklerinin, o yılın karakterini ve seyrini etkilediğine inanılmıştır.

BİLGİ NOTU

Uygurca yazılmış ve TID 120 kodu ile sınıflandırılmış bir tıp kitabı bulunmuştur. Bu eserde körlük, göze pus inmesi, baş ağrısı, kulak hastalıkları, kalp hastalıkları ve deri hastalıkları gibi birçok hastalık hakkında bilgi bulunmaktadır.

Görsel 5.9: On İki Hayvanlı Türk Takvimi

Görsel 5.10: On İki Hayvanlı Türk Takvimi (Temsilî)

Kâşgarlı Mahmud, On İki Hayvanlı Türk Takvimi'nin ortaya çıkması ile ilgili bir efsane anlatmaktadır. Bu efsaneye göre, geçmişte yaşanan bir olayın tarihi konusunda tartışma çıkar. Bunun üzerine savaş tarihlerini ve çocukların doğum tarihlerini tespit etmek için bir takvime ihtiyaç duyulur. Hakan ile halkın ava çıktığı bir sırada bazı hayvanlar suya doğru sürülür. Bu hayvanlardan 12 tanesi suyu geçer ve suyu geçen her hayvanın ismi bir yıla verilir. Suyu geçen ilk hayvan da sığgandır (fare). Bu yüzden ilk yıl, sığgan yılı olarak kabul edilir.

1. Siz de yukarıdaki Görsel 5.10'a bakarak hangi yılda doğduğunuzu bulunuz.
2. Yukarıdaki takvimden (Görsel 5.10) hareketle ilk Türk devletlerinin hangi bilim dalında gelişmiş olduklarını aşağıdaki boşluğa yazınız?
3. Türkler her yıla neden bir hayvan ismi vermiş olabilir? Aşağıdaki boşluğa yazınız.

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE EĞİTİM VE BİLİM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. İnançların eğitime etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Toplumun dinî inançlarının bilimsel gelişmelere etkisi konusunda neler söyleyebilirsiniz?

5.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Eğitim ve Bilim Faaliyetleri

Buğra Han Medresesi Vakıf Belgesi

Medresede bilim ve din adamları için bir toplantı yeri, bir cami, çalışma odaları, kütüphane, halk için Kur'an okunan bir salon, edep öğretmeni için bir oda, küçük odalar, avlu ve bahçe bulunacaktır.

Medresenin **fakih** (fıkıh bilgini) adı verilen bir müderrisi bulunacak, kendisine ayda 300 dirhem maaş verilecektir. Öğrencilerin tamamı için ayda 1500 dirhem burs (maaş) verilecektir. Öğrencilerin maaşını dağıtan görevliye 50 dirhem, Kur'an öğreten öğretmene 100 dirhem verilecektir.

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 22-23

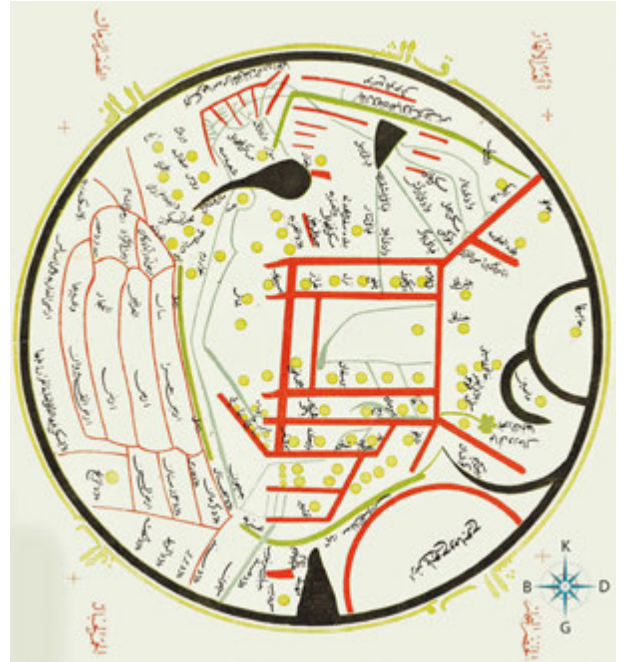
Batı'nın bilime önem vermediği ve insan düşüncesinin baskı altında tutulduğu Ortaçağ'da, eğitim ve bilime önem veren İslam dini doğmuş, bu din, insanları öğrenmeye ve bilimsel çalışmalar yapmaya yöneltmiştir.

Türkler kalabalık gruplar hâlinde İslam dinine geçince İslam dünyası eğitim ve bilim alanında önemli gelişmeler göstermiştir. Geniş coğrafyalara hükmeden Türkler, bu topraklarda açmış oldukları eğitim ve bilim kurumları ile yetiştirdikleri bilim insanları sayesinde bilimin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Karahan hükümdarları bilimsel faaliyetleri destekleyince yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi bilim alanında önemli gelişmeler yaşanmış, Buhara, Semerkant, Taşkent, Balasagun, Kaşgar gibi şehirler bilim ve kültür merkezi hâline dönüşmüştür.

Bilim alanında yaşanan bu gelişmeler, halk ile devlet arasındaki ilişkileri düzenleyecek kişilere ihtiyaç duyulmasına yol açmıştır. Yeni Müslüman olan kalabalık grupların İslamiyet hakkında bilgi sahibi olmasını sağlayacak eğitimcilere ihtiyaç duyulmuş, bu ihtiyaçların karşılanması amacıyla medreseler açılmış, bu medreselerde dinî eğitimin yanında müsbet bilimlere de yer verilmiştir. Bu eğitim hamlesiyle birlikte kültür ve sanat alanında önemli gelişmeler gösteren Karahanlılarda birbirinden değerli düşünür ve bilim insanları yetişmiştir.

Bu bilginlerden **Kâşgarlı Mahmud**, ilk Türk haritacısı ve filoloğudur (Görsel 5.11). **Yusuf Has Hacip**, bu dönemin diğer önemli düşünürü ve fikir adamıdır. "Âlimlerin ilmi, halkın yolunu aydınlatır." diye bahsettiği eseri Kutadgu Bilig, önemli bir siyasetnâme ve nasihatnâmedir.

Görsel 5.11: Dünya haritası, Kâşgarlı Mahmud, *Divan-ı Lügati't-Türk*

Büyük Selçuklular, gerek Türk tarihinde ve gerekse dünya tarihinde medeniyete önemli katkılarda bulunmuşlardır. Eğitim alanında yeni kurumlar oluşturarak Türklerin eğitimine katkıda bulundukları gibi bilime de gereken önemi vermişler, bilginlere ve sanatkârlara büyük saygı göstermişlerdir.

İlk Selçuklu medresesi 1040 yılında Tuğrul Bey tarafından Nişabur'da kurulmuş, Alparslan Dönemi'nde ise medreseler yaygınlaştırılmıştır. Selçuklularda öğretim ücretsiz hâle getirilmiş ve öğrencilere maaş bağlanmıştır.

Ünlü vezir Nizamülmülk, kendi adını taşıyan medresesine önemli bilim insanlarını toplayarak çok geniş bir kütüphane kurdurmuştur. Selçuklularda eğitim devletin bir görevi olarak algılanmış ve eğitime çok büyük yatırımlar yapılmıştır. Alparslan Dönemi'nde Bağdat'ta **Nizamiye Medreseleri** adıyla anılacak ve Türk eğitimini uzun yıllar etkileyecek kurumlar açılmıştır.

NİZAMİYE MEDRESELERİNİN AÇILIŞ AMAÇLARI

Devletin Haşhaşiler gibi radikal örgüt ve mezheplere karşı korunması

Memur ihtiyaçlarının karşılanması ve din adamı yetiştirilmesi

Bilim insanlarının çalışmalarından faydalanılması

İslamiyet'e yeni geçen Oğuz topluluklarının inançlarının pekiştirilmesi

Yoksul ve yetenekli öğrencilerin topluma kazandırılması

Bu kurumlarda dinî bilgilerle birlikte pozitif bilimler de okutulmuştur. Benzer kurumların Avrupa'da daha sonra açılmış olması, bu medreselerin dünyanın ilk üniversiteleri olarak kabul edilmelerini sağlamıştır.

Bizanslı ünlü düşünür **Psellos Konstantinos** (Piselos Konstantinos); "Bağdat'ta kurulan Nizamiye Medreseleri'nde doğan yıldızlar, bir gün Bizans'ın güneşini söndürebilirler." derken bu medreselerin ilerideki rolüyle ilgili çok önemli bir gerçeğe değinmiş oluyordu. Bu medreselerde yetişen âlimler sayesinde, birkaç yıl içinde Bizans'ın güneşi Selçuklular karşısında sönmeye başlamıştır.

Nizamiye Medreseleri İslam dünyasının dört bir tarafından gelen yüzlerce öğrenciyi yetiştirmiş, başarılı devlet adamları ve bilim insanları yetiştirilmesinde çok önemli görevleri yerine getirmiştir.

Medreselerde aşağıdaki tabloda gösterilen ders programları uygulanmıştır.

Tablo 5.1: Medreselerde Okutulan Dersler

Din ve hukuk dersleri	Dil ve edebiyat dersleri	Felsefe dersleri	Müsbet bilim dersleri
- Kur'an okuma - Tefsir - Hadis - Fıkıh - Kelam	- Arap Edebiyatı - Fars Edebiyatı - Nahiv ve Sarf (Dil Bilgisi) - Hitabet - Cerh ve Tadil (Hadis Araştırması) - Tarih - Edep	- Felsefe - Mantık	- Tıp - Cerrahi - Hesap - Hendese (Geometri) - Müsellesat (Trigonometri) - Nücum (Yıldız ilmi) - Hey'et (Gök bilimi) - Tabiiyat (Doğa)

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.44

SIRA SİZDE

Selçuklu Sultanı Alparslan, bir gün Nişabur'da bir caminin kapısında perişan kılıklı gençler görüp bunların kim olduklarını vezir Nizamülmülk'e sormuştu. Vezir; "Bunlar insanların en şerefileri, dünya zevki bulunmayan ilim araştırmacılarıdır." deyince Alparslan onlara bir yurt yapılması ve maaş bağlanmasını emretmiştir.

Alparslan'ın oğlu Sultan Melikşah, kendisini ziyaret etmeyen bilim insanı Sandali'ye bunun nedenini sorunca; "Sizin, hükümdarların en iyisi olmanız için ve benim de âlimlerin en kötüsü olmamam için ziyaretinize gelmiyorum. Çünkü en iyi hükümdar, âlimleri ziyaret eden, en kötü âlim de hükümdarın ziyaretine koşandır." diye cevap vermiştir.

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 43

Yukarıda verilen örneklere bakarak Selçuklularda eğitim ve bilime verilen önemi açıklayınız.

İslam tarihinde medreselerin yanında mescit, ribat, tekke ve zaviyeler de eğitimde önemli bir yere sahipti.

Hız. Muhammed Dönemi'nde Medine'de açılan ilk mescitle birlikte, mescitler İslam tarihinde eğitim öğretim merkezi hâline dönüşmüş, daha sonraki dönemlerde de eğitim öğretim merkezi olmaya devam etmiştir. Ancak zamanla öğrenci sayıları artıp ders programları genişleyince, mescitler eğitim öğretim alanında yetersiz kalmıştır.

Özellikle kelim ve diğer bilim dallarının karşılıklı tartışma esasına dayanması sonucunda oluşan eğitim tarzı, mescitlerin sessizliğini bozmuş, bu nedenle de eğitim öğretim işleri mescit ve camilerden medreselere geçmiştir. Medreselerin açılmasına rağmen mescit ve camilerde kısmen eğitim öğretim faaliyetleri devam etmiştir.

Kervansarayların ilk örneği olan ribatlar, büyük merkezlerde sadece savaşçılar için yapılmışken daha sonraki dönemlerde İslam ilimleri ile uğraşan gençlere de kapılarını açmıştır. Ribatlar da kalan bu öğrenciler, din ilimlerine ait konularda kendilerini geliştirirken ihtiyaç hâlinde şehrin savunmasında askerî bir kuvvet olarak da kullanılmıştır. Ribatların yanında varlıklarını sürdüren tekke ve zaviyeler (Görsel 5.12) ise ibadet, eğitim, ziyaret, barınma, beslenme ve temizlenme gibi ihtiyaçların karşılanmasını sağlamıştır. Tekke ve zaviyelerdeki eğitim sisteminde, medreselerde olduğu gibi öğrencinin davranışlarını değiştirerek onları olgunlaştırma amaçlanmıştır.

Görsel 5.12: Hacı Bektaş-ı Veli tekkesi, Kırşehir

Daha çok yaparak ve yaşayarak öğrenme yöntemi uygulanan tekke ve zaviyelerde, derviş ile şeyhi arasında birebir eğitim anlayışı uygulanmaktaydı. Tekke ve zaviyelerde verilen eğitim, İslam dininin yayılmasında ve Anadolu'ya yapılan Türk göçleri sonucu yaşanan toplumsal sorunların giderilmesinde önemli rol oynamıştır.

Selçuklularda tıp eğitimi çoğunlukla şifahanelerde yapılıyor, astronomi ise rasathanelerde öğretiliyordu. İlk Türk İslam devletlerinde Kible'nin yönü ve ibadet saatlerinin düzenlenmesi açısından astronomi bilimine ayrı bir önem verilmiştir.

Melikşah Dönemi'nde kurulan rasathanede ünlü astronom ve matematikçi **Ömer Hayyam** çalışmalar yapmış, bu çalışmalar sonucunda Celalî Takvimi oluşturulmuştur. Celalî Takvimi, bugün kullandığımız Gregoryen (Gıragoryen) takviminden daha dakiktir. Gregoryan Takvimi her 3300 yılda bir gün hata yaptığı hâlde, Celalî Takvimi 5000 yılda bir günlük hata yapmaktadır.

Görsel 5.13: Gök Medrese, Sivas

Selçuklular eğitime bilimsel açıdan yaklaşmış, her bilimin özelliklerini iyi incelemiş ve her bilimi kendine özgü mekânlarda gerçekleştirmiştir.

Türkiye Selçukluları, Büyük Selçuklular-da olduğu gibi eğitim öğretime gereken önemi vermiş, Anadolu'da medreseler açarak (Görsel 5.13) medrese geleneğini devam ettirmiş ve bilimin gelişmesine katkı sağlamıştır. Çok iyi matematik ve geometri bilgisi gerektiren imar faaliyetlerinde bulunarak birçok kervansaray, han, hastane ve cami yaptırmıştır. Matematik, astronomi, kimya, fizik ve tıp ile ilgili çalışmalar da yapmış, özellikle astronomi bilimine ayrı bir önem vermiştir.

? SORU

İslam devletlerinde astronomi bilimine önem verilmesinin temel sebebi nedir?

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde devlet adamları coğrafya bilimine de önem vermiş, gittikleri seferlerde günlüklere benzer eserler yazmışlardır. Tıp biliminde önemli gelişmeler gösteren Türkiye Selçukluları, Anadolu'nun birçok şehrinde şifahaneler açarak cüzzamlıları da tedavi etmeye çalışmışlardır.

El-Cezeri, bu dönemde mühendislik alanında önemli gelişmeler yaşanmasını sağlayan ünlü bir mühendistir. El-Cezeri, günümüzde haberleşmede kullanılan denge kurma ve ayarlama bilimi olan sibernetikin kurucusu olarak kabul edilir. Otomat adı verilen ve kendiliğinden harekete geçip düzenli bir şekilde durduktan sonra tekrar hareket edebilen araçlar da üreten El-Cezeri, **Kitabül Hiyel** adlı eserinde yaptığı makineleri detaylı bir şekilde tanıtmıştır.

Su çarkı ile işleyen tulumba El-Cezeri'nin yaptığı makinelerden sadece bir tanesidir. Bu makine modern mühendisliğin gelişmesine doğrudan katkıda bulunmuştur. Su çarkı ile işleyen tulumbanın çalışma prensibi, buhar makinesinin ilk örnekleri arasında yer alır.

Cezeri'nin en ünlü makinesi filli su saatidir (Görsel 5.14). Suyun salınımı ile çalışan saat, birtakım objeleri harekete geçirme prensibi üzerine çalışmaktadır. Görüntüsüyle hayranlık uyandıran bu saatin asıl önemi, saatlerin gelişimine sağladığı katkıdır.

Görsel 5.14: Filli su saati, El-Cezeri, Kitab-ül Hiyel, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3606

Ahilikte Meslek Eğitimi

Ahilikte mesleki eğitim ile genel eğitim bir bütünlük içerisinde yürütülmüştür. Burada eğitime özel bir önem verilmiş, öğretimle üretip eğitimle de asil bir toplum oluşturulmaya çalışılmıştır. Genel eğitimler ahi zaviyelerinde verilmiş, meslek eğitimleri uygulamalı olarak kalfalar ve ustalar gözetiminde yapılmıştır.

Mesleki eğitim çocuğun velisinin izni ile yapılır, çocuk on yaşına kadar bir ustanın yanında yamak olarak çalışırdı. İki yıl ücretsiz olarak yamaklık yapan çocuk, bir törenle çıraklık eğitimine başlardı. Çıraklık eğitimi üç yıl sürerdi. Çıraklık süresini tamamlayan çocuklar, kendi başlarına mesleği icra edebilecek duruma geldikleri zaman, üç usta ile kalfalardan oluşan bir kurul karşısında meslekleri ile ilgili bir sınava tabi tutulurdu. Bu sınavda başarılı olan çıraklara kalfalık unvanı verilirdi.

Kalfalık genelde üç yıl sürerdi. Kalfa olan kişi bu süre içerisinde her türlü güveni sağlarsa yaptığı bir ürünle ustalar meclisinin karşısına çıkardı. Ustalar kalfanın yaptığı işi beğenirlerse kalfa ustalığa yükselirdi (Tablo 5.2). Ustası, mezun olan öğrencisine **şed** (kuşak) bağlar, kendisine şed bağlanan kalfa, dükkan açma hakkına sahip olurdu.

Tablo 5.2: Ahilerde Meslek Eğitimi Yaşı ve Süresi ile İlgili Örnekler

Derece	Başlama yaşı	Derecede kaç yıl çalıştığı	Meslek türü
Yamak	10	2-3	Debbağ, nalbant, bıçakçı
Çırak	13	3-4	Debbağ, nalbant, bıçakçı
Kalfa	16-17	3	Debbağ, nalbant, bıçakçı
Usta	19-20	-	Debbağ, nalbant, bıçakçı

Güray Kırpık, *Selçuklu Tarihi*, s. 695

Ahilik eğitim sisteminde insan bir bütün olarak ele alınmış, kişiye yalnız mesleki bilgi değil din eğitimi, ahlak bilgisi ve sosyal bilgiler de verilmiştir. İş başında yapılan eğitimin iş dışında yapılan eğitimle bütünleşmesi sağlanmış, eğitim bir ömür boyu sürecek bir faaliyet olarak düzenlenmiş, derslerin yetkili kişilerce verilmesine de dikkat edilmiştir.

SIRA SİZDE

Görsel 5.15: Şed bağlama merasimi

1. Ahilere ait bu törende şed (kuşak) bağlanmasını (Görsel 5.15) nasıl değerlendiriyorsunuz?
2. Günümüzde buna benzer bir uygulamanın yapılması ne gibi faydalar sağlar?

Kutadgu Bilig ve Dîvan-ı Lügati't- Türk'e Göre Eğitim ve Bilim

Görsel 5.16: Kutadgu Bilig'in Kahire nüshasının ilk sayfası, Mısır Millî Kütüphanesi

İlk Türk İslam edebî eseri olarak kabul edilen Kutadgu Bilig'de (Görsel 5.16), mutluluğun temel şartının bilgiye bağlı olduğu ifade edilmiştir. Bu kitaba göre insan bilgili olursa uygun davranışları anlar ve yapar. Uygun davranışları yapan kişi de mutlu olur. Kutadgu Bilig'de bilginin önemi, “Bilgi ile göğeyol bulunur.” sözleri ile ifade edilmiş, çocuk eğitime ayrı bir önem verilmiş, çocuklara erdem ve bilginin öğretilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Yusuf Has Hacip; “Arapça ve Farsça kitaplar çoktur. Bizim dilimizle bütün hikmetleri toplayan (kitap) budur. Bu Türkçe koşukları yazdım sana, okurken unutma dua kıl bana.” diyerek Türkçeye verdiği önemi belirtmiştir. Yusuf Has Hacip'in yazdığı Kutadgu Bilig'de kullanılan kelime sayısı üç bin

civarındadır. Bu kadar kelime içerisinde dört yüz yirmi Arapça ve seksen altı tane de Farsça kelime vardır. Herkesin anladığı bir Türkçe ile yazılan bu eser, İslam öncesi Türk dilinin gücünü de göstermektedir.

Kâşgarlı Mahmud'un yazdığı Dîvan-ı Lügati't Türk adlı eser, Araplara Türkçe öğretmek amacıyla yazılmış ve eğitim tarihimizin en önemli eserleri arasında yer almıştır. Bu eser sadece bir sözlük değil, Türklere ait ilk haritanın da yer aldığı ve kadim Türk kültürünün anlatıldığı bir eserdir. Kâşgarlı Mahmud, Türk Dili'nin önemini anlatmak için günlük hayattan, atasözlerinden ve manzum eserlerden alıntılar yaparak eserini zenginleştirmiştir.

Bu eserde 7.500 Türkçe kelimenin Arapça karşılığı verilerek açıklanmış, Türkçenin öğretimi konusunda ses düzenine önem verilmiştir. Dönemin Türk boylarının şive ve ağızları da yansıtılan bu eserde, kelimelerin cümle içinde kullanılmasına yönelik örnekler de verilmiştir.

Karahanlılar Dönemi'nde yaşayan Yusuf Has Hacip ve Kâşgarlı Mahmud'un çalışmaları, Türk Dili'nin gelişip zenginleşmesi, dil birliğinin sağlanması ve Türkçenin o dönemde bilim dili olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Kâşgarlı Mahmud'a göre Türkler bilime **bilig** derlerdi. Türklerin bilime verdiği önem, Dîvan-ı Lügati't Türk'te, “Devlet alameti bilgidir.” şeklinde ifade edilmiştir. Dîvan-ı Lügati't Türk'te kitap yazılması ve okunması ile ilgili kırk kadar örnek cümlelerin yer alması, Türklerde okuma ve bilgi edinme geleneğinin çok eski dönemlerden beri var olduğunu göstermektedir.

SIRA SİZDE

Kutadgu Bilig

Beylerden bilgili olanlardır ki,
İyi yasalar koymuşlardır.
Akıllı, bilgili, yumuşak huylu bey,
Görev vermek için erdemli insanlar arar.

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s.31-32

Dîvan-ı Lügati't Türk

Oğluna öğüt vererek diyorki, Bilgin ve hakim bir kimseye rastladığında hergün onun yanına git, ondan hikmet öğren; ondan,gönül alçaklığı ile bilgi edin,

Besim Atalay, *Dîvan-ı Lügati't Türk tercümesi*, s. 140

Metinlerden hareketle Kutadgu Bilig ve Dîvan-ı Lügati't-Türk'te eğitim ve bilime verilen önem hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Türk İslam Devletleri Bilim İnsanları

Harezmi (?-847)

Cebir biliminin kurucusu olarak kabul edilen Harezmi, matematikçi, astronom ve coğrafyacıdır. Avrupa'da Alkarismi olarak bilinmektedir. Cebiri geometride kullanarak analitik geometrinin temelini oluşturmuştur. En önemli eserleri **Kitâbü'l Hisâbi'l-Hindi** ve **Kitâbü'l Muhtasar fi hisâbi'l cebr ve'l mukâlebe**'dir.

Farabî (870-950)

Türkistan'ın Farab şehrinde doğduğu sanılan Farabî (Görsel 5.17), iyi bir eğitim görmüş, fizik, astronomi, mantık, müzik ve siyaset gibi alanlarda eserler vermiştir. Aristo mantığını en iyi kavrayan ve açıklayan kişi olduğu için ikinci öğretmen anlamına gelen Muallim-i Sâni unvanıyla anılmıştır. **İhsâ'ül-Ulûm** adlı eserinde bilimleri sınıflandırmış, bu nedenle de İslam dünyasında bilimleri sınıflara ayıran ilk kişi olarak tarihe geçmiştir. Musiki kitabı da yazmış olan Farabî, Batı dünyasında Alfarabius (Elfarabyus) olarak bilinmektedir.

Görsel 5.17: Farabî (Temsili)

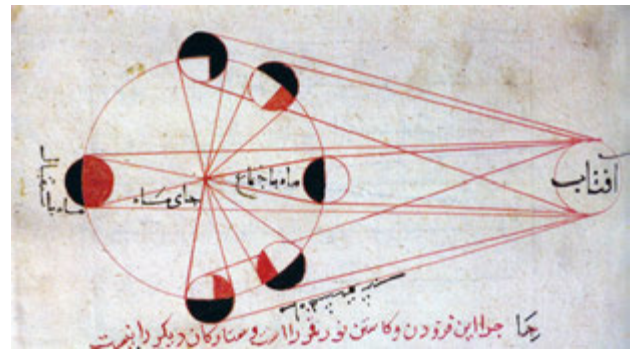
Görsel 5.18: İbni Sina heykeli

İbni Sina (980-1037)

Buhara yakınlarındaki Efşene köyünde doğmuştur. Eğitimine Kur'an ve edeb ilimlerini öğrenerek başlamıştır. Fıkıh, mantık, astronomi ve felsefe de okuyan İbni Sina (Görsel 5.18), 16 yaşında tıp eğitimine başlamış ve kendisine başarılarından dolayı eş-şeyhü'r-reis unvanı verilmiştir. Batı'da ise Avicenna (Avisenna) olarak bilinir. Bulaşıcı hastalıkların gözle görülmeyen minik kurtçuklardan (mikrop) kaynaklandığını tespit etmiş, kan dolaşımının nasıl gerçekleştiğini açıklamış ve başarılı ameliyatlar gerçekleştirmiştir. İbni Sina'nın **El-kânûn fi't-tıbb** adlı kitabı Batı'da uzun bir süre ders kitabı olarak okutulmuştur. İnsanlığa büyük hizmetleri dokunan İbni Sina'nın adı, günümüzde Ay'da bulunan bir kratere verilmiştir.

Bîrûnî (973-1048)

973 yılında Harezm şehrinde doğmuştur. Astronomi (Görsel 5.19), matematik, fizik, tıp, coğrafya ve tarih konularında önemli eserler vermiştir. Batı'da Aliboron adıyla anılmaktadır. Ayrıca jeodezi (yeryüzü bilgisi) biliminin kurucusu kabul edilir. Gazneli Mahmud'un Hint seferlerine katılmıştır. En önemli eseri, **El Asarü'l Bakiye**'dir. Bu önemli eserinde çeşitli toplumların kullandıkları takvimleri, ay ve yıllardaki farklılıkları, dinî gün ve bayramların tarihlerini incelemiştir.

Görsel 5.19: Bîrûnî'nin Ay'ın evreleri çizimi, El Asarü'l Bakiye, Tahran Meclis Ktp.

El Hazini (?- 1155)

XII. yüzyılda İran'da yaşamış olan astronom ve mekanikçidir. Sultan Sencer'e sunduğu astronomi kitabında çeşitli şehirlerin enlem ve boylamları, yıldızların konumları ve mükemmel astronomi tabloları vardır. Yaptığı hassas terazi sayesinde metallerin ve taşların saf olup olmadıklarını anlayabiliyor, iki elementten meydana gelen alaşımlarda metallerin karışım oranlarını bulabiliyordu. Bu konuyla ilgili olarak yazdığı eserinin adı **Kitabül Mizanil Hikme**'dir.

SIRA SİZDE

Farabî, İbni Sina, Harezmi, Bîrûnî

Yukarıda isimleri verilen bilim adamlarının adlarını, onların yaptıkları çalışmaları da dikkate alarak uygun olan kutucukların altına yazınız.

Aristo mantığını Avrupa'ya tanıtan ve müziği bilimsel temele oturtan bilim insanıdır.

.....

Mikrobun tanımını yapan ve ilk böbrek ameliyatını yaptığı söylenen bilim insanıdır.

.....

Anatolik geometrinin temelini oluşturan bilim insanıdır.

.....

Ayın hâlleri ve mevsimlerin oluşumunu açıklayan bilim insanıdır.

.....

Türk İslam Devletlerinde Şifahaneler

Türk İslam devletlerinde ilk şifahaneler Gazneliler ve Karahanlılar Dönemi'nde yapılmıştır. Bu devletlerden bir süre sonra kurulan Selçuklular, önemli ticaret yolları üzerinde geniş bir coğrafyaya hâkim olmuşlardır. Salgın hastalıkların sivil halk ve ordu üzerinde oluşturacağı tehlikenin farkına varan Selçuklular, tıp merkezi sayılabilecek hastaneler kurmuştur.

Selçuklular Dönemi'ndeki bu şifahaneler, Haçlı Seferleri sırasında faaliyette oldukları için dünya hastane tarihi açısından da oldukça önemlidir. **Bimâristan**, **mâristan** ve **dârüşşifa** adıyla tesis edilen bu hastanelerin dışında, cüzzam hastaları için miskinler tekkesi denilen cüzzamhaneler de açılmıştır. Akıl hastalarının Avrupa'da dışlanıp kaderlerine terk edildiği dönemde, Türkler bu hastalar üzerinde telkin, müzik ve renk ile tedavi yöntemleri uygulamıştır.

Günümüze kadar ulaşabilen önemli Selçuklu şifahaneleri arasında Şam'da bulunan Nureddin Şifahanesi, Divriği'de bulunan Turan Melik Şifahanesi (Görsel 5.20), Kayseri'de bulunan Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi ve Tıp Okulu yer almaktadır.

Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından 1204 yılında inşaatına başlanılan **Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi**, 1206 yılında hizmete girmiştir.

1890 yılına kadar eğitim hastanesi olarak görev yapan Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi, Anadolu'nun İslami döneme ait en eski şifahanesi ve dünyanın ilk tıp fakültesidir.

Görsel 5.20: Turan Melik Şifahanesi, Divriği, Sivas

Görsel 5.21: Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi, Kayseri

Bu şifahanede başhekim, başhekim yardımcıları, en az iki tane cerrah ve dâhiliyeci, asistanlar ve bir de eczacı çalışırdı. Bu tıp kurumunda eğitim teorik ve pratik olarak yapılır, burada eğitim gören öğrencilere Razi, İbni Sina ve Gallen gibi bilim insanlarının kitapları okutulurdu. Burada ve diğer şifahanelerde hasta bakımları ve tedavileri parasız yapılırdı.

Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi'nde (Görsel 5.21) müderrislere günlük 20 akçe, öğrencilere günlük 8 akçe, vakıf gelirlerini toplayan görevliye günlük 2 akçe verilmesi, o dönemde tıp eğitime verilen önemin göstergesidir.

SIRA SİZDE

Görsel 5.22
Gevher Nesibe Hatun (Temsili)

Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi'nin Hikâyesi

Gevher Nesibe Hatun (Görsel 5.22), Selçuklu ordusundan bir sipahiye gönül verir. Ancak abisi sultan Gıyaseddin Keyhüsrev bu evliliğe karşı çıkar ve sipahiye savaşa gönderir. Sipahi katıldığı savaşta şehit düşer. Üzüntüsünden verem hastalığına yakalanan Gevher Nesibe Hatun'a ağabeyi Gıyaseddin Keyhüsrev son isteğini sorar.

Gevher Nesibe Hatun; "Ben devasız bir derde düştüm, kurtulmama imkân yok. Eğer dilerse mal varlığımla benim adıma bir şifahane yaptır. Bu şifahanede bir yandan dertlilere şifa verilirken bir yandan şifası olmayan dertlere çare aransın. Bu şifahanede ünlü hekim ve cerrah yetişsin. Burada kimse bir kuruş ödemesin ve benim adıma bir vakıf olsun." der.

Ahmet Hulusi Köker, *Gevher Nesibe Dârülfıfası ve Tıp Medresesi*, *İslam Ansiklopedisi*, C.14, s. 39 (Düzenlenmiştir.)

1. Geçmişte Gevher Nesibe Hatun Şifahanesi'nin üstlendiği görevi, günümüzde hangi kurumlar yerine getirmektedir?

2. Gevher Nesibe Hatun'un vasiyeti hakkında neler düşünüyorsunuz?

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Eğitimin hayatınızdaki yeri hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Devletlerin gelişmesinde bilimin ne gibi katkıları vardır?

5.3. Tanzimat Öncesi Osmanlı Devleti'ndeki Eğitim ve Bilim

“Fatih Sultan Mehmet, İstanbul’u dönemin ilim merkezi hâline getirmek için devrin ünlü bilginlerini sarayına davet etmişti. Fatih’in İstanbul’a davet ettiği bilim adamları arasında ünlü astronom ve matematikçi Ali Kuşçu da vardı. Ali Kuşçu’nun Se-merkant’tan yola çıktığını duyan Fatih, onu Akkoyunlu-Osmanlı sınırında karşılamak üzere bazı adamlarını gönderdi. Ali Kuşçu’nun rahat etmesini sağlamak amacıyla da onun konaklayacağı her yer için 1000 akçe harcırah ayrılmasını ferman buyurdu.”

Ahmet Kankal, *Ali Kuşçu*, s. 110 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Osmanlı devlet yöneticileri eğitime büyük önem vermiş, eğitimin gelişmesi için başka bölgelerden bilim insanlarını ülkesine davet ederek onlara hürmet göstermiştir.

Osmanlı Devleti’nde eğitime **terbiye**, öğretime de genel olarak **tâlim** (bilgi kazandırma) denilirdi. Osmanlı eğitim sisteminin hedeflediği insan modeli bilgili, becerikli, cesur, dayanışmacı, toplum düzenini bozmayan ve değerlerine bağlı bir insan tipi idi.

Osmanlı Devleti’nde eğitim, Tanzimat Dönemi’ne kadar her düzeyde ücretsizdi. Eğitimin ilk basamağı olan sıbyan mekteplerinde kadın erkek herkes okuma yazma ve günlük hayatta kullanacağı basit hesaplar ile temel dini bilgileri öğrenirdi.

Medreseler, Klasik Dönem Osmanlı eğitim sisteminde orta ve yüksek derece eğitim veren örgün eğitim kurumlarıydı. Sivil bir eğitim kurumu olan medreseler, daha çok ilmiye sınıfı mensuplarını yetiştirirdi. Enderun bir saray okulu olduğu için devletin yüksek dereceli memurları ile seyfiye sınıfı denilen askerî bürokratlar burada yetişirdi. Osmanlı Devleti’nde eğitim sistemi örgün ve yaygın eğitim olmak üzere iki kısma ayrılırdı (Şema 5.1). Örgün eğitim, belli bir mekânda planlı ve programlı yapılan eğitimdi. Yaygın eğitim ise örgün eğitim dışında kalan bütün eğitim faaliyetleriydi.

Şema 5.1: Klasik Dönem Osmanlı eğitim sistemi

Örgün Eğitim Kurumları

Sıbyan Mektepleri

Sıbyan mektepleri, genellikle mahallelerde ve cami etrafında kurulduğu için bu okullar mahalle mektebi olarak da anılmıştır. Bu ilk seviyedeki eğitim öğretim kurumları, 5-6 yaşlarındaki çocuklara okuyup yazmayı, Kur'an-ı Kerim ve ilmiyal bilgisi ile dört işlemden ibaret olan basit hesap bilgilerini vermeyi amaçlamıştır. Disiplini temel ilke olarak kabul eden bu okullarda eğitim, medreselerde yetişen hocalar tarafından verildi. Sıbyan mektepleri; Taş mektep, mahalle mektebi, mekteb, mektephane, muallimhane gibi isimlerle de anılmıştır.

Medreseler

Medreseler, orta ve yüksek seviyelerdeki eğitim öğretim kurumlarıydı. Ülkenin ihtiyacı olan kültürü veren ve ihtiyaç duyulan elamanları yetiştiren bu okulların üst kademelerinde, bilim dallarına göre ihtisaslaşma (uzmanlaşma) söz konusuydu. İhtisas medreseleri arasında Darü'l-Hadis ve Darü'l-Tıp gibi alanlar vardı. Medreseler, bireyler tarafından kurulmuşsa da ayakta kalmaları için vakıflar onlara destek olmuştur. Medreselerin hocalarına **müderris**, müderris yardımcılara **muid**, öğrencilerine ise **danişmend** (talebe, suhte) denilirdi.

Osmanlı Devleti'nin ilk medresesi, Orhan Bey tarafından İznik'te kurulmuş (Görsel 5.23) ve ilk müderris olarak da **Dâvûd-i Kayserî** atanmıştır. Fatih Dönemi'nde Ali Kuşçu gibi ünlü müderrisler görev yapmış ve bu hocalar Osmanlı'nın başlıca medrese hocaları arasında yer almıştır.

BİLGİ NOTU

Âmin Alayı, Osmanlı Devleti'nde okula yeni başlayan çocuklar için düzenlenen törene verilen isimdi. Bu tören, çocukların öğretmen tarafından sıraya geçirilmesi ile başladı. Sıraya geçen çocuklar, okula başlayacak olan çocuğun evine ilahiler söyleyerek gelir, okula yeni başlayacak olan çocuk halkın da katılımıyla evden alınırdı. Bir müddet şehirde dolaştırılan çocuğun okula getirilmesi ile birlikte tören sona ererdi.

Görsel 5.23: İlk Osmanlı medresesi, İznik

Osmanlı medrese sistemi, ilk dönemlerde Türkiye Selçukluları ve Anadolu beyliklerinde görülen medrese sisteminin devamı niteliğinde ortaya çıkmıştır. Fatih'in açtırdığı **Sahn-ı Seman Medresesi** ile Osmanlı'da yüksek öğretim önemli bir noktaya gelmiştir. Bu medresede aklı ve nakli ilimlerin öğretilmesi amaçlanmıştır. Fatih zamanında açılan Sahn-ı Seman medreselerinde tefsir, hadis, fıkıh, kelam, aritmetik ve geometri konularında eğitim verilmiş, öğrencilerin bir kısmı da Dârüşşifa'da bulunan hekimlerden usta-çırak yöntemiyle tıp bilimlerini öğrenmiştir. Sahn-ı Seman medreselerinde Molla Hüsrev gibi dönemin ünlü bilim insanları da görev yapmıştır.

Sahn-ı Seman medreseleri müderris, bürokrat ve devlet adamı yetiştirerek toplumun aydınlatılmasında önemli görevler üstlenmiştir.

SIRA SİZDE

Fatih Sultan Mehmet, kendi yaptırdığı Sahn-ı Seman Medresesi'nde eğitim öğretim işleriyle meşgul olabilmek için kendisine bir oda verilmesini talep etti. Bu medresede eğitim veren öğretmenler, Fatih'in bu isteğini değerlendirmek amacıyla toplantı yaptılar.

Yapılan görüşmeler sonrasında, Fatih'in bu medresede öğrenci ya da öğretmen olarak görev yapmadığı için kendisine oda tahsis edilmesi uygun görülmedi. Ancak müderrisler önünde yapılan sınavda başarılı olursa kendisine bir oda tahsis edilmesi kararlaştırıldı.

Yahya Akyüz, *Türk Eğitim Tarihi*, s. 67 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metne göre Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumlarında görev alma kriterleri (ölçütleri) hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Kanuni Sultan Süleyman Dönemi'nde **Süleymaniye Medresesi** hizmete girmiş, bu medresenin hizmete girmesiyle birlikte medreselerde yeni düzenlemeler yapılmıştır. Yeni açılan medreseler Tıp, Dârüşşifa ve Dârül-hadis'ten oluşmuştur.

Fatih ve Kanuni dönemlerinde açılan medreseler, dönemin önemli eğitim kurumları arasında yer almış ve daha sonraki dönemlerde açılan medreselere örnek olmuştur. Osmanlı medreseleri XVI. yüzyıla kadar önemli gelişmeler göstermiş, bu yüzyıldan sonra da bozulmaya başlamıştır. Medreseler Cumhuriyet'in ilanından sonra 3 Mart 1924 tarihinde yürürlüğe giren Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kaldırılmıştır.

Saray Eğitimi

Saray, Osmanlı Devleti'nde padişah ve ailesinin ikamet ettiği ve devlet işlerinin yürütüldüğü yerdi. Sarayda bulunan eğitim kurumları Enderun, Harem ve Şehzadegân'dan oluşmaktaydı.

Enderun (Görsel 5.24), mülkî ve askerî alanda yüksek dereceli devlet memuru yetiştirilmesi amacıyla açılmış olan yüksek eğitim kurumuydu. İlk zamanlar bu okula devşirilen gayrimüslim çocuklar alınırken zamanla Türk çocukları da alınmaya başlamıştır. Sultan II. Murat Dönemi'nde kurulan ve Fatih Dönemi'nde teşkilatlandırılan bu okullarda eğitim öğretim XIX. yüzyıla kadar devam etmiştir.

Askerî ve sivil yöneticiler bu okullarda yetiştirilmiş, yetenekli olanlar iyi bir eğitimden geçirilerek devlete kazandırılmıştır. Bu okulların amacı nitelikli ve güvenilir devlet adamları yetiştirmektir. Enderun mektebinde medreselerden farklı olarak asker ve yöneticilerin bilmesi gereken dersler yer alırdı. Harita yapımı, muharebe sanatı ve siyaset, bu dersler arasında yer alırdı. Enderun öğrencileri bedensel gelişimlerini sağlamak amacıyla ata binme ve cirit atma gibi çeşitli spor dallarıyla da uğraşırlardı.

Görsel 5.24: Enderun Mektebi, İstanbul

Eğitim süresi 5 ilâ 7 yıl arasında değişen Enderun'da sadrazam, vezir ve kumandan seviyesinde yöneticiler yetiştiği gibi hattat, musikişinas ve minyatür ustası gibi sanatkârlar da yetişmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren ise Batı tarzında açılan okullarda yetişen öğrenciler devlet yönetiminde görev almaya başlamıştır.

? SORU

Enderun mektebinin sarayın iç kısmında yer almasının sebebi neler olabilir?

Harem, Osmanlı Devleti'nde padişah ve ailesinin yaşadığı yere denilirdi. Burası aynı zamanda bir eğitim kurumuydu. Saraydaki kadınlar eğitimlerini burada alırdı. Padişah kızları evleninceye kadar haremde yaşadığı için onlara en tanınmış hocalar tarafından burada ders verilirdi. Haremde başta Kur'an-ı Kerim olmak üzere dinî bilgiler, imlâ, hat, tezhip ve musiki dersleri verilirdi.

Osmanlı'da harem, bir kültür okulu ve nezaket yuvası olarak değerlendirilirdi. Eski saraylılar acemilere; "Sarayda terbiye öğrenemeyen hiçbir yerde öğrenemez. Harem terbiye mektebidir." derdi. Haremdeki acemi, kalfa ve usta ilişkisi, bir meslek örgütünden daha katı ve disiplinliydi.

Şehzadegân Mektebi saray içerisindeki şehzadelerin okuduğu bir okuldu. Eğitim öğretim programı sıbyan mektepleri gibiydi. Şehzadeler beş veya altı yaşlarına geldikleri zaman şeyhülislam tarafından törenle derslere başlatılır ve muallim-i sultani denilen hocasına teslim edilirdi. Şehzadeler bu hocalarından Kur'an-ı Kerim okumayı öğrenir ve bu hocaları ile şehzadegân mektebine giderlerdi (Görsel 5.25).

Şehzadeler on ilâ on beş yaşları arasında lalalarıyla birlikte sancağa çıkarılırdı. Sancakta da seçkin hocalarla öğrenimlerini sürdürür, burada bazı el sanatlarını da öğrenirlerdi. Şehzadeler XVI. yüzyıldan sonra sancağa çıkarılmamış, sarayda kafes denilen dairelerde yetiştirilmişti.

Görsel 5.25: Şehzade eğitimi, tuval üzeri yağlı boya, Kamil Aslanger

Askerî Eğitim

Osmanlı Devleti'nde düzenli ordu ilk defa Orhan Bey zamanında oluşturulmuştur. Yaya ve müselleme adı verilen ve Türklerden oluşan bu ordu mensupları sadece savaş zamanı ücret alır, barış döneminde ise kendi işleri ile meşgul olurlardı. Devletin sınırları genişleyince bu ordu yetersiz kalmış ve yeni bir orduya ihtiyaç duyulmuştur.

Sultan I. Murat Dönemi'nde devletin asker ihtiyacını karşılamak için önce pencik sistemi denilen savaş esirlerinden faydalanma yoluna gidilmiş, bunun sakıncaları görüldükten sonra devşirme usulüne geçilmiştir. Devşirme sisteminde Hristiyan çocuklar Türk ailelerinin yanına verilir, bu çocuklar burada Türk kültürünü öğrenirlerdi. Sonra Acemi Oğlanlar Ocağı'na alınarak belli bir eğitime tabii tutulur, yeteneklerine göre Kapıkulu Ocakları'na alınarak askerî sınıfa geçerler ya da Enderun Mektebi'nde eğitim alarak yüksek dereceli devlet memuru olurlardı.

Osmanlı Devleti'nde askerî eğitim ve öğretim için Acemi Oğlanlar Ocağı, mehterhane ve cambazhane isminde kurumlar vardı. Bunlarla birlikte çeşitli askerî sanat okulları da mevcuttu. Bu sanat okulları arasında tophane, humbarahane, tüfekhane ve kılıçhane gibi kurumlar vardı.

Değişik görevlerde bulunan acemilerin Yeniçeri Ocağı'na kayıt ve kabûllerine çıkma (**bedergâh**) adı verilirdi. Yeniçeri Ocağı'na kabul işlemi genelde 8 yıllık bir eğitim sonrası olurdu.

Tımar sahipleri elde ettikleri gelir karşılığında cebelü denen askerlerin eğitimi ile ilgilenir ve savaş zamanı onlarla birlikte orduya katılırdı. Savaş gemilerinin yapıldığı tersanelerde uygulamalı olarak eğitim gören ve **levant** olarak adlandırılan askerler de Osmanlı donanmasında görev alırdı.

Yaygın Eğitim Kurumları

Camiler

Osmanlı Dönemi'nde camiler din, ilim ve sanatı bünyesinde toplayan birer kültür merkezi konumundaydı. İslam dininin ibadet yeri olan camiler, aynı zamanda birer halk eğitim merkezi gibiydi. Buralarda halka dinî ve ahlaki eğitim verilir, bu eğitime isteyen herkes katılabilirdi.

Tekke ve Zaviyeler

Tekkeler, tarikat mensuplarına dil, din, sanat, musiki, ahlak ve spor gibi alanlarda eğitim veren yerlerdi. Buralarda halk, Tasavvuf Musikisi ve Halk Edebiyatı gibi alanlarda kendilerini geliştirdi. Tekkelerin küçüklerine ise **zaviye** denilirdi.

Lonca Teşkilatı

Loncalar birer esnaf kuruluşudur. Meslek mensuplarının eğitiminde bir okul görevi görmüşlerdir. Burada usta, kalfa ve çırak ilişkisi içerisinde eğitim verilmiştir.

Kütüphaneler

Kütüphaneler sayesinde aradığı bilgilere birinci kaynaktan ulaşan insanlar bilgi ve birikim sahibi olur, kendilerini geliştirerek aydınlanırdı. Bu nedenle kütüphaneler halkın eğitimi açısından önemli bir yere sahipti.

Sahaflar

Sahaflar, ikinci el kitapların alınıp satıldığı yerlerdi. Buralarda son derece değerli eski kitaplar da bulunurdu. Halk arzu ettiği zaman sahaflarda oturarak istediği kitabı okuma fırsatı bulur, orada ilmi sohbetler de yapardı.

Kıraathaneler

Kıraat, okuma anlamına gelen bir kelimedir. Kıraathane ise okuma evi anlamına gelmektedir. Bu mekânlar, insanların arkadaşlarıyla buluşup sohbet ettikleri yerlerdi. Buralarda kütüphane bölümü de bulunurdu. Kıraathaneye gelen halk şairleri ve meddahlar, oradaki insanlarla sohbet ederek halkın kültür açısından gelişmesine katkı sağlardı.

SORU

Örgün eğitim kurumları ile yaygın eğitim kurumları arasındaki farkları örnek vererek açıklayınız.

Osmanlı'da Eğitimin Bozulma Nedenleri

“Fatih Sultan Mehmet Han, Sahn-ı Seman Medreselerini yaptırıp bu medresede kanuna göre iş görülsün ve eğitim verilsin diye vakfiyesine yazmış, Kelam (felsefe), akaid ve fen derslerinin okutulmasını bildirmişti. Sonra gelenler bu dersleri felsefiyattır diye kaldırdılar.”

Katip Çelebi, *Mizânü'l-Hak Fî İhtiyârî'l-Ahak*, s. 9-10 (Düzenlenmiştir.)

Osmanlı Devleti'nde Fatih ve Kanuni zamanında zirveye ulaşan eğitim, XVI. yüzyılın sonlarına doğru yönetim ve ekonomiye bağlı olarak bozulmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin temel eğitim kurumları olan medreselerde, yukarıdaki metinde görüldüğü gibi pozitif ilimlere verilen önemin azalması ile birlikte eğitim ve öğretimde aksaklıklar ortaya çıkmıştır.

Osmanlı Devleti'ndeki eğitim öğretimin bozulmasına sebep olan diğer nedenler ise şu şekilde sıralanabilir.

OSMANLI DEVLETİ'NDE EĞİTİMİN BOZULMA NEDENLERİ:

- Yöneticilerin bilim alanındaki çalışmalara desteğinin azalması
- Felsefe ve mantık gibi akli ilimlerden vazgeçilmesi
- Medreselerin kendi iç müfredatının gelişmeyi zorlaştırması
- Batı'da eğitim alanında görülen gelişmelerin takip edilememesi
- Göçler sonucunda kentlere gelen nüfusun medreselerde barındırılması, yani medreselerin hayır kurumu gibi görev yapmaya başlaması
- Rüşvet ve iltimasın yaygınlaşması, çocuk yaştaki kişilere ulema payesinin verilmesi.

Gelibolulu Ali'ye Göre Medrese ve Müderrislerimiz

"Zamanımızda (XVI. yüzyıl) müderrislerin haftada dört saat derse devam etmeleri ve danışmendlerin dersleriyle meşgul olup onlardan faydalanmaları imkânsız oldu. Müderris vardır ki ayda bir kere derse varmaz, varsa bile okutacak talebe bulamaz..."

Bazılarına göre bu ihmâl ve liyakatsizliğe sebep mevalizadelerin (âlim çocukları) meydana almasıdır. Bunlardan padişah hocalarının oğulları, yaşı on dört veya on beşe gelince elli akçe ile dahil müderrisi olurdu. Şeyhülislamın oğlu ise aynı yaşlarda elli akçeli hariç müderrisi, kazasker oğulları kırkar akçe medrese müderrisi, taht, yani eyalet kadılarının oğulları ise yirmi beşli otuzlu akçe ile medreselerde hiç sıra beklemeden küçük yaşta müderris oluverirlerdi.

Bu mevalizadelerin pek kısa zamanda elde ettikleri derecelere hakiki medrese talebelerinin ulaşmaları pek mümkün değildi. Bu nedenle de Türk evladı medreseye rağbet etmez oldu. Bazıları da iltimasla, medreselerde eğitim görmeden ilim yoluna girmişti. Ayrıca rüşvet ile müderris ve kadı olanlar da vardı. İlim ehli ile cahilin derece ve kıymetinin ölçülmesi de mümkün değildi."

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, s. 69-70 (Düzenlenmiştir.)

Koçi Bey'e Göre Eğitimin Bozulma Sebepleri

İlimiye'ye ait yüksek makamların şunun bunun aracılığı ile verilmesi doğru değildir. En bilgilisi hangisi ise ona verilmek gerekir. Kadılık yolunda vasıta bilgidir. Yaş ve sene, soy ve sop değildir.

Ali Fuat Gökçe, *Osmanlı Klasik Dönemi'nde İdari Reform Hareketleri*, s.74 (Düzenlenmiştir.)

Gelibolulu Ali ve Koçi Bey, eğitimin bozulmasının temel sebebini liyakatsiz insanların göreve getirilmesine bağlamışlardır.

Osmanlı Devleti'nde Bilim

Osmanlı Devleti'nde bilim, kendisinden önceki Türk devletlerinden, İslam devletlerinden ve bulunduğu coğrafyada yaşayan topluluklardan etkilenecek kendine has bir anlayış içerisinde gelişmiştir. Osmanlı Devleti'nde vezirler ve yöneticiler genelde âlimler arasından seçilmiş, padişahlar âlimleri ve bilim adamlarını destekleyip korumuşlardır.

Osmanlı devlet yöneticileri, İslami dönemde yazılan matematik, astronomi, tıp, coğrafya ve müzik gibi konuları ele alan birçok kitabın çevirisini yaptırmış, bu kitaplar halkın anlayabileceği bir şekilde sadeleştirilmiştir. Bu dönemde ayrıca orijinal eserler yazılmış ve bu eserlerden halkın yararlanması sağlanmıştır.

Osmanlı'da Bilim İnsanları

Dâvûd-i Kayserî (1260-1350)

Sultan Orhan Gazi zamanında İznik'te kurulan ve Osmanlı'nın ilk medresesi olan medresenin baş müderrisidir. Mısır'da okumuş ve otuz akçe yevmiye ile görevine başlamıştır. Aklî ve naklî ilimlerde ihtisas yapmıştır.

Kadızzâde-i Rûmî (1337-1421)

Matematik ve astronomi alanları ile ilgilenmiştir. Bursa'daki tahsilinden sonra Molla Fenari'den ders alıp önce Horasan'a, oradan da Türkistan'a giderek eğitimine oralarda devam etmiştir. Semerkant'ta önce rasathane müdürü, sonra da Semerkant Medresesi baş müderrisi olmuştur. Gök cisimlerinin kendi yörüngeleri arasındaki hareketlerini inceleyip onların yerlerini tespit etmiş, matematik ve fizik kurallarını astronomide ilk defa uygulayan kişi olmuştur.

Sabuncuoğlu Şerafeddin (1386-1470)

Tıpta deneye önem vermiştir. **Mücerrebname** isimli deney kitabında yılan zehrine karşı önce horozlarda, sonra da kendi üzerinde denediği ilacın sonuçlarına yer vermiştir. **Cerrahnâme** adlı resimli kitabında çeşitli ameliyatlara yer vermiştir (Görsel 5.26).

Altuncuzâde

Fatih Dönemi hekimlerindendir. Kendi imal ettiği kalaydan sondalarla idrar tutukluluğuna çare bulmuş ve aynı şekilde mesane ve idrar yolları rahatsızlıklarını tedavi etmiştir.

Akşemseddin (1390-1459)

Fatih Sultan Mehmet Dönemi'nin önemli hekim ve bilim insanıdır. **Risâletü'n-Nûriyye** ve **Mâddetü'l**

Hayât adlı eserleri vardır. Fen ve din ilimlerini birlikte tamamlayan Osmancık Medresesi müderrislerindendir. Tam bir doktor olarak yetişmiş, bulaşıcı hastalıklar üzerinde yıllarca çalışmıştır. Mikrop teorisini bulan kişidir ve ilk kanser araştırmacısıdır. Seratan denilen bu hastalığa yakalanan Vezir Çandarlı Halil Paşa'nın oğlu Kadıasker Süleyman Çelebi'yi tedavi etmiştir.

Görsel 5.26: Sabuncuoğlu Şerafeddin dış tedavisi yaparken, Cerrâhiyye-i İlhanîyye

SIRA SİZDE

Görsel 5.27
Akşemseddin
(Temsili)

“Hastalıkların insanlarda teker teker meydana geldiğini sanmak hatadır. Hastalık insandan insana bulaşmak suretiyle geçer. Bu bulaşma ise gözle görülemeyecek kadar küçük fakat canlı tohumlar vasıtasıyla olur.”

Akşemseddin'in yukarıdaki metinde bahsettiği canlı tohum teorisi ne olabilir?

Piri Reis (1475-1555)

İlk Dünya haritasını 1511 yılında çizmiş, bu haritada kıyıları ve adaları gösterip bilinmeyen bölgelerin tanınmasını sağlamıştır. **Kitab-ı Bahriye** isimli coğrafya eserini 1521 yılında yazmış ve bu kitaba eklediği Dünya haritasını 1528'de Kanuni Sultan Süleyman'a sunmuştur.

Takiyüddin (1526-1585)

Osmanlı bilim tarihinin en büyük astronomu (gök bilimcisi) olmuştur. Mısır, Şam ve Semerkant astronomi ve matematik okullarını kendi şahsında birleştirmiş; matematik, astronomi, mekanik ve tıp konularında otuzun üzerinde eser kaleme almıştır. Osmanlı'nın ilk rasathanesini Sultan III. Murat Dönemi'nde İstanbul'da inşa etmiştir.

Birçok rasat aletinin yanında, ekinoksları belirlemek için **Zatü'l Evtar** isimli yeni bir rasat aleti daha icat etmiştir. Yıldızların enlem ve boylamlarının belirlenmesinde Venüs'ü kullanarak farklı bir hesaplama usulünü keşfetmiştir. Güneş'in yıllık hareketinin bilinen değerini dakika olarak hesaplamış, açılar ölçülmesinde sinüs, kosinüs, tanjant ve kotanjant gibi trigonometrik fonksiyonları kullanmıştır.

Katip Çelebi (1609-1657)

Bibliyografya konusunda özel çalışmaları olan ve Hacı Halife ismiyle de bilinen ünlü bir Osmanlı bilim insanıdır. Tarih ve coğrafya dalında da önemli çalışmalar yapmıştır. **Keşfü'z Zunûn** adlı eseri birçok yazar ve kitabı tanıtan bibliyografik bir ansiklopedi niteliğindedir. **Cihannüma** adlı eserinde ise birçok ülkeyi tanıtmıştır.

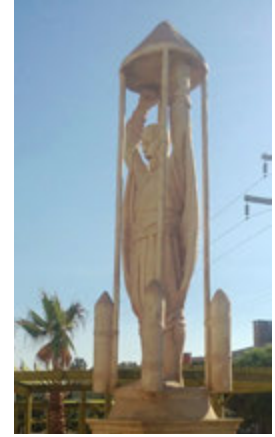
Hezarfen Ahmet Çelebi (1609-1640)

IV. Murat Dönemi'nde fen alanındaki engin tecrübeleri ve bilgisi sayesinde meşhur olmuştur. Galata Kulesi'nden Üsküdar'a uçmayı başardığı için Sultan Murat tarafından ödüllendirilmiştir.

Lagari Hasan Çelebi

1633 yılında IV. Murat'ın kızı Kaya Sultan'ın doğum gününde yapmış olduğu roketle yerden 300 metre yukarıya kadar uçmuş (Görsel 5.28) ve kendi yaptığı kanatlarla Sinan Paşa Kasrı önündeki denize iniş yapmıştır. Lagari Hasan Çelebi, XVII. yüzyılda yaşamış ve insanlık tarihinde ilk kez roketle uçan kişi olarak tarihe geçmiştir.

Osmanlı Devleti, büyük başarılarla imza atan bilim adamları sayesinde eğitim ve bilim alanında asırlar boyunca öncü bir rol oynamış, lakin XVI. yüzyılın sonlarına doğru eğitim sistemi bozulmaya başlamış, bu yüzyıldan sonra eğitim ve bilime verilen önem azalmıştır.

Görsel 5.28
Lagari Hasan Çelebi heykeli

SIRA SİZDE

Akşemseddin, Piri Reis, Kadızade-i Rumi, Sabuncuoğlu Şerafeddin, Takiyüddin, Lagari Hasan Çelebi

Yukarıdaki bilim insanlarının adlarını, onların yaptıkları çalışmaları dikkate alarak uygun olan kutucukların altına yazınız.

Deneysel farmakoloji çalışmaları yapan bilim insanıdır.

.....

Çizdiği Dünya haritası ile ün kazanmış bilim insanıdır.

.....

Birçok alanda eser yazıp gökyüzü incelemeleri ile tanınan bilim insanıdır.

.....

Yaptığı roketler ile tarihe geçen bilim insanıdır.

.....

Görülmeleyen canlıların insanları hasta ettiği teorisini geliştiren bilim insanıdır.

.....

Matematik ve fizik kurallarını gökbiliminde uygulayan bilim insanıdır.

.....

Osmanlı Devleti'nde ve Avrupa'da Örnek Bilimsel Çalışmalar

Görsel 5.29: Ali Kuşçu (Temsili)

Ali Kuşçu
(?-1474)

Görsel 5.30: Tycho Brahe

Tycho Brahe (Tiyko Birahe)
(1546-1601)

Görsel 5.31: Kepler

Kepler
(1571-1630)

Timur Devleti Dönemi'nde Semerkant'ta yetişmiştir. Türk astronom ve matematikçisidir. Astronomi konusunda yazmış olduğu eseri Semerkant'ta Uluğ Bey Rasathanesi'nin açılmasına vesile olmuştur. Fatih Sultan Mehmet, Ali Kuşçu'yu İstanbul'a bizzat davet etmiş ve ondan İstanbul'da astronomi çalışmaları yapmasını istemiştir. Ali Kuşçu, İstanbul'da bir rasat kuyusu ile bir güneş saati yapmış ve birçok öğrenci yetiştirmiştir. Gök cisimlerinin dünyaya uzaklığını anlatan **er-Risâletü'l-fethiyye** adlı eserinin yanında birçok eser daha kaleme almıştır.

Danimarka'da bulunan Scania'da (Sikonya) doğdu. Erken yaşlarda simya ve astronomiye merak salan Tycho Brahe, Avrupa'nın en iyi gözlem evi olan **Uraniborg'u** kurdu. Aygıt kullanmadan yaptığı gözlemlerle yıldız ve gezegen konumlarını anlatan bir katalog hazırladı. Yıldızlar ve gezegenlerin aydan uzakta olduğunu gösteren çalışmalar yaptı. Yaptığı aletlerin kullanımını anlattığı bir eseri vardır.

Tycho Brahe'nin asistanıdır. Başlangıçta Mars'ın yörüngesi üzerine çalışmalar yaptı. Mars'ın yörüngesinin elips şeklinde olduğunu ispatladı. Her gezegenin yörüngesinin Güneş odak alındığında elips olduğu üzerinde çalışmalar yaptı. Bu konuda Kepler Yasaları'nı oluşturdu. 1618 yılında baş yapıtı olan **Dünyanın Uyumu** adlı beş ciltlik eserini yayımladı.

Yukarıdaki metinler dikkatle incelenirse, XV. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde astronomi ve matematik gibi alanlarda bilimsel çalışmalar yapıldığı görülür. Osmanlı Devleti'nde bilimsel çalışmalar devlet adamları tarafından desteklenmiş, bilim insanlarına büyük hürmet gösterilmiştir. Osmanlı Devleti'nde padişahların desteği ve vakıfların da yardımıyla bilimsel çalışmalar uzun bir süre devam etmiştir.

Skolastik düşüncenin hâkim olduğu Orta Çağ Avrupa'sında ise kilise bilim alanındaki çalışmaları hep engellemeye çalışmıştır. Yeni Çağ'ın başlarında bile Copernicus (Kopernik), (1473-1543) Dünya'nın ve diğer gezegenlerin Güneş etrafında döndüklerini anlatan teorisini ömrünün sonlarına doğru yayımlayabilmiştir. Galileo Galilei (Galileu Galiley) (1564-1642) ise kiliseden farklı görüşler savunduğu için önce ölüme mahkum edilmiş, sonradan bu ceza ev hapsine çevrilmiştir.

Avrupa'da astronomi gibi bilimsel alanlardaki çalışmalar, Rönesans Dönemi'nde yapılan çalışmalar ve reform hareketleri ile azalmış, bilim ve siyaset anlayışlarının değişmesinden sonra ise artmıştır.

5.4. Tanzimat Sonrası Osmanlı Eğitim Sistemi

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden Tanzimat Fermanı'nın ilanına kadar olan sürede eğitim ve öğretim hayatında medreseler önemli bir yere sahip olmuştur. Medreselerin ilk dönemlerdeki başarılı faaliyetleri, son dönemlerde yerini müspet ilimlerden uzak, deney ve gözleme önem vermeyen ezberci bir yapıya bırakmıştır.

Tanzimat Dönemi'nde yenileşme ve iyileştirme fikirleri yönetici kesimde kabul görmüş, lakin gelişmelere öncülük etmesi gereken eğitim öğretim kurumlarının bu konuda yeteri kadar yardım ve desteği olmamıştır. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde Avrupa'ya öğrencilerin gönderilmesiyle birlikte, Avrupa'da eğitim gören öğrenciler önemli mevkilerde görev almıştır. Bu gençler, Batı kültürünün Osmanlı ülkesinde yayılmasını hızlandırmıştır.

Görsel 5.32
Atatürk'ün mezun olduğu Manastir Askerî İdadîsi, Makedonya

Eğitimin geliştirilmesi amacıyla yapılan çalışmalar, Batılı anlamda eğitim veren okullar üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönemde **Meclis-i Maarif-i Umumiyye** (Genel eğitim meclisi) idari yapılanmayı yürüterek eğitim sistemindeki problemlerin çözümüne önemli katkı sağlamıştır.

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi ile eğitim sistemindeki sorunlara köklü çözümler bulunmaya çalışılmıştır. Nizamnâme ile İlköğretim (Mekteb-i İptidai ve Mekteb-i Rüştîye) Ortaöğretim (Mekteb-i İdadîye (Görsel 5.32) ve Mekteb-i Sultaniye) ve Yüksek öğretim (Dârülfünun) olarak üç kısma ayrılmıştır. Bu bağlamda köylere ve kasabalara rüştiye, kentlere idadî açılmasına karar verilmiş, ayrıca merkezî şehirlere de

Fransız okulları örnek alınarak Sultaniye adlı okullar açılması planlanmıştır.

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanından sonra açılan okullar şu şekilde sıralanabilir.

İptidai Mektepler

1862 yılında 360 sıbyan mektebinden 36 tanesi ibtidai mektep hâline getirilmiş ve bu okullarda yeni usulde eğitim öğretim vermeye başlanmıştır.

Rüştiyeler

Bugünkü ortaokulların karşılığı olan rüştiye mektebi (Görsel 5.33), Sultan II. Mahmut tarafından 1839'da açılmıştır. Kız, erkek ve karma olarak askerî ve özel rüştiye şeklinde açılan rüştiyeler, bütün Osmanlı ülkesine yayılmıştır. Ayrıca Sultan II. Mahmut Dönemi'nde İstanbul'da ilköğretim zorunlu hale getirilmiştir.

1867 yılına kadar yalnız Müslüman çocuklar rüştiyelerde eğitim görürken bu tarihten itibaren gayrimüslim çocuklar da burada eğitim görmeye başlamıştır.

Görsel 5.33: Rüştiye sınıfı öğrencileri

İdadiler

Bu okullar bugünkü liselerin karşılığıdır ve dört yıllık rüştiyelerin üzerine üç yıl eğitim vermek amacıyla açılmıştır. Tüm Osmanlı vatandaşlarının bu okullarda eğitim alabilmeleri planlanmıştır.

SORU

Osmanlı Devleti, Tanzimat Dönemi'nde eğitim alanında neden daha çok Batı'yı örnek almaya başlamıştır? Açıklayınız.

Sultaniler

Fransız okulları örnek alınarak açılan bu okulların eğitim öğretim süresi altı yıldır. Bu okullar, Müslüman ve gayrimüslim öğrencilerin birlikte öğrenim görecekları şekilde planlanmıştır.

Dârülfünun

Osmanlı Devleti'nde eğitim öğretime şekil vermek amacıyla 1846 yılında faaliyete başlayan Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin 1846 yılındaki raporunda; "Her Osmanlı vatandaşının insani değerlerini yükseltmek, bütün ilim ve fenleri öğretmek, Osmanlı Devleti'ne kaliteli memur yetiştirmek amacıyla İstanbul'da bir Dârülfünun açılması gerekir." görüşüne yer verilmiştir.

Dârülfünun, 1863 yılında Kimyager Derviş Paşa'nın verdiği fizik ve kimya dersleriyle eğitim öğretime başlamıştır. Bu okulun **felsefe, edebiyat, tabii bilimler** ve **hukuk** olmak üzere üç fakültesi vardı. Dârülfünun'un öğretim süresi üç yılı lisans öğretimi, bir yılı da bitirme tezi olmak üzere dört yıldır.

1933 yılına kadar varlığını sürdüren Dârülfünun, yerini daha sonra İstanbul Üniversitesi'ne bırakmıştır.

Dârümuallimât (Kız Öğretmen Okulu)

1848 yılında açılan Darü'l Muallimin'den (Erkek Öğretmen Okulu) sonra **Maarif-i Umumiye Nizamnâmesi** ile 1870 yılında kız ilkokulları ve kız rüştiyelerine bayan öğretmen yetiştirmek amacıyla Darümuallimât açılmıştır. Darümuallimât okulu sırf kızlara yönelik olarak açılmış ve bu okulda dikiş nakış ve ameliyat-ı hiyatiye (biçki dikiş) gibi derslerin okutulması kararlaştırılmıştır.

Bu okulun toplum hayatına çok önemli katkıları olmuş, burada yetişen bayan öğretmenler sayesinde okuyan kız çocuklarının sayısında büyük artış sağlanmıştır. Darümuallimât, Cumhuriyet Dönemi'nde de etkisini sürdürmüştür.

Mekteb-i Hukuk

Hukuk fakültesi olarak açılan bu okulun öğretim süresi dört yıl olarak belirlenmiş ve 1880 yılında **Mekteb-i Hukuk-u Şahane** adıyla kurulmuştur. Açılışından iki yıl önce hazırlanan nizamnâmesinde okulun Osmanlı kanunları ve siyaseti ile Osmanlı hukuk biliminin öğretimiyle meşgul olacağı belirtilmiştir. Bu okul, Avrupa'daki mahkemeler örnek alınarak yapılan yeni mahkemelere hâkim yetiştirmek amacıyla açılmıştır.

Sanayi-i Nefise Mektebi

Bu okul, Osman Hamdi Bey'in 1882 yılında Sultan II. Abdülhamit tarafından buraya müdür olarak atanmasıyla kurulan ilk güzel sanatlar okuludur. Resmi adı **Mekteb-i Sanayi-i Nefise-i Şahane**'dir. Sanayi-i Nefise Mektebi Görsel (5.34), eğitim öğretim çalışmalarına 1883 yılında başlamıştır.

Resim, heykel, mimarlık ve hak-kaklık gibi bölümlerden oluşan Sanayi-i Nefise Mektebi, ticaret nezaretine bağlı olarak kurulmuş ve 1914 yılında kız öğrenciler için İnas Sanayi-i Nefise Mektebi Alisi olarak açılmıştır. 1928 yılında adı Güzel Sanatlar Akademisi olarak değiştirilmiştir.

Görsel 5.34: Sanayi-i Nefise Mektebi'nin ilk binası, İstanbul

? SORU

Tanzimat Dönemi'nde açılan kız öğretmen okullarının ne gibi faydaları olmuştur?

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Eğitim

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde Maarif-i Umumiye Nezareti bünyesinde her öğretim derecesi için genel müdürlükler ve müfettişlikler oluşturulmuş, her vilayete maarif müdürlüğü ve maarif meclisi açılmıştır. Bu dönemde eğitime önem verilmiş Arapça, Fransızca ve fen alanlarında dersler veren özel okullarla birlikte, il ve ilçelere yeni rüştiye ve idadiler açılmıştır. Meslek okulları ve yüksek okulların da sayısı artırılarak eğitim yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır.

Türk demokrasi tarihinin ilk anayasası olan Kanun-i Esasi, Sultan II. Abdülhamit'in tahta çıkmasıyla birlikte ilan edilmiş ve bu anayasada eğitimin her vatandaşın hakkı olduğu ifade edilerek ilköğretim anayasa ile zorunlu hâle getirilmiştir.

Günümüzde öğretim basamaklarına göre belirlenmiş olan eğitim teşkilatının temeli, Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde yapılan eğitimin modernleştirilmesi çalışmaları ile birlikte atılmıştır. Eğitim teşkilatı içerisinde istatistik kaleminin kurulması ve çalışmaların sayısal verilere dayalı olarak devam etmesi, bu dönemde eğitim açısından yaşanan önemli gelişmelerdir.

Bu dönemde yaşanan en önemli eğitim reformu yükseköğretim alanında gerçekleşmiştir. Mülkiye ve harbiye mektepleri genişletilmiş, okul çeşitliliği açısından bir zenginlik yaşanmıştır. Kız idadisi açılmış ve engelliler için ilk kez eğitim başlatılmıştır (Görsel 5.35).

Bu dönemde okul ve sınıf ortamının yeniden düzenlenmesi sağlanmış, yeni ders araç ve gereçleri kullanılmaya başlanmış, genel ve özel yeni öğretim yöntemleri denenmiştir. Bütün bu yapılanların yanında meslek okullarına ayrı bir önem verilmiş, kız okulları açılmış, askerî okullar da yeniden düzenlenmiştir. Bu dönem okullaşma oranı açısından zirveye çıkılan bir dönem olmuştur.

İlk kez açılan veya geliştirilen modern eğitim kurumlarından Mülkiye Mektebi, Hukuk Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Gülhane Tababet Tatbikatı Mektebi (Görsel 5.36) gibi eğitim kurumları, isimleri değişse de günümüzde varlıklarını devam ettirmiştir. Bunların yanında baytar (veteriner) mektebi, polis ve gümrük okulları da günümüze kadar ulaşan eğitim kurumları arasında yer almıştır.

Görsel 5.35

Engelli okulu öğrencileri işaret diliyle "Padişahım çok yaşa!" yazarken çekilmiş fotoğraf

Görsel 5.36: Gülhane Tababet Tatbikatı Mektebi, İstanbul

İslam dünyasının modern üniversitelerinden biri olan İstanbul Üniversitesi ve Türkiye'deki üniversitelerin temelini teşkil eden Dârülfünûn, bu dönemin en seçkin eğitim kurumları arasında yer almıştır.

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde eğitim alanında yapılan çalışmalar, uygulamalar ve yenilikler, Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan eğitim alanındaki yenilik ve gelişmelere de öncülük etmiştir.

SIRA SİZDE

Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde açılıp Cumhuriyet Dönemi'nde de devam eden okulların isimlerini yazınız.

Osmanlı Devleti'ndeki Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar

Azınlık Okulları

Osmanlı Devleti, eğitim kurumlarının açılması ve yönetilmesi konusunda Türk ve Müslümanlara tanıdığı serbestliği azınlıklar için de tanımıştır. Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinin ardından Rum unsurlara tanıdığı imtiyazlardan, daha sonra diğer Hristiyan topluluklar ve Museviler (Yahudiler) de yararlanmaya başlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde azınlıklar için açılan ilköğretim, ortaöğretim (Görsel 5.37) ve yüksek öğretim kurumları bizzat azınlıklar tarafından kurulmuş, bu okullar gayrimüslim cemaatler ile gayrimüslim zenginler tarafından desteklenmiştir. Azınlıklar için yapılan okullar genellikle kiliselerin etrafında açılmış, buralarda verilen eğitim de kilise aracılığıyla sürdürülmüştür.

İlk dönemler okuma yazma öğretilip dini ve kültürel eğitimler verilen bu okullar devlet denetiminden uzak kalmış, buralarda öğretmen olarak genellikle papazlar görev yapmıştır. Dünyada milliyetçilik hareketlerinin başlaması üzerine, azınlıkların açtığı Rum, Ermeni ve Yahudi okulları da milliyetçilik fikrinin yayılmaya başladığı kurumlara dönüşmüş, bu okullarda bağımsızlık propagandaları yapılmıştır.

Görsel 5.37: Getronagan Ermeni Lisesi öğrencileri, İstanbul

SIRA SİZDE

Azınlık okulları, Fransız İhtilali'ne kadar eğitim işleri ile uğraşırken Fransız İhtilalinden sonra neden farklı çalışmalara yönelmiştir?

Yabancı Okullar

Kanuni Sultan Süleyman'ın Fransa'ya verdiği ayrıcalığı (kapitülasyon) fırsat bilen diğer Avrupalı devletler de Osmanlı Devleti'nde okullar açmaya başlamıştır (Tablo 5.4). Oysa kapitülasyonlar ekonomik amaçlar için hazırlanmıştı ve kapitülasyonlarda eğitimle ilgili bir hüküm yer almamıştı.

Bu duruma rağmen Osmanlı Devleti'nde yabancı okulların açılmasına Papa ve Fransa öncülük etmiştir. 1583 yılında Cizvit rahibinin İstanbul'a gelmesine vesile olan Papa ve Fransa Devleti, Cizvit rahibinin İstanbul'da Saint Benoit (Sant Benot) Kilisesi'ne yerleşmesini sağlamıştır. Saint Benoit kilisesine yerleşen Cizvit rahibi, burada bir okul açılmasını sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde kapitülasyonları baha ne eden birçok ülke, Osmanlı Devleti'nde okullar açmaya devam etmiş, 1839 yılına kadar Katolik Mezhebi'ne mensup Hristiyanların açtığı okulların sayısı 40'a ulaşmıştır.

Tablo 5.4: 1897'de Osmanlı Devleti'ndeki Azınlık Okulları ve Yabancı Okullar

Azınlık Okulları		Yabancı Okullar	
Millet	Okul Sayısı	Ülke	Okul Sayısı
Rum	4.390	Amerika	131
Ermeni	851	Fransa	127
Bulgar	693	İngiltere	60
Yahudi	331	Almanya	22
Sırp	85	İtalya	22
Romen	63	Avusturya	11
Katolik Rum	60	Rusya	7
		İran	4
Toplam	6.473	Toplam	384

Mustafa Önder, *Türk Eğitim Tarihi*, s.156

Görsel 5.38: Fener Rum Erkek Lisesi, İstanbul

Osmanlı topraklarında ilk Protestan mezhebine mensup misyoner okulu, 1824 yılında Beyrut'ta Amerikalılar tarafından açılmış, daha sonra bu okulların açılışları hızla devam etmiştir. Genelde din adamlarının çabalarıyla açılan bu okullar (Görsel 5.38), dinî amaçların dışında ekonomik, kültürel ve siyasi amaçlar için de misyonerlik faaliyetleri yapmıştır.

Osmanlı Devleti'nde 1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne kadar yabancı okullarla ilgili düzenleme yapılmamış, Lozan Antlaşması ile birlikte gayrimüslim ve yabancı okullara tanınan ayrıcalıklar tamamen kaldırılmış, bu okulların Türk kanun ve yönetmeliklerine tabi olmaları sağlanmıştır.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde, Osmanlı topraklarındaki yabancı okul sayısında artış olmasının sebepleri nelerdir? Yazınız.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE EĞİTİM VE BİLİM

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Size göre eğitim ve öğretim arasındaki fark nedir? Açıklayınız.
2. Bilimsel gelişmeler insanların hayatını kolaylaştırır mı? Örnek vererek açıklayınız.

5.5. Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim ve Bilim Alanındaki Gelişmeler

“...Memleketin aydınlanması uğruna yapacağımız şeyler, bugün için eğitimimizin geleceğine dayanak olacak bir temel kurmaya yeterli değildir. Ancak elverişli ve yeterli koşullar ile araçları elde edinceye kadar geçecek olan savaş günlerinde bile, tam bir özenle işlenip çizilmiş bir ulusal eğitim programı yapmalı, eldeki eğitim ve öğretim kuruluşlarımızı verimli bir çabayla çalıştıracak esaslar hazırlamaya bakmalıyız.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Mustafa Kemal, Milli Mücadele'nin henüz sonuçlanmadığı bir ortamda Maarif Kongresi'ni (1921) toplayarak eğitime ve bilime büyük önem verdiğini göstermiş, bu kongrede yaptığı konuşmada Türkiye'nin millî bir eğitim sistemi kurması gerektiğini vurgulamıştır.

1922 yılı Ekim ayında Bursa'da öğretmenlere seslenirken; “Milletimizin siyasi ve içtimai hayatı ile fikri terbiyesinde rehberimiz ilim ve fen olacaktır... İlim ve fen nerede ise oradan alacağız ve milletin her ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur.” demiştir.

Millî Mücadele kazanılıp 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet ilan edildikten sonra, siyasi ve ekonomik alanlarla birlikte hukuk ve kültür alanlarında da birçok değişim yaşanmıştır. Atatürk, tebeşiri eline alarak kara tahtanın başına geçmiş, **Başöğretmen** unvanıyla halka ders vermiş ve halkın eğitim düzeyinin yükselmesi için özel çaba sarf etmiştir (Görsel 5.39).

Mustafa Kemal Atatürk, eğitimin temel hedeflerinin gerçekleştirilmesi ve hedefe ulaşacak eğitim politikalarının tespit edilmesi için 1924-1934 yılları arasında altı defa rapor hazırlatmıştır. Bu raporlar doğrultusunda eğitimin çağdaş ilkeleri ortaya çıkarılmaya çalışılmış, böylece eğitimin yaşanılan çağa uygun, laik, akılcı, bilimsel, karma, disiplinli ve işe yarar olması gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Eğitimin ülke kalkınmasını hedeflemesi ve kendine güven duyan nesiller yetiştirmesi gerektiği vurgulanmış, eğitim ülküsünün Türkiye'nin bağımsızlığına, kendi benliğine ve millî geleneklerine uygun olması kararlaştırılmıştır.

Görsel 5.39

Mustafa Kemal yeni harfleri tanıtıyor, Kayseri

SORU

Mustafa Kemal Atatürk'ün eğitim anlayışı hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Cumhuriyet Dönemi'nde çocukların bedensel, zihinsel ve duygusal gelişimlerinin iyi yönde gerçekleşmesini sağlamak ve çocukları temel eğitime hazırlamak amacıyla okul öncesi eğitime büyük önem verilmiştir.

Bu dönemde ilköğretim alanında önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1924 Anayasası'nda ilköğretimin zorunlu ve parasız olduğu karara bağlanmış, bu kararla ilköğretim yaygınlaştırılarak herkesin okuryazar olması için çalışılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde ülkede yaklaşık 72 ortaokul mevcuttu. 1927-1928 öğretim yılında bazı ortaokullarda karma eğitim uygulanmaya başlanmış, ortaokulların sayısının artırılması için çalışmalar yapılmıştır. Atatürk zamanında yapılan bu çalışmalar sonucunda, o dönemdeki ortaokulların sayısı %100 oranında artmıştır.

İdadi ve sultaniler, 1924 yılında üç yıllık ortaokul ve üç yıllık liselere dönüştürülmüştür. 1924'te Türkiye'deki toplam lise sayısı 23 iken, Atatürk Dönemi'nde bu sayı %300 oranında artmıştır. Bu dönemde Atatürk, bazı ders kitaplarının yazımı ve bu dersleri verecek öğretmenlerin yetiştirilmesi ile yakından ilgilenmiştir.

Cumhuriyet'in ilan edildiği dönemde mesleki ve teknik eğitim yeteri kadar gelişmemiştir. Mesleki ve teknik okulların gelişerek Türk toplumunun ihtiyaçlarını karşılayacak seviyeye getirilmesi için araştırma ve çalışmalar başlatılmış, bu amaçla 1927 yılında akşam ticaret okulları açılmıştır. Kız sanat okullarının ismi bu tarihten itibaren **Kız Enstitüsü** olarak değiştirilmiş ve kız sanat okullarının sayıları artırılmaya çalışılmıştır. 1928-1929 öğretim yılında bölge sanat okulları bünyesinde akşam erkek sanat okulları bölümü açılmıştır. Bu okulların sayısı her geçen yıl artmış ve 1938 yılında bu okulların sayısı 64'ü bulmuştur.

Atatürk Dönemi'nde bilimsel ve kültürel gelişmelere öncülük etmek ve çağdaş bir yüksek öğretim oluşturmak amacıyla, 1933 yılında üniversite reformu yapılmıştır. Bu reform ile birlikte İstanbul Üniversitesi (Görsel 5.40), Yüksek Ziraat Enstitüsü, Orman Fakültesi ve Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi gibi üniversiteler açılmış, 1938 yılına gelindiği zaman üniversite ve yüksek okul sayısında %189 oranında bir artış sağlanmıştır.

Yeni Türk harflerinin kabulünden sonra eğitim seferberliğine daha fazla önem verilmiş, yeni harfleri tanıtmak ve halkın okuma yazma oranını artırmak amacıyla millet mektepleri açılmıştır (1928).

Halkevleri, 1912 yılında kurulan Türk Ocakları'nın yerini almış, Atatürk şehirlilerden köylülere kadar herkesin ilmi ve fikri gelişimine katkı sağlamak amacıyla yeni halk evlerinin kurulmasını istemiştir (1932). Bu konudaki çalışmaları bizzat takip eden Atatürk, birçok halk evini de ziyaret etmiştir. Halk evleriyle ilgili kendisine sorulan bir soruya "Mutluyum, çünkü başardım." diye cevap vermiştir.

Görsel 5.40: İstanbul Üniversitesi

Cumhuriyet Dönemi'nde Eğitim Alanındaki Değişimler

- Tevhid-i Tedrisat (Öğretim birliği) Kanunu ile bütün okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve bu sayede eğitim-öğretim birliği sağlanmıştır.
- Medreseler kaldırılmış, din görevlileri yetiştirmek için imam-hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri açılmıştır.
- Eğitimde; çağdaş, demokratik ve laik bir sistem benimsenmiştir.
- Okuma yazmayı kolaylaştırmak ve okuryazar oranını artırmak amacıyla yeni Türk harfleri kabul edilmiştir (1 Kasım 1928).
- Tarih ve dil konularında millileşme hız kazanmıştır.
- Kadınların eğitimine de önem verilerek karma eğitim sistemi uygulanmıştır.

SORU

Cumhuriyet Dönemi'nde eğitim alanındaki değişimlerin önemini açıklayınız.

Cumhuriyet Dönemi'nde Bilim

Cumhuriyet Dönemi'ndeki bilimsel çalışmalar daha çok astronomi, matematik ve fizik alanlarında yapılmıştır. Astronomi çalışmalarında **Fatin Gökmen** (1877-1955) dikkat çeken isimlerdendir. Kandilli Gözlemevi'nin kurucusu ve ilk müdürü olan Fatin Gökmen, 1911 yılında Kandilli Gözlemevi'nde ramazanın başlangıcının belirlenmesi konusundaki çalışmaları ile dikkat çekmiştir. 1936 yılında **Türk Takvimi** adlı eserinin yanında, **Eski Hitay Takvimi** ve **Eski Türklerde Heyet ve Takvim** gibi eserler yazmış, ayrıca Astronomi ile ilgili çeşitli eserler de kaleme almıştır.

Bu dönemde matematik alanındaki çalışmaları ile öne çıkan **Cahit Arf** (1910-1997), cebirsel denklemler üzerinde yoğunlaşırken özel hâller problemini çözmüştür. Hasse Arf Teoremi ile sadece Türkiye'de değil dünyada da tanınmış olan Cahit Arf, sentetik geometri problemlerinin cetvel ve pergelle çözülebilirliği konusunda çalışmalar yapmıştır. Cahit Arf'ın uzaydaki düzlem eğrileri ile ilgili çalışmaları da vardır. Cumhuriyet Dönemi bilim insanları arasında yer alan **Behram Kurşunoğlu**, nükleer fizik üzerinde yoğun çalışmalar yapmış ve atom fiziği üzerine çeşitli makaleler yazmıştır. **Orhan Asım Barut** (1926-1994) ise matematik, kuramsal fizik, yüksek enerji fiziği ve parçacık fiziği konularındaki çalışmalarıyla tanınmış, protonla ilgili olarak madde-nin yapısını, elektron ve nötronlar arasındaki elektromanyetik etkileşimi bağlayan Basit Madde Modeli'ni geliştirmiştir.

Fizik konusunda atomların çekirdeğindeki parçacıkların etkileşimi ile nötron, proton ve mezon gibi parçacıkların davranışlarını inceleyen **Feza Gürsey** (1921-1992), bu çalışmasıyla "Linear Olmayan Sigma Modelleri" adı verilen ikili simetri görüşünü geliştirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde kimya alanında yaşanan gelişmelere İstanbul Üniversitesi'ne bağlı Kimya Enstitüsü öncülük etmiştir. Bu dönemde kimya alanında çalışma yapanlar arasında **Sedat Bey**, **Mehmet Arif Bey** ve **Ali Rıza Bey** gibi bilim insanları da vardır.

Cumhuriyet Dönemi'nde tıp konusunda da önemli gelişmeler olmuştur. Bu konuda çalışmalar yapan önemli bilim insanlarından bazıları şunlardır. Deri hastalıkları üzerinde çalışmalar yapan **Prof. Dr. Hulusi Behçet** (1889-1948), kendi adıyla anılan Behçet Hastalığı'nı keşfetmiştir. **Prof. Dr. Akil Muhtar Özden**, Santonin Testi'yle Avrupa tıp literatürüne geçmiştir. Yine **Prof. Dr. Mazhar Osman** psikiyatri konusunda kendi ekolünü oluşturmuştur.

Akademik, felsefî, dinî, içtimai ve siyasi konularda 350 makalesi bulunan **Ahmed Yüksel Özemre** (1935-2008) bir çok eserin yanında, Teorik Fizik ve Atom Mühendisliği dallarında da kitaplar yazmıştır.

Görsel 5.41: Halil İnalçık (1916-2016)

"Türk mimarisinin geçmişine yönelik kuramsal ve kavramsal çalışmaları, İslam mimarisi içinde Türk eserlerinin kimliğini vurgulayan görüşleri ve bu konulara dair yazdığı kitapları ile tanınan **Prof. Dr. Doğan Kuban** (1926- ...) Türk sanat ve mimarlığının özgün bir yaratı alanı olarak görülmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Tarih Bilimi'nde ise, daha çok Osmanlı Devleti ile ilgili çalışmalarıyla tanınmış olan ve 25'ten fazla kitap, 300'den fazla makale ile ömrünü tarih araştırmalarına vakfeden **Halil İnalçık** (Görsel 5.41) ön plana çıkmıştır.

SIRA SİZDE

Cumhuriyet Dönemi bilim insanlarının yaptıkları çalışmaları, adlarının karşısında bulunan alanlara yazınız.

Fatin Gökmen

.....

Hulusi Behçet

.....

Orhan Asım Barut

.....

Cahit Arf

.....

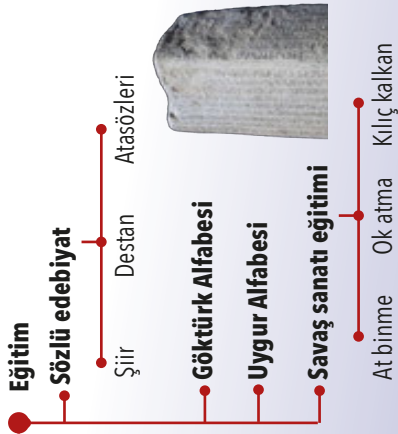

ÜNİTE ÖZETİ

5. Ünite

TÜRKLERDE EĞİTİM VE BİLİM

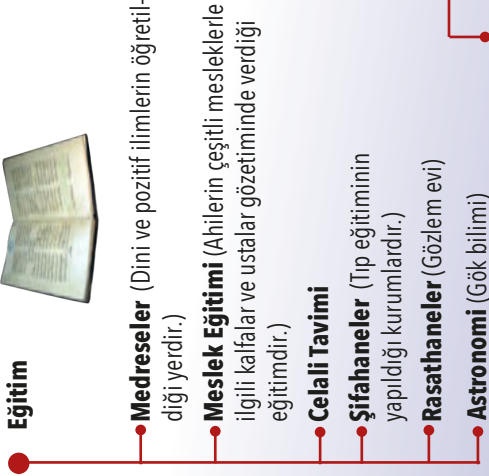
İlk Türk Devletleri

Bilim

Çiçek aşısının kullanılması
Kağıt yapımı
Savaş araç gereç yapımı
Tarım aletleri yapımı
Oniki Hayvanlı Türk Takvimi'nin kullanılması.

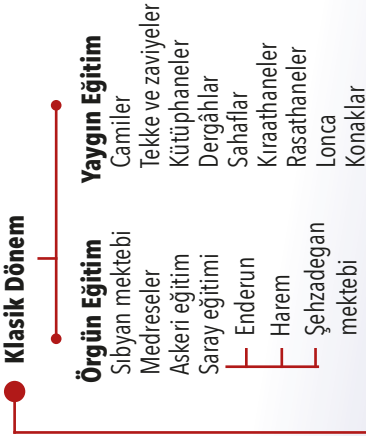
İlk Türk İslam Devletleri

Bilim

Harezmi
Farabî
İbni Sina
Bîrûnî
El-Hazini
El-Cezeri

Osmanlı Devleti

Tanzimat sonrası dönem

Bilim

Dâvûd-i Kayserî (Akli ve nakli ilimler)
Kadizâde-î Rûmî (Matematik ve astronomi)
Sabuncuoğlu Şerafeddin (Tıp)
Akşemseddin (Fen ve din ilimleri)
Takiyüddin (Astronomi)
Ali Kuşçu (Astronomi ve matematik)

Cumhuriyet Dönemi

Eğitim

Tevhid-i Tedrisat (Öğretim birliği) Kanunu ile bütün okullar Eğitim Bakanlığı'na bağlanmış ve bu sayede eğitim-öğretim birliği sağlanmıştır.

Medreseler kaldırılmış, din görevlileri yetiştirmek için imam-hatip okulları ve ilahiyat fakülteleri açılmıştır.

Eğitimde; çağdaş, demokratik ve laik bir sistem benimsenmiştir.

Okuma yazmayı kolaylaştırmak ve okuryazar oranını artırmak amacıyla harf inkılabı yapılmıştır (1 Kasım 1928).

Tarih ve dil konularında millîleşme hız kazanmıştır.

Bilim

Fatin Gökmen (Astronomi)
Orhan Asım Barut, Cahit Arf (Matematik)
Behram Kuşunoğlu (Nükleer fizik)
Feza Gürsey (Fizik)
Sedat Bey, Ali Rıza Bey, Mehmet Akif Bey (Kimya)
Hulusi Behçet, Akil Muhtar Özden (Tıp)
Mazhar Osman (Psikiyatri)
Halil İnalcık (Tarih)

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. Kök Türkler yazılarını sert zeminler üzerine bıçakla kazırken Uygurlar kullanarak birçok kitap yazmıştır.
2. İlk Türk haritacısı ve filologu dur.
3. Fatih Sultan Mehmet zamanında açılan medreseler ismiyle anılmaktadır.
4. Cumhuriyet Dönemi'nde yetişen ve Osmanlı Dönemi tarihi araştırmaları ile tanınan ünlü tarihçi tır.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

5. İlk Türk alfabesi hangi Türk devletine aittir?
.....
6. İlk Selçuklu medreseleri 1040 yılında Tuğrul Bey tarafından nerede kurulmuştur?
.....
7. Osmanlı topraklarında Protestan mezhebine mensup ilk misyoner okulu, 1824 yılında Beyrut'ta hangi ülke tarafından açılmıştır?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

8. Konargöçer hayat tarzında uygulanan eğitim sistemi ile yerleşik hayat tarzında uygulanan eğitim sistemini karşılaştırınız.
9. Uygurlar Dönemi'nde tıp alanında yaşanan gelişmeler hakkında bilgi veriniz.
10. El-Cezeri'nin çalışmaları hakkında bilgi veriniz.
11. Osmanlı Devleti'ndeki yaygın eğitim kurumları hangileridir?
12. Osmanlı Devleti'nde tıp alanındaki çalışmalar, hangi bilim insanları tarafından yapılmıştır?
13. Atatürk Dönemi'nde eğitim alanında yaşanan gelişmeler hakkında bilgi veriniz.

Ç) Aşağıdaki metni okuyarak 14. ve 15. soruları cevaplandırınız.

Ali Kuşçu (...-1474) Türk astronom ve matematikçisidir. Yazmış olduğu eseri Semerkant'ta Uluğ Bey Rasathanesi'nin açılmasına vesile olmuştur. Birçok bilim insanı yetiştiren Ali Kuşçu, Fatih tarafından İstanbul'a bizzat davet edilmiş, İstanbul'da bir rasat kuyusu ile bir Güneş saati yapmıştır.

Tycho Brahe(Tiko Birahe) (1546-1601) Erken yaşlarda simya ve astronomiye merak salan Tycho Brahe, Avrupa'nın en iyi gözlem evi "Uraniborg"u (yuronibork) kurdu. Aygıt kullanmadan yaptığı gözlemlerle yıldız ve gezegen konumlarını anlatan bir katalog hazırladı.

Kepler (1571-1630) Tycho Brahe'nin asistanıdır. İlk zamanlarda Mars'ın yörüngesi üzerine çalışmalar yapmış, Mars'ın yörüngesinin elips şeklinde olduğunu ispatlamıştır. Her gezegenin yörüngesinin Güneş odak alındığında elips olduğu üzerinde çalışmalar yapmış, bu konuda Kepler Yasaları'nı oluşturmuştur.

14. Verilen bilgilere göre aşağıdaki yargılardan hangisine ulaşamaz?

- A) Fatih Sultan Mehmet bilime önem vermiştir.
- B) Ali Kuşçu, Kepler'in çalışmalarından etkilenmiştir.
- C) Kepler, çalışmalarında Tycho Brahe'den etkilenmiştir.
- D) Ali Kuşçu, birçok bilim insanı yetiştirmiştir.
- E) Kepler'in kendi adıyla anılan bilimsel yasaları vardır.

15. Metinde adı geçen bilim insanların çalışmalarını inceleyerek Osmanlı Devleti ile Avrupa'daki bilimsel gelişmeleri karşılaştırınız.

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.

16. Türkler geçmişten günümüze kadar 12 Hayvanlı Takvim, Celali Takvimi, Hicri Takvim, Rumi Takvim ve Miladi Takvim gibi birçok takvim kullanmıştır. Kullanılan bu takvimlerin bir kısmını kendileri geliştirmiş, bir kısmını da başka medeniyetlerden almıştır.

Metinden hangisi çıkarılamaz?

- A) Türkler bilime önem vermiştir.
B) Türklerin kendi geliştirdiği takvimler de vardır.
C) Türklerde astronomi gelişmiştir.
D) Medeniyetler etkileşim içindedir.
E) İlk takvimi Türkler geliştirmiştir.

17. Türklerde demircilik büyük önem taşırdı. Demir madeni, silah yapımının yanında kap kacak yapımında da kullanılırdı. İlk Türk devletlerinde hayvancılık temel geçim kaynaklarından birisi olduğu için Türkler hayvansal ürünlerin üretiminde ileri seviyeye ulaşmışlardır.

Metinden hangisi çıkarılabilir?

- A) Türkler ticarete ileri bir noktaya varmışlardır.
B) Türkler demiri birçok alanda kullanmışlardır.
C) Türklerde temel geçim kaynağı tarımdır.
D) İlk Türk devletlerinde astronomi gelişmiştir.
E) Yoğurt yalnız Türkler tarafından kullanılmıştır.

18. Osmanlı Devleti'nin Duraklama Dönemi'nde müderrisliklerin para ve hatır-gönül yoluyla layık olmayanlara verilmesi, yeteneksiz müderrislerin çoğalmasına yol açmıştır. İlmî rütbelerin kanunsuz bir şekilde ulema ve devlet adamlarının çocuklarına verilmesi de eğitimin iyice bozulmasına sebep olmuştur.

Metinden hangisi çıkarılamaz?

- A) İltimas ve rüşvet yaygınlaşmıştır.
B) Eğitim seviyesi düşmüştür.
C) Liyakatsiz insanlar öğretmen olmuştur.
D) Kanunlara aykırı davranılmıştır.
E) Örgün eğitimden vazgeçilmiştir.

19. "Ahilerde mesleki eğitim uygulamalı olarak iş başında verilir. Akşamları ise zaviyelerde okuma yazma öğretilir, dinî ve ilmi bilgiler de verilir. Ünlü şair Bâkî, bir saraç çırağı olarak böyle bir eğitimden geçmiştir."

Bu bilgilerden hareketle Ahilikle ilgili olarak

- I. Ülkedeki tüm eğitim faaliyetlerini düzenlemişlerdir.
II. Edebiyat eğitimi de almışlardır.
III. Eğitim faaliyetlerini medreselerde sürdürmüşlerdir.

yargılardan hangilerine ulaşılabilir?

- A) Yalnız I B) Yalnız II C) I ve II
D) II ve III E) I, II ve III

20. Aşağıdakilerden hangisi Nizamiye Medresesi'nin açılma nedenlerinden biri değildir?

- A) İslam dinini daha iyi kavratmak
B) Yoksul öğrencilerin eğitim almasını sağlamak
C) Asker yetiştirmek
D) Memur yetiştirmek.
E) Haşhaşilerle mücadele etmek

21. Osmanlı Devleti'nin eğitim kurumları hakkında aşağıda verilen eşleştirmelerden hangisi doğrudur?

- A) Sanayi-i Nefise Mektebi: Güzel sanatlar okulu
B) İdâdi: Ortaokul
C) Darü'l Fünûn: Askerî yüksek okul
D) Rüştiye: Lise
E) Darü'l Muallimat: Erkek öğretmen okulu

22. Atatürk Dönemi'nde yapılan inkılaplardan

- I. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkarılması
II. Harf inkılabı
III. Üniversite reformu
IV. Soyadı kanunu

hangisi veya hangileri eğitim ile ilgilidir?

- A) I ve II B) Yalnız IV C) II ve III
D) I, II ve III E) II, III ve IV

Divriği Ulu Camii kapısı üst detay taş işlemeciliği, Sivas

6. ÜNİTE

TÜRKLERDE SANAT

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SANAT
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE SANAT
- C) OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAT
- Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SANAT

KAVRAMLAR

Çadır sanatı, anıt mezar, hayvan üslubu, maden sanatı, ribat, kümbet, türbe, han, kervansaray, medrese, minyatür, ebru, çini, hat, tezhip, Türk üçgeni, dinî mimari, sivil mimari, el sanatları

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinin yaşam biçiminin sanata etkisi
- İlk Türk devletlerinde şehir mimarisi
- Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle sanat anlayışındaki değişimler
- Osmanlı sanatının kendine has özellikleri
- Osmanlı ve Batı sanatının etkileşimi
- Cumhuriyet Dönemi sanat anlayışında meydana gelen değişimler
- Kültürel mirasın korunması ve geleceğe aktarılması

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SANAT

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Sanat deyince aklınıza hangi uğraşlar gelmektedir?
2. Yandaki resimlerden hareketle geçmişten günümüze ulaşan müzik aletlerindeki benzerlikler hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Görsel 6.1: İlk Türklerde kopuz

Görsel 6.2: Günümüzde saz

6.1. İlk Türk Devletlerinde Yaşam Biçiminin Sanata Etkisi

İlk Türk devletlerinin konargöçer yaşam tarzı, Türklerin kendilerine has bir sanat anlayışının ortaya çıkmasını ve bu doğrultuda eserler vermesini sağlamıştır. Bu yaşam tarzında daha çok taşınabilir eşyalar üzerindeki süslemeler ön plana çıkmıştır. Konargöçer hayat şartlarına uygun olarak hayvancılık temel geçim kaynağı olduğu için, ilk Türklerin sanat anlayışında **hayvan üslubu** denilen süsleme sanatı belirgin olarak işlenmiştir.

Bu tarz sanat anlayışında (Görsel 6.3) kemer tokaları, hançer kabzası ve at koşum takımları üzerine süslemeler yapılmış, yapılan süslemeler pars, kaplan, aslan, kurt, at, koyun ve kartal gibi hayvan figürlerinden oluşmuştur. İlk Türk toplumlarının inancında hayvanlara farklı anlamlar yüklenmiş, aslan ve kartal güç ve kudreti, kurt özgürlüğü, kaplumbağa ise ebediyeti sembolize etmiştir.

Görsel 6.3: Hayvan üslubu örnekleri, Ermitaj Müzesi, Rusya

Bu süslemelerle birlikte, kilimler ile altın ve gümüş gibi değerli eşyalar üzerine işlenen motifler ve hükümdar tahtlarındaki süslemeler, Türklerin sanat anlayışındaki inceliğin göstergesidir.

İlk Türklerde gelişmiş şehir mimarisine Uygurlarda rastlanmasına rağmen Moğolistan'da yapılan kazılarda Hun Dönemi'ne ait surlarla çevrili şehir kalıntıları bulunmuştur. Bu kalıntılar arasında en meşhur olanı "İvolga" şehridir. Hun şehirleri arasında müstesna bir yere sahip olan İvolga, özgün Hun kent savunma sisteminin de en güçlü örneği olarak karşımıza çıkmaktadır. Kök Türklerde ordu, ordu-kent, ordu-balık gibi isimler verilen kale tarzında yerleşim yerlerine rastlanması, Hunlar ve Kök Türklerle ait küçük şehir kalıntılarının olduğunu gösterir.

Görsel 6.4: İvolga şehrinin planı

İlk Türk devletlerinde suni tepelerin dünyanın merkezini temsil ettiğine inanılır, kağanın otağı veya sarayı da bu tepeler üzerine kurulurdu. İlk dönem kent geleneği mimarisi kağanların otağı veya sarayları merkez alınarak gelişmiştir.

Kağanların oturduğu yerin etrafına boylar tarafından çadırlar kurulmuş, taş ya da ağaç malzemenin oluşan iki katlı konutlar yapılmış, daha sonra da kurulan bu şehrin etrafı savunma duvarları ile çevrilmiştir. Bu şekilde planlanan şehir, dik açılı yol sistemi ile kare planlı bir yapı şekline dönüşmüştür (Görsel 6.4).

Şehirlerle ilgili sınırlı sayıdaki bulgular nedeniyle Hun Dönemi'ne ait mimari kalıntı olarak kurganlar (mezarlar) ve sonraki dönemlere örnek teşkil etmiş çadırlar vardır. Hunlara ait kurganlar, dönemin sanat anlayışına dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Görsel 6.5: Kök Türklerle ait kurgan, Moğolistan

Türkler ölülerine büyük saygı gösterdikleri için atalarının kurganlarını toplum tarafından kutsal kabul edilen dağ dorukları, dağ etekleri, su kenarları, su yatakları, ormanlık alanlar ve göl kenarlarına yapıyordu. Song Gölü'nün özellikle doğu kısmında çok sayıda kurgan bulunmasının sebebi de budur. Hazar bölgesine seyahat eden İbn-i Fadlan; "Hazarlar, hakanlarının mezarlarını İtil Irmağı'nın yatağına yaparlardı." ifadesini kullanmıştır.

İlk Türk devletlerindeki kurganlar çeşitli büyüklüklerde yapılmıştır. Toprak içerisinde dikdörtgen veya kare şeklinde yapılan kurganlar, bir veya iki odadan oluşmuş ve bu kurganların duvarları karaçam kütükle-

riyle yapılmıştır (Görsel 6.5). Kütüklerin birleştirilmesinde çivi kullanılmamış, kütükler oyuklarla birbirine geçirilmiştir. Dört taraftan kirişlerle desteklenen tavan da ahşaptan yapılmıştır. Tavan'ın üstü toprakla örtülmüş, bu toprağın etrafı ise daire şeklinde veya oval olarak taşlarla çevrilmiştir.

Ölen kişinin cesedi, ağaçtan oyulmuş bir lahit içinde ağaç ve kütüklerden yapılmış zemin döşeme üzerine yerleştirilmiştir. Ölen kişi önemli biriye kurganın duvarları ve zemini keçelerle kaplanmış ya da kumaş parçalarıyla süslenmiş, bu keçe ve kumaş parçalarına ise hayvan figürleri işlenmiştir. Ölen kişinin hayattayken kullandığı at koşumları, silahları vb. eşyaları da kurgana konulmuştur. Eşyaların kurgana konması geleneği, Türklerde ahiret inancının olduğunu göstermektedir.

Kök Türklerden itibaren mezarların üzerine çeşitli yapılar (anıtmezar) inşa edildiği seyyahların verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Çin yıllıklarında Türklerin mezarları konusunda şöyle bir ifadeye rastlanmıştır. "Türkler mezarın üzerine bir ev yapar, bu evin içine ölen kişinin resmini çizer, evin duvarlarına da ölen kişinin hayattayken katıldığı savaşları belirtirler."

İlk Türklerde ortaya çıkmış olan önemli kurganlardan bazıları; Pazırık Kurganları, Noin Ula Kurganı, Esik Kurganı, Kudırge Kurganı, Gök-Bulak Kurganı ve Tuyayta Kurganı'dır. Esik Kurganı'nda ortaya çıkan **Altın Elbiseli Adam** (Görsel 6.6) buluntusu, Türklerin sanattaki inceliğine güzel bir örnektir.

Görsel 6.6: Altın Elbiseli Adam rekonstrüksiyonu, Almatı Milli Tarih Müzesi, Kazakistan

? SORU

Konargöçer yaşam tarzının sanata etkisi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Hunlarda Sanat

Konargöçer yaşam tarzının vazgeçilmez unsurlarından biri de çadırlardır. Hunlarda çadır sanatı silindirik bir yapı üzerine kubbeyi andıran bir örtü ile tamamlanır, çadırların etrafı özenle dokunarak süslenen kumaş ve keçelerle çevrilirdi. Kubbe şeklindeki tavan, Türk İslam devletleri mimarisini de etkilemiştir.

Hunlarda demircilik sanatı da oldukça gelişmiştir. Bunu, onların yaptıkları silahlardan ve günlük hayatta kullandıkları mutfak eşyalarından anlamak mümkündür. Noin Ula (Moğolistan) bölgesindeki kurganlardan çıkarılan hayvan ve insan figürleriyle işlenmiş gümüş levhalar, eyer takımları, kuşak süsleri, ağaç eşyalar, mücevherler ve araba tekerleri Hun sanatı için önemli örneklerdir. Hunlar dokumacılıkta da ileri bir noktadaydı. Altaylardaki Pazırık kurganlarından çıkarılan MÖ IV. yüzyıldan kalma bir halı, en eski Türk halısı olarak kabul edilmektedir. Gördes düğümü tekniğiyle dokunmuş olan bu halıda kırmızı fon üzerine işlenmiş yirmi dört kare çerçeve yer almaktadır.

Her karenin içine **Hun gülü** denilen soyut kompozisyonların işlendiği bu halının zeminine, süvariler ile geyik figürleri ustaca yerleştirilmiştir. Türkler dokudukları halılarda geyik figürlerini sık sık kullanmıştır. Çünkü Türklerde geyik, yerin ve göğün simgesi olarak görülmüş; geyiğin ruhları öteki dünyaya taşıdığına inanılmıştır.

İlk Türkler tarafından dokunan bu halılar Orta Asya Türkmen dokumacılığının çıkış noktası olmuş, buralarda kullanılan dokuma teknikleri ve halı figürleri daha sonra Selçuklular aracılığıyla Anadolu'ya taşınmıştır (Görsel 6.7).

Görsel 6.7: Pazırık halısından bir kesit, Ermitaj Müzesi, Rusya

Geyik figürlerinde geyiğin iç organları da belirtilmiştir.

Hun Gülü olarak adlandırılan motif, birçok yerde kullanılmıştır.

Hun süvari figürleri son derece başarılı bir şekilde dokunmuştur.

? SORU

Toplumlardaki sembol ve figürlerin sonraki nesillerde de devam etmesinin önemi nedir?

Hun kurganlarından çıkan önemli eserler arasında deri malzemeden yapılan eşyalar da yer almıştır. Renkli keçe ve eyer örtüleri üzerine yerleştirilen hayvan figürleri (Görsel 6.8), deri üzerinde yapılan sanat çalışmaları ile elde edilmiştir. Deri üzerine işlenen bu figürlerde pars ile geyik ve kartal ile geyik mücadeleleri ön plana çıkmıştır.

Moğolistan'daki Wu-lan-ch'a-pu (Vulan-ceypu) Bozkırları'nda 1989 yılında bulunan Hun resminde, On İki Hayvanlı Türk Takvimi ile ilgili resimlere rastlanmıştır. Yine Moğolistan'ın Yin-Shan (Yi-Şan) bölgesinde Hun Dönemi'ne ait birçok duvar resimleri bulunmuştur.

Hunlara ait heykeller ahşaptan, pişmiş topraktan ve madenlerden yapılmış, Hun heykel sanatında hayvan tasvirleri çok gerçekçi bir şekilde işlenmiştir.

İlk Türk devletlerinde müzik ve eğlence de önemli bir yere sahipti. Avrupa Hun Devleti hükümdarı Attila, sık sık ziyafetler verir ve kopuz eşliğinde kahramanlık müzikleri dinlerdi.

Görsel 6.8: Kartal ve geyik figürlü eyer, Ermitaj Müzesi, Rusya

Kök Türklerde Sanat

Kök Türk şehirlerinin mimarisi ile ilgili kesin bulgular olmamasına rağmen, Kül Tigin'in anıt mezarı Kök Türklerde anıt mezar mimarisi hakkında önemli bilgiler vermektedir. Bu kurganlar yer altına değil de yer üstüne farklı bir mimariyle yapılmıştır.

Kurganlar, Türk toplum inancında önemli bir yere sahipti. Özellikle hanedan üyeleri ve kahramanlar için hazırlanan kurganların yapımına büyük önem verilmiş ve bu anıt mezarlarda ölen kişi için törenler düzenlenmiştir.

Kül Tigin'in anıt mezarı, Çekoslovak bilim insanı Lumir Jisl (Lumir Yısl) tarafından 1958 yılında ortaya çıkarılmıştır. **Bengütaş** (ölümsüz) denilen Kül Tigin Kitabesi, etrafı duvarlarla çevrili bir alan içindedir. Anıtın doğusunda balballar sıralanmakta, kapının iki yanında ise mermerden koç heykelleri bulunmaktadır. Türk mitolojisinde kaplumbağa, dünyanın üzerinde durduğuna inanılan hayvanlar arasında yer aldığı için, Kül Tigin'in Bengütaş'ı, mermerden yapılmış bir kaplumbağa üzerinde yükselmiştir (Görsel 6.9).

Görsel 6.9: Kül Tigin'in anıt mezarı (Temsili)

BİLGİ NOTU

İlk Türk devletlerinde ölen kişinin mezarı etrafına, o kişinin öldürdüğü düşman sayısı kadar dikilen yontulmuş taşlara "Balbal" denilirdi.

Görsel 6.10: Balballar

Kül Tigin Anıtı'nın batı tarafında tapınak yer almakta ve bu tapınağın içinde Kül Tigin ile eşinin heykelleri bulunmaktadır. Bu bölgede bulunan Bilge Kağan Anıtı'nın üzerindeki çifte ejder kabartması, Kök Türklerin inançlarında sembolik anlamlar taşımaktadır. Bu motif, yeri ve göğü temsil etmektedir.

Hunlarda olduğu gibi Kök Türklerde de maden işçiliği ve dokumacılık oldukça gelişmiştir. Kök Türkler madencilikteki başarılarını silah ve sanat eserleri yapımında ustaca kullanmışlar, kılıç kalkan ve zırh gibi savaş araçlarının yanında mutfak araç ve gereçleri ile süs eşyaları da yapmışlardır. Türklerde demircilik sanatında kullanılan madenler, yönlerle ilişkilendirilmiştir. Demir, siyah renginden dolayı kuzeyi; bakır kırmızı renginden dolayı güneyi işaret etmiştir. Bilge Kağan'ın kurganında birçok eşyanın yanında gelişmiş dokuma parçalarına da rastlanmıştır.

Bugünkü Moğolistan bölgesinde Kök Türkler Dönemi'ne ait derin çizgilerle çizilmiş çok sayıda kaya resimlerine rastlanmıştır. Bu resimlerde askerler ve savaş sahneleri önemli bir yer tutar. Kök Türkler, Hunlarda olduğu gibi kaya resimlerinde kurt figürlerine çok sık yer vermiştir.

Kök Türk kurganlarında yapılan kazılarda üzerinde fantastik yaratık resimleri bulunan çok sayıda madeni eşyalar, kulplu maşrapalar ve seramik kaplar bulunmuştur. Kök Türklerde sık kullanılan figürlerden birisi de dağ keçisidir. Kök Türkler, yırtıcı hayvan resimlerini ve av tasvirlerini kayalar üzerine kazıyarak resmetmişlerdir (Görsel 6.11).

Kök Türk kurganlarında görülen heykel sanatı, Hunlara göre daha gelişmiştir. Zira Kök Türklerin yaptığı heykellerde kaftan ve çizme gibi ayrıntılar da işlenmiştir. Kül Tigin, Bilge Kağan ve Vezir Tonyukuk adına dikilen heykeller ise Kök Türk heykellerinin en güzel örnekleridir.

Görsel 6.11: Döneme ait kaya resimleri, Moğolistan

Hunlarda olduğu gibi Kök Türklerde de eğlence, müzik ve festivaller önemli bir yere sahipti. Bu dönemde müzik biraz daha çeşitlenmiş, tuğ müziği, dinî müzik ve ozan müziği ön plana çıkmıştır. Kök Türklerde dinî müzik, Hunlarda olduğu gibi **kamlar** tarafından icra ediliyordu. Kamlar, Güneş ve Ay tutulmalarında kötü ruhları kovmak için davul çalarlardı. İlk Türklerde dinî törenler müziksiz yapılmazdı.

Müziyenlik, Kök Türklerde zamanla bir meslek hâline gelmeye başlamıştır. Ozanlar kahrâmanlık türkülerini yaylı (ıklığ) veya telli kopuz kullanarak bestelemiş ve söylemiştir. Türk hükümdarları yanlarında ozanlar bulundurur, bu ozanlar ordu içerisinde destanlardan parçalar okurlardı.

Kök Türklerde, Hunlarda olduğu gibi **yuğ/yoğ** (ölü gömme) törenleri önemli bir yere sahipti. Bu törenlere ağıtçılar katılır, ağıtlar yakılırdı. Ağıt yakma geleneği günümüzde de devam etmektedir.

Uygurlarda Sanat

Uygur Türkleri yerleşik medeniyetin en önemli sanat örneklerini vermiştir. Uygurlar, Budizm ve Maniheizm dinleri ile tanıştıktan sonra, özellikle tapınak mimarisinde önemli gelişmeler göstermiştir. Tapınakların kenarlarına surlarla çevrili şehirler kuran Uygurlar, sıcak ve soğuktan korunmak için de mağara evler inşa etmiştir (Görsel 6.12). İslami kaynaklarda Uygurların on yedi şehirden bahsedilmektedir. Ordu-balık, Turfan, Toyuk, Kara-Haço bu şehirlerden bazılarıdır.

Görsel 6.12: Uygurlara ait şehir, Doğu Türkistan

Uygur şehirlerindeki pek çok saray, tapınak ve ev kerpiç kullanılarak yapılmış, Haço'daki saray kalıntısında ise taş malzemeler kullanılmıştır.

Uygur şehrine giden Arap elçi Tamim B. Mutavvi, Uygurlardan söz ederken; "Yolumuz mütemadiyen (sürekli olarak) kalabalık ve mamur kasabalar ile şehirlerden geçiyordu." diye yazmıştır. Uygurlardaki **Ordu-Balık** şehri, on metre yüksekliğindeki surları, kale burçları, iç kale hendeği ve gözetleme kuleleriyle askerî savunma tekniği bakımından mükemmel bir sisteme sahipti.

Uygurlar mimaride tonoz, kubbe ve Türk üçgeni gibi yapılara yer vermişler, gökyüzünden ilham alarak kubbe tekni-

ğini ilk önce çadırlarda ve kurganlarda, daha sonra da diğer mimari yapılarda kullanmışlardır.

Kubbe daha sonraları Türk İslam devletlerinde de kullanılmaya devam etmiştir.

Kök Türklerde olduğu gibi Uygurlarda da maden işletmeciliği oldukça gelişmiştir. Pek çok eşya altınla kaplanmış, kılıç ve kalkan gibi birçok silahın yapımında ustalık boyutuna ulaşmıştır. Uygurlar, kendilerinden önceki dönemlerde yaşayan Türklerde olduğu gibi dokumacılık alanında çok ilerlemişlerdir. Zira Uygurlar dokumacılığı; desenleme, boyama ve iğne ile işleme olmak üzere üç ayrı biçimde yapmışlardır.

Çiçek süsleme çalışmaları genelde iğne işleme ile yapılırdı. Uygurlardaki stilize çiçek üslubu, ilerleyen dönemlerde Osmanlı kumaş sanatını da etkilemiştir. Uygurlar ayrıca hayvan derilerinden kıyafetler ve at koşumları yapmış, birçok ihtiyaçları için işledikleri derileri kullanmışlardır.

Uygurlar resim sanatında da oldukça ilerlemiş, onların inançları ve yerleşik düzenleri sanat anlayışlarını da etkilemiştir. Süsleme sanatı ve resimlerinde bitki üslubu ön plana çıkmıştır.

BİLGİ NOTU

Türk Üçgeni, Uygurlarda kubbeyi tutması için kullanılan üçgen köşelere verilen isimdir. Bu mimari yapı Selçuklular ve Osmanlılar tarafından da kullanılmıştır.

Budizm'de **lotus çiçeği** kutsal bir sembol olarak kabul edildiği için bu çiçek motifi Uygurlarda sıkça kullanılmıştır. Freskolarda Uygur prensinin Buda'ya lotus çiçeği sunduğu resmedilmiş, metalik eşyaların süslenmesinde asma filizleri, lotus ve incir çiçekleri kullanılmıştır.

SIRA SİZDE

Hunlar ve Kök Türkler zamanında yapılan resim sanatında hayvan üslubu öne çıkarken Uygurlarda bitki üslubunun ön plana çıkmasının sebebi ne olabilir?

Tapınak ve sivil mimarileri süsleyen fresklerde vakıfçılar ile erkek ve kadın figürlü askerler realist bir üslupla tasvir edilmiş, aynı üslup minyatürlerde de kullanılmıştır. Mavi ve kırmızı renkte gerçekçi olarak sunulan resimler, dönemin yüz yapısı ve kıyafetleri hakkında önemli bilgiler vermektedir. Uygurlar, çiniyi bir süsleme sanatı olarak değerlendirmiş ve çiniyi tapınakların zeminlerini süslemek amacıyla kullanmışlardır.

Minyatür sanatı, Uygurlarda Mani dininin etkisiyle gelişmiştir. Bu sanat, İslami dönem resim sanatını da özellikle yüz yapısı ve giysileri ile etkileyerek İslami motiflere bürünmüştür.

BİLGİ NOTU

Fresk, yaş siva üzerine yapılan resimlere verilen isimdir.

SORU

Uygurlarda yerleşik hayatın yaygınlaşması ile birlikte sanatın hangi dalları gelişmiştir?

Uygurlarda heykel sanatının temeli Kök Türklerdeki balballara dayanmaktadır. İlk dönem normal insan boyutundaki heykeller, ilerleyen dönemlerde devasa büyüklüklerde yapılmaya başlamıştır. Heykeller (Görsel 6.13) önemli kişiler ve seçkin askerler için dikilmiş, bu heykeller kaplumbağa kaidesi üzerine yerleştirilerek dikili taş anlayışı bu dönemde de devam ettirilmiştir.

Uygurlar; süslü masalar, sehpalar ve müzik aletleri yaparken ahşaptan yararlanmıştır. Zira Uygurlara ait olan minyatürlerde ahşap yemek masalarına rastlanmıştır. Hunlarda ve Kök Türklerde olduğu gibi Uygurlarda da at arabacılığı ve oyuncacılığın çok gelişmiş olduğu minyatürlerden anlaşılmaktadır.

Uygurlarda pandomim sanatı, tiyatro ve müzik de oldukça gelişmişti. Çinli elçi Wang Yen-Te, yazmış olduğu seyahatnamesinde, Uygurların sahne oyunları sergilediklerinden bahsetmektedir. Ayrıca arkeolojik kazılarda bu döneme ait tiyatro ile ilgili belgelere de rastlanmıştır.

Uygurlar Dönemi'nde müzik, Kök Türklere göre daha zenginleşmiş ve çeşitlenmiştir. Uygurlarda bireysel müziğin yanında toplu hâlde gerçekleştirilen müzikler de yapılmıştır. Sarayda müziğe çok büyük önem verilmiş ve saray müzisyenleri işlerini yaparken son derece disiplinli hareket etmişlerdir.

Wang Yen-Te, Uygurları ziyaret ettiği zaman pek çok yerde müzisyenlere rastladığından söz etmiş, tapınaklarda dinî müziklerin söylendiğini belirtmiştir. Uygurların yüzü aşkın farklı çalgı ile müzik yaptıkları kaynaklarda belirtilmiştir.

Uygurlarda resmî çalgılara **kövrük** denilirdi. Bu çalgılar altın davul ve altın borudan oluşurdu. **Kopuz** Uygurlarda da kullanılmıştır. Ayrıca uda benzeyen bir çalgı olan ve adına **pipa**/

Görsel 6.13
Uygur Dönemi'ne ait heykel

berbab denilen bir müzik aleti ile **tambur**, Uygurlarda sıkça kullanılan müzik aletleri arasında yer almıştır.

XX. yüzyılın başlarında yapılan kazılardaki bulgularda, günümüzde de kullanılan müzik aletleri arasında yer alan zurna'ya da rastlanması, zurnanın bu dönemde de kullanıldığını gösterir. Uygurların on iki makamı, Türklerin duygularını ve müzikal birikimlerini yansıtmaları bakımından önemlidir.

İlk Türk devletleri müzik konusunda oldukça gelişmiş, bu dönemde türkü söylemek **yırlamak/ırlamak** sözleriyle ifade edilmiştir. İlk Türk devletlerinde melodiye **Kög**, türkü söyleyen kimseye de **ırçı** denilirdi.

Türklerde müzik aletleri telli, üflemeli ve vurmali olmak üzere üç kısımdan oluşur ve bu çalgılar arasında kopuz önemli bir yer tutardı. Çünkü destanlar ve kahramanlık türkülleri hep kopuz eşliğinde söylenirdi. Nefesli çalgılar arasında ise **borazan** önemli bir yere sahipti. Nefesli müzik aleti olan **kaval** da çok kullanılan çalgılar arasında yer alırdı. Vurmali çalgı aletleri arasında sayılan **davul** ve **tef** (Görsel 6.14), Türk İslam devletlerinde kullanılmaya devam etmiştir.

Görsel 6.14
Döneme ait tef, Altay Müzesi, Rusya

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerindeki sanat faaliyetleri ile ilgili olarak dikkat çeken önemli hususları tablodaki uygun yerlere yazınız.

	HUNLAR	KÖK TÜRKLER	UYGURLAR
Mimari	Hun Dönemi'ne ait mimari kalıntılar arasında kurganlar ve çadırlar önemli bir yere sahiptir.		
Dokumacılık			
Resim			
Heykel			
Müzik			Uygurlarda müzik çeşitlenmiş, bireysel müziğin yanında, toplu hâlde söylenen müzikler de yapılmaya başlamıştır.

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE SANAT

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Türklerin İslam dinine geçmesi, onların sanat anlayışlarını değiştirmiş olabilir mi?
2. Mimari yapıların oluşumunda yaşanan coğrafyanın etkileri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

6.2. İslamiyet'in İlk Türk İslam Devletlerinde Sanata Etkisi

“Sultan, o sırada emir-i şikâr (av sorumlusu) ve mimar olan Saadettin Köpek’e güzellikte cennete benzeyecek, çekicilikte Havernak Kasrı’nı (İran Şahı’nın ünlü sarayı) geride bırakacak gösterişli bir saray yapılmasını emir buyuruyor, bir yandan da parlak zekasıyla binanın planını çizerek onun üzerinde açıklamalar yapıyordu.

Eyvanlarında Zühre yıldızlarına gazel söyletecek, Keyvana (Satürn gezegeni) kaşık oynatacak bir saray resmetti. Onun üzerine Saadettin Köpek, güzel görüntü yerleri bulunan, iç açıcı havuzları olan, kemerinin kavsi yüksek göğün çatısıyla yarışan, renkli ve kafesli duvarlarının güzelliği kıskançlıktan gökkuşağının rengini solduran bir sarayın inşaatına başladı.”

Doğan Kuban, *Selçuklu Çağında Anadolu Sanatı*, s. 84-85

Hiz. Muhammed’in; “Allah güzeldir ve güzelliği sever.” sözleri, İslam ve sanatın ortak kavramları olan güzellik anlayışını vurgulamıştır. Bu itibarla Müslümanlar mimari, musiki, minyatür ve hat gibi sanat dallarında muhteşem eserler ortaya koymuşlardır.

İslam sanatının en özgün tarafı, tevhid (Allah’ın birliğine inanma) inancı etrafında gelişip büyümesidir. Bu sanat doğrudan Kur’an’dan etkilenecek geliştiği için İslam sanatında figürler ile resim ve heykel sanatına sıcak bakılmamıştır.

İslam sanatı; özgün üslubu, motif zenginliği ve kendine has mimarisiyle ön plana çıkmış, bu sanatta tefekkürün son noktası olan sonsuzluğa ulaşmak amaçlanmıştır. İslam sanatındaki özgünlük daha sonraki dönemlerde gelişerek devam etmiştir.

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi ilk Türk İslam devletlerindeki sanat anlayışı İslamiyet’in etkisiyle değişmiş, bu dönemde sanat yeni bir anlayışla ele alınmıştır. Türklerin İslamiyet’i kabul etmesiyle birlikte başlayan bu anlayış, gerçek kimliğine Karahanlı Devleti’nin kuruluşu ile kavuşmuştur. Karahanlılardan sonra Türk İslam devleti sayısı artmış ve bu devletler bulundukları yerlerde hâkim duruma gelmişlerdir. Bu gelişmeler sonucunda eski Türk sanatı ile İslam sanatı kaynaşmaya başlamış, böylece Türk karakterli yeni bir tarz ortaya çıkmış, ortaya çıkan bu sanat tarzına **Türk İslam Sanatı** adı verilmiştir.

Görsel 6.15: İnce Minareli Medrese - Taç Kapı, Konya

Bu dönemde Türklerin kullandığı semboller ve motifler de İslam dininin etkisiyle değişmeye başlamıştır. Tek merkezden çıkan motifler merkeziyetçiliği ifade ederken, devam eden tekrara dayalı bir süsleme anlayışı ise ölümden sonra yaşamın devamlılığını ifade etmiştir (Görsel 6.15).

İslam dininde yeşil renk her zaman cennetle özdeşleştirilmiştir. Melekler, veliler ve şehitlerin yeşil giydiğine inanılmış, kırmızı renk hayat, sağlık ve kanla bağdaştırılmıştır. Kırmızı kötülüğe karşı koruyucu bir renk olarak kabul edilmiş, ateş ve kırmızı gül, ilahi büyüklüğü temsil etmiştir.

Görsel 6.22: Döneme ait cam vazo, Mevlana Müzesi, Konya

İslamiyet kabul edilince Türk devletlerinde resim ve heykel sanatları rağbet görmemiştir. Resim ve heykel sanatlarının rağbet görmemesinden kaynaklanan boşluk ise geometrik şekillerin ve bitkisel motiflerin kullanıldığı süsleme sanatı ile doldurulmuştur. Güzel yazı yazma sanatı olan hat sanatı da bu dönemde yaygınlaşmıştır.

İslamiyet'in etkisiyle Kâbe, mihrap ve cami gibi kutsal unsurlar, kandil ve ibrik gibi dinsel anlamlı eşyalar Türk sanatında yer almaya başlamıştır. Hayat ağacı, vazoda çiçekler (Görsel 6.22), cennet imgesi sayılan nar gibi bazı meyvelerden oluşan bitkisel motifler ve kutsal sayılan bazı hayvan motifleri de yine İslamiyet'in etkisiyle Türk sanatının her alanında yerini almıştır.

Türk sanatına İslamiyet'in etkisiyle giren tavana asılı bir kandil, İslam cami dekorasyonunda önemli bir unsur olmuştur.

Dini açıdan önemli bir sembol olan ve abdest almada kullanılan ibrik (Görsel 6.23), İslamiyet'in etkisiyle Türk sanatında görülmeye başlamış ve Türk İslam devletlerinde temizliğin sembolü olarak kullanılmıştır.

İslamiyet öncesi dönemde gelişmiş olan Türk halı sanatı, İslamiyet'in etkisiyle desen biçimlerinde değişikliğe uğramıştır. Türk halılarındaki keskin çizgili motiflerin yerini yumuşayan dalgalı çizgiler ve biçimler almıştır.

Halı motiflerinde ilk zamanlarda hayvan üslubu görülse de bu üslup zamanla yerini İslam süslemesinin özellikleri olan kufi yazılar ve dal kompozisyonlarına bırakmıştır.

Maden işleme sanatında ilerlemiş olan Türkler, İslamiyet'in etkisiyle bu tekniği daha da geliştirmiş ve madeni birçok alanda kullanmıştır. Selçuklular İran'da gümüşten tas, tepsi, şamdan, kemer tokası ve muska kutusu gibi önemli eserler yapmıştır.

Bu dönemde dökme, dövme ve kakma teknikleriyle birçok eser yapılmış; tepsiler, ibrikler ve buhurdanlar İslam motifleriyle işlenmiştir. Türklerin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte Türk mimarisinde yeni yapılar ortaya çıkmış, bu yeni yapıların en önemlileri arasında da camiler yer almıştır.

IX. yüzyıldan itibaren şehirlerde toplumsal hayatın merkezini oluşturan cuma camileri görülmeye başlamıştır. Camilerin yanında medrese, tekke ve zaviyeler ile ribat ve kervansaraylar da İslam düşünce ve yaşam tarzının sonucunda ortaya çıkmıştır. İslamiyet'in etkisiyle oluşan saraylar, çarşılar, kaleler, hamamlar, imarethaneler, köprüler ve evler ise Türk İslam şehirlerini oluşturan diğer önemli öğeler arasında yer almıştır.

Bu dönemde İslamiyet'in etkisiyle Orta Asya şehir yapılarında önemli gelişmeler yaşanmış, **Kale, şehristan ve rabaz**'dan oluşan üçlü bir yapı ortaya çıkmıştır. Şehrin savunması için yapılan kalelerin etrafı surlarla çevrilmiş, hükümdar ile emir bu kalelerde oturmuştur.

Şehristan denilen kentlerde genellikle zanaatla uğraşanlar ile halk kesimi oturmuş, şehrin dış mahalleleri olarak adlandırılan rabazlarda ticari faaliyetler yapılmıştır.

Çarşılar ilk dönemlerde rabazlarda yer alırken İslami dönemde cuma camisi etrafına taşınmıştır. Bazı şehirlerde yılın belli dönemlerinde kurulan panayırılar ise diğer ticari faaliyetler arasında yer almıştır. Şehir halkı genellikle avlulu evlerde yaşamış, evlerini yaparken de genellikle kerpiç ve tuğla kullanmıştır. Gelişmiş bir su şebekesine sahip oldukları için şehir meydanlarında fiskiyeler ve havuzlar yaptırmışlardır.

Türk İslam mimarisinin önemli yapılarından birisi de minarelerdi. Karahanlılardan itibaren yaygınlaşmaya başlayan minareler silindirik gövdeli, kuşaklar hâlinde süslenen ve yukarıya doğru daralan şerefelerden oluşan yapılarıdır.

İlk Türk devletlerindeki anıtmezar geleneği, İslami dönemde türbe ve kümbet yapıyla devam etmiştir. Bu yapıların dört duvar üzerine kubbe ile örtülü olanlarına **türbe**, silindirik veya çokgen gövdenin konik bir çatı ile kaplı olanına da **kümbet** adı verilmiştir.

Görsel 6.23: Döneme ait ibrik, Mevlana Müzesi, Konya

SIRA SİZDE

Aşağıdaki resimlerde ilk Türk İslam devletlerinde cami mimarisi ile ilgili bazı kavramların görselleri verilmiştir. Bu kavramları tablodan (Tablo 6.1) bularak görsellerin altına yazınız.

Tablo 6.1: İlk Türk İslam Devletlerinde Cami Mimarisi İle İlgili Kavramlar

Mihrap	Camilerde imamın namaz kıldırıldığı kible tarafındaki bölüm
Revak	Yapının ön yüzünde bir kemer dizisi ile dışa açılan üstü örtülü uzunlamasına mekân
Kemer	İki sütunu birbirine bağlayan mimari öge
Minber	Camilerde hutbe okunan yer
Şadırvan	Abdest alınması amacıyla camilerin yanına yapılan çeşmeli bölüm
Avlu	Bir yapı veya yapı grubunun ortasında kalan açık alan
Eyvan	Genel olarak binaların ortasında bulunan ve iç avluya açılan üç tarafı kapalı, üstü tonoz örtülü mekan

Görsel 6.16

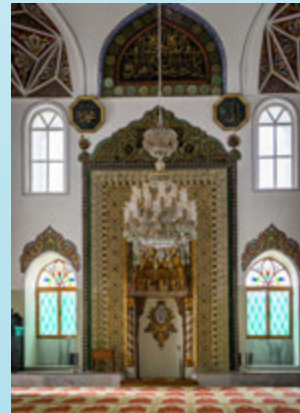
Görsel 6.17

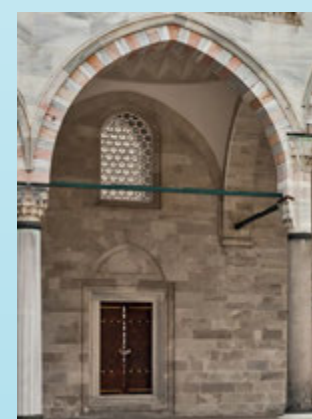
Görsel 6.18

Görsel 6.19

Görsel 6.20

Görsel 6.21

Karahanlılar Dönemi'nde Sanat

Karahanlılar Dönemi'nde Türk kültürü ile İslam kültürü kaynaştırılmış, bu kaynaşma sonucunda birçok sanat eseri ortaya çıkmıştır. Özellikle mimari yapılarıyla ön plana çıkan Karahanlılar Dönemi'nde Türk İslam mimarisinin ilk örnekleri verilmiştir. Mimari alandaki ilk binalar kerpiçten yapılmış, daha sonraları kerpiç ve tuğla birlikte kullanılmış, sonlara doğru ise kerpiç malzemeyle geri dönülmüştür.

Karahanlılar Dönemi'nde yapılan binaların süslemeleri oldukça sade bir şekilde yapılmış, **Hazara** (Degaron) ve **Talhatan Baba** (Görsel 6.24) camileri bu dönemde yapılan camilerin en önemlileri arasında yer almıştır. Karahanlılar tarafından yapılan camiler, Mimar Sinan'ın yaptığı merkezi planlı büyük camilerin ilk örnekleri olarak değerlendirilmiştir.

Karahanlılar Dönemi'nden kalan en eski mimari eser **Arap Ata Türbesi**'dir. Bunların dışında Ayşe Bibi ve Balacı Hatun türbeleri de önemli yapılardır. Bu döneme ait olan ve kervansaray yapımına zemin hazırlayan ribatlar, Büyük Selçuklu Devleti ve Türkiye Selçukluları Dönemi'nde gelişmiş ancak bu yapıların yerini zamanla kervansaraylar almıştır.

Büyük Selçuklular Dönemi'nde Sanat

Orta Asya'dan gelerek Horasan'a yerleşen Oğuzların kurduğu **Selçuklu Devleti** kısa sürede büyüyerek İran, Azerbaycan, Anadolu, Suriye ve Mezopotamya'ya hâkim olmuştur. Selçuklular İslam dini ve medeniyeti sayesinde çok büyük bir güce kavuşurken eski kültür unsurlarını İslam kültürüne ekleyerek muazzam bir sentez ortaya çıkarmıştır.

Büyük Selçuklular Dönemi mimarisinin en önemli özelliği, dört eyvanlı ve avlulu planın yeni

Görsel 6.24: Talhatan Camisi, Türkmenistan

Görsel 6.25: Mescid-i Cuma, İsfahan, İran

yapılan camilere uygulanmasıdır. İsfahan'daki **Mescid-i Cuma** (Görsel 6.25), bu camilerin en önemlileri arasında yer almakta ve o dönemdeki camilerin en büyüğü ve en güzeli sıfatını taşımaktadır. Bu dönemde dikkat çeken diğer Selçuklu camileri ise Zevvare Mescid-i Cuması, Ardistan Mescid-i Cuması ve Damgan Mescid-i Cuması'dır.

Selçuklular ince, uzun ve silindirik minareler ile zengin tuğla işçiliğini birleştirerek çok güzel minareler yapmıştır. Bu minarelerden bilinen en eskisi, süslemesinde ilk kez çini de kullanılan Damgan Camisi'ndeki minaredir. Büyük Selçuklular ise genelde dört köşeli, çokgen veya yuvarlak planda yapılan türbe ve kümbet mimarisi alanında önemli eserler vermiştir.

Karahanlılar ve Gaznelilerde görülen kervansaray mimarisi, Selçuklular Dönemi'nde geliştirilerek birer anıtsal yapıya dönüştürülmüştür. Bu dönemde kervansaraylar ribat adıyla anılmaya devam etmiş, **Ribat-ı Şerif** ise bu dönemde yapılan kervansarayların en önemlileri arasında yer almıştır.

Selçuklular İran bölgesine gelip buradaki geniş alanlarda hâkimiyet kurunca ilk Türk İslam devletlerindeki müzik sanatı canlılık ve çeşitlilik kazanmıştır. Bu dönemdeki Türk müziği, ordu ve saraylarda nevbet çalınarak yapılan askeri müzikten ibaretti. Halk arasında ise tekke ve saraylarda çalınan ney, boru, tambur ve bağlama gibi müzik aletleri yaygındı.

Türk musikisinde görülen makamlar insan ruhunu dinlendiren özellikteydi. Beş vakit okunan ezanlar da bu makamlar ile okunurdu. Günün hangi vaktinde olduğunu bilmeyen birisi, okunan ezanın makamından hangi zaman diliminde olduğunu bilebilirdi. Ezan okuma makamları Türk kültürünün ve Türklerdeki sanat anlayışı ve estetiğinin güzel örnekleri arasında yer alırdı.

Selçuklular Dönemi'nde kısmen de olsa resim ve heykel alanında çalışmalar yapılmıştır. Selçuklu Devleti'nin kurucusu Tuğrul Bey, çok dindar birisi olmasına rağmen halifenin kızı ile evlenmesi anısına yaptırdığı madalyona kendi kabartma tasvirini koydurtmuştur.

Bir diğer süsleme sanatı olan çinicilik (Görsel 6.26), Selçuklular Dönemi'nde başta Rey olmak üzere Musul ve Rakka'da çok gelişmiş, bu dönemde çininin yanında seramik eserler de yapılmıştır (Görsel 6.27). Çininin mimaride süsleme unsuru olarak kullanılması Büyük Selçuklular ile başlamış, çini sanatı asıl büyük gelişmeyi Türkiye Selçukluları Dönemi'nde yaşamıştır.

Görsel 6.26: Döneme ait çini örneği, Karatay Müzesi, Konya

Görsel 6.27: Döneme ait seramik örneği, Karatay Müzesi, Konya

Görsel 6.28: Döneme ait pirinçten yapılmış kandil, Mevlana Müzesi, Konya

Görsel 6.29: Döneme ait tunçtan yapılmış şamdan, Mevlana Müzesi, Konya

Fildişi ve tahtadan oymalı bezemelerle yapılmış olan sandık, çekmece, kutu ve benzeri eşya işçiliği ile pirinç (Görsel 6.28), tunç (Görsel 6.29) ve bakır üzerine yapılan kakma ve oyma işleri de bu dönemde gelişmiştir.

Demirden, bronzdan ve bakırdan yapılan şamdanlar, leğenler, ibrikler ve kakmalı silahlarla camdan ve çiniden yapılmış kandiller bu dönemin önemli sanat eserleridir.

İlk Türk devletlerinden olan Uygurlarda önemli bir yere sahip olan minyatür sanatı, Büyük Selçuklular Dönemi'nde gelişme göstermiş, ilk minyatür okulu Bağdat'ta Selçuklular tarafından açılmıştır. Arapça metinleri açıklamakla başlayan bu sanat dalı, daha sonra hikâye kitaplarında görülmüştür (Görsel 6.30). Minyatür sanatı, Selçuklu sultanlarının yanında görevli olan Uygurlar tarafından geliştirilmiştir.

Görsel 6.30: Varka ile Gülşah Mesnevisi'nden minyatür örneği, TSMK, Hazine, nr. 841

SORU

Büyük Selçuklulardan kalan mimari yapıların birçoğunun günümüze kadar ulaşamamasının nedenleri ne olabilir?

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde Sanat

1071 Malazgirt Zaferi'nden sonra Anadolu'ya gelen Türk boyları, yeni bir kültür ve sanat ortamının temellerini atmıştır. Anadolu'nun fethedilmesinde önemli rol oynayan Türkmen komutanlar, ele geçirdikleri bölgelerde beylikler kurarak imar faaliyetlerine başlamıştır. Bu beyliklerden oluşan Saltuklular, Danişmentliler, Artuklular ve Mengücekliler bir süre sonra Türkiye Selçukluları'nın bayrağı altında toplanmıştır.

Türkiye Selçukluları, sınırlarının genişlemesiyle birlikte Yunan, Roma, Bizans ve Akdeniz kültür merkezleriyle karşılaşmıştır. Selçuklu yöneticilerinin sanatı ve sanatçıyı koruyan tutumları da buna eklenince, Anadolu zengin bir sanat merkezi hâline gelmiş; Konya, Selçuklu sanatının merkezi olmuştur. Anadolu'da oluşturulan bu yeni göz alıcı sentez, İslam sanatında yeni bir sayfa açmıştır. Anadolu'da görülen bu değişimle birlikte Anadolu artık Türkiye olmuş, bu nedenle Anadolu Selçuklu Devleti'ne Türkiye Selçuklu Devleti de denilmiştir.

Türkiye Selçukluları Anadolu'ya geldikten sonra yapı malzemesi olarak tuğla yerine taş kullanmaya başlamıştır. Çünkü Anadolu taş açısından oldukça zengin bir yerdi ve taş, Anadolu'nun her yerinde kolayca elde edilebilen bir yapı malzemesiydi.

Bu dönemin dikkat çeken yapıları arasında **Divriği Ulu Cami** ve şifahanesi yer alır. Taşın âdeta bir dantel gibi işlendiği bu yapının Türk İslam sanatında bir benzeri daha yoktur. Divriği Ulu Cami, Unesco tarafından dünya miras listesine alınan ilk kültürel yapıımızdır (Görsel 6.31).

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde camiler genellikle çok sütunlu ve ahşap destekli olarak yapılmıştır. Ulu Cami tipinde yapılan bu camilerin en eskisi **Alaaddin Camisi**'dir. Bu camiden günümüze abanoz ağacından yapılmış birbirine geçmeli muhteşem bir minber kalmıştır.

Türkiye Selçukluları'nda ahşap direkli ve sütunlu camiler ilgi çekici yapılardır. Gazne ve Karahan camilerinin devamı niteliğinde olan bu camilerin en önemlileri, **Ankara Arslanhane Camisi** ve **Afyon Ulu Cami**'dir.

Görsel 6.31: Divriği Ulu Cami, Sivas

Görsel 6.32: Halifet Gazi Türbesi, Amasya

Türkiye Selçukluları yapı türleri arasında yer alan **Medreseler**, Osmanlı medreselerine ilham kaynağı olmuştur. Bu medreselerin en önemlileri, **Konya Karatay Medresesi**, **İnce Minareli Medrese**, **Kırşehir Caca Bey Medresesi**, **Sivas Gök Medrese** ve **Erzurum Çifte Minareli Medrese**'dir.

Türk devletlerinin ticari hayatında önemli bir yere sahip olan **kervansaraylar**, Türkiye Selçukluları mimarisinin anıtsal yapılarıdır. Tamamı kesme taştan yapılan kervansarayların planları ve süslemeleri dikkat çekicidir. Mezar yapıtları ise İslam dünyasında Türklerin geliştirdiği bir yapı türüdür. İslam sanatında en çok **türbe** (Görsel 6.32) örneklerine Türkiye Selçukluları'nda rastlanır.

Türkiye Selçuklu sultanları küçük bir medrese planına benzeyen saraylar yaptırmışlardır. Bu sarayların en meşhuru Alaaddin Keykubat'ın Beyşehir Gölü kıyısında yaptırdığı **Kubadabad Sarayı**'dir.

Çini Sanatı

Çini, pişirilmiş toprak zemin üzerine değişik boyalarla çizilen geleneksel motiflerin sırlanması ile yapılan bir el sanatıdır. Uygurlardan beri kullanılan çini sanatı, Türkiye Selçukluları ile zirveye ulaşmıştır. Türkiye Selçukluları Dönemi'nde çini; cami, türbe, medrese ve saray gibi yapıların süslenmesinde kullanılmıştır.

Minyatür Sanatı

Minyatür, genellikle el yazması kitaplarda metnin anlatımını kolaylaştırmak ve kitapları süslemek amacıyla yapılan renkli küçük boyutlu resimlerdir. İslam devletlerinde resim sanatına sıcak bakılmamasına rağmen kendine has özellikleriyle bu yasağın dışında kalmış olan minyatür sanatı, Türkiye Selçuklularında önemli gelişmeler göstermiştir.

Ahşap

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde ahşap sanatı; mihrap, rahle, sanduka vb. alanlarda ustalıkla kullanılmıştır. Minberlerin yan taraflarına yapılan ahşap süsleme işinde, ahşapların birbirine geçmesiyle yapılan **Kündekâri** tekniği kullanılmıştır (Görsel 6.33).

Görsel 6.33: Alaeddin Camisi minberinden detay, Konya

Halı Sanatı

İlk Türk devletlerinde oldukça gelişmiş olan halı sanatı, Türk İslam devletlerinde bu gelişimi sürdürmüştür. Pazırık Kurganı'nda bulunan ve en eski Türk halısı olarak bilinen Pazırık halısı ile ortaya çıkan bu sanat dalı, Türkiye Selçukluları Dönemi'nde oldukça ilerlemiş, bu halılardan çok az bir kısmı günümüze kadar gelebilmiştir. Renk ve desen bakımından oldukça zengin olan bu halılar, Gördes Düğümü ile yapılmıştır.

SIRA SİZDE

Görsel 6.34: Pazırık halısından bir kesit

Görsel 6.35: Selçuklu halısından bir kesit

Yandaki görselleri inceleyerek Türklerin İslamiyeti kabul etmelerinden önceki sanat anlayışı ile İslamiyetin etkisinde gelişen sanat anlayışlarını karşılaştırınız.

Hat Sanatı

İslam dininin Türk el sanatları üzerinde en fazla etkisinin bulunduğu sanat dallarından birisi de hat sanatıdır (Görsel 6.36). Arap harfleriyle yazılarak uyum ve güzelliğin ön planda tutulduğu bu güzel yazı yazma sanatına hat; bu sanatı icra eden sanatçılara da hattat denilmektedir. Bu sanat dalında Amasyalı Yakut, ilk Türk hattatı olarak kabul edilir.

Tezhip Sanatı

Kur'an-ı Kerim ve değerli el yazması kitaplar ile levha ve tuğraları süsleme sanatıdır. Tezhip sanatı ile uğraşanlara **müzehhib** denilmektedir.

Maden Sanatı

Türkler tarihin çok eski dönemlerinden itibaren madencilik alanında, özellikle de demir işçiliği dalındaki ustalıklarıyla tanınmıştır. Türkiye Selçukluları Dönemi'nden günümüze maden ürünlerinin çok fazla örneği kalmasa da bulunan madenî eserler, Türkiye Selçukluları Dönemi'nde gelişmiş bir maden sanatı olduğunu göstermektedir. Madenlerin geri dönüştürülebilir özelliği, birçok madenî eserin günümüze kadar ulaşmasını engellemiştir.

Görsel 6.36: Selçuklu Dönemi'ne ait hat ve tezhip sanatı, Mevlana Müzesi, Konya

SIRA SİZDE

Görselleri inceleyerek bu görsellerin hangi el sanatlarına ait olduklarını altlarındaki boşluklara yazınız.

Görsel 6.37

Görsel 6.38

Görsel 6.39

Görsel 6.40

Görsel 6.41

Görsel 6.42

C) OSMANLI DEVLETİ'NDE SANAT

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Sanatın kültürler arası etkileşimdeki önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Yaşadığınız bölgedeki mimari eserleri yeteri kadar koruduğunuza inanıyor musunuz?

6.3. Osmanlı Sanatının Özgün Özellikleri

Osmanlı Devleti'nin sanat anlayışında ilk Türk devletleri ile Türk İslam devletlerinin izleri görülmekle birlikte, bu sanat anlayışının kendine has bir standardı ve uyum üslubu vardır. Zira Osmanlı Devleti hâkim olduğu coğrafyaların kültürünü çok iyi harmanlamış ve bu kültür çeşitliliğini bir arada yaşatarak sanat anlayışına yansıtmıştır. Osmanlı Devleti, hüküm sürdüğü coğrafyadan etkilenmesi sonucu mimaride üst kubbeyle örtülü kare birimini uygulamaya başlamıştır.

Altı yüz yıldan fazla süren Osmanlı sanat anlayışı, kendi içinde **mimari** ve **el sanatları** olarak iki gruba ayrılırken üslup yönünden de **Erken Dönem**, **Klasik Dönem** ve **Geç Dönem Osmanlı Sanatı** olmak üzere üç döneme ayrılmıştır.

Görsel 6.43: Sultan Ahmet Camisi çinileri, İstanbul

Orta Asya'dan başlayıp Balkanlar'a kadar uzanan bir süreci kapsayan bu sanat, mimarlıktan el sanatlarına kadar geniş ve zengin bir alanda varlığını sürdürmüştür. En önemli ve özgün eserleri mimari alanda ortaya çıkan Osmanlı sanatında mimarinin yanında çini (Görsel 6.43), seramik, halı, minyatür, hat, ebru, ahşap işçiliği ve maden işlemeciliği sanatları da önemli bir yere sahiptir.

Osmanlı üslubu soyut ve kavramsal olmamış, gözlemci, akılcı ve işlevsel özellik taşımıştır. Bu anlayışla inşa edilen mimari yapılar bir yandan günlük hayatın ihtiyaçlarını karşılamış, bir yandan da sanatsal değer taşımıştır.

Osmanlı sanatında özgün özellikler Fatih Sultan Mehmet ve Sultan II. Bayezid dönemlerinde ortaya çıkmış, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve Sultan III. Murat dönemlerinde en gelişmiş biçimine ulaşmıştır. Bu sanatsal özellikler, Osmanlı sanatını tanımlayan ve onu kalıcı kılan görsel bir üslup bütünlüğünü oluşturmuştur. Osmanlıyla özdeşleşen bu sanat tarzı, devletin kurumları aracılığıyla devletin o dönemdeki başkenti olan İstanbul dışındaki diğer bölgelere de yayılmıştır.

Mimar Sinan dışındaki diğer Osmanlı sanatçıları kendileri ve eserleri hakkında yazı yazmamışlardır. Yaşadıkları dönemde onları anlatan veya değerlendiren yazılar bulunmadığı ve genelde sanatçısının ismi bilinmediği için Osmanlı sanatı **anonim sanat** özelliği taşımıştır.

Osmanlı sanatı, bir devlet ve saray sanatı olarak ortaya çıkmıştır. Bu özgün sanatın ortaya çıkmasında sultan ve çevresinin çok büyük destekleri olmuştur. Sultanların anneleri, eşleri, şehzadeler, sadrazamlar ve diğer yöneticiler vakıflar aracılığıyla sanatı canlı tutmuşlardır. En görkemli mimari eserleri onlar yaptırmış, her alanda en güzel örnekler onlara sunulmak üzere hazırlanmıştır. Öncelikle cami gibi sosyal kurumların yapımı, tezhipli Kur'an-ı Kerimler, işlenmiş altın ve gümüşler, mücevherler, fildişi gibi kıymetli madenlerle bezenmiş günlük yaşam takıları sanatı canlı tutmaya çalışan bu kişilerin beğenisi dikkate alınarak hazırlanmıştır. Osmanlı devlet yöneticileri yeni uygulamaları, yeni akımları ve yeni tarzları her zaman desteklemiş ve bunların yaygınlaşmasına öncülük etmiştir. Sanatsal üretim sarayın kurumları aracılığıyla örgütlenmiştir.

Osmanlı Devleti'nin yöneticileri, bilim insanları ile şair, müzisyen ve mimar gibi sanatçıları korumuş, onları her zaman desteklemiştir. Sanatçıları korumakla yetinmeyen yöneticiler, Çandarlı Halil Paşa tarafından yaptırılan **İznik Yeşil Cami**, Sultan II. Murat tarafından yaptırılan **Edirne Üç Şerefeli Cami** (Görsel 6.44) Fatih Sultan Mehmet tarafından yaptırılan **Fatih Camisi ve Külliyesi**, Kanuni Sultan Süleyman'ın Mimar Sinan'a yaptırdığı **Süleymaniye Camisi** gibi birçok mimari eserin yapımına da katkı sağlamışlardır.

Saray ve yönetici sınıfa sanatsal üretim sağlayan ve saraya bağlı kurumlarda çalışan mimarlar, nakkaşlar, halıcılar vb. sanatkârlar, **Ehl-i Hiref** örgütüne bağlı iş bilen kimselerdi. Sanat etkinliklerini örgütleyecek kurumların ve bu kurumlarda hizmet edecek sanatçıların olması, Klasik Dönem'de Osmanlı sanatının kurumsallaşmasını ve bütüncül bir üslubun ortaya çıkmasını sağlamıştır.

Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethetmesinin ardından, bu yeni coğrafyada karşılaşılan sanatçılar ve sanat eserleri Osmanlı'yı etkilemiştir. Fatih Sultan Mehmet, sanatçıları ve bilginleri sarayında toplamak için girişimlerde bulunmuş, fethettiği bölgelerden sanatçıları İstanbul'a getirdiği gibi İtalya'dan ünlü ressamı da İstanbul'a davet etmiştir. Değişik bölge ve geleneklerden gelen sanatçılar, İstanbul'da devletin yeni ve kendine özgü üslubunun oluşmasına katkı sağlamışlardır. Sultan II. Bayezid ve Yavuz Sultan Selim dönemlerinde İstanbul'a gelen sanatçı ve zanaatkârlar, Osmanlı sanatının biçimsel olarak zenginleşmesine katkı sağlamışlardır.

Görsel 6.44: Üç Şerefeli Cami, Edirne

? SORU

Yöneticilerin sanata değer vermesinin ve sanatçıları korumasının önemi hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Görkemli bir mimari eser olan Ayasofya (Görsel 6.45), Türk mimarlarını etkilemiş, bütün Osmanlı mimarları Ayasofya'yı dikkate alarak bu eseri geçmek ve ondan daha güzelini yapmak için çaba sarf etmiştir. Mimar Sinan, Süleymaniye Camisi'ni yaptıktan sonra hem plan hem de hacimsel bütünlük açısından Ayasofya'yı geçtiğini ifade etmiştir.

Görsel 6.45: Ayasofya, İstanbul

Süleymaniye Camisi, kemer bağlantıları ve daha birçok özelliği açısından Ayasofya'nın izlerini taşısa da bu camide Mimar Sinan kendi üslubunu ortaya koymuştur. Mimar Sinan, küçük bölümler hâlindeki uygulamaları bütün yapıya dağıtıp bunu modüler bir sistem hâline getirmiştir.

Her devletin kendi toprakları üzerinde kurulmuş olan yeni devletlere aktardığı büyük bir kültür ve sanat mirası vardır. Osmanlı Devleti yeni fethettiği ülkelerden, özellikle de Bizans ve Balkan ülkelerinden birçok kültür ve sanat üslubunu alıp sentezleyerek kendi orijinal üslubunu oluşturmuştur.

Rumeli'ye geçen Osmanlı, karşılaştığı yeni kültürle beraberinde götürdüğü Türk kültürünü harmanlamıştır. Rumeli'nin türküleri, halk oyunları, el işlemleri ve mimarisi Osmanlı sanatlarını etkilemiş, böylece ortak Rumeli-Türk kültürü ortaya çıkmıştır.

SIRA SİZDE

Osmanlı Devleti kendine has bir sanat üslubu oluştururken farklı kültürlerden de etkilenmiştir. Osmanlı Devleti'nin etkilendiği kültür çevrelerini yazınız.

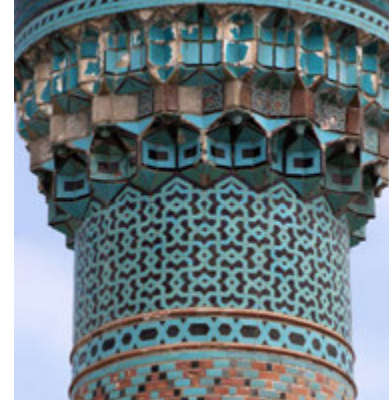
Osmanlı Devleti'nde Dinî Mimarî

İznik Yeşil Cami

Erken dönem Osmanlı mimarisinin en önemli yapılarından birisi olan İznik Yeşil Cami, Çandarlı Halil Paşa tarafından 1378 yılında Musa oğlu Hacı'ya yaptırılmıştır. Tek kubbeli olarak yapılan bu caminin mimarı hakkında bilgi bulunmamaktadır.

Tuğladan yapılan İznik Yeşil Cami'nin içi ve dışı mermerle kaplanmıştır. Mimarisi aynalı kemer özelliğine sahip olan ve ismini tuğla minarenden alan caminin minaresinde yeşil, mor, firuze ve sarı renkli çiniler (Görsel 6.46) kullanılmıştır.

Geometrik geçmeler ve kabartmaların bulunduğu bu caminin mihrabında süslü mermerler yer almıştır.

Görsel 6.46
Yeşil Cami minaresi, İznik

Bursa Ulu Cami

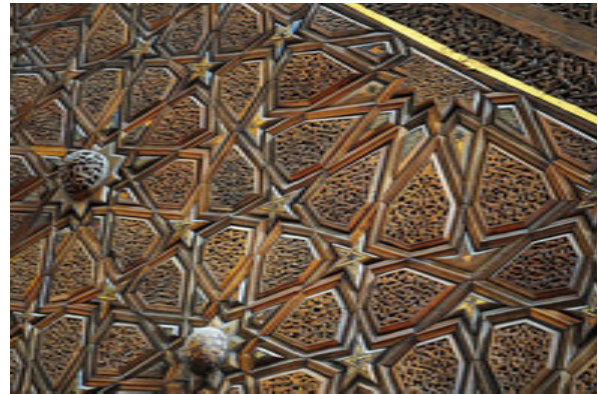
Bursa Ulu Cami'nin (Görsel 6.47) yapımı Sultan Yıldırım Bayezid Dönemi'nde 1399-1400 yılları arasında tamamlanmıştır. Mimarî kesin olarak bilinmemekle beraber, Ali Necar ya da Hacı İvac Paşa tarafından inşa edildiği tahmin edilmektedir. Ters

T olarak planlanan ve birçok sosyal ihtiyaca cevap verecek nitelikte hazırlanan bu cami, çok amaçlı bir yapı olma özelliğine sahiptir. Mihrap ekseninde arka arkaya duran iki büyük kubbe, kubbelerin sağ ve sol yanlarında üstleri daha küçük kubbelerle örtülü yan mekânlar vardır.

Minberinde bitkisel motifler bulunan cami, küçük tahta parçalarının çivi ve yapıştırıcı kullanılmadan bir araya getirilmesi ile (kündekâri tekniği) süslenmiştir (Görsel 6.48). Caminin yapımı sırasında uygulanan taş işçiliği, hat sanatının eşsiz örnekleri ve kalem süslemeleri ayrı bir önem arz eder.

Görsel 6.47: Ulu Cami, Bursa

Görsel 6.48: Ulu Cami minberi, Bursa

Görsel 6.49: Süleymaniye Camisi, İstanbul

Süleymaniye Camisi

Mimar Sinan'ın; "çıraklık eserim" dediği Şehzade Camisi'nden sonra Kanuni Sultan Süleyman için yaptığı kalfalık dönemi eseridir (Görsel 6.49).

Bu eserin yapımını gerçekleştiren Mimar Sinan, 1489-1588 yılları arasında yaşayan büyük bir yapı ustasıdır. Kayseri Ağırnas doğumlu olan Sinan, devşirme kökenlidir ve 99 yaşında vefat etmiştir. Sultan II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, Sultan II. Selim ve Sultan III. Murat da dâhil olmak üzere beş padişah dönemi görmüştür.

Mimar Sinan'ın bu eseri, Süleymaniye Külliyesi'nin içerisine merkezî kubbeli plan uygulanarak yapılmıştır. İbadet edilen alanı dört fil ayağı üzerine oturan büyük bir kubbe örter. Bu büyük kubbe, kuzey ve güney taraflarından birer yarım kubbe ile genişletilmiş, yarım kubbeler de çeyrek kubbelerle desteklenmiştir.

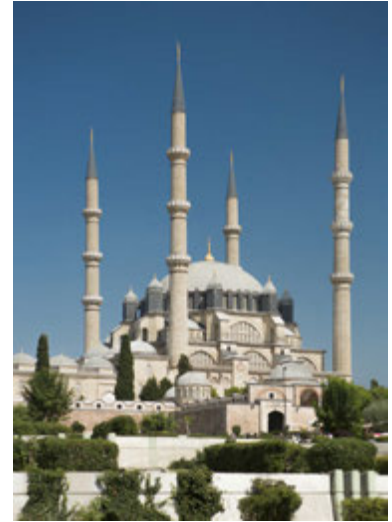
Mum ve kandil islerinin toplanması için bir is odası da bulunan bu cami, hem akustik özelliği hem de hava akımı sistemi ile eşsiz bir eserdir. Avlunun dört köşesinde birer minare ve ortasında da mermer bir şadırvan bulunan caminin hem mihrabı hem de minberi mermerden yapılmıştır. Mihrabın üstünde yer alan pencerelerde ise renkli camlardan yapılmış olan çiçek resimleri vardır.

Selimiye Camisi

Mimar Sinan'ın; "ustalık eserim" dediği bu cami (Görsel 6.50), 1568-1575 yılları arasında Sultan II. Selim adına yapılmıştır. Merkezî kubbe planlı olan cami, sekiz taşıyıcı fil ayağı üzerine oturtulmuş ve yapımında kesme taş kullanılmıştır. Cami avlusunun ortasında sekizgen planlı bir şadırvan, ibadet mekânının dört köşesinde ise üçer şerefeli ve yivli dört minare bulunmaktadır.

Caminin minberi tek parça taştan yapılmış ve çinilerle süslenmiştir. Gerek mihrap kısmı ve gerekse hünkar mahfili, İznik çinileri ile süslenmiş olan bu yapıda renkli kalem işleri, taş süslemeler, panolar, renkli taşlar ve kemer şekilleri vardır.

Bu caminin yapımında Mimar Davut Ağa da görev almıştır. Osmanlı Devleti'nde Mimar Sinan'ın ölümünden hemen sonra başmimar olan Davut Ağa, Mimar Sinan'ın kalfasıdır. Sinan'ın üslubunu devam ettiren Mimar Davut Ağa, İstanbul Cerrah Mehmet Paşa Camisi, Bahçekapı Camisi, Sultan III. Murat Türbesi, İncili Köşk ve Bayezid Köşkü gibi önemli yapıların da mimarıdır.

Görsel 6.50: Selimiye Camisi, Edirne

Sultan Ahmet Camisi

Bu camiyi Mimar Sedefkâr Mehmet Ağa, 1609-1616 yılları arasında Sultan I. Ahmet adına inşa etmiştir (Görsel 6.51).

Caminin mimarı **Sedefkâr Mehmet Ağa** 1570-1589 yılları arasında Mimar Sinan'ın yanında öğrenci olarak yetişmiş, 1606 yılında da mimarbaşı olmuştur. En önemli eseri Sultan Ahmet Camisi'dir.

Sultan Ahmet Camisi'nin yapımında daha çok kesme taş ve mermer malzeme kullanılmıştır. Merkezî kubbe planlı olarak yapılan bu cami, dört yanına yapılan yarım kubbe ile genişletilmiştir.

Görsel 6.51: Sultan Ahmet Camisi, İstanbul

Altı tane minaresi ve revaklı bir avlusu bulunan caminin süslemesinde daha çok mavi çiniler kullanıldığı için bu cami **Mavi Cami** olarak da bilinmektedir. Her tarafı kalem işleri ve çinilerle süslenmiş olan caminin kapı ve pencerelerinde sedef kakmalar vardır.

Geç dönem Osmanlı Sanatı, daha çok Batı sanatının izlerini taşımaktadır. Bu dönemdeki mimari yapılar ve bu yapıların süslemeleri Osmanlı üslubundan oldukça uzaktır. Sütunları oldukça ince olan bu mimaride süslemeler yapıdan daha ihtişamlıdır.

Osmanlı'nın son dönem eserlerinde Balyan ailesinden gelen mimarların imzası vardır. Garabet Amira Balyan, 1800-1866 yılları arasında yaşayan Ermeni asıllı bir mimardır ve Sultan I. Abdülmecit'in mimarları arasında yer alır. En önemli eseri, İstanbul'daki Dolmabahçe Sarayı'dır (Görsel 6.52).

Görsel 6.52: Dolmabahçe Sarayı, İstanbul

SIRA SİZDE

Aşağıda kısaca özelliklerinden söz edilen Osmanlı Devleti'ndeki camilerin isimlerini yazınız.

İsmi kullanılan tuğladan alan mimari eser

.....

Minberinin yapımında yalnızca ahşap kullanılan mimari eser

.....

Mimar Sinan'ın çıraklık eseri olarak kabul edilen cami

.....

İsmi kullanılan çinilerin renginden alan mimari eser

.....

Sivil Mimari

Osmanlı sivil mimarisinde ev (Görsel 6.53), mektep, medrese, dârüşşifa, kütüphane, hamam, imaret, çeşme, köprü ve külliye gibi yapılar vardı. Sivil mimarinin en önemli unsurları evlerdi ve bu evler haremlik ve selamlık olmak üzere iki bölümden oluşurdu. Bahçe içerisine iki katlı ve cumbalı olarak inşa edilen evlerin yapımında genellikle ahşap malzeme kullanılır,

Görsel 6.53: Osmanlı Dönemi'ne ait ev

avlusunu hane halkını dışarıdaki tehlikelerden koruyacak şekilde yapılan bu evlerin bahçesi çiçeklerle süslü olurdu. Evlerin oturma, yatma, yemek pişirme ve yemek yeme amacıyla kullanılan bölümleri kendine has sadelikte düzenlenirdi.

Odalar arasında bağlantının sağlandığı ortak alana **sofa** denilirdi. Hane halkının toplanıp bir arada vakit geçirdiği en önemli yerlerden biri olan sofalar, Osmanlı evlerini Avrupa evlerinden ayıran en önemli unsurdur. Konutların iç mekânlarında mobilya olarak kullanılan yüklükler, sedirler ve nişler yapının ihtiyacına göre tasarlanırdı.

Evler sadece sığınmak ve yaşamak amacıyla yapılmaz; yaşlısıyla, çocuğuyla, kadınıyla, erkeğiyle bütün aileyi bir çatı altında toplayacak şekilde tasarlanır, ailenin sosyal ihtiyaçlarını da karşılayacak büyüklükte yapılırdı.

Tasarımı ve iç mimarisi ile kendine has özellikler taşıyan Osmanlı evlerinde misafirler selamlık denilen ayrı bir odada ağırlanırdı. Bir ailenin barınma konusundaki bütün ihtiyaçlarına cevap verecek şekilde planlanan Osmanlı evleri, üstün bir medeniyetin mimari yapıları olarak ortaya çıkmıştır.

SIRA SİZDE

“Türklerin binalarda gösteriş ve konfordan kaçınmaları dikkate değer bir durumdur. Çünkü bu ve buna benzer eşyalara önem vermek büyüklük ve gurur belirtisidir. Bir yolcu için han ne ise Osmanlı insanı için de ev odur. İnsanlar lüksü sevmez. Ev, insanları yağmurdan, çamurdan, soğuk ve sıcaktan korusun yeter.”

Yusuf Yıldız, *Osmanlı Habsburg İlişkileri*, s. 173 (Düzenlenmiştir.)

Osmanlı şehirlerinde camiler taştan yapıldığı hâlde evler daha çok ahşaptan yapılmıştır. İnsanların yaşadıkları mekân olan evler niçin ahşaptan yapılmış olabilir?

Osmanlı Dönemi'nde Güzel Sanatlar

Müzik

Osmanlı'da müzik; klasik müzik, halk müziği ve tasavvuf müziği olmak üzere üç kısma ayrılmış, halk müziği diğer müziklere göre daha yaygın olarak kullanılmıştır. Genellikle Rumeli ve İstanbul türkülerinde görülen saz musikisi, söz musikisine göre daha az kullanılmıştır.

Dinî musiki cami ve tasavvuf musikisinde kendisini göstermiş, hafızların Kur'an-ı Kerim'i makamına göre okumaları dinî musikinin geniş bir alana yayılmasını sağlamıştır. Tasavvuf musikisinde ise Mevlevî musikisi ön plana çıkmış, Mevlevî musikisinde müzik aleti olarak daha çok ney kullanılmıştır.

Askerî musiki dalında tarihi Osman Gazi'ye kadar uzanan ve müzik aletleri olarak davul, nakkare, kös, boru ve zil gibi enstrümanlar (çalgi aletleri) kullanılan Mehter musikisi ön plana çıkmıştır (Görsel 6.54).

Hoca Abdülkadir Meragi ve Dr. Subhi Ezgi, Osmanlı Dönemi'nin en önemli musiki âlimleri arasında yer almıştır. Osmanlı bestekârları arasında ise Mustafa İtri Efendi, Sultan III. Selim, Tamburî Osman Bey ve Hacı Arif Bey gibi önemli isimler bulunmaktadır.

Görsel 6.54: Sünbülzâde Vehbî'nin Surnâme'sinde mehter takımının geçişi esnasında arka planda kösleri gösteren minyatür, TSMK, nr. 3595, vr. 172a

SIRA SİZDE

Fatih ve Edirne dârüşşifalarında sinir hastaları ve akıl hastalarının tedavisinde musiki kullanılmış, Sultan II. Bayezid Dönemi'nde (1486) Edirne Şifahanesi'nde özel olarak bestelenmiş olan musiki parçalarıyla birçok sinir hastası tedavi edilmiştir.

Haşmet Altınölçek, *Müzikle Tedavi*, s. 3 (Düzenlenmiştir.)

Musikinin Osmanlı Devleti'nde tedaviyi tamamlayıcı bir araç olarak kullanılmasının sebebi nedir?

Minyatür, Yazı (hat) ve Resim

Osmanlı Devleti'nde **minyatür** sanatı önemli bir yere sahipti. Bu dönemin ilk minyatür örnekleri Amasya ve Edirne'de ortaya çıkmıştır. Gelişerek bir sanat dalına dönüşen minyatür, XVI. yüzyılın ikinci yarısında en verimli dönemlerini yaşamıştır. Matrakçı Nasuh ve Levni, Osmanlı minyatürünün en önemli isimleri arasında yer almıştır.

Fatih Sultan Mehmet İtalyan ressam Bellini'ye poz vererek yağlı boya tekniği ile resmini yaptırmış, İtalya'da resim eğitimi alan Nakkaşbaşı Sinan Paşa da Fatih'in gül kokladığı bir anı canlandıran portresini yapmıştır.

Minyatür sanatı Kanuni Devri'nde önemli bir noktaya gelmiş, özellikle Nigarî, minyatürde bir çığır açmıştır. Matrakçı Nasuh'un **Beyan-ı Menazil-i Sefer-i İrakeyn** ve **Süleymannâme** isimli eserleri, gerek resim değeri ve gerekse tarihi kaynak olmaları açısından son derece önemli eserler arasında yer almış, bu eserlerde Kanuni'nin Macaristan ve Irak seferleri ile Barbaros'un deniz seferleri anlatılmıştır (Görsel 6.55).

Nakkaş Osman'ın, Sultan III. Murat'ın oğlunun sünnet düğününü anlatan **Surnâme** isimli minyatürü en çok beğenilen minyatürler arasında yer almıştır. Minyatürler hem resim değeri açısından hem de tarihi belge olmaları açısından son derece önemli eserler arasında yer almıştır.

Hat sanatı, Kur'an-ı Kerim'i adına yaraşır bir güzellikte yazma arzusuyla ortaya çıkmıştır. Osmanlı hat sanatının kurucusu olarak kabul edilen Amasyalı Şeyh Hamdullah, güzel yazı yazma sanatında Klasik Dönem'in öncüsü olmuştur. Ahmed Şemseddin Karahisarî ve Hafız Osman ise bu sanatı zirveye taşıyan isimler olarak tarihe geçmişlerdir. Hafız Osman Hattı ile yazılan Kur'an-ı Kerim'ler akıcı ve kolay okunur oldukları için asırlar boyunca İslam coğrafyasında tercih edilmiştir.

Görsel 6.55: Macaristan Seferi'nde komutanlar minyatürü, Süleymannâme, TSM, H1517

Resim sanatı XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde önem kazanmıştır. Bu sanatın önemli temsilcileri Şeker Ahmet Paşa (1841-1906), Osman Hamdi Bey (1842-1910) ve İbrahim Çallı'dır (1882-1960). Şeker Ahmet Paşa resimlerini daha çok doğayı gözlemleyerek yapmış ve bu tarzda eserler vermiştir. Ülkemizdeki ilk resim sergisini 1874 yılında açan Şeker Ahmet Paşa, **Bursa Manzaraları, Talim Yapan Erler, Narlar ve Ayvalar (Görsel 6.56)** ve **Tepe Üzerindeki Kale** gibi birbirinden değerli resimleri yapan dünyaca ünlü bir ressamdır.

Görsel 6.56: Narlar ve Ayvalar, tuval üzeri yağlı boya, Şeker Ahmet Paşa

XIX. yüzyıl resim sanatında dikkat çeken bir diğer isim de Osman Hamdi Bey'dir. Hem müzeci hem de arkeolog olan Osman Hamdi Bey resim sanatıyla da yakından ilgilenmiştir. Sana-yi-i Nefise Mektebi'nin kurulmasında önemli görevler üstlenen Osman Hamdi Bey, resimlerinde daha çok Doğulu insan figürlerini işlemiştir. **Kur'an Okuyan Adam, Kaplumbağa Terbiyecisi** ve **Silah Taciri** onun önemli çalışmaları arasında yer alır.

Bu yüzyılın önemli ressamlarından biri de İbrahim Çallı'dır. İbrahim Çallı, portre ve manzara resimleri ile tarihî olayları konu alan tablolar çizmiştir. **Mor Salkımlar, Manolyalar, Mevleviler** ve **Gül Koklayan Kadın**, onun önemli eserleri arasında yer almaktadır.

Osmanlı Devleti'nde nakkaşlık, tezhip, ebru, halı ve kilim dokuma gibi el sanatlarının yanında orta oyunu (tiyatro) gibi sanat dalları da ilgi görmüş ve gelişmiştir.

SIRA SİZDE

Aşağıda isimleri verilen sanatçıların hangi sanat dalında çalışma yaptıklarını adlarının karşısına yazınız.

Matrakçı Nasuh

.....

Hafız Osman

.....

Osman Hamdi

.....

Şeker Ahmet Paşa

.....

İbrahim Çallı

.....

Edebiyat

Osmanlı Dönemi'nde edebiyat; **Divan Edebiyatı, Halk Edebiyatı** ve **Tasavvuf Edebiyatı** olmak üzere üç kısma ayrılır.

Aruzla şiir yazan şairlerin şiirleri **divan** adı verilen bir kitapta toplandığı için bu dönem edebiyatına Divan Edebiyatı denilmiştir. **Yüksek Zümre Edebiyatı** olarak da bilinen bu dönem edebiyatının ilk temsilcisi **Hoca Dehhâni**'dir. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaların çok sık kullanıldığı Divan Edebiyatı'nın dili halk dilinden uzaktır. Daha çok şekil ve kurala önem verilen Divan Edebiyatı'nda Zeynep Hatun ve Mihrî Hatun gibi kadın divan şairleri de vardı.

Osmanlı'da Halk Edebiyatı ürünleri hem ferdi (kişisel) hem de anonim olarak ortaya konulmuş; destanlar, masallar, halk hikâyeleri, bilmece, türkü, ağıt, fıkralar ve maniler Halk Edebiyatı'nın ortak ürünleri arasında yer almıştır.

Şiirlerini saz eşliğinde söyleyen ve önceki dönemlerde ozan olarak adlandırılan halk şairleri ise kendi adlarını taşıyan bireysel şiirler yazmıştır. Pir Sultan Abdal, Karacaoğlu ve Dadaloğlu gibi şairler bu dönemin öne çıkan halk ozanlarıdır. Saz şairi olarak da adlandırılan bu ozanlar, şehirleşmenin olduğu yerlerde âşık ismiyle anılmıştır.

Tekke Edebiyatı olarak da bilinen **Tasavvuf Edebiyatı**, Osmanlı'da **Yunus Emre** ve **Mevlana** geleneği üzerinde yükselmiştir. Gerek **Hacı Bayram Veli** ve gerekse damadı **Eşrefoğlu Rumî** XV. yüzyılda Yunus Emre tarzında dinî tasavvufi şiirler yazmışlardır.

Osmanlı Devleti'ni yöneten padişah ve devlet adamları sanatı ve sanatçıyı koruma ilkesini devlet anlayışı hâline getirmiştir. Başta şehzadeler olmak üzere devletin bütün yöneticileri şiir, musiki ve hat konusunda eğitim almış, padişahların büyük bir kısmı hem şairleri korumuş hem de şiirler yazmıştır.

Sultan II. Murat Osmanlı padişahları arasında ilk şiir yazan padişaktır. Bu nedenle onun döneminde şiir rağbet görmüş, şairlere maaş bağlanmış ve şair kadrosu oluşturulmuştur.

SORU

Osmanlı Devleti'nde edebiyat neden üç ayrı kolda gelişmiştir? Düşüncelerinizi söyleyiniz.

Osmanlı ve Batı Sanatı'nın Etkileşimi

XVI. yüzyıl sonlarına kadar İtalya ve Fransa gibi ülkelere giden Osmanlı elçileri, kılık-kıyafetleri ve âdetleri ile bu ülkelerin önde gelen çevrelerini etkilemiştir. Öyle ki bu yüzyılda saray çevresinde **Türk modası** (Alaturka) yaygınlaşmış, Osmanlı kültürü Batı kültürünü; dokuma, halı, çini ve seramik gibi sanat dallarında ciddi bir şekilde etkilemiştir. Hatta bu dönemde Osmanlı seramiklerini kopya eden majolika (çini) örneklerine rastlanmıştır. Batılılar özellikle İznik seramiklerini örnek alarak üretim yapmışlardır.

Lale Devri (1718-1730) ise Osmanlı'nın Avrupa'ya açıldığı ve Batılılaşma Hareketi'nin başladığı dönemdir. Mimari, süsleme ve diğer sanat dalları ile özel yaşam tarzında Fransızların taklit edilmeye başlandığı bu dönemde İstanbul, Selanik, İzmir, Kahire ve Beyrut gibi şehirler Batılılaşmanın merkezi hâline gelmiştir.

Bu dönemde Batı'nın sanat ürünleri daha çok tercih edilmeye başlamış, çinicilik giderek gerilemiş, seramik ürünleri üretilmeye devam etse de bu sanattaki eski incelik kaybolmuştur.

XIX. yüzyılda Batılılaşma hareketleri devam etmiş, kültür değişimleri hızlanmış ve Batı etkisinde bir Türk Edebiyatı ortaya çıkmıştır. Bu dönemde dil sadeleştirilerek halk aydınlatılmaya çalışılmıştır. Fransız Edebiyatı'nın etkisinde kalan bu dönem Türk Edebiyatı, Şinasi ile başlamıştır. Makale, fıkra, roman, tiyatro gibi edebî türler de bu dönemde ortaya çıkmıştır.

Minyatür sanatının ustalarından birisi olan Levnî ölünce minyatür sanatı önemini kaybetmiş, Avrupa'nın da etkisiyle minyatür sanatının yerini resim sanatı almıştır. Padişah Sultan II.

Mahmut'un kendi resmini çizdirip devlet dairelerine astırması, Avrupa anlayışındaki resim sanatının Türkiye'de yayılmasına öncülük etmiş, resim sanatı okullarda ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

XVIII. yüzyıl, müzik alanında Osmanlı Devleti'ndeki mehter müziğinin (Görsel 6.57) Batı müziğini etkilediği dönemdir. Rusya, Avusturya, Fransa ve İngiltere mehter müziğinden etkilenerek bu müziği ve bu müzikle birlikte Türk müzik aletlerini de kullanmış, Türk müzisyenler İngiltere'de Kraliçe Victoria Dönemi'ne kadar görev yapmışlardır.

Görsel 6.57: Mehter takımı

Batı'nın ünlü müzisyenlerinden olan Mozart, Türk müziğinden etkilenecek **Saraydan Kız Kaçırma** adlı eserini bestelemiştir. Ünlü besteci Beethoven (Bethofin), 1811 yılında mehter marşından etkilenecek bir Türk marşı yazmış ve bu marşa **Atina Harabeleri** adlı eserinde yer vermiştir.

XIX. yüzyılda Batı müziğinin etkileri artmış, Mehterhane'nin kaldırılması ile birlikte Batı müziği resmen Osmanlı toplumunu etkisi altına almıştır. Mızık-a-i Hümayun (Askeri Mızık-a Okulu) İtalyan müzisyen Donizetti'ye (Donicetti) kurdurulmuş, Batı müziği Sultan Abdülaziz Dönemi'nden sonra saray ve çevresinde kendisini hissettirmeye başlamıştır. Bu müziğin en önemli enstrümanı olan piyano, bir üstünlük ifadesi olarak Türk toplumundaki yerini almıştır.

Osmanlı Mimarisi Lale Devri'nden itibaren Batı'nın etkisinde kalmaya başlamış, Sultan III. Ahmet Çeşmesi (Görsel 6.58) ve Nevşehirli İbrahim Paşa Külliyesi bu dönemde yapılmıştır. Bu dönemde süslemeye de çok büyük önem verilmiştir.

XVIII. yüzyılda mimari alanda da Batı üslubu hâkim olmuştur. Aşırı süslemenin ön planda olduğu bu yeni üsluba Türk-Barok üslubu denilmiş, Nur-u Osmaniye Camisi, bu tarzın en güzel örneği olarak kabul edilmiştir.

Görsel 6.59: Büyük Mecidiye Camisi içinden bir görünüm, İstanbul

Görsel 6.58: Sultan III. Ahmet Çeşmesi, İstanbul

XIX. yüzyılda ise Büyük Mecidiye Camisi'nde (Ortaköy Camisi) (Görsel 6.59) olduğu gibi insan heykeli ve kabartmalardan arındırılmış **Türk Ampir** üslubu uygulanmıştır. Bu dönemde ayrıca eklektik üslup anlayışı ile geçmişteki üsluplar karıştırılarak yeni eserler ortaya konulmuştur.

XIX. yüzyılın sonunda yetişen Türk mimarlar, eski Türk sanatına dönüşü gündeme getirmişlerdir. Bu mimarlar modern teknikleri kullanarak klasik mimarinin birçok unsurunu ve süsleme şekillerini yeni yapılarda uygulamayı denedikleri için Türk mimarisinde **Neo-klasik Dönem**'i başlatmışlardır. Mimar Numan Kemaleddin Bey, Kamer Hatun Camisi'ni (İstanbul) ve Gazi Eğitim Enstitüsü'nü (Ankara) bu anlayışla yapmıştır.

SIRA SİZDE

Osmanlı Sanatı ile Batı sanatının etkileşimini örneklerle açıklayınız.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SANAT

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. En sevdiğiniz sanat dalı hangisidir? Neden?
2. Sanata önem vermeyen toplumlarda medeniyetin gelişmesinden söz edilebilir mi?

6.4. Cumhuriyet Dönemi Sanat Anlayışı

Türk milletinin tarihi vasıflarından biri de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki milletimizin güzel sanatlara sevgisini ve millî birlik duygusunu her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişah ettirmek (geliştirmek) millî ülkümüzdür.

Mustafa Kemal ATATÜRK

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu olan Atatürk, Türk milletinin tarihi vasıflarından birinin güzel sanatları sevmek ve o alanda yükselmek olduğunu belirterek milletimizin güzel sanatlara olan sevgisinin her türlü çalışmalarla geliştirileceğini söylemiştir. Atatürk, milletimizin millî birlik duygusunun gelişmesinde sanatın rolünü iyi biliyor ve bu nedenle de sanat çalışmalarına önem verilmesini istiyordu. Sanatın insanlarda millî birlik ve beraberlik duygusunu geliştirmesi ve toplumların gelişmişlik düzeyini arttırması gibi özellikleri, Cumhuriyet Dönemi'nde sanata ayrı bir önem verilmesini sağlamıştır.

Cumhuriyet ilan edilirken yeni devletin kültür anlayışının çağdaş ve millî olması kararlaştırılmış, çağdaşlaşma amacıyla inkılaplar yapılırken Batı uygarlığı ve Türk millî kültürü dikkate alınarak hareket edilmiştir.

Atatürk, sanata ve sanatçıya verdiği önemi 13 Şubat 1923'te yaptığı bir konuşmada; "Bulunmamız gereken seviyeye bu kadar uzak kalışımızın mühim sebeplerinden biri, sanata ve sanatkârlara lâyık olduğu derecede önem verilmemiş olmasıdır." diyerek ortaya koymuştur.

Cumhuriyet Dönemi sanat anlayışı cumhuriyet rejimine uygun olarak geliştirilmiştir. Bu sanat anlayışında çağdaş, ulusal ve bütün toplumun ulaşabileceği bir sanat ortamı oluşturulmaya çalışılmış, bu ortam oluşturulurken de millî ve geleneksel değerlerden yararlanılmıştır.

Sanatın toplum üzerindeki etkilerini çok iyi bilen Atatürk, sanatın her alanına büyük önem vermiş, sanatçıların yetişmesi için okullar, konservatuarlar ve tiyatrolar açılmasını sağlamıştır.

Cumhuriyet Dönemi'nde Sanat Alanındaki Çalışmalar

Mimari

Cumhuriyet Dönemi Türk mimarlığı, kültürel geçmişi olan İslam mimarisinin yanında Batı mimarisinin de etkisinde gelişmiştir. XIX. yüzyıldan itibaren Osmanlı mimarisini önemli ölçüde etkileyen Avrupa mimarisi, II. Meşrutiyet Dönemi'nde yeni bir boyut kazanmıştır. Öncülüğünü Mimar Kemalettin ve Vedat Tek'in yaptığı bu dönem, **I. Ulusal Mimarlık Dönemi** olarak da adlandırılmıştır. Bu dönem yapılarının estetik anlayışında dış cephe biçimi ve süslemeleri Türk tarihini yansıtırken yapıların iç kısımları Avrupa'dan izler taşır (Görsel 6.60).

Binaların cephe kısımlarında Selçuklu ve Osmanlı Dönemi'nde uygulanan kemerler yeniden yorumlanarak uygulanmış, yapılarda girişlere ayrı bir önem verilmiş, bina girişleri mermer sütunlar ve çinilerle süslenmiştir.

Görsel 6.60: Ankara Palas Konuk Evi, Mimar Vedat Tek

Bu dönemde yapılan büyük işhanlarında geleneksel yapılarda olduğu gibi cumba metodu kullanılmış, alttaki dükkânlardan itibaren yapı dışı doğru taşırılmıştır. Dışa doğru taşırılan kısımlar farklı biçimli konsollarla desteklenmiş, böylece yapı olduğundan daha hareketli gösterilmeye çalışılmıştır.

İlk dönem mimarlık üslubu olarak adlandırılan bu uygulama, Cumhuriyet Dönemi'nde de desteklenmiştir. Başta Ankara olmak üzere İstanbul ve İzmir gibi kentlerde de bu mimari anlayış uygulanmaya çalışılmıştır. Özellikle başkent Ankara'nın imarı için özel çaba sarf edilmiş, bu amaçla 1924'te **Ankara Şehremaneti** (belediyesi) kurulmuştur. Ankara'nın imarında kimi dönem ulusal kimi dönemde de evrensel akımların etkisi görülmüştür.

I. Ulusal Mimarlık Dönemi yapı anlayışı 1930'lu yıllara kadar etkisini sürdürmüştü de 1927 yılından itibaren yabancı mimarların etkisi ülkemizde hissedilmeye başlamıştır. Ulusal Mimarlık Akımı'na bağlı kalan Türk mimarların yanında, uluslararası mimarlık anlayışı da devletten destek görerek yaygınlaşmaya başlamıştır. Yabancı mimarlar Ankara'da büyük yapı binalara imza atarken İstanbul'daki üniversitelerde de ders vermeye başlamışlardır.

Alman kökenli mimarların çoğunluğunu oluşturduğu yabancı mimarlar, 1930'lu yıllarda etkin rol oynamışlardır. Bu mimarların yapı anlayışlarında simetrik düzenlenmiş büyük ölçekli kütleler ile yüksek kolonadlı ve merdivenli girişi olan yapılar ön plana çıkmış, ayrıca dış cephede taşla kaplama üslubu da gelişmeye başlamıştır.

Yabancı mimarların Batı kökenli mimari anlayışına tepki olarak 1930'ların sonlarında **II. Ulusal Mimarlık Üslubu** ortaya çıkmıştır. Temelini geleneksel Türk sivil mimarisinden alan bu

Görsel 6.61: Anıtkabir, Ankara

üslubu ortaya çıkaran mimarlar, Türk mimarlığında millî mimari değerlerin ön plana çıkarılması için gayret göstermişler, millî birlik ve beraberlik duygusunun mimarideki estetiğe yansımaları için uğraşmışlardır.

Projesi Emin Onat ve Orhan Arda tarafından çizilen Anıtkabir mimarisi (Görsel 6.61), nostaljik ve akademik yöntemlerin sentezi şeklinde gelişme gösteren bu akımın eserlerine örnektir. Bu dönemdeki resmî binalar ulusalcı ve akademik anlayışla yapılmış, sivil yapılarda folklorik değerler ön plana çıkarılmıştır.

Resim

Türk resim sanatının kurumsallaşmasında ve çağdaşlaşmasında II. Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan ve 1921 tarihinde **Türk Ressamlar Birliği** adını alan **Osmanlı Ressamlar Cemiyeti** önemli rol oynamıştır. Türk Ressamlar Birliği, 1929 yılında **Güzel Sanatlar Birliği** adını almıştır.

Atatürk, Cumhuriyet Dönemi'nde diğer sanat dallarıyla birlikte resim sanatının da gelişmesi için özel çaba sarf etmiştir. Güzel sanatlar konusunda yetenekli olan öğrenciler, 1924 yılında eğitim almaları için Almanya ve Fransa'ya gönderilmiş, bu öğrencilerin bir kısmı resim konusunda eğitim alarak ülkemizde çalışmalarını devam ettirmiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde devlet, sanatçılar için yeni imkânlar sunmuş ve sanatçıların bazı eserlerini satın alarak onlara destek olmuştur. 1926 yılında alınan bakanlar kurulu kararıyla, Ankara'da açılacak olan sergilerin resmî nitelikteki sergi sayılması ve sergi açacak sanatçılara ödül verilmesi kararlaştırılmıştır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarındaki resim sanatçıları Milli Mücadele'nin etkisinde oldukları için yaptıkları resimlerde Atatürk ve silah arkadaşlarının faaliyetlerini, Türk ordusunun kahramanlıklarını ve halkın Milli Mücadele Dönemi'nde yaşadığı sıkıntıları anlatmışlardır.

BİLGİ NOTU

Özellikle resim ve heykel sanatlarının halka tanıtılması ve bu sanatların yaygınlaşması için "Türk Ocakları" ve "Halk Evleri" önemli rol oynamıştır. Bu kurumlar çeşitli etkinliklerle yurdun her tarafına ulaşmaya çalışmıştır.

Mehmet Ruhi'nin **Atatürk Köylülerle** ve **Türk Ordusunun İstanbul'a Girişi**, Sami Yetik'in **Eski Ankara'dan**, İbrahim Çallı'nın **Emirgan** ve Avni Lifij'in **Akgün, Karagün** adlı eserleri bu dönemin önemli resim çalışmaları arasında yer almıştır.

Yine bu dönemde Türk resim sanatında ilk kadın ressam olarak kabul edilen **Mihri Müşfik**, portre ve figür temalarına ağırlık vererek kendine özgü bir stil geliştirmiştir. 1937 yılında Güzel Sanatlar Akademisi resim bölümü başkanlığına getirilen Fransız ressam **Leopold Levy (Leopal Levy)**, Türk resmine ve ressamlığına önemli katkılarda bulunmuştur.

Heykel

Osmanlı Devleti'nde Sanayi-i Nefise Mektebi'nin 1882 yılında kurulmasıyla birlikte heykel sanatında birtakım gelişmeler olmuş ancak bu sanat yeteri kadar topluma ulaşp yaygınlaşmamıştır. Cumhuriyet Dönemi'nde heykeltıraşlığa da diğer sanat dallarında olduğu gibi önem verilmiş, özellikle 1930'lu yıllarda heykeltıraş sayısında kayda değer bir artış olmuştur. Kil, alçı, bronz ve taş gibi malzemelerle çalışan dönemin heykeltıraşları, doğayı ve klasik yapıtları inceleyerek kendilerini geliştirmişlerdir.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında anıt heykel alanında tecrübeli heykeltıraş ile teknik alt kadro olmadığı için ilk Atatürk anıt heykeli Avusturyalı heykeltıraş Heinrich Krippel (Haynrik Kırıpıl) tarafından yapılmış ve bu heykel İstanbul Sarayburnu Parkı'na dikilmiştir (1926).

1929 yılında Nijat Sirel tarafından yapılan **İzmit Atatürk Heykeli** (Görsel 6.62) Cumhuriyet Dönemi'nde bir Türk sanatçısı tarafından yapılan ilk anıt heykeldir. 1930'lu yıllara gelindiği zaman ulusal sanat tartışmaları ön plana çıkmış, bu doğrultuda Kenan Yontuç, Amasya ve Tekirdağ'da Atatürk anıt heykelleri yapmıştır. Kenan Yontuç'un Çorum ve Edirne Atatürk anıtları da o dönemin önemli eserleri arasında yer almıştır.

Heykeltıraşlık sanatının gelişmesi ve Güzel Sanatlar Akademisinde heykeltıraşlık eğitimi verilmesi için Almanya'dan heykeltıraş **Rudolf Belling** getirilmiş, bu

Görsel 6.62: Atatürk Heykeli, İzmit

sayede ülkemizde çok sayıda heykeltıraş yetişmiştir. Ülkemizde yetişen bu heykeltıraşlar, şehir merkezlerine Atatürk ve Milli Mücadele temalı heykeller ve büstler yapmışlardır.

İtalyan heykel sanatçısı Prof. Dr. Pietro Canonica (1869-1962) nın yaptığı Ankara Etnografya Müzesindeki atlı Atatürk heykeli, Ankara Zafer Alanı'ndaki Atatürk heykeli ve İzmir Alsancak'taki atlı Atatürk Anıtı, Cumhuriyet Dönemi'nde heykel alanında yapılan önemli çalışmalar arasında yer alır.

Bu dönemde Ratip Aşir Acudoğlu (1898-1958) ise Menemen Kubilay Anıtı, Bolu Atatürk Anıtı (Nejat Sirel ile birlikte), Erzincan İnönü Anıtı ve Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Atatürk Anıtı gibi birçok önemli anıtın yapımını gerçekleştirmiştir.

Müzik

Cumhuriyet Dönemi'ndeki yenileşme ve çağdaşlaşma hareketi, müzik alanında da hızla devam etmiştir. Atatürk'ün öncülük ettiği bu yenileşme hareketleri sonucunda Ankara'da Musiki Muallim Mektebi açılmış, Sultan II. Mahmut Dönemi'nde açılan Mızıkay-ı Hümayun, Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası'na dönüştürülmüştür. 1926 yılında Darü'l-elhan (müzik okulu), Konservatuar adını almış, Ankara Devlet Konservatuvarı ve İstanbul Belediye Konservatuvarı kurulmuştur.

Atatürk, toplumun değerlerinden kopmadan çağın getirdiği yeniliklerden faydalanarak ulusal nitelikli bir müzik anlayışı oluşturmak istemiştir. Bunu gerçekleştirebilmek için de halk ezgilerinin derlenmesi ve tasnifi ile Batı müziği eksenli eğitimin alt yapılarının hazırlanması için çalışmalar yapmıştır.

1930 yılında Alman yazar Emil Ludwig'le (Emil Ludviah) yaptığı bir röportajda; “Montesquieu'nun (Monteskiu), ‘Bir milletin musikideki meyline ehemmiyet verilmezse, o milleti ilerletmek mümkün olmaz.’ sözünü okudum. Bu sözü tasdik ederim. Bunun için musikiye pek çok itina göstermekte olduğumu görüyorsunuz.” diyen Atatürk, toplumun müziğe yönelik beğenisinin ve eğiliminin, toplumsal gelişmenin gerçekleştirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmiştir.

Görsel 6.63: Cemal Reşit Rey

Cumhuriyet Dönemi'nde Batı müziğinin de etkisiyle klasik Türk müziğinden uzaklaşılırken çok sesli Klasik Batı Müziği alanında önemli gelişmeler olmuştur. Bu dönem çok sesli müziğin önde gelen isimleri arasında yer alan Cemal Reşit Rey, Ahmet Adnan Saygun, Necil Kazım Akses, Hasan Ferit Alnar ve Ulvi Cemal Erkin **Türk Beşlileri** olarak tanınmışlardır. Bu sanatçılar Türk Beşlileri ismini, Rusların ulusal müzik okulunun kurucularından Rus Beşlileri'ne benzetildikleri için almışlardır.

Bu dönemde opera ve balenin de gelişmesi için önemli çabalar sarf edilmiştir. Bu çabalar sonucunda ilk Türk senfonileri ve konçertoları bestelenmiştir. Cemal Reşit Rey'in (Görsel 6.63), **Piyano için 12 Anadolu Türküsü**, Ulvi Cemal Erkin'in, **Zeybek Türküsü** ve Hasan Ferit Alnar'ın, **İstanbul Süiti** bu çalışmalara örnektir.

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk on beş yılında birçok sanat dalında önemli gelişmeler yaşanmıştır. Atatürk, yaşanan bu gelişmelere öncülük ederek destek vermiş ve sanat çalışmalarını yakından takip etmiştir.

SIRA SİZDE

Cumhuriyet Dönemi sanat dallarının öne çıkan özelliklerini ve bu sanat dallarının önemli temsilcilerini yazınız.

Mimarlık	
Resim	
Heykel	
Müzik	

6.5. Kültürel Mirasın Korunması

Atatürk'e göre bir millet ancak kendi kültürel değerleri ve tarihî mirasıyla medeniyetler arasındaki yerini alabilirdi. Zira bireyin toplumsallaşması ancak o bireyin yaşadığı kültür çevresinde gerçekleşir, bunun sonucunda da toplumda birlikte yaşama duygusu pekişir. Eğer kültürel değerler korunmazsa toplum hafızasını kaybeder.

Küreselleşme ile birlikte ulusal kültürlerin korunmasının önemi bir kat daha artmıştır. Toplumların kültürleri, sosyal hayatları, inançları ve değer yargıları küreselleşme sonucunda tehdit altına girmiştir. Kendi öz kültürlerini koruyamayan toplumlar farklı kültürler içerisinde yok olmuşlardır. Bu nedenle insanlar kültürlerini korumalı ve bir sonraki nesillere aktarmalıdır. Geçmişten geleceğe bir kültür dokusunun oluşmasında sanat en önemli unsurlardan biridir. Bu nedenle herkes öncelikle kendi yöresinden başlayarak kültürel miraslarını korumalı, diğer kültürlerin miraslarına da saygı duymalı, onları kendinden sonraki kuşaklara aktarmalıdır.

ÜNİTE ÖZETİ

TÜRKLERDE SANAT

İlk Türk Devletleri

Çadır Sanatı

Maden Sanatı

El Sanatları

Halı

Keçe

Eğer örtüsü

Heykel

Resim

Süsleme Sanatı

Hayvan Üslubu

Kurgan

Bengü Taş

Anıtmezar

Tonyukuk

Kültigin

Bilge Kağan

İlk Türk İslam Devletleri

Dini Mimari

Cami

Anıtmezar

Medrese

Türbe

Kümbet

Sivil Mimari

Konut

Saray

Kervansaray

Süsleme Sanatı

Maden

Halı

Kilim

Çini

Minyatür

Hat

Tezhip

Ahşap sanatı

Osmanlı Devleti

Dini Mimari

Cami

Anıtmezar

Medrese

Türbe

Kümbet

Güzel Sanatlar

Saray, köşk, çeşme

su kemeri, medrese,

mektep, hamam,

imaret, köprü,

küllüye.

Müzik

Dini Musiki

(Tasavvuf)

Askeri Musiki

(Mehter)

Minyatür

Matrahçı Nasuh

Levni

Nakkaş Osman

Hat Sanatı

Amasyalı Şeyh Hamdullah

Ahmet Şemseddin Karahisari

Hafız Osman

Resim

Şeker Ahmet Paşa

Osman Hamdi Bey

Edebiyat

Divan Edebiyatı

Halk Edebiyatı

Tasavvuf Edebiyatı

Cumhuriyet Dönemi

Mimari

I. Ulusal Mimarlık Dönemi

(Ankara Palas Konuk Evi)

II. Ulusal Mimarlık Üslubu

(Anıtkabir)

Resim

Türk Ressamlar Birliği'nin

kurulması.

Güzel Sanatlar Birliği'nin

kurulması.

Heykel

Nijat Sirel (İzmit Atatürk

Heykeli)

Müzik

Cumhurbaşkanlığı Senfoni

Orkestrası'nın kurulması.

Ankara Devlet Konservatuva-

rı'nın açılması.

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. İlk Türk devletlerinde ölen kişinin mezarına o kişinin savaşta öldürdüğü düşman sayısı kadar dikilen taş denilirdi.
2. İlk Türk devletleri ile Türk İslam devletleri arasında kültür aktarımı noktasında köprü vazifesi gören devlet dır.
3. Osmanlı sanatı üslup yönünden; ve olmak üzere üç kısma ayrılmıştır.
4. Osmanlı Devleti'nde askerî musikide ön plana çıkmıştır.
5. Cumhuriyet Dönemi'nde 1930'lu yıllara kadar mimarlık anlayışında akımı etkili olmuştur.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

6. İlk Türk devletlerinde oda şeklinde yapılan mezarlara verilen isim nedir?
.....
7. İlk Türk İslam devletlerinde şehirlerin kenarlarında ticaret yapılmak amacıyla kurulan yerlere ne ad verilirdi?
.....
8. Süleymaniye ve Selimiye camilerinin mimarı kimdir?
.....
9. Sultan II. Mahmut Dönemi'nde açılan Mızıka-yı Hümayun'un Cumhuriyet Dönemi'ndeki ismi nedir?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

10. İlk Türk devletlerindeki resim sanatı anlayışlarından olan hayvan üslubu ve bitki üslubu hakkında bilgi veriniz.
11. Türklerin İslamiyet'i kabulüyle mimari anlayışlarında ne gibi değişiklikler olmuştur? Açıklayınız.
12. Osmanlı sanatının kendine has özelliklerini açıklayınız.
13. Osmanlı Devleti'nde günlük hayatın geçtiği evlerin işlevselliği hakkında bilgi veriniz.
14. Kültürel mirasın korunmasının önemini açıklayınız.

Ç) Aşağıdaki metni okuyarak 15, 16 ve 17. soruları cevaplandırınız.

"Türk milletinin tarihi vasıflarından biri de güzel sanatları sevmek ve onda yükselmektir. Bunun içindir ki milletimizin yüksek karakterini, yorulmaz çalışkanlığını, fitri zekâsını, ilme bağlılığını, güzel sanatlara sevgisini ve millî birlik duygusunu mütemadiyen her türlü vasıta ve tedbirlerle besleyerek inkişaf ettirmek millî ülkümüzdür. Bir millet ki resim yapmaz, heykel yapmaz, bilimin gerektirdiği şeyleri yapmaz. İtiraf etmeli ki o milletin ilerleme yolunda yeri yoktur. Oysa bizim ulusumuz gerçek nitelikleriyle uygarlığa erişmeye layıktır. Uygarlığa erişecektir ve ilerleyecektir."

Mustafa Kemal Atatürk

15. Sanat faaliyetleri millî birlik ve beraberliğin oluşmasına nasıl katkı sağlar? Bu konudaki düşüncelerinizi söyleyiniz.

16. Atatürk'ün sanatla ilgili bu sözlerinden aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?

- A) Sanatçılar bilimsel çalışmalarda da bulunmalıdır.
- B) Sanat, millî birlik ve beraberlik duygusunu geliştirir.
- C) Sanat toplumların ilerlemesinde önemli bir etkidir.
- D) Türk milleti gerçek uygarlığa ulaşmaya layıktır.
- E) Türk milleti, geçmişinde de sanata önem vermiştir.

17. Atatürk'e göre bir milletin ilerlemesi tam olarak neye bağlıdır?

- A) Fıtrî zekâsına
- B) Bilim yolunda gelişmesine
- C) Güzel sanatlar konusunda gelişmesine
- D) Gelişmiş ülkelerin çalışmalarını takip etmesine
- E) Güzel sanatlar ve bilim alanında çalışmasına

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.**18. "İlk Türk devletlerinden olan Uygurlar yerleşik medeniyetin en önemli örneklerini vermişlerdir. Budizm ve Maniheizm dinleri ile tanışan Uygurlar'da özellikle tapınak mimarisinde önemli gelişmeler yaşanmıştır. İlk Türklerde gelişmiş mimari eserlere Uygurlarda rastlanmış, Hunlar ve Kök Türklerde de küçük şehir kalıntıları bulunmuştur."****Bu metinden aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?**

- A) İnançlar mimariyi de etkilemektedir.
- B) Hun ve Kök Türkler'de de yerleşik hayata geçenler vardır.
- C) İlk gelişmiş mimariye Türklerde rastlanmıştır.
- D) Yerleşik hayat mimarinin gelişmesinde önemli bir unsurdur.
- E) Uygurlar mimaride önceki Türk devletlerinden daha ileridir.

19. İlk Türk devletleri için verilen

- I. Balbalların yapımı Türklerde heykel sanatının gelişiminde önemli bir etkiye sahiptir.
- II. İlk Türklerde müzik aletleri telli, üflemlî ve vurmali olmak üzere üç şekilde oluşmuştur.
- III. İlk Türklerde ahiret inancı olduğu için ölen insan mezara eşyalarıyla birlikte gömülürdü.
- IV. Minyatür sanatına yalnız ilk Türk devletlerinde rastlanmıştır.

bilgilerden hangisi ya da hangileri doğrudur?

- A) Yalnız I
- B) Yalnız IV
- C) I ve II
- D) I ve III
- E) I, II ve III

20. "İslam sanatında resimlerde insan figürü hoş karşılanmadığı için süsleme sanatında yazı ön plana çıkmıştır. Kitaba karşı duyulan derin sevgi ve saygı, kitapların korunmasını ve süslenmesini sağlamıştır. Kitaplardaki metinleri daha iyi açıklamak için bazen küçük boyutlu resimler de yapılmıştır."**Yukarıda verilen metinde, hangi süsleme sanatından söz edilmemiştir?**

- A) Tezhip
- B) Hat
- C) Çini
- D) Minyatür
- E) Ciltçilik

21. Aşağıda verilenlerden hangisi cami mimarisinin unsurlarından biridir?

- A) Külliye
- B) Ribat
- C) Minyatür
- D) İmaret
- E) Eyvan

22. XVIII. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Avrupa'yı en çok etkilediği sanat dalı hangisidir?

- A) Mimari
- B) Müzik
- C) Minyatür
- D) Ebru
- E) Heykel

23. “Külliye’yi oluşturan okul, kütüphane, şifahane ve imarethane gibi yapılar özellikle caminin etrafında gelişmiştir. Süleymaniye Camisi de Kanuni’nin eşsiz azametinin bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir. Kanuni’nin cihan hükümdarı kimliği ve İslam’ın hamisi olma rolü, caminin ana taç kapısındaki kitabede de vurgulanmıştır.”

Metne göre aşağıdakilerden hangisi söylenemez?

- A) Külliye’ler cami merkezli yapılardır.
- B) Mimari eserler devletin gücünü yansıtır.
- C) Külliye’ler saray mimarisinin önemli yapılarıdır.
- D) Kitabelerde bazen cami’yi yaptıran kişi hakkında da bilgi verilebilir.
- E) Külliye’ler sosyal ihtiyaçların karşılanmasında önemli bir yere sahiptir.

24. “Osmanlı Devleti’nde hat sanatı oldukça gelişmiştir. Hatta denilir ki “Kur’an-ı Kerim Hicaz’da nazil oldu, Mısır’da okundu, İstanbul’da yazıldı.”

Metne göre aşağıdakilerden hangisine ulaşılabilir?

- A) Hat sanatı Osmanlı Devleti ile başlamıştır.
- B) Mısır’da bu sanat görülmemiştir.
- C) Hat sanatı, Osmanlı Devleti Dönemi’nde zirveye ulaşmıştır.
- D) Hat sanatı sadece Kur’an-ı Kerim’in yazımında kullanılmıştır.
- E) Kur’an-ı Kerim’i en iyi okuyan kişiler İstanbul’da yetişmiştir.

25. “1538 yılında mimarbaşı olan Sinan, ülkenin birçok bölgesinde eserler yapmıştır. Aslen bir köprü ustası olan Sinan; birçok cami, medrese, türbe ve çeşme de yapmıştır. Avrupa’da sorun teşkil eden merkezî kubbeli yapı sorununu çözmüş, yabancı mimarların ifadesiyle kubbeyi havaya asmıştır. Her bir mimari eseri anıtsal bir özellik taşıyan Mimar Sinan, yapmış olduğu camilerde ışık ve ses düzenini de son derece mükemmel bir şekilde ayarlamıştır.”

Mimar Sinan hakkında yazılan bu metinden aşağıdakilerden hangisi çıkarılabilir?

- A) Avrupa’da tanınmaktadır.
- B) İlk ustalık çalışması dinî mimaridir.
- C) Kubbeyi ilk defa Mimar Sinan yapmıştır.
- D) Dinî mimariden çok köprü yapımıyla ün kazanmıştır.
- E) Ayasofya’nın kubbelerini Mimar Sinan yapmıştır.

26. “Cumhuriyet Dönemi sanat anlayışı, cumhuriyet rejimine uygun olarak çağdaş, ulusal ve bütün toplumun ulaşabileceği bir ortamın oluşturulmasına yönelik olarak gelişmiştir. Çağdaş sanat yöntemleri oluşturulurken millî ve geleneksel değerlerden de yararlanılmıştır.”

Bu metinde vurgulanmak istenen düşünce hangisidir?

- A) Sanatsal çalışmalar Cumhuriyet’le birlikte başlamıştır.
- B) Çağdaş sanat anlayışı yalnızca Avrupa’da gelişmiştir.
- C) Geleneksel değerler, çağdaş sanatlardan önce gelmelidir.
- D) Sanat; çağdaş, toplumcu ve millî değerlerle birlikte gelişmelidir.
- E) Sanatın gelişimine toplumdan ziyade devlet öncülük etmelidir.

Geleneksel Türk okçusu ok atarken

7.ÜNİTE

TÜRKLERDE SPOR

ÜNİTE BÖLÜMLERİ

- A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SPOR
- B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE SPOR
- C) OSMANLI DEVLETİ'NDE SPOR
- Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SPOR

KAVRAMLAR

Çevgân, tepük, güreş, gökbörü, cirit, mızrak, kızbörü

NELER ÖĞRENİLECEK

- İlk Türk devletlerinde yapılan sporlar
- Sporun sosyal hayata etkisi
- İlk Türk İslam devletlerinde sporun toplumsal hayattaki yeri
- Osmanlı Dönemi'nde sporun toplumsal hayattaki yeri
- Sporun ve sportif faaliyetlerin önemi
- Cumhuriyet Dönemi'ndeki çağdaş spor faaliyetleri

A) İLK TÜRK DEVLETLERİNDE SPOR

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Spor faaliyetleri insanlar arasında dayanışma duygusunu geliştirir mi? Düşüncelerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. Görselleri dikkate alarak geçmişteki spor faaliyetleri ile günümüzdeki spor faaliyetlerinin benzerlikleri hakkında neler söyleyebilirsiniz?

Görsel 7.1
İlk Türklerde tepük oynayan çocuklar (Temsili)

Görsel 7.2
Günümüzde futbol oynayan çocuklar

7.1. İlk Türk Devletlerinde Spor Faaliyetleri

İlk Türk devletleri iklim şartlarının çok zor olduğu bölgelerde kurulmuş, kuruldukları coğrafyanın çetin iklim şartları, onların spor anlayışlarını da şekillendirmiştir. Doğa şartlarıyla mücadele ederek yaşamak zorunda olmaları; Türklerin zinde kalmalarını sağlamakla kalmamış, onların beden ve ruh sağlıklarını da olumlu yönde etkilemiştir.

İlk Türk devletleri gerek konargöçer yaşam tarzlarını sürdürdükleri dönemde gerekse yerleşik hayata geçtikten sonraki dönemde spora büyük önem vermiştir. Bu nedenle spor, Türk halk kültürünün en önemli unsurları arasında yer almıştır. Sporun karakterinde olan yarışma isteği, takım ruhu ve birlikte iş yapma becerisi insanlar arasındaki yardımlaşma duygusunu da geliştirmiştir. Birlik ve beraberliğin sağlanmasında önemli rol oynayan spor, Türklerde yiğitlik ve kardeşlik üzerine inşa edilmiştir.

Kutsal sayılan günlerde, kağanların tahta geçme törenlerinde ve kurultaylarda çeşitli eğlenceler düzenlenmiş, bu eğlenceler sırasında çeşitli spor yarışmaları da yapılmıştır. Birçoğu atlı spor gösterilerinden oluşan bu sportif etkinlikler, aynı zamanda savaşa hazırlık niteliği de taşımıştır. Çünkü Türklerin savaşlarda kullandığı en önemli araçlardan birisi de atlardı.

Görsel 7.3: Günümüzde oynanan polo oyunu

Yaptıkları sporları kültürle birlikte geliştiren Türkler, bir yandan bedenlerini sağlıklı hâle getirirken diğer yandan da atlı sporlar ve okçuluk alanlarında kendilerini geliştirmiştir.

Türklerde kadınlar da çeşitli spor etkinliklerine katılmış; ata binme, ok atma ve çevgân oynamada son derece başarılı olmuştur.

At ve oku çok iyi kullanabilen Türkler, bu yetenekleri sayesinde savaşlarda büyük başarılar kazanmıştır.

En eski tarihten günümüze kadar geçen süreçte hemen hemen bütün spor dallarıyla uğraşan Türkler; ilk Türk devletleri döneminde çevgân (Görsel 7.3), okçuluk, mızrak, cirit, gökbörü, kızbörü, tepük ve mangala gibi oyunları oynamış; güreş, binicilik, koşu ve avcılık gibi sporları yapmıştır.

SORU

Spor faaliyetlerinin toplum açısından ne gibi faydaları vardır?

Çevgân

Günümüzde oynanan **polo** oyununa benzeyen bu oyun, altışar veya dörder kişilik iki grup hâlinde oynanırdı. At üzerinde **çöğen** denilen ucu eğri bir değnekle oynanan bu oyunda amaç, düz arazide sahaya bırakılan bir topun belirlenen hedefe ulaştırılmasıdır. Bu oyun sayesinde gençlerin ata binme kabiliyetleri artırılarak onlara bir tür askerlik eğitimi verilmiştir.

Okçuluk

Dünyanın en eski silahlarından olan **ok**, Türkler tarafından başarıyla kullanılmış ve Türkler uzun mesafelere isabetli ok atışlarıyla tanınmıştır. Ok atma işini bir spor hâline getiren Türkler, bahar aylarında yapılan törenlerde deriden yapılmış dört köşeli hedeflere atışlar yapmıştır. Türklerde hem askeri hem de ekonomik amaçlar için kullanılan okçuluk öğretimi çocuk yaşlarda başlamış, bu eğitimlerin sonucunda yetişen gençler hızla koşan bir atın üzerinden dört bir tarafa hedefi bulan oklar atabilmiştir.

Bir savaş aracı olan ok Türkler için çok değerliydi. Bu nedenle Türkler ok ve yay üzerine yemin ederdi.

Binicilik

Konargöçer hayat tarzında at önemli bir yere sahipti. Bu nedenle Türkler atı ehlileştirmiş ve ata binmeyi çocuk denecek yaşta öğrenmiştir. (Görsel 7.4) Kâşgarlı Mahmud; “At Türk’ün kanadıdır.” diyerek atın Türkler için önemini ifade etmiştir. At, genellikle bir savaş aracı olarak kullanıldığı için gençlere binicilik eğitimi küçük yaşlarda vermeye başlanmış, biniciliğin geliştirilmesi amacıyla çeşitli yarışlar düzenlenmiştir. Divân-ı Lügâti’t Türk’te geçen “Tavşanı ödül koyarak benimle at yarışı yaptı.” cümlesinden hareketle, ilk Türkler zamanında at yarışları yapıldığı söylenebilir.

Bozkır şartları atı, Türkler için vazgeçilmez hale getirmiştir. At, göç etmede, avlanmada, savaşta ve günlük hayatta Türklerin en büyük destekçisi olmuştur.

Görsel 7.4: Kaya resimleri, Tamgalı Say, Kazakistan

Güreş

Türklerin ata sporları arasında yer alan güreş, ilk dönemlerden itibaren Türkler tarafından oynanan oyunlardan birisidir. Yapılan kazılarda ilk Türklere ait süs eşyalarının üzerine işlenmiş güreş figürlerine rastlanmıştır. Düğünlerde, bayramlarda ve eğlencelerde şehirlerden köylere kadar her yerde oynanan güreş, halk arasında yiğitlik oyunu olarak nitelendirilmiştir.

Türklerde güreş sporuna çok büyük değer verildiği, Orta Asya’daki her Türk boyunun bir başpehlivanı olmasından da anlaşılır. İlk Türklerden beri yapılarak günümüze kadar gelen güreş sporunun önemli organizasyonlarından biri de tarihi Kırkpınar güreşleridir. Zira Osmanlı’nın ilk dönemlerinde başlayan Kırkpınar Güreşleri günümüzde de devam etmektedir.

Mızrak

İlk Türk devletlerinde süngü ve nayza denilen savaş aletlerine, Osmanlı Devleti’nde mızrak denilmiştir. Bu savaş aletini kullanma becerisini geliştirmek amacıyla oynanan oyun da “mızrak oyunu” olarak adlandırılmıştır. Mızrak fırlatmak ya da iki tarafın karşı karşıya gelmesiyle oynanan oyun, süvarilerin savaşta saldırı ve savunma yeteneklerinin geliştirilmesi amacıyla oynanırdı.

Görsel 7.5: Cirit oyunu oynayan atlı

Cirit

Cirit, Türklerde eskiden beri oynanan atlı savaş sporlarından biridir ve at üzerinde iki takım hâlinde oynanır. Elle- rinde ağaçtan yapılmış birer metre uzunluğunda değnekler olan iki takım oyuncuları birbirlerine iki yüz metre mesafede karşılıklı olarak dizilirler. Hakemin başlama işaretiyle birlik- te oyuncularından biri karşı takıma doğru atını hızla sürer. Bu sırada karşı takımdan birinin adını söyleyerek ona meydan okur ve böylece yarışma başlamış olur.

Oyun sırasında yarışmacılar rakip takım elamanlarına ciriti isabet ettirmeye çalışır. Bu esnada ciriti ata değdirmek ya da ciriti ata vurmak yasaktır. Ciriti rakip oyuncuya vurma pozisyonundayken rakip oyuncu affedilebilir. Böyle durum- larda affeden oyuncu, ciriti rakibine isabet ettirmiş gibi puan kazanır.

Cirit oyunu, değneğin doğru kullanılmasını sağlayan bir idman çalışması olduğu için önem kazanmış ve halk arasın- da yaygınlaşmıştır. Değnekle oynanan cirit oyunu askerlerin savaşa hazırlanmasını sağlar, atların da savaş ortamına alış- ması için zemin hazırlardı. Cirit oyunu, günümüzde Anado- lu'nun bazı bölgelerinde hâlâ oynanmaktadır (Görsel 7.5).

Gökbörü

Bu oyun Türklerin en eski milli oyunlarından birisidir. Günümüzde Özbekler ve Kırgızlar gibi birçok Türk topluluğu tarafından hâlâ oy- nanmaktadır (Görsel 7.6). Atlı sporlardan olan **gökbörü** oyunu, içine saman doldurulduktan sonra dikilen oğlak derisi ile oynanır.

Bu oyun için büyük bir sahanın ortasına halhal veya adalet çemberi denen geniş bir da- ire çizilir ve atlı yarışmacılar bu dairenin etra- fına dizilir. Hakemler, içine saman doldurulan oğlak derisini yüksek bir yere götürür. Hakemle- rin başlama işareti ile birlikte yarışmacılar oğlak derisinin olduğu bölgeye hızla at sürerler.

Hakemlerden biri içi saman dolu olan oğlak derisini yarışmacıların üzerine fırlatır. Deriyi ka- pan yarışmacı, adalet çemberinin etrafına doğru atı koştururken diğer yarışmacılar da oğlak de- risini onun elinden almaya çalışırlar. Yarışmacı, bu deri ile birlikte adalet çemberinin etrafını bir defa dönerse bir puan kazanır.

Bu yarışma, ata binme becerisi ile mücadele etme yeteneğini geliştirdiği için Türklerin her daim savaşa hazır olmasını sağlayan bir idman olarak değerlendirilmiştir.

Görsel 7.6: Günümüzde gökbörü oyunu

Kızbörü

Düğünlerde at üzerinde oynanan bir oyundur. Oyun, evlilik törenlerinde kesilen hayvanın gelin tarafından kaçırılmasıyla başlar. Erkek tarafı gelini kovalar ve hayvanı gelinden almaya çalışır.

Koşu (Seyirtme)

İlk Türklerde yapılan koşular genelde dinsel nitelik taşımıştır. Kırgızlarda çocukların doğu- munda kadınların da katıldığı koşular düzenlenmiştir.

Tepük

Bu oyunun ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmese de Orta Asya'da oynandığı bir gerçektir. Kâşgarlı Mahmud'un Divân-ı Lügâti't Türk adlı eserinde bu oyunun nasıl oynandığı şu şekilde anlatılır. "Kurşun eritilerek oval şekilde kalıplara dökülür ve bu kurşunların üzeri keçi kılı veya keçe gibi malzemelerle sarılır. Elde edilen bu büyükçe topa ayak teperek oynanır."

Görsel 7.7: Tepük oyunu (Temsili)

Günümüzde oynanan futbola çok benzeyen bu oyun (Görsel 7.7), Timur zamanında da oynanmıştır. Timur Dönemi'ndeki oyun topları kuzu derisinden yapılmış ve bu topların içine hava doldurulmuştur. Bu oyun topları, günümüzdeki toplara daha çok benzemektedir.

Avcılık

Türklerin binlerce yıllık geçmişinde yer alan avcılık sporu hem savaşa hazırlık hem de beslenme ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla yapıldı. Savaşlardan önce sürgün avları da düzenlenirdi.

Mangala

İlk Türk devletlerinde oynanan mangala (Görsel 7.8), iki kişi arasında oynanan bir tür zekâ oyunudur. Her oyuncunun kazandığı taşları toplayacağı büyük bir bölüm ve 12 kuyu bulunan bir tahta üzerinde 48 taşla oynanır.

Bu oyunda taşlar, her kuyuya dörder taş gelecek şekilde dağıtılır. Her oyuncunun önünde bulunan 6 küçük

Görsel 7.8: Mangala oynayan çocuklar

kuyu o oyuncuya aittir ve oyuncular en fazla taşı kendi alanlarında biriktirmeye çalışırlar. Beş set olarak oynanan oyunun sonunda en fazla taşı toplayan oyuncu oyunu kazanmış olur.

Türklerde bu sporlardan başka; **kayak**, **süngü**, **matrak**, **tomak** ve **çelik-çomak** gibi oyunlar da oynanmıştır.

İlk Türklerde spor genel olarak savaşa hazırlık amacıyla yapılırsa da çetin doğa şartlarına karşı mücadele, eğlence ve gençlerin her türlü zorluğa karşı bedensel ve ruhsal gelişimini sağlamak amacıyla da yapılmıştır.

BİLGİ NOTU

Hunlar kayak sporunda önemli bir mesafe kat etmişlerdir. Kayak sporunu dizlerinin altında kalan kısma özel bir araç takarak yapan Hunlar, hayvanlarını otlatırken de bu kayak araçlarını kullanmışlardır.

SIRA SİZDE

İlk Türk devletlerinde yapılan spor faaliyetleri hakkında verilen bilgileri o dönemde yapılan spor dalları ile eşleştiriniz.

- İki kişi ile 48 taşla oynanan bir tür zekâ oyunudur.
- Hem beslenme hem de savaşa hazırlık niteliğinde olan spor dalıdır.
- İçi saman dolu oğlak derisiyle at üzerinde oynanan oyundur.
- Süvarilerin saldırı ve savunma yeteneklerini geliştirmek için oynadığı oyundur.
- Birer metrelik sopayla iki takım hâlinde at üzerinde oynanan oyundur.
- Düğünlerde kesilen hayvanın gelin tarafından kaçırılmasıyla başlayan oyundur.

Gökbörü

Cirit

Kızbörü

Tepük

Mızrak

Avcılık

Tomak

Mangala

B) İLK TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE SPOR

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Spor, Türk İslam devletlerinin toplumsal hayatına nasıl bir katkı sağlamış olabilir? Bu konudaki düşüncelerinizi söyleyiniz.
2. Türklerin İslamiyet'e geçmesi, onların spor anlayışlarında bir değişikliğe yol açmış olabilir mi? Düşüncelerinizi belirtiniz.

7.2. İlk Türk İslam Devletlerinde Sporun Toplumsal Hayattaki Yeri

“Selçuklularda avlanmak eski bir gelenektir. Ataları olan Oğuzlarda beyler zümresine mensup kahramanlar, vakitlerini savaş yaparak ve toy vererek geçirirlerdi. Beyler, yurtlarındaki avlaklarda bazen tek başlarına avlanırlar bazen de içlerinden birisinin davetlisi olarak toplu hâlde ava çıkarlardı. Av merasimleri aynı zamanda dinî bir hüviyet taşımaktaydı.

Avlanmanın Selçuklularda bir saray meşgalesi olduğu yazılı kaynaklardan ve el sanatlarındaki tasvirlerden anlaşılmaktadır. Selçuklu sultanları boş zamanlarını askerî spor ve manevra yaparak; cirit, çevgan, top, satranç oynayarak ve av yaparak değerlendirirlerdi. Av merasimi, av etlerinden yapılan büyük bir ziyafetle sona ererdi.”

Gönül Öney, *İran Selçukluları İle Mukayeseli Olarak Anadolu Selçuklularında Atlı Av Sahneleri*, s. 121

Görsel 7.9: Kılıç Kalkan oyunu minyatürü, Ayasofya Kütüphanesi

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi saray ve çevresi birçok spor dalı ile ilgilenmiş, spor toplumsal hayat içerisinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Türkler spora önem verdikleri için hem güçlü ve sağlıklı bir bedene sahip olmuş hem de askerî alanda büyük başarılar kazanmışlardır.

Toplumun sosyalleşmesinde bir araç olan spor, fert ve toplum ilişkilerinin geliştirilmesinde de etkili olmuştur. Kişilerin spor yapma isteği ve spora olan ilgisi, insanların toplu yaşam kurallarına uymaları için uygun ortam oluşmasını da sağlamıştır.

Ayrıca spor; fiziksel, ruhsal ve toplumsal gelişimde de önemli bir olgudur. Kişiye sabırlı ve enerjik olmayı, sosyal grup ve toplum ile bütünleşmeyi öğretirken fert ve toplum ilişkilerini de düzenler. Spor sayesinde insanlar aynı amaç etrafında toplanmayı ve birlikte hareket etmeyi de öğrenirler (Görsel 7.9).

Türk İslam devletlerinde savaşa her an hazır olma gerekliliği kişilerin bedensel hareket yapma zorunluluğunu doğurmuş, bu durum küçük yaştaki çocukların spor sayesinde savaşçılık eğitimi almalarını sağlamıştır.

Sporda ahlâk da son derece önemliydi. Centilmence yarışılması, yenilginin kabullenilmesi, yenenin tebrik edilmesi ve yenilene teselli verilmesi sporun kazandırdığı ahlâkî değerler arasında

yer alırdı. Güreş sporunda güreşçiler karşılaşma sonunda bir araya gelir, ister yensin isterse yenilsin genç olan güreşçi daha yaşlı olan güreşçinin elini öper, yaşlı olan da rakibinin alnından öperek ona karşılık verirdi. Sporcuların yaşları aynı ise bunlar birbirlerinin sırtını sıvazlardı.

Güreşçilerin gösterdiği bu centilmence davranış kişilerin özel hayatlarına da yansımış, spor insanların hayatlarına olumlu katkılar sağlamıştır.

SIRA SİZDE

İbni Sina'ya göre spor

“Spor aracılığıyla vücuttaki toksin maddeler dışarı atılır, eklemler güçlenir, besinler kolay hazmedilir ve sindirilir. Güreşmek, koşmak, ok atmak, mızrak atmak, atılan bir cismi tutmak için zıplamak, ata binmek ve kürek çekmek bu egzersizlerden bazılarıdır. Egzersizi terk etmek, hayatı terk etmeye benzer. Kişiler, beden yapısına ve yaşına uygun egzersiz tipleri seçmeli, her organı güçlendirecek sporlar yapmalıdır.”

Yavuz Özgül, *İbni Sina'da Yaşam Boyu Spor ve Kaplıcalar*, s. 170 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metni de dikkate alarak sporun sağlık açısından yararları hakkındaki görüşlerinizi yazınız.

Tarihte okçuluk, binicilik, çevgân, cirit, mızrak, gökbörü, tepük (futbol), seyirtmek (koşu), avcılık, ağırlık kaldırma ve yüzme gibi birçok spor dalıyla ilgilenen Türkler, ata sporu olan **güreşe** ayrı bir önem vermiştir.

Bu spor faaliyeti büyük şehirlerden en küçük yerleşim birimlerine kadar her yerde yapılmış, Türkiye Selçukluları Dönemi'nde güreş sporuna ait çeşitli antrenman araçlarına rastlanmıştır.

Bu antrenman araçlarından bir tanesi de Selçuklu sultanlarının mezarlarında bulunmuştur. **Labut** adı verilen bu spor aleti, sporcuların sırt ve kol kaslarının kuvvetlendirilmesi amacıyla kullanılmıştır.

Selçukluların kullandıkları bir diğer antrenman aracı ise bu gün İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi'nde sergilenen ve pehlivan taşı olarak adlandırılan halterdir (Görsel 7.10). Bu halter at nalı şeklindedir ve taştan yapılmıştır.

Binicilik (cündilik) Türkler için savaşta ve uygarlık kurmada her zaman büyük önem taşımış, biniciliğe verilen önem Selçuklular Dönemi'nde de devam etmiştir. Selçuklu sultanları saraylarından çıktıkları zaman mutlaka ata binmiş, at dışında bir vasıtaya binilmesini küçüklük olarak değerlendirmiştir. Sultanlar saraydan sadece savaşmak için değil; avlanmak, oyun oynamak ve orduyu teftiş etmek için de ayrılırlar, böylece yoğun bir şekilde spor faaliyetlerine katılmış olurlardı. Sultanların bu davranışları halkı da etkilemiş ve Selçuklular beden ve spor faaliyetlerini daha yoğun bir şekilde yapmaya başlamıştır.

İlk Türk İslam devletlerinde **avcılık** önemli bir yere sahipti. Büyük Selçuklu sultanları Tuğrul Bey ve Melikşah ava çok meraklıydılar. Tuğrul Bey ava çıkışında beraberinde yirmi katır yükü yiyecek götürür, bu yiyecekleri kırlarda sofralar kurdurup emirlerine ve halka yedirmekten zevk alırdı.

Görsel 7.10: Pehlivan Taşı, İnce Minare Taş ve Ahşap Eserler Müzesi, Konya

Melikşah Dönemi'nde avcılığa bir düzen getirilmiş, **çirke** adı verilen ve sonunda çeşitli spor etkinlikleri yapılan süreklilikli avları düzenlenmiştir.

Türkiye Selçukluları Dönemi'nde de ava büyük önem verilmiş, **şikar** adı verilen ve av işlerinden sorumlu olan bir emir bulundurulmuştur.

Cirit de Türklerin çok eskiden beri yaptığı atlı savaş sporlarından birisidir. Cirit oyununa ayrı bir önem veren Türkler, bu oyunu; morallerini yükseltmek, binicilik kabiliyetlerini arttırmak, savaş yeteneklerini geliştirmek ve formda kalmak amacıyla yapmışlardır.

Meydanlarda gerçekleştirilen cirit oyununun bitiminde oyuncular sahada yeniden karşılıklı dizilir, hakemlerden biri öne çıkarak kısa bir konuşma yapardı. Yapılan bu konuşmanın ardından oyun sırasında görülen yanlış hareketler anlatılır, olumlu davranışta bulunanlar övülür ve kazananlar açıklanırdı.

İlk Türk devletlerinde oynanan **Çevgân**, Türk İslam devletlerinde de sevilerek oynanmaya devam etmiştir. Selçuklu Sultanı Melikşah'ın en sevdiği oyunlardan biri olan çevgân (Görsel 7.11), Türkiye Selçukluları Dönemi'nde de çok ilgi toplayan bir oyundu.

Özellikle Kayseri ve Niğde gibi büyük kentlerin meydanlarında oynanan bu oyunu, Selçuklular topla birlikte gûy-ü çevgân olarak adlandırmıştır. Alaaddin Keykubad, Alanya Kalesi'ni fethetmek için askerlerini savaşa hazırlamak amacıyla onlara geniş bir arazide çevgân oyunu oynatmıştır.

İlk Türk İslam devletlerinde **mızrak** da önemli spor dallarından biriydi. Yakın dövüş sporu olarak da kullanılan mızrak oyunu, askerlerin savaşa hazırlıklı olmalarını sağlamak amacıyla düzenlenen bir oyundu.

Türkler tarihte ok atmalarındaki ustalıklarıyla tanınmıştır. İslamiyet'in kabulünden önceki dönemde ok ve yay hâkimiyetinin sembolü olarak görülmüştür.

Ok ve yay İslamiyet'in kabulünden sonra da önemini korumuştur. Büyük Selçuklu Hükümdarı Tuğrul Bey'in bastırdığı paralar üzerinde ok ve yayın bulunması, Selçuklular Dönemi'nde ok ve yay büyük önem verildiğini gösterir.

BİLGİ NOTU

Kâşgarlı Mahmud *Dîvan-ı Lügati't-Türk* adlı eserinde; "O benimle top asmakta (top asma oyununda) hangimiz daha iyi asacağız diye yarıştı." cümlesi ile bugünkü basketbolun oynanışını andıran bir oyundan bahsetmektedir.

Görsel 7.11: Ali Şîr Nevâî'nin Divan'ında, çevgân oynayanları tasvir eden minyatür, TSMK, Revan Köşkü, nr. 804, vr. 89b

SIRA SİZDE

"Türkler bedensel faaliyetleri genel olarak savaşa hazırlık amacıyla yapmışlar, bu yüzden yapacakları sporu seçerken savaşlarda kendilerine fayda sağlayacak spor dallarını tercih etmişlerdir."

Yukarıdaki metinden yola çıkarak Türklerin en fazla hangi spor dallarına ilgi göstermiş olabileceklerini söyleyiniz.

C) OSMANLI DÖNEMİ'NDE SPOR

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Geleneksel Türk sporlarından hangilerini biliyorsunuz? Bildiğiniz bu spor dalları hakkındaki bilgilerinizi arkadaşlarınızla paylaşınız.
2. Güreş ve cirit sporu hakkında neler söyleyebilirsiniz? Düşüncelerinizi belirtiniz.

7.3. Osmanlı Devleti'nde Sporun Toplumsal Hayattaki Yeri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşundan itibaren başta padişahlar olmak üzere devletin ileri gelenleri spora büyük önem vermişlerdir. Hatta birçok spor müsabakası padişahların huzurunda yapılmış ve kazananlar padişah tarafından ödüllendirilmiştir. 1675 yılında bir sünnet düğününde 20 kilometrelik alanda koşu yapılmış, bu koşu o dönemde mısralara şöyle yansımıştır.

“O âlemin padişahı,
Koşu yapan sporculara,
Cömertlik gösterdi.
Önce gümüş bir maşrapa konuldu,
İçi gümüşle dolu idi,
Meydanın başından acele ederek,
En öne yetişen sporcu bu gümüşü aldı.”

Yunus Yıldırım, *Güneyde Kültür Dergisi*, C. 13, sayı: 136, s. 30 (Düzenlenmiştir.)

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı gibi Osmanlı Devleti'nde spor, devlet erkanı tarafından desteklenmiştir. Yöneticiler tarafından desteklenen bu spor faaliyetleri arasında; güreş, koşu, cirit, avcılık (Görsel 7.12), atıcılık, okçuluk (kemankeşlik), binicilik (cündilik), kılıç kullanma, ağırlık kaldırma, gürz ve topuz kullanma gibi savaş öncesi idmanı olarak değerlendirilen sportif etkinlikler vardı.

Osmanlı Beylik Dönemi'ndeki aşiret halkı sporu iyi bir savaşçı olmak için yapardı. İster kız ister erkek olsun, her çocuk dört beş yaşından itibaren ata binmesini ve güreş yapmasını öğrenerek spora başladılar. Yedi yaşından sonra ok atmayı, biraz daha büyüyünce de ava gitmeyi, kılıç kullanmayı ve gürz sallamayı öğrenen çocuklar savaş eğitimini tamamlayarak savaşacak düzeye gelmiş olurdu.

Her yiğidin en büyük amacı **alp** unvanını almaktı. Çünkü alplerin hepsi sporcu, kahraman ve savaşçı kişilerdi.

Osmanlı devlet yöneticileri savaşlara hazırlık için yapılan talimlere büyük önem vermiş ve sporu bir savaş eğitimi olarak görmüşlerdir. Spor konusunda bilgi ve birikim sahibi olan öğretmenler, her spor türünün kendine özgü tekniğini ve o spor dalıyla ilgili yardımcı bilgileri öğretmek için açılmış olan okullarda (tekkeler) gençleri eğitmişlerdir.

Görsel 7.12: Yavuz Sultan Selim'i av yaparken gösteren minyatür, Hünernâme I, TSM, H1523

Gençlere verilen spor eğitiminde dinî ve millî gelenekler öğretilmiş, spor etkinlikleri ve yarışmalar yapılmıştır. Bu amaçla ok meydanları kurulmuş, pehlivan tekkeleri açılarak yeniçeriler buralarda eğitilmiş ve savaşa hazırlanmıştır. Spor çalışmaları Osmanlı'nın son zamanlarına kadar savaş eğitimi için yapılmış ve bu nedenle eğitim kurumlarında ders olarak değil, talim olarak gösterilmiştir.

Osmanlı'da güreş ve çeşitli beden eğitimi hareketlerinin yaptırıldığı yerlere **zorhane** denilmiş, Enderun'da bulunan gençlere güreş, ata binme ve cirit atma sporları yaptırılmıştır.

Osmanlı Dönemi'nde yapılan sporlar arasında **matrak** adı verilen ve bir nevi savaş oyunu olan bir spor dalı daha vardı. Matrak, değnek anlamına gelirdi ve bu oyun iyi kılıç kullanmayı öğretmek amacıyla yapılan bir eğitim çalışmasıydı. IV. Murat bu spor dalında çok başarılı olmuş; matematik, tarih ve minyatür ustası olan Matrakçı Nasuh da bu spor dalında çok başarılı olduğu için Matrakçı lakabını almıştır. Avcılık da Osmanlı'da yapılan önemli spor dallarından birisiydi. Öyle ki Sultan IV. Mehmet av merakından dolayı **avcı** unvanıyla anılmıştır.

Yine tarihe mâl olmuş millî sporlarımızdan birisi olan **tomak**, şenliklerde ve diğer kutlamalarda oynanan bir oyundu. Tomak oyunu, savaşa hazırlık niteliğinde oynanan bir oyun olduğu için bu oyunu en iyi bilen ve oynayanlar Yeniçerilerdi. Oyunda amaç tomağı rakibin sırtına vurmaktır. Tomakbazlar sol ellerini kalkan gibi kullanır, sağ elleriyle rakibe hamle yapardı.

XIX. yüzyılda Batı'nın etkisiyle Osmanlı Devleti'nde çeşitli spor kulüpleri kurulmaya başlamıştır. XX. yüzyılın başlarında ise modern sporlar olarak adlandırılan tenis, yüzme, yelken, jimnastik, bisiklet ve futbol gibi spor dalları ön plana çıkmıştır. 1903 yılında futbol alanında faaliyet gösteren Beşiktaş Jimnastik Kulübü kurulmuştur. Bunu 1905 yılında Galatasaray ve 1907 yılında da Fenerbahçe spor kulüpleri takip etmiştir.

1908 yılında Osmanlı Millî Olimpiyat Cemiyeti kurulmuş, bu cemiyetin çalışmaları sonucunda Osmanlı Devleti 1912 yılında Stockholm (Stokholm) Olimpiyatları'na katılmıştır.

? SORU

Osmanlı Devleti spor faaliyetlerini düzenlerken neleri amaçlamıştır?

Osmanlı Devleti Dönemi'nde Sporun Sosyal Hayata Etkileri

Hız. Muhammed'in atıcılık, yüzme, güreş ve koşu gibi sporları öğrenmeyi ve öğretmeyi emretmesi, bunları ibadetten sayması, kuvvetli Müslüman'ın zayıf Müslüman'dan hayırlı olduğunu bildirmesi, padişahların spora özel ilgi duymalarını ve halkı spor yapmaya teşvik etmelerini sağlamıştır. Spor, ferdin toplumda tek başına ve sorumsuzca hareket etmesini önleyen bir faaliyet çeşididir. Spor sayesinde toplumdaki birlik ve beraberlik duyguları gelişmiş, insanların aynı amaç etrafında birleşme kabiliyetleri ortaya çıkmıştır.

Osmanlı şehzadeleri küçük yaşta gönderildikleri sancaklarda bilginlerden ders almış, istek ve yeteneklerine göre ok atma, ava gitme, cirit oynama, güreş yapma, ata binme ve gürz kaldırma gibi sporlarla uğraşmışlardır.

Şehzadeler kadar Osmanlı halkı da güreşi çok sevmiş ve güreşçilere büyük saygı duymuştur (Görsel 7.13). Bu sevgi ve saygı, millet olma bilincinden ve halkın bu sporu güç gösterisi olarak kabul etmesinden kaynaklanmıştır. Güreş sporunun halkın kahramanlık duygularını kışartması, millî duygularını ortaya

Görsel 7.13: Güreşen pehlivanlar, saray girişi, Yunanlı ressam Anonymous, İstanbul

çıkartması ve pehlivanların ahlaklı kişiler olması, halkın bu spora duyduğu sevgide etkili olmuştur. Ülkede yaşayan erkek çocuklar güreşçilere özenmiş, güreş toplumsal dayanışmayı sağlayan en önemli unsurlardan birisi olmuştur.

Osmanlı Dönemi'nde yapılan sporların kendine has kuralları vardı ve bu kurallar sayesinde sporcular âdeta bir eğitimden geçirdi. Okçuluk sporundaki kurallar sayesinde ok atan kemankeşlerin ruhsal ve bedensel açıdan terbiye edilmesi, bunun en güzel örneklerinden birisidir. Okçuluk tekkesinin manevi bir yönü olduğu için buraya rastgele insanlar alınmazdı. Kemankeşler hocalarına, tekkelerine, kutsal değerlerine ve kullandıkları spor aletlerine hürmet göstermek zorundaydı. Kemankeşler oku atmadan önce üç beş adım öne çıkar, ok'u; "Ya Hakk!" diye bağırarak bırakırdı. Kemankeşin çok iyi ok atması tek başına yeterli değildi. Kemankeşler kendi aralarında rekabet etseler de aralarında her türlü rekabetin üstünde sevgi, saygı, doğruluk ve dürüstlüğü dayalı bir dostluk söz konusuydu.

Osmanlı Devleti'nde avcılık sporu, kendisinden önceki Türk devletlerinde olduğu gibi savaşa hazırlık olarak değerlendirilmiş ve bu amaçla yapılmıştır. Padişahlar ise av sırasında halkla iletişim kurdukları için av sporuna özel önem vermişler, bu sporla halka aracısız ulaşarak onların sıkıntı ve şikayetlerini dinlemişlerdir.

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan Balkan Savaşları'nın olumsuz etkileri ve Birinci Dünya Savaşı'nın başlaması, Osmanlı gençlerinin fiziksel ve ruhsal açıdan eğitilmesi gerektiği bilincini oluşturmuştur. Gençlerin ülkelerine yararlı olabilmesi için beden eğitimi ve spor faaliyetleri yapmalarını ve askerî eğitim almalarını sağlamak amacıyla keşşafılık (izcilik) ocakları kurulmuştur. Keşşafılığın ülke çapında yaygınlaşması 1913 yılında kurulan Türk Gücü Cemiyeti ile gerçekleşmiştir. Harbiye Nezareti ve İttihatçılardan destek alan bu cemiyetin yerini, 1914 yılında kurulan Osmanlı Güç Dernekleri almıştır.

SIRA SİZDE

Güreş

Osmanlı Dönemi'nde güreş sporu, saray içinde ve saray dışında yapılan güreşler olmak üzere ikiye ayrılırdı. Saray içinde yapılan güreşler padişah huzurunda yapıldığı için bu güreşler **huzur güreşleri** olarak anılmıştır.

Saray dışında yapılan güreşler ise panayır güreşleri, düğün güreşleri, Ramazan güreşleri ve hayır kurumları yararına yapılan güreşler olmak üzere dörde ayrılırdı.

Görsel 7.14: Kırkpınar Er Meydanı'nda güreşen pehlivanlar

Anadolu'da yapılan güreşlerin **karakucak**, **Rumeli güreşleri** ve **yağlı güreş** gibi çeşitli dalları vardı. Güreş, XIX. yüzyılda Osmanlı ülkesinde en çok yapılan spor dalı olmuştur. Anadolu ve Rumeli'de güreşsiz düğün yapılmamış, Edirne'de bulunan **Kırkpınar Er Meydanı**, Osmanlı'nın en büyük güreş meydanı hâline gelmişti (Görsel 7.14).

Bu dönemde Adalı Halil, Aliço, Koca Yusuf ve Kurtdereli Mehmet gibi pek çok ünlü güreşçi yetişmiştir. Bilhassa Koca Yusuf, 1895-1898 yılları arasında Avrupa ve Amerika turlarında karşısına çıkan bütün güreşçileri yenmiştir.

Atf Kahraman, Osmanlı Devleti'nde Spor, *Osmanlı Ans.*, C. 5, s. 646-647

Güreşin Türk spor tarihindeki yeri ve önemi hakkındaki düşüncelerinizi yazınız.

Ç) CUMHURİYET DÖNEMİ'NDE SPOR

HAZIRLIK ÇALIŞMALARI

1. Sporun faydaları hakkında neler söyleyebilirsiniz?
2. Uğraştığınız bir spor dalı var mı? Varsa arkadaşlarınıza bu spor dalı hakkında bilgi veriniz.

7.4. Sporun Önemi

En eski çağlardan beri yapılan spor hem vücudumuzun hem de beynimizin sağlıklı olmasını ve formda kalmasını sağlar. “Sağlam kafa, sağlam vücutta bulunur.” atasözü, sporun beden ve ruh sağlığı açısından önemini ifade eder. Spor; hoşça vakit geçirmek, fizik ve zihin sağlığını korumak, sosyal ilişkiler kurmak veya yarışmalarda mücadele etmek amacıyla yapılan fiziksel aktivitelerdir.

Düzenli ve tempolu bir şekilde yapılan fiziksel aktiviteler kan basıncının düzenli olmasını sağlar ve vücut sağlığını korur. Spor yapmak, enerji harcanmasını da sağladığı için stresi azaltır, duygularımızı da olumlu yönde etkiler. Sürekli yapılan spor, diyabetten obeziteye kadar birçok hastalığın önlenmesinde de önemli rol oynar.

Vücut kaslarının gelişimi için yapılan spor, beynimizi de olumlu yönde etkiler. Beynin gelişmesi ve güçlenmesi için spor faaliyetlerinin yanında problem çözme, bulmaca çözme, satranç oynama ve yabancı dil öğrenme gibi etkinliklerde de bulunmak gerekir.

Spor etkinlikleri, çocukluktan başlayıp yetişkinlik dönemine kadar geçen uzun süreçte beynin bilişsel işlevlerinin gelişmesine yardımcı olur. Bu da ileriki yaşlarda ortaya çıkan hafıza kaybı ve erken bunama gibi hastalıkların meydana gelme riskini azaltır. Hareketsiz bir yaşam tarzı olan bireylere altı aylık bir egzersiz programı uygulandıktan sonra, bu kişilerin bilişsel gelişimlerinin arttığı ve olaylar arasında bağlantı kurma kabiliyetlerinin geliştiği gözlenmiştir.

Görsel 7.15: Bisiklet yarışları

Başka bir çalışmada ise okullarda 5-14 yaş arası öğrencilerden spor faaliyetlerine katılanların akademik testlerde daha başarılı olduğu görülmüştür. Sporun yaşam biçimi hâline getiren gençlerin stresle daha çabuk başa çıkabildikleri ve eğitim hayatında daha başarılı oldukları da gözlenmiştir.

Spor, bireyin fizikî ve zihinsel yapısını olumlu yönde etkilediği gibi bireyi sosyalleştirerek çevre bilincinin oluşmasını da sağlar. Takım hâlinde yapılan spor faaliyetleri toplumda birlik ve beraberlik duygularının gelişmesine katkıda bulunur (Görsel 7.15).

Spor, insan hayatında önemli bir yere sahiptir. Çünkü kişinin sağlıklı olmasını, kendisini geliştirmesini ve yenilemesini sağlar.

Sporun sosyalleşme sürecindeki olumlu etkileri ise bireyler ve toplumlar arasında birlik, beraberlik, dostluk ve kardeşlik duygularını geliştirerek dünya barışına olumlu katkılarda bulunmasıdır. Spor sosyolojisi alanında bilimsel çalışmaları teşvik eden toplumlar, insanların sosyalleşme sürecini daha etkin bir şekilde gerçekleştirmesini sağlar.

SORU

Yaptığınız spor faaliyetlerinin sosyal, zihinsel ve bedensel gelişiminiz açısından sağladığı katkıları gözlemleyerek açıklayınız.

Cumhuriyet Dönemi'nde Spor Faaliyetleri

Modern anlamda beden eğitimi ile ilgili çalışmalar Osmanlı'nın son dönemlerinde başlamıştır. Bu dönemdeki beden eğitimi çalışmaları ilk kez askerî okulların bünyesinde uygulanmış, II. Meşrutiyet'le birlikte yaygınlaşan özel spor organizasyonlarına halk da ilgi göstermeye başlamıştır. Bu dönem spor çalışmalarının öncülüğünü Selim Sırrı ve Rıza Tevfik yapmıştır. Spor alanında yapılan bu çalışmalar Cumhuriyet Dönemi'nde de devam etmiştir.

“Muvaffak olmak için her türlü muavenetten ziyâde bütün milletçe sporun niteliği, kıymeti anlaşılmalı ve ona kalpten sevgi göstermek, onu vatanî vazife saymak lazımdır.”

Mustafa Kemal ATATÜRK

Bir milletin başarısının spora verdiği öneme ve değere bağlı olduğunu ifade eden Atatürk, spor ve sporcu hakkındaki düşüncelerini; “Ben sporcunun; zeki, çevik ve aynı zamanda ahlaklısını severim.” sözleriyle dile getirmiştir.

Spor alanındaki gelişmeler, Cumhuriyet'in ilk yıllarında ulus devlet temelli bir anlayış üzerine kurulmuştur. Devlet, savaştan çıkmış yorgun halkın sağlıklı, disiplinli ve üretken bir yapıya sahip olabilmesi için sporu önemli bir faaliyet alanı olarak seçmiştir.

Yeni Türk devleti, sporun kurumsallaşması yönündeki ilk çalışmasını **İdman İttifakı Heyet-i Muvakkatesi (1920-1922)** ile gerçekleştirmiştir. İdman İttifakı Heyeti Muvakkatesi, İstanbul'daki spor kulüplerinin temsilcilerinden oluşmuştur. Bu kurum yerini 1922 yılında **Türkiye İdman Cemiyet İttifakı**'na (TİCİ) bırakmış ve Millî Mücadele'den sonra spor işlerini koordine eden tek kurum hâline gelmiştir.

1923 yılı Ağustos ayında yapılan birinci **Heyet-i İlmiye** programında, **Terbiye-i Bedeniye Dârülmüallimin** okulunun kuruluş esasları tespit edilmiş, 20 Aralık 1925 tarihinde ise **Terbiye-i Bedeniye Encümeni** komisyonu kurulmuştur. Beden eğitimi konusunda yeteri kadar uzman olmadığı için beden eğitimi faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi amacıyla Avrupa devletlerinden beden eğitimi uzmanları getirtilmiştir.

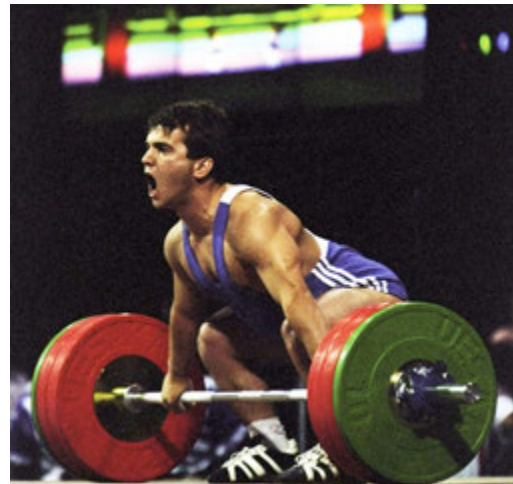
Cumhuriyet Dönemi'nde Selim Sırrı Tarcan, Ali Sami Yen ve Burhan Felek ile birlikte **Türkiye Millî Olimpiyat Komitesi**'ni kurmuştur. Spor alanındaki bu çalışmalar sonucunda, Türkiye 1924 yılında gerçekleştirilen Paris Olimpiyat Oyunları'na davet edilmiştir.

Selim Sırrı Tarcan, çocuklar için beden eğitiminin önemine değinen yazılar yazmış ve bu konuda; “Çocuk, oyunla güler, haykırır, sıçrar, eğlenir ve itiyatlar alır. Oyun, çocuklar için sıhhat ve saadetin nazımıdır. Oyundan mahrum olan çocuk, sudan mahrum olmuş çiçek gibi sararıp solar. İki buçuk yaşından itibaren çocuklara bazı oyunlarla ilgili iyi itiyatlar verilebilir ve bu oyunlar tedrici bir surette onların sıhhat ve karakterleri üzerine tesirini gösterir.” demiştir.

Cumhuriyet Dönemi'nde TİCİ'nin faaliyetleri sonucunda spor ülke geneline yayılmış, modern spor dallarının bu spor çalışmalarına eklenmesiyle de sportif faaliyetler genişlemiştir. Geleneksel spor olan güreşin yanında, modern spor dallarından atletizm, yelken, basketbol, voleybol, halter (Görsel 7.16), bisiklet, boks, hokey, tenis ve eskrim gibi sportif çalışmaların önü açılmış, bu spor dalları ile ilgili federasyonlar kurulmuştur.

1932 yılında kurulan halk evleri de ritmik jimnastik ve artistik danslar gibi birçok modern spor dalının yaygınlaşmasında önemli rol oynamıştır.

1935 yılından itibaren, 23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı ile 19 Mayıs Atatürk'ü Anma, Gençlik ve Spor Bayramı törenlerinde yapılan jimnastik hareketler ile modern sporların yaygınlaşması için çaba sarf edilmiştir.

Görsel 7.16: Dünya halter şampiyonu Naim Süleymanoğlu (1967-2017)

ÜNİTE ÖZETİ

7. Ünite

TÜRKLERDE SPOR

İlk Türk Devletleri

● Spor Dalları

Çevgan
Okçuluk
Binicilik
Güreş
Mızrak
Cirit
Gökbörü
Kızbörü
Koşu
Tepük
Avcılık
Mangala

İlk Türk İslam Devletleri

● Spor Dalları

Güreş
Binicilik
Avcılık
Cirit
Çevgan
Mızrak

Osmanlı Devleti

● Spor Dalları

Matrak
Tomak
Futbol
Cirit
Koşu
Güreş
Avcılık
Atıcılık
Okçuluk
Binicilik
Ağırılık kaldırma
Futbol

Huzur
Güreşleri

Yağlı Güreş

Rumeli
Güreşleri

● Sporun kurumsallaşması

İdman ittifakı Heyeti Muvakkatesi
Türkiye İdman Cemiyeti İttifakı
Terbiye-i Bedeniye Encümeni
Türkiye Milli Olimpiyat Komitesi

Sporun Toplum Hayatındaki Yeri ve Faydaları

Sosyalleşme
Sabırlı ve enerjik olma
Savaş hazırlama
Ortak hareket etme
Takım ruhu
Yardımlaşma
Birlik beraberlik
Beden ve ruh sağlığı

ÖLÇME VE DEĞERLENDİRME

A) Aşağıda boş bırakılan yerlere uygun olan sözcükleri yazınız.

1. İlk Türklerde oynanan çevgân oyunu günümüzdeki oyununa benzer-mektedir.
2. Türk İslam devletlerinde okçuluk sporuna denilirdi.
3. Osmanlı Devleti'nde iyi kılıç kullanmayı öğretmek amacıyla değneklerle oynanan oyuna adı verilirdi.
4. Türkiye Cumhuriyeti ilk kez 1924 yılında olimpiyatlarına davet edil-miştir.

B) Aşağıdaki soruların cevaplarını ilgili alana yazınız.

5. Ata sporu olarak bilinen ve günümüzde de yaygın olan sporun adı nedir?
.....
6. Selçuklularda süreklilik avına ne denir?
.....
7. Osmanlı Devleti'nde padişahların huzurunda yapılan güreşler hangi isimle anılırdı?
.....
8. Yeni Türk Devleti'nin 1922 yılında sporun kurumsallaşması amacıyla yaptığı ilk çalışma hangisidir?
.....

C) Aşağıdaki soruları cevaplandırınız.

9. İlk Türk devletlerinde sporun eğitime katkılarını açıklayınız.
10. İlk Türk İslam devletlerinde sporun sosyal hayat üzerindeki etkileri nelerdir?
11. Osmanlı Devleti'nde askerî amaçlı yapılan sportif faaliyetler hakkında bilgi veriniz.
12. Düzenli yapılan sporun bedensel ve zihinsel gelişime katkılarını açıklayınız.

Ç) Aşağıdaki tabloyu inceleyerek 13 ve 14. soruları cevaplandırınız.**Tablo 7.1: Spor ile Uğraşan Çocukların Okul Başarılarındaki Değişimlerle İlgili Veli Görüşleri**

	Olumlu değişiklik	Değişiklik gözlenmeyen	Olumsuz değişiklik	Toplam
Sınıf çalışmaları ve derse katılım	%73.9	%26.1	-	%100
Ders çalışma performansı	%54.5	%36.4	%9.1	%100
Ders çalışma isteği	%56.3	%37.5	%6.2	%100
Okula gitme isteği	%71.4	%14.3	%14.3	%100

Uğur Yalçın , Velittin Balcı, *Sportmetre Beden eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, s.29**13. Tablodaki bilgilere göre aşağıdakilerden hangisi çıkarılabilir?**

- A) Okula gitme isteği azalmıştır.
- B) Ders çalışma isteği gözlemlenememiştir.
- C) Derse katılım %50'nin altında kalmıştır.
- D) Ders çalışma performansında %14,3'lük bir olumsuz etkisi vardır.
- E) Spor yapan öğrenciler okulda yapılan bütün faaliyetlerde olumlu yönde gelişmeler göstermiştir.

14. Tablodan aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?

- A) Derse katılım oranı artmıştır.
- B) Okula gitme isteği %71,4'tür.
- C) Olumlu değişimler %50 nin üzerindedir.
- D) Sporun okul başarısında bir etkisi gözlemlenmemiştir.
- E) Ders çalışma isteğinde %37,5'lik bir grubun fikirleri değişmemiştir.

D) Aşağıdaki çoktan seçmeli soruları cevaplandırınız.**15. Aşağıdaki oyunlardan hangisi Türklerin binicilik ve savaş yeteneğini geliştiren spor dallarından biri değildir?**

- A) Tepük
- B) Cirit
- C) Gökbörü
- D) Mızrak
- E) Çevgân

16. “İlk Türk devletleri ve ilk Türk İslam devletlerinde olduğu gibi Osmanlı Devleti’nde de güreş, cirit, avcılık, atıcılık, okçuluk, binicilik, kılıç kullanma ve ağırlık kaldırma gibi spor etkinlikleri genellikle savaş öncesi idmanı olarak değerlendirilmiştir.”**Bu metinde özellikle vurgulanmak istenen aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Türkler yalnızca savaşmak için spor yapmışlardır.
- B) Avcılık sporunun amacı sadece savaş idmanı yapmaktır.
- C) Türklerdeki spor faaliyetleri daha çok savaşa hazırlık niteliğindedir.
- D) Eski Türklerdeki sportif faaliyetler günümüzde devam etmemektedir.
- E) Güreş ve avcılık sporuna diğer spor dallarından daha çok önem verilmiştir.

17. Tarih öğretmeni, Elife ödev olarak cirit konusunu vermiştir. Elif, cirit ile ilgili olarak beş özellik yazmış ancak öğretmeni bu özelliklerden birinin hatalı olduğunu söylemiştir.**Tarih öğretmenin, Elif’in ödevinde hatalı olduğunu söylediği özellik aşağıdakilerden hangisidir?**

- A) Atlı savaş sporlarından birisi olması.
- B) İki takım halinde oynanması.
- C) Ciriti ata değdirmenin yasak olması.
- D) Askerlerin savaşa hazırlanmasını sağlaması.
- E) İçi saman dolu oğlak derisi ile oynanması.

18. En eski çağlardan beri yapılan spor, beden ve zihin sağlığını korumak, sosyal ilişkiler kurmak, eğlenmek, hoşça vakit geçirmek ve yarışmalarda mücadele etmek amacıyla planlı ya da plansız olarak yapılan fiziksel aktivitelerin her türlü şeklini ifade eder. Spor, hem vücudumuzun hem de beynimizin sağlıklı olmasını ve formda kalmasını sağlar. Yapılan bir çalışmada, 5-14 yaş arası öğrencilerden spor faaliyetlerine katılanların akademik testlerde daha başarılı olduğu tespit edilmiştir.**Bu paragraftan aşağıdakilerden hangisi çıkarılamaz?**

- A) Sporun tarihi eskiye dayanmaktadır.
- B) Herkes spor yapmak zorundadır.
- C) Birçok amaç için spor yapılabilir.
- D) Spor zihinsel gelişime de katkı sağlar.
- E) Spor ile öğrenme arasında pozitif bir ilişki vardır.

CEVAP ANAHTARI

1. ÜNİTE TÜRKLERDE DEVLET TEŞKİLATI

A)	B)	Ç)	D)	
1. İl	11. yargan	26. B	29. A	34. D
2. kurultay veya toy	12. Yusuf Has Hacı	27. E	30. D	35. A
3. muhtesip	13. kadı		31. D	36. C
4. divan-ı arz	14. Şûra-yı Devlet		32. B	37. C
5. Devlet-i Ebet Müddet	15. TBMM'ye		33. E	
6. nahiye				
7. Ayan Meclisi				
8. levent				
9. Teşkilat-ı Esasiye				
10. TBMM'ye				

2. ÜNİTE TÜRKLERDE TOPLUM YAPISI

A)	B)	Ç)	D)	
1. urug	7. bodun	19. C	20. A	23. E
2. küden	8. Bacıyan-ı Rum		21. D	24. E
3. Siyasetname	9. reaya		22. C	25. C
4. akarat	10. Nisvan-ı İslam			
5. Amin alayı				
6. Hamidiye Etfal				

3. ÜNİTE TÜRKLERDE HUKUK

A)	B)	Ç)	D)	
1. töre	5. yargan	16. D	19. D	22. E
2. Emir-i dâd	6. kadileşker		20. C	23. C
3. mühimme	7. telhis		21. A	24. D
4. anayasa				

4. ÜNİTE TÜRKLERDE EKONOMİ

A)	B)	Ç)	D)	
1. tarıgçı/tarıdacı	6. yarmak	20. D	22. E	27. B
2. öşür	7. ribat		23. A	28. C
3. avarız	8. Narh sistemi		24. C	29. C
4. kaime	9. Kabotaj Kanunu		25. D	30. E
5. liberal			26. A	

5. ÜNİTE TÜRKLERDE EĞİTİM VE BİLİM

A)

1. kâğıt
2. Kâşgarlı Mahmud
3. Sahn-ı Seman
4. Halil İnalcık

B)

5. Kök Türk
6. Nişabur
7. Amerika

Ç)

14. B

D)

16. E
17. B
18. E
19. B
20. C
21. A
22. D

6. ÜNİTE TÜRKLERDE SANAT

A)

1. Balbal
2. Karahanlılar
3. Erken Dönem, Klasik Dönem ve Geç Dönem
4. mehter
5. I. Ulusal Mimarlık

B)

6. kurgan
7. rabaz
8. Mimar Sinan
9. Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrası

Ç)

16. A
17. E

D)

18. C
19. E
20. C
21. E
22. B
23. C
24. C
25. A
26. D

7. ÜNİTE TÜRKLERDE SPOR

A)

1. polo
2. kemankeşlik
3. matrak
4. Paris

B)

5. güreş
6. çirke
7. huzur güreşleri
8. İdman İttifakı Heyet-i Muvakkatesi

Ç)

13. E
14. D

D)

15. A
16. C
17. E
18. B

A

- alafranga** : 1. Frenklerin töre, âdet ve hayatına uygun olan. 2. Avrupa uygarlığını benimsemiş, Avrupa eğitimiyle yetişmiş (kimse).
alamet : 1. Belirti, işaret, iz, nişan. 2. Çok iri, şaşılacak büyüklükte.
alaturka : Eski Türk gelenek, görenek, töre ve hayatına uygun olan.
ayan : 1. Osmanlılarda bir kentin ileri gelenleri. 2. XVIII. yüzyıldan bu yana illerin yönetiminde yetki kazanmış yerli kişiler.

B

- bâb-ı âli** : 1. Osmanlı Devleti'nde İstanbul'da Başbakanlık, İçişleri ve Dışişleri bakanlıkları ile Danıştay dairelerinin bulunduğu yapı. 2. Osmanlı hükûmeti.
birûn : Osmanlı sarayında Harem dairesinin ve Enderun'un dışında kalan bölüm.

C

- caka** : Gösteriş, çalım, kabadayılık, fiyaka.
cizye : Osmanlı İmparatorluğu'nda Müslüman olmayanlardan askerî hizmet karşılığı olarak alınan bir tür baş vergisi.

Ç

- çuha** : 1. Tüysüz, ince, sık dokunmuş yün kumaş. 2. Elde işleme yünden ve yerli dokuma kumaştan yapılan, önü açık kısa bir çeşit ceket.

D

- dellal** : 1. Herhangi bir şeyi, olayı veya bir şeyin satılacağını halka duyurmak için çarşıda, pazarda yüksek sesle bağırarak kimse, çağırmaç. 2. Açık artırmayı yöneten kişi. 3. Mezat tellalı.
devalüasyon : Ulusal paranın, diğer ulusal paralar karşısında değerinin düşürülmesi.
dirhem : 1. Okkanın dört yüzde birine eşit olan, 3.148 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü. 2. Eskiden kullanılmış gümüş para.
donyağı : Hayvan iç yağlarının eritilmesi ile elde edilen yağ.
dünür : 1. Eşlerin baba ve analarının birbirlerine göre durumu. 2. Kız görmeye giden görücü.

E

- enflasyon** : 1. Fiyatların aşırı derecede artışı şeklinde beliren bütçe açığı, fazla para arzı, arz talep dengesizliği gibi sebeplere bağlanan iktisadî bozukluk. 2. Gereğinden fazla artış, pahalılık.

F

- fakih** : 1. Fıkıh bilgini. 2. Anlayışlı, zeki kimse. 3. İslâm hukukçusu
fidye : 1. Tutsak edilen veya rehin alınan bir kimsenin serbest bırakılması için istenen para. 2. Dinî bir mükellefiyeti yerine getirememesi halinde bir fakire verilen bedel.
figür : 1. Resim ve heykel sanatlarında varlıkların biçimi. 2. Bir dansı veya oyunu oluşturan ölçülü adımlarla beliren zincirleme hareketlerden her biri.
filo : 1. Bir arada ve bir komuta altında bulunan savaş gemilerinin veya uçaklarının bütünü. 2. Toplu olarak aynı hizmeti yapan ve bir merkezden yönetilen kara, deniz ve hava taşıtları.
filolog : 1. Filoloji ile uğraşan kimse. 2. Dil bilimci.

G

- garnitür** : 1. Et veya balık gibi asıl yemeğin yanına eklenen sebze, patates vb. yiyecekler. 2. Herhangi bir şeyi ona uygun nitelikte tamamlayan nesne.
gaza : 1. Allah yolunda din düşmanları ile yapılan savaş. 2. Müslümanları saldırıdan korumak amacıyla, İslâmiyet uğruna yapılan ve kazanılacağına inanılan savaş.
gön : Tabaklanmış hayvan derisi, meşin, sahtiyan.
gürz : 1. Düşmanı yaralamak, zırhını parçalamak amacıyla kullanılan demir, tunç veya pirinçten yapılan ve zincire bağlı olan top şeklindeki metal. 2. Silah olarak kullanılan ağır topuz.

H

- hançer** : 1. İki tarafı keskin, kıvrık ve sivri uçlu kama. 2. Bel bıçağı
haraç : 1. Gayrimüslimlerin devlete ödemekle yükümlü oldukları toprak vergisi. 2. Zor kullanarak alınan para.
havra : 1. Yahudilerin ibadet etmek için toplandığı yer. 2. Sinagog
hıyanet : 1. Kutsal sayılan şeylere el uzatma, kötülük etme veya karşı davranma, hainlik. 2. Güveni kötüye kullanma, aldatma, vefasızlık.
hububat : 1. Buğday, arpa, çavdar vb. ekmek yapmakta kullanılan taneli bitkiler. 2. tahıl.
hümayun : 1. Mukaddes, kutlu, uğurlu. 2. Hükümdara, padişaha, devlet ve saltanat sahibine ait.

I

islahat : 1. Düzeltme. 2. Herhangi bir kuruluşta ya da devlet düzeninde işe yaramayan yanları düzeltmek. 3. Osmanlı tarihinde gerileme döneminde girilen yenileşme ve ilerleme hareketleri.

İ

imaret : 1. Hayrat, yoksullara yardım etmek maksadıyla meydana getirilen kuruluş, fakirlere, talebeye ve yolculara yiyecek verilen yer, yoksul aşhanesi. 2. Mamurluk, bayındırlık. 3. Mimarî eserler. 4. Külliye.

:

itimât : 1. Kendine, başkalarına veya kurumlara karşı duyulan güven, bel bağlama hissi. 2. Dayanma, inanma, emniyet.

K

kadim : 1. Başlangıcı olmayan, eski, ezeli. 2. Yıllanmış

kapitalist : 1. Üretim araçlarının mülkiyetini elinde bulunduran, bir ticari veya sınaî işletme kurmak için gerekli sermayeyi sağlayan ve kapitalist sistemi benimseyen kişi. 2. Kapitaliste ait, kapitalistle ilgili.

keçe : 1. Yapağı veya keçi kılının dokunmadan yalnızca dövülmesiyle elde edilen kaba kumaş. 2. Yere serilen halı, kilim vb. yünlü döşemelik.

kisve : 1. Kılık kıyafet.

kont : 1. Roma imparatorunun danışman olarak seçtiği kimse. 2. Batı toplumunda erkekler için kullanılan bir soyluluk unvanı. 3. Dördüncü derecede asillik payesi.

L

lahit : 1. Duvarları taş veya tuğladan yapılan ve üstü taş bir kapakla örtülü olan mezar. 2. Taş veya mermerden oyma mezar.

liberal : 1. Hürriyet ve serbestlikle ilgili. 2. Serbest ekonomiden yana olan, liberalist.

liyakat : 1. Yeterlilik. 2. Bir kimsenin bir işe uygunluğu, yaraşırılık durumu.

M

mabet : 1. Toplu olarak ibadet edilmek için yapılmış yer. 2. İbadethane, tapınak.

mebus : 1. Gönderilen, yollanan. 2. Halk tarafından seçilerek meclise gönderilen kimse, milletvekili.

mensup : 1. Bir yerle veya bir kimseyle bağlantılı olan. 2. Ait olma.

misyoner : 1. Bir dini, özellikle de Hristiyanlığı yaymakla görevli kimse. 2. Herhangi bir düşünceyi ya da bir ülküyü yaymaya çalışan, kendisini bu işe adan kimse.

monarşi : 1. Siyasi otoritenin genellikle miras yolu ile bir kişinin üzerinde toplandığı devlet düzeni veya rejim. 2. tek erklik.

muaf : 1. Bağışlanmış, affedilmiş, ayrı tutulmuş. 2. Özgür ve serbest olan.

muaşeret : 1. Birbiriyle toplum kuralları çerçevesinde ilişkiler içinde bulunma. 2. Bir arada hoşça geçinerek yaşama, görgü.

muhacir : 1. Yerleşmek üzere başka bir yere giden, göç eden. 2. Hz. Muhammed'le beraber veya onun ardından Mekke'den Medine'ye göç eden sahabe.

muvaakkithane : Cami avlularında bulunan ve muvaakkitlerin namaz vakitlerini tayin ettikleri küçük bina.

müderris : 1. Ders veren profesör. 2. Medreselerde ya da büyük camilerde ders okutan kimse.

mülkiye : 1. Devlet yönetimindeki sivil görevliler sınıfı. 2. Siyasal Bilgiler Fakültesi'nin eski adı.

mülteci : 1. İltica eden, sığınan. 2. Himaye isteyen sığınmacı.

mümin : 1. Allah'a, Peygambere, Kitaba ve dinin esaslarına iman eden. 2. Müslüman.

müşamaha : 1. Hoşgörü. 2. Görmezlikten gelme, göz yumma. 3. Aldırmama, tolerans gösterme.

müspet : 1. Doğruluğu anlaşılmış, ispat edilmiş. 2. Sağlam, kavi. 3. Olumsuz olmayan, pozitif.

müşavir : 1. Fikrine müracaat edilen, kendisine danışılan kimse. 2. Danışman.

N

nafaka : 1. Geçinmek için gerekli olan şeylerin bütünü, geçimlik. 2. Birinin geçindirmekle yükümlü bulunduğu kimse-lere, mahkeme kararıyla bağlanan aylık.

nalbant : Hayvanların ayağına nal çakan kimse.

nalbur : 1. Çivi, menteşe, tel vb. inşaat malzemeleri satılan yer. 2. At nalı yapan demirci. 3. Çivi, kilit, menteşe gibi yapı işlerinde kullanılan şeyleri satan kimse, hırdavatçı.

nişadır : Tuzlu ve yakıcı beyaz bir madde olan amonyak tuzunun ticari adı.

nizam : 1. Usûl, kaide, düzen. 2. Düzensizlik, tertip.

O

Oğuznâme : Oğuzlar'ın tarihteki yeri, takvim ve köken efsaneleri, destanları, şiir parçaları, rivayetleri, atasözleri, soy kökleri ve ortaya çıkmalarıyla ilgili sözlü ve yazılı metinler topluluğu.

P

patrik : Ortodoks ve bazı Doğu kiliselerinin başkanı.

pulluk : 1. Toprağı sürmek için kullanılan tarım aracı. 2. Büyük demir saban.

R

rasathane : Rasat yapılan bina, gözlemevi.

reform : 1. Daha iyi ve daha düzgün hale getirmek için yapılan değişiklik. 2. XVI. yüzyılda Rönesans hareketinin de etkisiyle Katolik Kilisesinde ortaya çıkan yeniden yapılanma faaliyetleri.

ribat : 1. Kervansaray, han, kale mahiyetindeki sağlam yapı. 2. Sınır karakolu. 3. İp, bağ, gönü sevgiliye bağlayan şey, sevgi.

roz bif : Kızartılmak amacıyla hazırlanmış veya kızartılmış sığır eti parçası.

rönesans : 1. XV. yüzyıldan başlayarak İtalya'da ve daha sonra diğer Avrupa ülkelerinde hümanizmin etkisiyle ortaya çıkan, klasik İlk Çağ kültür ve sanatına dayanarak gelişen bilim ve sanat akımı. 2. Uyanış.

S

saban : 1. Çift süren hayvanların koşulduğu, demir uçlu tarım aracı. 2. Pulluk.

sahtiyan : 1. Tabaklanarak boyanmış ve cilalanmış deri. 1. Genellikle keçi derisi.

sentez : 1. Element veya başka maddeleri bir araya getirerek yapay olarak bileşik cisimler oluşturma, bireşim. 2. Ayrıntılardan bütüne varma usulü. 3. Tez ve antitezin daha üst seviyede kaynaşmasından meydana gelen unsur.

serkeş : 1. Kafa tutan, başkaldıran. 2. Muhalif.

Ş

şıra : 1. Henüz mayalanmamış üzüm suyu. 2. Üzüm, erik, dut vb. meyvelerin suyu.

T

taşra : 1. Bir ülkenin başkenti veya en önemli şehirleri dışındaki yerlerin hepsi. 2. Büyük şehirler dışındaki yerler.

teçhizat : 1. Silah dışındaki savaş gereçleri, donatı. 2. Elbise ve silah dışındaki askerî savaş malzemesi.

telkin : 1. Bir duyguyu, bir düşünceyi aşılama. 2. Bilinç dışı bir sürecin aracılığıyla, kişinin ruhsal veya fizyolojik alanıyla ilgili bir düşüncenin gerçekleştirilmesi.

temettü vergisi : Tüccar, esnaf, köylü ve şehirli hane reislerinin yıllık kazançları üzerinden alınan vergi.

tezhip : 1. Yazma kitaplarda, sayfaların yıldız ve boya ile bezenmesi. 2. Süsleme, yaldızlama.

transit : 1. Bir yerden dinlenmeden, beklemeden, durmadan geçmek. 2. Malların bir ülkenin topraklarından gümrüksüz geçmesi.

tüzük : 1. Herhangi bir kurum veya kuruluşun tutacağı yolu ve uygulayacağı hükümleri sırasıyla gösteren maddelerin hepsi. 2. Nizamnâme, statü.

U

uhrevi : Ahiret ile ilgili olan.

ulema : 1. Bilginler. 2. Dini konularda halkı bilinçlendiren kişiler.

Y

yağız : 1. Kızılla kara arası yer. 2. Esmer. 3. Doru. 4. Yiğit.

yazıt : 1. Bir kimse veya bir olayın anısını yaşatmak için bir şey üzerine kazılan yazı, kitabe. 2. Çevresi kabartma silmeli, içinde yazı olan taş.

Z

zaviye : 1. Köşe. 2. Küçük tekke, dergâh. 3. Kervansarayların seyrek bulunduğu yerlerle geçit ve derbentlerdeki konak yerlerine verilen ad.

zekat : 1. Bereket, arınma, temizlik, saflık ve duruluk. 2. Dinen zenginlik ölçüsü kabul edilen miktarda varlığa sahip olanların, senede bir defa mal varlıklarının kırkta birini ihtiyacı olanlara Allah rızası için vermesi şeklinde gerçekleştirilen malî ibadet. 3. İslâmiyet'in beş şartından biri.

zerde : 1. Safranla renk ve koku verilen bir çeşit şekerli piring peltesi.

zift : 1. Katran ve diğer organik maddelerin buharlaşmasından veya damıtılmasından elde edilen, kolay kırılan, az ısı ile eriyen, katı, siyah, parlak madde. 2. Karasakız.

KAYNAKÇA

- [1] A. Akgündüz, «Osmanlı Hukukunda Vakıflar, Hükümler ve Çeşitleri», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 452.
- [2] A. Akıncı, «Modern Ulus Devletlerin Doğuşu», *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 34, p. 69, 2012.
- [3] A. Bademci, Cengiz Ve Yasası Timur ve Tüzükâtı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- [4] A. Bilgin. Ö. Samancı, İmparatorluğun Son Döneminde İstanbul Ve Osmanlı Saray Mutfak Kültürü, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2008, pp. 199-219
- [5] A. Borisenko, «Güney Sibiry ve Merkezi Asya Türklerinin Tatbiki Dekorasyon Sanatı», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 105-110
- [6] A. Demir, «Osmanlı Hukuku ve Adliye Teşkilatı», *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2014.
- [7] A. Demirden Yüzgeç, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin Yapısı ve Faaliyetleri, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, 2006.
- [8] A. Dever, «Tarihsel Süreç İçerisinde Türk Kültüründe Spor Algısı», 2015, C.4, sayı:5
- [9] A. Eren, «Osmanlı Ekonomisinde Kurumsal Gelişmeler», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 236-248.
- [10] A. G. Gezin, «Türk- İslam Devletlerinde Şûra», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 203-207.
- [11] A. Güler, Hilalin Gölgesinde, İstanbul: Yılmaz Basım, 2016.
- [12] A. Güler, Türk'ün Tarihi Hilalin Gölgesinde, İstanbul: Halk kitabevi, 2016.
- [13] A. Gündoğdu, «Osmanlılar ve Dünya Ticareti», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p. 47.
- [14] A. Halaçoğlu, «Balkanlar'dan Anadolu'ya Yönelik Göçler», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 89.
- [15] A. Kahraman, «Osmanlı Devleti'nde Spor», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 643-657.
- [16] A. Kamalov, «Göçebe Uygur Kültürü», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 100-105.
- [17] A. K. Gören, «Cumhuriyet'in Kuruluşundan Günümüze Türk Resim Sanatı», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 18, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 273-293.
- [18] A. Korur, Cumhuriyet'in İlk On Beş Yılında Türk Resim ve Heykel Sanatı, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Ana Bilim Dalı, Ankara, 2008.
- [19] A. M. Özyetgin, «Eski Türklerde Ödeme Araçları: Kâğıt Para Çav'ın Kullanımı», *Modern Türklük Araştırma Dergisi*, pp. 90-105, 2004.
- [20] A. N. Özdağ, Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar, İstanbul: Selenge Yayıncılık, 2016.
- [21] A. Onat, S. Orsoy, K. Ercilasun, Han Hanedanı Tarihi, Ankara: TTK Yayınları, 2015.
- [22] A. O. Uysal, A. Gündoğdu, A. Ahmetbeyoğlu, Türk Kültürü El Kitabı, Ankara: Grafiker Yayınları, 2015.
- [23] A. Özçelik, Osmanlı Devleti'nin Çöküşünde Ekonomik-Politik Baskılar, Ankara: Ecdad yayınları, 1993.
- [24] A. Piverdioğlu, «Türklerde Yılbaşı ve Bahar Geleneği», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 44-51.
- [25] A. Saydam, Osmanlı Medeniyeti Tarihi, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2014.
- [26] A. Sevim, E. Merçil, Selçuklu Devletleri Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1995.
- [27] A. Şimşirli, Kayı- IV Ufukların Padişahı Kanuni, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- [28] A. Tabakoğlu, «Klasik Dönemde Osmanlı Ekonomisi», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 653-689.
- [29] A. Tabakoğlu, «Osmanlı İktisadî Yapısının Ana Hatları», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 17-30.
- [30] A. Tabakoğlu, Türk Tarihi ve Kültürü, Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2007.
- [31] A. Taşağıl, «Eski Türklerde Devlet İdaresi», *Tarih ve Medeniyet Dergisi*, no. 58, pp. 58-62, 1992.
- [32] A. Taşağıl, Ergenekon'dan Kağanlığa Türk Model Devleti Gök Türkler, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- [33] A. Taşağıl, Kök Tengri'nin Çocukları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- [34] A. Terzioğlu, «Bimaristan», *İslam Ansiklopedisi*, cilt 6, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, pp. 163-177.
- [35] A. Tutar, «İslam Öncesi Türk Devlet Geleneğinde Adalet Anlayışı», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 868-871.
- [36] A. Zentürk, «Ahîdnâme», *Artı 90 Dergisi*, sayı:6, p.7, 2013.
- [37] B. Daver, «Atatürk Araştırma Merkezi», [Çevrimiçi]. Available: <http://www.atam.gov.tr>. [Erişildi: 15 Kasım 2017].
- [38] B. Deniz, «Orta Asya Türk Halı ve Düz Dokuma Yaygıları», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 198-208.
- [39] B. Kodaman, «II. Meşrutiyet Dönemi», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 165-185.
- [40] B. Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Ankara: Arkadaş Yayınları, 2015.
- [41] B. Ögel, Türk Kültür Tarihi, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- [42] B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları I ve II, İstanbul: MEB Yayınları, 1971.
- [43] B. Ögel, Türklerde Devlet Anlayışı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1988.
- [44] B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2001.
- [45] B. Ögel, Türk Mitolojisi I ve II. Cilt, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- [46] B. Yediyıldız, «Osmanlılar Dönemi'nde Türk Vakıfları Ya da Türk Hayrat Sistemi», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 23-24.
- [47] B. Yediyıldız, «İslâm Ülkelerinin Toplum ve Kültür Hayatında Önemli Rol Oynayan Hayır Müessesesi», *İslam Ansiklopedisi*, cilt 42, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2002, pp. 479-486.
- [48] B. Yediyıldız, «Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bakış», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 184.
- [49] B. Yediyıldız, «Klasik Dönem Osmanlı Toplumuna Genel Bakış», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.191-192.
- [50] C. Anadol, F. Abassova, N. Abbaslı, Türk Kültürü ve Medeniyeti, İstanbul: Bilge Karınca Yayınları, 2007.

- [51] C. Çakır, «Bir Reform Hareketi Olarak Tanzimat,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 705-706.
- [52] C. Ertan, *Çağdaş Eğitim ve Bilim*, Ankara: Pegem A. Yayıncılık, 2009.
- [53] C. Kerametli, «Türk Zevkinin Ünlüleri Ser-i Mimari Alem Davut Ağa,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 221-234.
- [54] C. Küçük, «Osmanlı Devleti'nde Millet Sistemi,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 208-211.
- [55] D. A. Akbulut, «Saltanatın Kaldırılması ve Sonuçları,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 347-349.
- [56] D. Kuban, *Türk ve İslâm Sanatı Üzerine Denemeler*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 1995.
- [57] D. Kuban, «Sinan,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 190-206.
- [58] D. Waines, *İbn Battuta'nın Destansı Seyahati*, İstanbul: Alfa Yayınları, 2012.
- [59] E. Afyoncu, *Tanzimat Öncesi Osmanlı Tarihi Araştırma Rehberi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2007.
- [60] E. Çelebi, *Seyahatname*, İstanbul: Üçdal Neşriyat, 1993.
- [61] E. F. Tekçe, *Pazırık (Altaylardan Bir Halinin Öyküsü)*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1993.
- [62] E. Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2013.
- [63] E. Z. Karal, *Osmanlı Tarihi, Nizam-Cedit ve Tanzimat Devirleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.
- [64] F. Ç. Yenişehirlioğlu, «Klasik Dönem Osmanlı Sanatı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 11, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 825-839.
- [65] F. Ç. Yenişehirlioğlu, «Saltanat İdeolojisi ve Osmanlı Sanatı,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 17-22.
- [66] F. Ezer, «1929 Dünya Ekonomik Krizi'nin Türkiye'ye Etkileri,» *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 20, no.1, pp. 427-442, 2010.
- [67] F. G. Vural, *İslamiyet'ten Önce Türklerde Kültür ve Müzik Hun, Kök Türk ve Uygur Devletleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- [68] F. Salman, «Başlangıcından Türkiye Selçuklularına Kadar Türklerde Tekstil ve Dokumacılık Sanatı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.208-215.
- [69] F. Salman, «Başlangıçtan Türkiye Selçuklularına Kadar Türklerde Tekstil ve Dokumacılık Sanatı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 215-218.
- [70] F. Sümer, *Oğuzlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1972.
- [71] G. Çandarlıoğlu, *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 2003.
- [72] G. Nuhoğlu, «Gazneli Devlet Teşkilatı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p.286.
- [73] G. Ü. Aybet, «17. Yüzyıl Osmanlı Toplumunda Sosyal İlişkiler,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.360-361.
- [74] H. Y. Nuhoğlu, «Dârüleytam,» *İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003, p.521.
- [75] H. Altınöççek, *Müzikle Tedavi*, İstanbul: Babil Kitabevi, 2017.
- [76] H. Berktaş, Ü. Hassan, A. Ödekan, *Osmanlı Devletine Kadar Türkler*, İstanbul: Cem Yayınları, 1997.
- [77] H. B. Öngel, *Türk Kültür Tarihinde Spor*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.
- [78] H. Cin, A. Akgündüz, *Türk Hukuk Tarihi*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.
- [79] H. İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1996.
- [80] H. İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2008.
- [81] H. İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- [82] H. İnalçık, *Adalet El Kitabı*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2015.
- [83] H. İnalçık, *Osmanlı Tarihinde İslamiyet ve Devlet*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2016.
- [84] H. İnalçık, *Osmanlı*, İstanbul: Timaş Yayınları, 2016.
- [85] H. Karnap, «I. Ve II. Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisinde Trabzon Milletvekilleri,» *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, pp.1-244, 2004.
- [86] H. Karpuz, «İslam Öncesi Türk Sanatının İslami Döneme Etkisi,» *Türkler Ansiklopedisi*, 2002, cilt 6, pp.39-43.
- [87] H. Kılıçkan, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Türk Bezeme Sanatı ve Örnekleri*, İstanbul: İnkılap Yayınları, 2004.
- [88] H. Kırılmaz ve S. K. Kırılmaz, «Erken Cumhuriyet Dönemi Türk Kamu Yönetimi: Anayasal Sistem, Yönetim Yapısı, Bürokrasi ve Reform Uygulamaları,» *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, no. 40, pp.25-41, 2014.
- [89] H. Kocaarık, «Hazarlarda Devlet Yönetimi,» *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, pp.5-12, 2013.
- [90] H. Ö. Adıgüzel, Ü. Akagündüz, M. Akalın, Y. Akyüz, M.S. Bal, B. Çalışkan, İ. Güner, G. Gürgen, İ. Güven, *Türk Kültürü El Kitabı*, Ankara: Pegem A. Yayınları, 2009.
- [91] H. P. Erdemir, «Yabancı Yazarlara Göre Türklerde Savaş ve Taktik,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt.2, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002 pp.938-941.
- [92] H.S.Peker, «Avrupa'da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma,» *Çankırı Karatekin Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi*, cilt 5, no.1, pp.1-12, 2015.
- [93] H. T. Fendoğlu, «Osmanlıda Kadılık Kurumu ve Yargının Bağımsızlığı,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 6, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp 453-454.
- [94] H.Y. Nuhoğlu, «Dârülaceze,» *İslam Ansiklopedisi*, cilt 8, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993, pp.512-514.
- [95] I. F. Popova, «Ortaasya Türkleri ve Erken Tang Çin Devleti,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 127.
- [96] İ. Alp, «Misak-ı Milli Hedeflerinin Lozan Antlaşması'na Yansımaları,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.293-306.
- [97] İ. Aslanoğlu, «Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Mimari,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 18, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.253- 259.
- [98] İ. Doğan, «Osmanlı Ailesinin Sosyolojik Evreleri,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp.375-385.
- [99] İ. Doğan, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türkiye'nin Toplumsal Yapısı*, Ankara: Astana Yayıncılık, 2014.
- [100] İ. Giritli, *Türkiye'nin İdari Yapısı*, İstanbul: Der yayınları, 1999.

- [101] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1984.
- [102] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti Teşkilatına Medhal, Ankara: TTK, Yayınları, 1984.
- [103] İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilatı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988.
- [104] İ. Kafesoğlu, Selçuklu Tarihi, İstanbul: MEB Yayınları, 1992.
- [105] İ. Kafesoğlu, Türkler ve Medeniyet, İstanbul: Hamle Yayınları, 1995.
- [106] İ. Kafesoğlu, Selçuklular ve Selçuklu Tarihi Üzerine Araştırmalar, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- [107] İ. Kafesoğlu, Türk İslam Sentezi, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2014.
- [108] İ. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2015.
- [109] İ. M. Ergin, Orhun Abideleri, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2016.
- [110] İ. Ortaylı, Türkiye İdare Tarihine Giriş, Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 1996.
- [111] İ. Ortaylı, İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı, İstanbul: Alkim Yayınları, 2006.
- [112] İ. Ortaylı, Osmanlı'yı Yeniden Keşfetmek, İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- [113] İ. Ortaylı, Batılılaşma Yolunda, İstanbul: Merkez Kitapçılık Yayınları, 2007.
- [114] İ. Yıldırım, «Eski Türk Çocuk Oyunlarından Tepük ve Yaşayan Varyantları,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.196-201.
- [115] J. Harmatta, Avarların Dili Sorununa Dair Doğu Avrupa'da Türk Oyma Yazılı Kitabeler, Ankara: TTK yayınları, 1988.
- [116] K. Albayrak, Dinlerin Rengi Renklerin Dili, Ankara: Sarkaç Yayınları, 2010.
- [117] K. Atalay, Geçmişten Günümüze Geleneksel Türk Sporları, Ankara: Gençlik ve Spor Genel Müdürlüğü Yayınları, 2005.
- [118] K. Çiçek, «İlk Müslüman Türk Devletlerinde Toplum ve Ekonomi,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.339-352.
- [119] K. Giray, «Cumhuriyet Dönemi Türk Mimarisi,» Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi, Ankara, 2009.
- [120] K. Göde, Türk-İslam Kültür ve Medeniyet Tarihi, Kayseri: Erciyes Üniversitesi Basımevi, 1992.
- [121] Komisyon, Yenilikçi Tarih Öğretimi Etkinlik Örnekleri, Harf Eğitim Yayıncılığı, Ankara: 2012.
- [122] M. A. Ünal, Osmanlı Müesseseleri Tarihi, Isparta: Kardelen Kitabevi, 1999.
- [123] M. A. Ünal, «Osmanlı Devri Türk Kültür ve Medeniyetinin Temel Özellikleri,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p.58.
- [124] M. A. Köymen, Nizam'ül Mülk, Siyasetname, Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- [125] M. Acıpinar, Osmanlı İmparatorluğu ve Floransa, Ankara: TTK Yayınları, 2016.
- [126] M. Akdağ, Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- [127] M. And, Osmanlı Tasvir Sanatları Minyatür, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- [128] M. Arslan, «Osmanlı Saray Düğünleri ve Şenlikleri ve Bu Konuda Yazılan Eserler,» Osmanlı Ansiklopedisi, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p. 183.
- [129] M. Bayram, «Türkiye Selçuklularında Devlet Yapısının Şekillenmesi,» Türkler Ansiklopedisi, cilt.7, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 173-174.
- [130] M. Bektaşoğlu, Anadolu'da Türk İslâm Sanatı, Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- [131] M. Eriş, «Osmanlı Devleti'nde Batılılaşma Hareketleri,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 14, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 593-595.
- [132] M. Genç, «İltizam,» İslam Ansiklopedisi, cilt.22, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, pp.154-158.
- [133] M. Genç, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2000.
- [134] M. Hoppal, Şamanlar ve Semboller, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2016.
- [135] M. İpşirli, «Avarız Vakfı,» İslam Ansiklopedisi, cilt 4, İstanbul, Diyanet Vakfı, 1993, p.109
- [136] M. Kafalı, «Türk Kültüründe Renkler,» Yörtlük Dergisi, no.42, s.41, 2002.
- [137] M. Küçük, «Birinci TBMM'nin Açılışı ve Anlamı,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p.16.
- [138] M.Önder, Türk Eğitim Tarihi, Ankara:Sistem Ofset Yayıncılık, s.156, 2012
- [139] M. Öz, Osmanlı'da Çözüm ve Gelenekçi Yorumları, İstanbul: Dergah Yayınları, 2005.
- [140] M. Sarıkaya, «Selim Sırrı Tarcan ve Gürbüz Türk Çocuğu,» [Çevrimiçi]. Available: <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/70.-Say%-c4%b1-Makaleler-pages-113-126.pdf>. [Erişildi: 17 Ocak 2020].
- [141] M. Sencer, Türkiye'nin Yönetim Yapısı, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1986.
- [142] M. Seyitdanlıoğlu, «Yenileşme Dönemi Osmanlı Devlet Teşkilatı,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 13, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 561-574.
- [143] M. Sözen, Türk Mimarisi, Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, 1996.
- [144] M. Şeker, Anadolu'da Birarada Yaşama Tecrübesi, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.
- [145] M. Şen, «Osmanlı Hukukunun Yapısı,» Osmanlı Ansiklopedisi, cilt 6, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 327-335.
- [146] N. Bilgi, «Cumhuriyetin İlk Döneminde Mülki Yapının Gelişimi,» Türkler Ansiklopedisi, cilt.17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 334-336.
- [147] N. Demir, Oğuz Kağan Destanı, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- [148] N. Diyarbakirli, Hun Sanatı, İstanbul: MEB Yayınları, 1972.
- [149] N. Eroğlu, «Atatürk Dönemi İktisat Politikaları,» Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F Dergisi, cilt 23, no. 2, pp. 63-73, 2007.
- [150] Nizam'ül Mülk, Siyâsetname, Çev. A. Erol, İstanbul: Milenyum Yayınları, 2015
- [151] N. Işık ve E. Duman, «1929 Ekonomik Buhranı ve 2008 Küresel Krizi'nin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkisi,» Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, cilt 2, no. 1, pp. 73-101, 2012.
- [152] N. Öztürk, «Osmanlı Döneminde Vakıflar,» Türkler Ansiklopedisi, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p.435.

- [153] N. Sevinç, *Osmanlılarda Sosyo Ekonomik Yapı*, İstanbul: Kutsun Yayınevi, 1978.
- [154] N. Yazıcı, *İlk Türk İslâm Devletleri Tarihi*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.
- [155] O. Aslanapa, *Türk Sanatı I-II*, İstanbul: Kervan Yayınları, 1984.
- [156] O. Belli, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003.
- [157] O. Berber, «Türk Kültüründe Eğlence ve Birlik Unsuru Olarak Dügünler», *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, no.10, pp.1-7, 2009
- [158] O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslam Medeniyeti*, İstanbul: Dergah Yayınları, 1980.
- [159] O. Turan, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003.
- [160] O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2016.
- [161] O. Belli «Eski Çağ ve Orta Çağ'da Türklerde Kurgan Yapma Geleneği», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.927-932.
- [162] Ö. Demirtaş, M. Bıçkes, «Makyavelizm'in Olumsuz Durumları İfşa Etme Niyeti Üzerindeki Etkisi,» *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, cilt 16, no.2, pp.98-112.
- [163] Ö. Güven, *Türklerde Spor Kültürü*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi yayınları, 1992
- [164] Ö. İşbilir, «Osmanlı Ordularının İaşe ve İkmalı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.151-156.
- [165] Ö. İzgi, *Çin Elçisi Wang Yen- Te'nin Uygur Seyahatnamesi*, Ankara: TTK Yayınları, 2000.
- [166] Ö. K. Keci, «Bilim genç,» *Tübitak*, 2015. [Çevrimiçi]. Available: <http://bilimgenc.tubitak.gov.tr/makale/spor-yap-beynin-formda-kalsin>. [Erişildi: 12 Kasım 2017].
- [167] R. Genç, *Türk İnanışları ile Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, 1997.
- [168] R. Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilatı*, Ankara: TTK Yayınları, 2002.
- [169] R. Genç, *Kâşgarlı Mahmud'a göre XI. Yüzyılda Türk Dünyası*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 2015.
- [170] R. Gökbunar, A. R. Gökbunar, A. Uğur, «17.yüzyılda Osmanlı Devleti ve Batı Avrupa Devletlerinde Mali Yapı Üzerine Savaşların Etkileri,» *Maliye Dergisi*, no.159, pp.70-85, 2010.
- [171] R. Murphey, «Fatih Sultan Mehmet Döneminde Osmanlı İç ve Dış Siyaseti,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 1, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p.239.
- [172] R. Şeşen, *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Ankara: TTK Yayınları, 2001.
- [173] R. Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2016.
- [174] R. Turan, G. Kırpık, «Selçuklu Dönemi Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat,» *Selçuklu Tarihi El Kitabı*, Ankara, Grafiker Yayınları, 2016, pp.479-509.
- [175] S. Ağaladağ, M. Kandır, *Atatürk İlkeleri ve Türk İnkılap Tarihi*, Konya: Alagöz Yayıncılık, 1997.
- [176] S. Başkan, «Cumhuriyet Döneminde Sanat,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt18, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.223-258.
- [177] S. C. Yolaç, *Çin Tarihi*, Ankara: Olasılık Yayıncılık, 2016.
- [178] S. Eyice, «Mimar Sinan,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 12, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.79-85.
- [179] S. Gömeç, *Uygur Türkleri Tarihi*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2011.
- [180] S. Güllülü, *Ahi Birlikleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 1992.
- [181] S. Koca, «Eski Türklerde Devlet Geleneği ve Teşkilatı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.823-84.
- [182] S. Koca, «Eski Türklerde Ekonomi ve Sosyal Hayat,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.15-38.
- [183] S. Koca, «İlk Müslüman Türk Devletlerinde Teşkilat,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p.150.
- [184] S. Koca, *Türk Kültürünün Temelleri-II*, Ankara: Kültür Yayınları, 2010.
- [185] S. M. Arsal, *Türk Tarihi ve Hukuk*, Ankara: TTK Yayınları, 2014.
- [186] S. Somuncuoğlu, *Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, İstanbul: A-Z Yapı Yayınları, 2008.
- [187] S. Y. Gömeç, *Türk Kültürünün Ana Hatları*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- [188] S. Koca, «Eski Türklerde Bayram ve Festivaller,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.51-5.
- [189] Ş. Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2011.
- [190] T. Baykara, *Türk Kültürü*, İstanbul: IQ Kültür ve Sanat Yayıncılık, 2005.
- [191] T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, *Ortaöğretim Türk Kültür ve Medeniyet Tarihi Dersi Öğretim Programı*, Ankara, MEB Yayınları, 2018.
- [192] T. Ergun, «Türkiye Cumhuriyeti'nin Devlet Yapısı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 17, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp.303-312.
- [193] T. F. Ertan, N. Aysal, A. Bakacak, H. Dinçer, K. Unat, *Başlangıcından Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi*, Ankara: Siyasal Kitabevi Yayınları, 2016.
- [194] Ü. Kuloğlu, «Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Müzik Kültürü,» *Kültür ve Turizm Bakanlığı Türkiye Kültür Portalı Projesi*, Ankara, 2009.
- [195] V. Şirin, *Siyasi ve Kültürel Osmanlı Tarihi*, İstanbul: Marifet Yayınları, 1996.
- [196] W. Eberhard, *Çin Tarihi*, Ankara: TTK Yayınları, 1947.
- [197] Y. Akyüz, H. Ayhan, N. Devlet, *Türk Tarihi ve Kültürü*, Ankara: Pegem A. Yayıncılık, 2007.
- [198] Y. Aslan, «Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükûmeti,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 44-45.
- [199] Y. Bedirhan, *İslam Öncesi ve Türk Kültür Tarihi*, Ankara: Nobel Yayınları, 2014.
- [200] Y. Can, R. Gün, *Türk İslam Sanatları ve Estetiği*, İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017.
- [201] Y. Çetindağ, «Türk Kültüründe Hayvan ve Bitki Motifinin Seyri,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 171-182.
- [202] Y. Çoruhlu, «Göktürk Sanatı,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 91-100.

- [203] Y. Çoruhlu, Erken Devir Türk Sanatı, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2011.
- [204] Y. Çoruhlu, Türk İslam Sanatının ABC'si, İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2000.
- [205] Y. Ercan, «Osmanlı Devleti'nde Müslüman Olmayan Topluluklar», Osmanlı Ansiklopedisi, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, pp. 197-205.
- [206] Y. H. Hacı, Kutadgu Bilig, Çev. A. Çakan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2016.
- [207] Y. Halaçoğlu, «Kolonizasyon ve Şenlendirme», Osmanlı Ansiklopedisi, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p. 581.
- [208] Y. Halaçoğlu, «XVI. Yüzyılda Sosyal, Ekonomik ve Demografik Bakımından Balkanlar'da Bazı Osmanlı Şehirleri», Belleten Dergisi, pp. 637-638.
- [209] Y. Halaçoğlu, 14. ve 17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1996.
- [210] Y. Özügöl, «İbni Sina'da Yaşam Boyu Spor ve Kaplıcalar», İbni Sina Kongresi Tebliğleri, Kayseri, 1984, s.170.
- [211] Y. Öztuna, Osmanlı Devleti Tarihi, İstanbul: F. Finans kurumu Yayınları, 1986.
- [212] Y. Yayla, «Kanuni Sultan Süleyman Devri Osmanlı Devleti'nde Bürokratik Yapı», Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, pp. 173-174, 2001.
- [213] Y. Yıldırım, Güneyde Kültür Dergisi, Antakya, 2002, C. 13, sayı: 136, s. 30.
- [214] Y. Yıldız, Osmanlı-Habsburg İlişkileri, Ankara: TTK Yayınları, 2013.
- [215] Y. Tonta, «Kültürel Mirasın Geleceği», [Çevrimiçi]. Available: <http://yunus.hacettepe.edu.tr>. [Erişildi: 11 Kasım 2017].
- [216] Z. Atçeken, Y. Bedirhan, Selçuklu Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi, Konya: Eğitim Kitabevi Yayınları, 2004.
- [217] Z. Bülbül, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi, Ankara: Nobel Yayınları, 2009.
- [218] Z. Bülbül, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyet Tarihi, Ankara: Nobel Yayıncılık, 2013.
- [219] Z. Kazıcı, «Osmanlılarda Hoşgörü», Türkler Ansiklopedisi, cilt 10, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, pp. 221-231.
- [220] Z. Önler, «Kutadgu Bilig'de İktidar Kavramı ve Siyaset Anlayışı», Türkler Ansiklopedisi, cilt 5, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 180.
- [221] Z. T. Ertuğ, «İmaret» İslam Ansiklopedisi, cilt 22, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000, pp. 219-220.

(Kaynakça IEEE 2006 stiline göre düzenlenmiştir.)

GENEL AĞ ADRESLERİ

- <http://www.saglik.gov.tr/TR,11492/tarihce.html> (23/02/2017 15:40)
- <http://www.atam.gov.tr> (23/02/2017 15:40)
- <http://www.mgk.gov.tr/index.php/kurumsal/hakkımızda> (23/02/2017 15:40)
- https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/milletvekillerimiz_sd.dagilim (23/02/2017 15:40)
- <https://www.ttk.gov.tr/tarihveegitim/osmanli-padisahlari> (23/02/2017 15:40)
- <http://www.tsk.tr> (23/02/2017 15:40)
- http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&kelime=iskân&uid=25419&guid=TDK.GTS.58b01b28bc6a95.03800712 (23/02/2017 15:40)
- (<http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/6.php> (23/02/2017 15:40))
- <https://www.darulaceze.gov.tr/Kurumsal/Darulaceze> (23/02/2017 15:40)
- <http://www.aile.gov.tr/> (23/02/2017 15:40)
- http://www.mimarlikmuzesi.org/Collection/Detail_sanayii-nefise_17002.aspx (12/06/2017 saat: 15:55)
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/erman_artun_guneydogu_avrupada_osmanli_osmanli_sonrasi_halk_kulturu_etkilesim.pdf (27/06/2017 Saat: 17:45)
- http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/suat_alp_balkanlar_kultur_mirasi.pdf (27/06/2017 saat: 19:10)

GÖRSEL KAYNAKÇA

Kapak Görselleri

- Görsel 1: Altın Elbiseli Adam, S.Somuncuoğlu, Sibiryadan Anadoluya Taştaki Türkler, İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.348.
- Görsel 2: Gök Medrese- Sivas, <http://www.shutterstock.com> id: 355740464 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)
- Görsel 3: Osmanlı'da cülus minyatürü (Nakkaş Osman), Hünername I [TSM, H1523], Hediye Cangökçe
- Görsel 4: Genel Kurmay Başkanlığı, Fotoğraflarla Atatürk, Yalova, 13 Eylül 1929
- Görsel 5: Türk Cihan Hakimiyeti, <http://www.shutterstock.com> id: 587903411 (erişim tarihi: 10.05.2017, 11.45)

1.Ünite

1. Ünite Kapak Görseli <http://www.dreamstime.com> id: 36872588 (erişim tarihi: 07.09.2017 saat: 07:27)
- Görsel 1.1: Nurdan Karataş tarafından bu kitap için çizilmiştir.
- Görsel 1.2: http://www.meclishaber.gov.tr/develop/owa/dokumanlar/F1851611995_genellili%2520kurul.jpg (erişim tarihi: 07.09.2017, 09:00)
- Görsel 1.3: Nurdan Karataş tarafından bu kitap için çizilmiştir.
- Görsel 1.4: Nurdan Karataş tarafından bu kitap için çizilmiştir.
- Görsel 1.5: <http://tdid.ege.edu.tr/files/19.ramazanuykur.pdf> (erişim tarihi: 08.05.2017, 10.30 - sayfa: 179)
- Görsel 1.6: <http://www.shutterstock.com> id: 587903411 (erişim tarihi: 10.05.2017, 11.45)
- Görsel 1.7: Nurdan Karataş tarafından bu kitap için çizilmiştir.
- Görsel 1.8: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 1.9: <http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/content/padi%C5%9Fah-kaftanlar%C4%B1-kuma%C5%9Flar-hal%C4%B1lar-ve-kutsal-C3%B6rt%C3%BCler> (erişim tarihi: 10.05.2017, 11.45)

Görsel 1.10: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 1.11: <http://abihayatsergisi.com/?portfolio=yasamin-aynasi-osmanli-istanbulunda-su-ile-ilgili-belli-basli-esyalar> (erişim tarihi: 10.05.2017, 11.45)

Görsel 1.12: A.Bilgin «XVI ve XVII. Yüzyıllarda Sarayın İâşesi,» *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p. 206

Görsel 1.13: https://moly.hu/system/immersion_items/original/immersion_items_13352.jpg?1486738657 (erişim tarihi: 29.05.2017, 16.00)

Görsel 1.14: <http://tolpix.ru/tr/view/9682380> - (Pazar Yeri - Gustav Bauernfeind) (erişim tarihi: 19.06.2017, 14.30)

Görsel 1.15: <http://osmanli.site/osmanli-padisahlari-sultan-padisah-sultanlari/sultan-1-ahmed-ahmet/osmanli-sultani-kimdir-kisiligi-hayati/> (erişim Tarihi: 19.09.2017 saat: 15.00)

Görsel 1.16: https://www.devletarsivleri.gov.tr/varliklar/dosyalar/eskisiteden/yayinlar/genel-mudurluk-yayinlar/basbakanlik__tarihi.pdf (erişim Tarihi: 21.05.2019 saat: 14.35)

Görsel 1.17: <http://www.nku.edu.tr/tr/universite/s/15/> (erişim Tarihi: 20.09.2017 saat: 15.35)

Görsel 1.18: <http://www.tyb.org.tr/akifin-siirleri-4768h.htm> (erişim Tarihi: 20.09.2017 saat: 15.35)

Görsel 1.19: <https://www.turkedebiyati.org/etiket/yusuf-akcura-kimdir/> (erişim Tarihi: 20.09.2017 saat: 15.35)

Görsel 1.20: <http://www.kultur.gov.tr/EN,118026/tevfik-fikret.html> (erişim Tarihi: 20.10.2017 saat: 16.35)

Görsel 1.21: <http://www.tarihiolaylar.com/tarihi-olaylar/i-koskova-savasi-882> (erişim Tarihi: 19.09.2017 saat: 15.30)

Görsel 1.22: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sadrazam> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.23: <https://islamansiklopedisi.org.tr/seyhulislam> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.24: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kazasker> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.25: <https://islamansiklopedisi.org.tr/defterdar> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.26: <https://islamansiklopedisi.org.tr/reisulkuttab> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.27: Hünername I [TSM, H1523], Hadiye Cangökçe

Görsel 1.28: H. Gürdal Gürak, Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı, İstanbul: Nesa Yayınları, 1999, p.71 .

Görsel 1.29: <http://www.shutterstock.com id: 336255839> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 1.30: <http://www.shutterstock.com id: 113679334> (erişim Tarihi: 20.10.2017 saat: 16.35)

Görsel 1.31: «Türk Gemileri,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 625

Görsel 1.32: <https://islamansiklopedisi.org.tr/yeniceri> (erişim Tarihi: 11.02.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.33: Th. McLean, The Military Costume of Turkey, s. 23

Görsel 1.34: <https://islamansiklopedisi.org.tr/bostanci> (erişim Tarihi: 11.02.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.35: <https://islamansiklopedisi.org.tr/sipahi> (erişim Tarihi: 11.02.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.36: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 1.37: Y. Özgüven, II. Mahmud Dönemi İstanbul’unda Kentsel - Fiziksel Kavrayışın Değişimi, İstanbul, 2009, s.110

Görsel 1.38: <http://www.sadakatforum.com/padisah-anneleri-t34722.0.html> (erişim tarihi: 21.10.2017 saat: 16.50)

Görsel 1.39: http://www.tarihtebugun.org/bidibidi_design/foto/Hasan_Fehmi_Bey_olduruldu325tarihtebugun.jpg (erişim tarihi: 09.11.2017 saat: 11.50)

Görsel 1.40: http://skepticism-images.s3-website-us-east-1.amazonaws.com/images/jreviews/Emperor_charles_v.jpg (erişim tarihi: 21.09.2017 saat: 09.50)

Görsel 1.41: <http://cihanhukumdari.istanbul.edu.tr/kanuni-sultan-suleyman-kimdir.html> (erişim tarihi: 10.10.2017 saat: 09.50)

Görsel 1.42: <http://www.shutterstock.com id: 133176347> (erişim tarihi: 10.10.2017 saat: 09.50)

Görsel 1.43: <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran> (erişim tarihi: 12.02.2020 saat: 09.50)

Görsel 1.44: http://www.ata.tsk.tr/content/media/07/ataturk_albumu_1.pdf (sayfa: 47 erişim tarihi: 15.11.2017 saat: 11.50)

Görsel 1.45: http://www.ata.tsk.tr/content/media/07/ataturk_albumu_1.pdf (sayfa: 46 erişim tarihi: 15.11.2017 saat: 11.50)

Görsel 1.46: https://muze.gov.tr/s3/SectionPicture/SP_ca6ab138-6957-47f4-bec3-57354b20be95.jpg (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 17.35)

Görsel 1.47: *İslam Ansiklopedisi* s.175

Görsel 1.48: <http://www.antalyakadınmuzesi.org/ilk-kadin-milletvekillerimizin-goreve-baslamasinin-81-yili> (erişim tarihi: 02.02.2018 saat: 11.50)

2.Ünite

2. Ünite Kapak Görseli : <http://www.atam.gov.tr> (erişim tarihi 10.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.1: <http://www.dreamstime.com id: 108757356> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 2.2: <http://www.dreamstime.com id: 70092531> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 2.3: <http://www.shutterstock.com id: 72164263> (erişim Tarihi: 22.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 2.4: <http://www.dreamstime.com id: 34645585> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 2.5: <http://www.okcularvakfi.org/assets/img/ortam/2017/dortnala-minyatur-157.png> (erişim tarihi 10.04.2018 saat: 10.00)

Görsel 2.6: http://www.echinaart.com/YuGan/Exhibitions/Kizil_2012/KizilExhibition_57.htm (erişim tarihi 10.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.7: T. Kaçar, «Avrupa Hunları ve Hristiyanlık,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 384

Görsel 2.8: S.Somuncuoğlu, Sibiryadan Anadolu’ya Taştaki Türkler İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.186.

Görsel 2.9: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 2.10: <http://www.muglakulturturizm.gov.tr/Resim75469,resim1.png>

Görsel 2.11: <http://www.dreamstime.com id: 3147029> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 2.12: <http://collections.vam.ac.uk/item/O139800/iconium-asia-minor-watercolour-bough-samuel/> (erişim tarihi: 21.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.13: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 2.14: 1071 Malazgirt' ten 1299 Söğüt'e " Anadolu Selçuklu Koleksiyonu, Samsun Olgunlaşma Enstitüsü

Görsel 2.15: <http://www.shutterstock.com id:724880305> (erişim tarihi: 20.10.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.16: <http://www.shutterstock.com id: 775888252> (erişim tarihi: 20.10.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.17: Oğuz Onay Çerçi tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 2.18: <http://www.bik.gov.tr/15-temmuz-gecesinin-simgelesen-fotografllari/#jp-carousel-110388> (erişim tarihi: 20.10.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.19: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 2.20: Les Costumes populaires de la Turquie en 1873, Constantinople 1873, s.20

Görsel 2.21: <http://www.shutterstock.com id: 123739588> (erişim Tarihi: 22.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 2.22: <http://www.shutterstock.com id: 743414629> (erişim Tarihi: 22.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 2.23: <http://www.shutterstock.com id: 218149240> (erişim Tarihi: 22.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 2.24: Nusretnâme I [TSM, H1365], Hadiye Cangökçe

Görsel 2.25: Sürnâme-i Vehbi [TSM, A3593], Hadiye Cangökçe

Görsel 2.26: B. Arzu Güngör Akıncı , Minyatürlerle İki Düğün, Yenilikçi Tarih Öğretimi Etkinlik Örnekleri, Harf Eğitim Yayınları, Editör: Hüseyin KÖKSAL, Ankara, 2012, p.357

Görsel 2.27: B. Arzu Güngör Akıncı , Minyatürlerle İki Düğün, Yenilikçi Tarih Öğretimi Etkinlik Örnekleri, Harf Eğitim Yayınları, Editör: Hüseyin KÖKSAL, Ankara, 2012, p.358

Görsel 2.28: <http://www.shutterstock.com id: 186442862.jpg> (erişim tarihi: 25.11.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.29: <http://acikerisim.deu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/12345/6675/219421.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (erişim tarihi: 25.11.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.30: http://www.ata.tsk.tr/content/media/07/ataturk_albumu_1.pdf (sayfa: 127 erişim tarihi: 15.11.2017 saat: 11.50)

Görsel 2.31: <https://www.kizilay.org.tr/Haber/HaberDetay/4017> (erişim tarihi: 20.01.2018 saat: 10.00)

Görsel 2.32: <https://kizilay.org.tr/Haber/KurumsalHaberDetay/3649> (erişim tarihi: 01.02.2018 saat: 10.00)

Görsel 2.33: <http://www.kurtulussavasi.gen.tr/> (erişim tarihi: 25.11.2017 saat: 10.00)

Görsel 2.34: http://bursagocmuzesi.com/?page_id=180 (erişim tarihi: 25.11.2017 saat: 10.00)

3.Ünite

3.Ünite Kapak Görseli: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kadi> (erişim tarihi: 25.11.2019 saat: 10.00)

Görsel 3.1: <http://www.shutterstock.com id: 59769547> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 3.2: <http://www.dreamstime.com id: 732691> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 3.3: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/319081> (erişim tarihi: 25.11.2017 saat: 10.00)

Görsel 3.4: <http://nelc.ucla.edu/wp-content/uploads/2016/10/van-den-Berg-Oct-26.pdf> (erişim tarihi: 25.11.2017 saat: 10.00)

Görsel 3.5: <https://islamansiklopedisi.org.tr/cengiz-han> (erişim Tarihi: 21.05.2019 saat: 08.35)

Görsel 3.6: H. Gürdal Gürak, Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı, İstanbul: Nesa Yayınları,1999, p.8.

Görsel 3.7: H. Gürdal Gürak, Kuruluşunun 700. Yılında Osmanlı, İstanbul: Nesa Yayınları,1999, p.52.

Görsel 3.8: <http://www.khm.at/objektdb/detail/2427/?offset=2&lv=list> (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 3.9: Padişah ve maiyeti, C.3, Kültür Bakanlığı yay, 2002, Ankara

Görsel 3.10: <https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/31/muhimme-defteri-1.jpg> (erişim tarihi: 25.05.2018 saat: 10.00)

Görsel 3.11: «Divân-ı Hümayûn», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 881

Görsel 3.12: Yasin Doğan , Kim Kimdir?, Yenilikçi Tarih Öğretimi Etkinlik Örnekleri, Harf Eğitim Yayınları, Editör: Hüseyin KÖKSAL, Ankara, 2012, p.357.

Görsel 3.13: <https://www.devletarsivleri.gov.tr/icerik/3195/fatih-sultan-mehmedin-bosna-ruhbanlarinin-dini-hayatlarini-serbestce-surdurmele-ri-hakkindaki-fermani/> (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 3.14: «Ufukların Efendileri», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 9, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 689.

Görsel 3.15: <https://ia600909.us.archive.org/13/items/OttomanParlamentosu/OsmanlParlamentosu.pdf> (16.01.2020 saat: 10.00)

Görsel 3.16: <http://www.law.ankara.edu.tr/2017/11/23/24-kasim-ogretmenler-gunu/> (25.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 3.17: 11 Temmuz 1961 tarihli Tercüman Gazetesi, sayı 2229

4.Ünite

4.Ünite kapak : <https://www.royalcollection.org.uk/collection/921953/constantinople-the-great-bazaar> (25.12.2017 saat: 10.00 - Emanuel Stöckler Constantinople: the Great Bazaar -1849)

Görsel 4.1: <http://www.dreamstime.com id: 41211010> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 4.2: <http://www.dreamstime.com id: 48014730> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 4.3: Astana Milli Tarih Müzesi (Kazakistan)

Görsel 4.4: <http://www.dreamstime.com> id: 8645195 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 4.5: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler İstanbul: AZ Yapı, 2008, p. 156.

Görsel 4.6: https://media.turuz.com/Turkologi/2017/2072-1-Kesli-Eski_Turklerde_Para_Ve_Sigge-Sergen_Chirkin-33s_.pdf (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00 - sayfa: 17)

Görsel 4.7: https://media.turuz.com/Turkologi/2017/2072-1-Kesli-Eski_Turklerde_Para_Ve_Sigge-Sergen_Chirkin-33s_.pdf (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00 - sayfa: 20)

Görsel 4.8: https://media.turuz.com/Turkologi/2017/2072-1-Kesli-Eski_Turklerde_Para_Ve_Sigge-Sergen_Chirkin-33s_.pdf (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00 - sayfa: 22)

Görsel 4.9: <http://www.mevlanamuzesi.com/2016/11/10/kandil-pirinc-selcuklu-13-yy-env-no-400/> (erişim Tarihi: 21.05.2019 saat: 23.50)

Görsel 4.10: <http://www.shutterstock.com> id: 275690918 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 4.11: <http://www.shutterstock.com> id: 497690692 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 4.12: <https://tanitim.ahievran.edu.tr/icerik/ahievraniveli>

Görsel 4.13: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 4.14: «İktisatta Son Yıllar», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p.529

Görsel 4.15: <http://haberler.boun.edu.tr/tr/haber/osmanlinin-en-zor-yuzyili> (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 4.16: <http://www.istanbulsanatevi.com/sanatcilar/soyadi-g/gerome-jean-leon/jean-leon-gerome-hali-tuccari-5097/> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 4.17: «İktisatta Son Yıllar», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p.529

Görsel 4.18: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 4.19: «İktisatta Son Yıllar», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p.529

Görsel 4.20: «Sikkeler Kaimeler», *Osmanlı Ansiklopedisi*, cilt 4, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 1999, p.405

Görsel 4.21: <http://izmiriktisat.kalkinma.gov.tr/izmir-iktisat-kongreleri-tarihcesi/> (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 4.22: <http://www.shutterstock.com> id: 719106814 (erişim tarihi: 02.02.2018 saat: 10.00)

Görsel 4.23: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/2399/171003/28329.pdf> (erişim tarihi: 25.12.2017 saat: 10.00)

Görsel 4.24: <http://gazeteler.ankara.edu.tr/dergiler/2399/171003/28330.pdf> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

5.Ünite

5. Ünite Kapak Görseli <http://www.dreamstime.com> id: 78415479 (erişim tarihi: 07.09.2017, 07:27)

Görsel 5.1: <http://www.dreamstime.com> id: 11185747 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 5.2: <http://www.dreamstime.com> id: 29806151 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 5.3: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler İstanbul: AZ Yapı, 2008, p. 183.

Görsel 5.4: N. Diyarbakırlı, «Eski Türklerde Kültür ve Sanat», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p.. 863

Görsel 5.5: Y. Çoruhlu, Erken Devir Türk Sanatı, İstanbul:Kabalıcı Yayınevi, 2010, p.500

Görsel 5.6: «Atlar», *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 288

Görsel 5.7: <http://www.lykopolis.com/buy-archery-equipment/hungarian-biocomposite-bow/> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.8: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.173.

Görsel 5.9: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.182.

Görsel 5.10: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 5.11: http://www.tdk.gov.tr/?option=com_dlt&kategori=divan (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.12: <http://www.shutterstock.com> id: 355740464 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.13: <http://www.dreamstime.com> id: 51958314 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 5.14: <http://elcezeri.net/> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.15: S.Ceyhan, «Şed Bağlama», *Ahilik Ansiklopedisi*, cilt 2, Ankara: T.C. Gümrük ve Ticaret Bakanlığı, 2010, p.259

Görsel 5.16: <https://islamansiklopedisi.org.tr/kutadgu-bilig> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 08.35)

Görsel 5.17: <http://www.shutterstock.com> id: 572409544 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.18: <http://www.shutterstock.com> id: 48165751 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.19: <http://www.islamicity.org/10182/science-rationalism-medieval-islam/> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.20: <http://www.shutterstock.com> id: 489866140 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.21: http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/ekler/pdf/halil_tekiner/haliltekiner_sun.pdf, s.11

Görsel 5.22: http://www.deontoloji.hacettepe.edu.tr/ekler/pdf/halil_tekiner/haliltekiner_sun.pdf, s.6

Görsel 5.23: <http://www.shutterstock.com> id: 555258208 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.24: <http://www.topkapisarayi.gov.tr/tr/content/iii-ahmed-k%C3%BCT%C3%BCphanesi-enderun-k%C3%BCT%C3%BCphanesi> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.25: Şehzade eğitimi, Kamil Aslanger

Görsel 5.26: Cerrâhiyetü'l-Hâniyye [MKAÉ 79], Hadiye Cangökcü

Görsel 5.27: Oğuz Onay Çerçi tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 5.28: <http://www.erayokkan.com/eser/lagari-hasan-celebi> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.29: Oğuz Onay Çerçi tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 5.30: <http://www.shutterstock.com> id: 84463507 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.31: <https://www2.hao.ucar.edu/Education/FamousSolarPhysicists/johannes-kepler-1571-1630> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.32: <http://www.shutterstock.com> id: 550123039 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.33: <http://www.istanbullite.com/istanbulkiyik%C3%B6B6350e/hikayeli-resimler.html> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.34: MSGSÜ arşivi.

Görsel 5.35: <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/18/1779/18788.pdf> s.60 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.36: <http://www.dreamstime.com> id: 72629646 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 5.37: <https://tr.pinterest.com/pin/517702919638291076/> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 5.38: <http://www.shutterstock.com> id: 665189308 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.39: http://www.kho.edu.tr/hakkinda/harbiyeli_ataturk/cagdas_devlet.html (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 5.40: <http://www.dreamstime.com> id: 20965818 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 5.41: http://www.inalcik.com/indexTr/halil_inalcik_foto_galeri.asp (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

6.Ünite

6. Ünite Kapak Görseli: <http://www.shutterstock.com> id: 496512181 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.1: Astana Milli Tarih Müzesi (Kazakistan)

Görsel 6.2: <http://www.shutterstock.com> id: 627179504 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.3: «Hayvan Üslubu,» *Türkler Ansiklopedisi*, cilt 3, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, p. 160.

Görsel 6.4: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/143251> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35, s.19)

Görsel 6.5: Jantekin Kharjaubayuli özel arşivi.

Görsel 6.6: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.348.

Görsel 6.7: http://www.klasikhali.com/products/pazyryk/pazyryk_big.jpg (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.8: <https://hermitagemuseum.org/wps/portal/hermitage/digital-collection/25.+Archaeological+Artifacts/879940> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.9: Oğuz Onay Çerçi tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 6.10: <http://www.shutterstock.com> id: 226282351 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.11: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.82.

Görsel 6.12: <http://www.shutterstock.com> id: 460719142 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.13: http://4.bp.blogspot.com/-NR2DJ_p8XHo/VeycgsYKBol/AAAAAAAAA-yA/SeVclD5ZkRk/s1600/11996438_948573248542953_1303563625_o.jpg (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.14: S.Somuncuoğlu, Sibirya'dan Anadolu'ya Taştaki Türkler, İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.185.

Görsel 6.15: <http://www.shutterstock.com> id: 287784974 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.16: <http://uygulamaoteli.kmu.edu.tr/anamenu.aspx?ayrinti=80> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.17: <http://www.shutterstock.com> id: 696772195 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.18: <http://www.shutterstock.com> id: 694693651 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.19: <http://www.dreamstime.com> id: 20348435 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.20: <http://www.dreamstime.com> id: 91716427 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.21: <http://www.dreamstime.com> id: 30513388 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.22: <http://www.mevlanamuzesi.com/wp-content/uploads/2016/11/335.jpg> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.23: http://www.antiques.com/vendor_item_images/ori__102822811_1065467_Seljuk_Brass_Ewer_with_Incised_Decoration_-_LK.032.gif (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.24: <http://www.shutterstock.com> id: 555360217 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.25: <http://www.dreamstime.com> id: 59087899 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.26: <http://www.shutterstock.com> id: 738042649 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.27: <https://artgallery.yale.edu/collections/objects/7558> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.28: <http://www.mevlanamuzesi.com/wp-content/uploads/2016/11/358-490x597.jpg> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.29: <http://www.mevlanamuzesi.com/wp-content/uploads/2016/11/371.jpg> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.30: http://warfare.net.au.net/Turk/Romance_of_Varqa_and_Gulshah.htm (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.31: <http://www.dreamstime.com> id: 52021063 (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.32: <http://www.shutterstock.com> id: 582618328 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.33: M. Bektaşoğlu, Anadolu'da Türk İslâm Sanatı, Ankara: DİB Yayınları, 2009, p.211.

Görsel 6.34: http://www.klasikhali.com/products/pazyryk/pazyryk_big.jpg

Görsel 6.35: <http://www.anadoluselcuklumimarisi.com/selcuklular/selcuklu-el-sanati/hali-sanati>

Görsel 6.36: <http://www.mevlanamuzesi.com/wp-content/uploads/2016/11/208.jpg> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.37: <http://www.shutterstock.com> id: 191393624 (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.38: M. Bektaşoğlu, Anadolu'da Türk İslâm Sanatı, Ankara: DİB Yayınları, 2009, p.61.

Görsel 6.39: <http://www.mevlanamuzesi.com/wp-content/uploads/2016/11/355.jpg> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.40: <http://www.shutterstock.com id: 605677475> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.41: http://muze.semazen.net/images/gallery/14_s.jpg (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.42: <http://www.anadoluselcuklumimarisi.com/selcuklular/selcuklu-el-sanati/hali-sanati> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.43: <http://sultanahmetcami.org/k/11/sultanahmet-camii/> (erişim Tarihi: 10.12.2018 saat: 17.35)

Görsel 6.44: <http://www.dreamstime.com id: 79260820> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.45: <http://www.dreamstime.com id: 83452705> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.46: <http://www.dreamstime.com id: 56209146> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.47: <http://www.dreamstime.com id: 81045329> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.48: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 6.49: <http://www.dreamstime.com id: 91666040> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.50: <http://www.dreamstime.com id: 37884057> (erişim Tarihi: 10.12.2017 saat: 17.35)

Görsel 6.51: <http://www.shutterstock.com id: 639840478> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.52: <http://www.shutterstock.com id: 221502475> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.53: <http://www.dreamstime.com id: 28037814> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.54: <https://18osmanli.wordpress.com/2014/04/06/levninin-kaleminden-mehter-takimi/> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.55: Süleymannâme [TSM, H1517], Hadiye Cangökçe

Görsel 6.56: <https://www.biyografi.info/kisi/seker-ahmet-pasa> (erişim Tarihi: 16.01.2020 saat: 08.35)

Görsel 6.57: <http://www.shutterstock.com id: 722633884> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.58: <http://www.shutterstock.com id: 557336698> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.59: <http://www.dreamstime.com id: 18283027> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.60: <http://www.shutterstock.com id: 620140223> (erişim Tarihi: 03.02.2018 saat: 08.35)

Görsel 6.61: https://www.anitkabir.com.tr/Icerik/_Content/1/10/Anitkabir-Fotograflari-1-Album (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.62: <http://www.kocaelikentkonseyi.org/upload/galeri/kart-278.jpg> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 6.63: <http://bohemyattansahneler.blogspot.com.tr/2014/12/cemal-resit-rey-donemi-20.html> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

7.Ünite

7. Ünite kapak görsel : <http://www.shutterstock.com id: 1095190508> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.1: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 7.2: <http://www.shutterstock.com id: 616614611> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.3: <http://www.dreamstime.com id: 14464293> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.4: S.Somuncuoğlu, Sibiryadan Anadolu'ya Taştaki Türkler İstanbul: AZ Yapı, 2008, p.322.

Görsel 7.5: <http://www.dreamstime.com id: 38275343> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.6: <http://www.shutterstock.com id: 527680729> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.7: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 7.8: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 7.9: <http://blogs.bl.uk/asian-and-african/2014/06/sir-thomas-reade-knight-nincumpoop-and-collector-of-antiquities.html> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.10: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Görsel 7.11: http://content.lms.sabis.sakarya.edu.tr/Uploads/50977/42074/bat%C4%B1l%C4%B1la%C5%9Fma_d%C3%B6neminden_g%C3%B-Cn%C3%BCm%C3%BCze_t%C3%BCrk_sanat%C4%B1-2.pdf (erişim Tarihi: 25.12.2018 saat: 08.35)

Görsel 7.12: Hünernâme I [TSM, H1523], Hadiye Cangökçe

Görsel 7.13: <http://collections.vam.ac.uk/item/O916908/gures-or-a-greased-wrestling-watercolour-anonymous-greek-artist/> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.14: <http://www.dreamstime.com id: 11240176> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.15: <http://www.shutterstock.com id: 732412831> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Görsel 7.16: <http://www.halter.gov.tr> (erişim Tarihi: 25.12.2017 saat: 08.35)

Harita 1.1: <https://www.harita.gov.tr/images/urunler/69f00c668860dd2.pdf> (MEB D.A.Y.M.Md.)

Harita 1.2: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Harita 4.1: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Harita 4.2: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Grafik 4.1: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Grafik 4.2: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

Grafik 4.3: Komisyon tarafından bu kitap için çizilmiştir.

TÜRKİYE HARİTASI

TÜRK DÜNYASI HARİTASI

